

II

Societatea de Științe Istorice din România
Filiala Lugoj

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

II

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

2014

ISSN 2344-4355
ISSN-L 2344-4355

Eurostampa

Societatea de Științe Istorice din România
Filiala Lugoj

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

II

Editura *urostampa*

Timișoara – 2014

Coordonatori volum:

Prof. dr. Dumitru Tomoni

Prof. Horațiu Suci

Colegiul de redacție:

Dumitru Tomoni - președinte

Marian Uță - vicepreședinte

Horațiu Suci - secretar

Răzvan Pinca - membru

Medina Săvulescu - membru

Coperta:

Silviu Nopcea

Lugoj - Biserica Adormirea Maici Domnului,

construită între 1759 și 1766

ISSN 2344 – 4355

ISSN-L 2344 – 4355

Editura Eurostampa

Timișoara, Bd. Revoluția din 1989 nr. 26

Tel./fax: 0256-204816

edituraeurostampa@gmail.com

www.eurostampa.ro

Tipărit la Eurostampa

Volum publicat cu sprijinul

**Primăriei Municipiului Lugoj
și al Consiliului Municipal Lugoj**

**Proiect cofinanțat
de Consiliul Județean Timiș**

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA

DIPLOMĂ

Se acordă _____ Filialei LUGOJ a SSIR

PREMIUL „AURELIAN IORDĂNESCU”

pentru REVISTA „RESTITUIRI BĂNĂȚENE”, nr. 1/2013

Președinte SSIR,
Prof. univ. dr. Bogdan Murgescu

DATA 01.08.2014

În cadrul Școlii de vară 2014 a Societății de Științe Istorice din România, organizată la Galați, revista filialei Lugoj a societății – Restituiri bănețene – a obținut premiul ”Aurelian Iordănescu”, recunoscându-se astfel calitatea articolelor publicate în revista lugojeană.

Cuvînt înainte

Apariția primului număr al revistei ”Restituiri bănățene” – prima publicație de istorie editată la Lugoj – a fost primită cu interes și curiozitate de iubitorii de istorie din Banat și nu numai. Revista s-a bucurat de aprecierea profesorilor, cercetătorilor și iubitorilor de istorie din Lugoj, Timișoara, Cluj-Napoca, București și exemplele pot continua.

Indiscutabil, cea mai înaltă apreciere a venit din partea conducerii Societății de Științe Istorice din România, care a acordat premiul ”Aurelian Iordănescu” pentru revista lugojeană. Premiul este o recunoaștere a profesionalismului și calității studiilor și articolelor publicate în primul număr al revistei și un imbold pentru cei care cercetează trecutul Banatului.

Nu întâmplător numărul istoricilor și cercetătorilor care și-au manifestat dorința de a colabora cu revista ”Restituiri bănățene” a crescut, și în aceste condiții volumul de față cuprinde mai multe studii, cu subiecte dintre cele mai variate, având drept numitor comun istoria Banatului. Demersul nostru nu se putea finaliza fără sprijinul Primăriei și Consiliului Municipal Lugoj, Sindicatului ”Spiru Haret” Timiș și Sindicatului Învățământului Preuniversitar Timiș. De aceea aducem mulțumirile noastre domnului primar profesor inginer Francisc Boldea, consilierilor locali, domnului Virgil Popescu – președintele Sindicatului ”Spiru Haret” Timiș și domnului Marian Uță – președintele Sindicatului Învățământului Preuniversitar Timiș.

Prof. dr. Dumitru Tomoni,

Președintele Societății de Științe Istorice
din România - filiala Lugoj

Banatul, Lugojul și regatul Ungariei

Horățiu Suciu

Despre Banat și toponimul Banat

Istoricii care studiază istoria Banatului sunt cu totul de acord că istoria acestei regiuni reprezintă o "pată albă", mai ales că e "pe nedrept marginalizat, dacă nu ignorat cu desăvârșire ori subsumat pur și simplu, fără vreo argumentație solidă, celei al Transilvaniei"¹. În cadrul regatului maghiar sunt organizate diferit, iar voievodul Transilvaniei nu are autoritate asupra Banatului, ba mai mult comitele de Timiș și voievodul au statut egal². Istoria celor două zone s-a separat complet în 1552 odată cu ocuparea Banatului de către turci. Banatul a rămas sub administrația directă a Imperiului Otoman până în 1716. Acest secol și jumătate a făcut ca diferențele să se accentueze. Casa de Habsburg, după 1718, din punct de vedere administrativ, a organizat Banatul diferit și distinct de Transilvania. Profesorul Victor Neumann arată că diferențele erau mult mai profunde: „ierarhiile sociale, nivelul de dezvoltare economică și diversitățile religioase... model cultural... configurație socială... Nici moștenirile confesionale sau culturale nu erau identice între Banat și Transilvania... Amintirile regiuni nu au fost și nici nu puteau fi așezate

¹ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat*, Editura de Vest, Timișoara, 2007, p. 9

² Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului. Banatul între 943-1552*, vol. II/1, Editura Artpress, Timișoara, 2007, p. 32

atunci (la începutul secolului al XIX-lea) și nici mai târziu sub un numitor comun cu Transilvania”³.

Formațiunile prestatale ale lui Glad și Ahtum, despre care izvoarele amintesc că ar fi existat în Banat în secolele X-XI, nu se defineau prin anumite granițe. Desigur aceste state aveau limite teritoriale, de obicei granițe naturale, râuri, munți, păduri etc., însă nu erau niște limite foarte precise. Abia odată cu apariția comitatelor apare principiul teritorial în administrarea zonei, probabil nici acum foarte precis.

În Diploma Cavalerilor Ioaniți (2 iunie 1247) sunt amintite Terra Severino și cnezatele lui Ion și Farcaș, până la Olt; probabil toate erau văzute ca o zonă unitară, fomând ceea ce mai târziu a devenit Banatul de Severin. Teritoriul lui se întindea adânc, până în Oltenia⁴. În 1260 Magistrul Laurențiu este pomenit drept conducător al Banatului de Severin, teritoriu care mai târziu va fi condus de un ban (la 1273 avem un Paul ban de Severin și comite de Valko). Această zonă, a cărei limite nu le cunoaștem, este motivul conflictului dintre Carol Robert de Anjou și Basarab, încheiat cu bătălia de la Posada (1330), datorită faptului că Banatul Severinului a fost dat în folosință de regele ungar voievodului Țării Românești, considerat vasalul său⁵.

Istoricul Martyn Randy în studiul „Controverse istorico-istoriografice privind toponimul „Banat”” identifică anul 1330, ca fiind momentul când „teritoriul acesta a devenit parte a Țării Românești. Teritoriul Banatului de Severin a devenit Oltenia, condusă de banul Craiovei.

³ Victor Neumann, *Exegeza trecutului ca militantism politic. Cazul gânditorului Ioan Budai-Deleanu. Geneza profesiilor despre trecut*, în „Anuarul Institutului de Istorie “George Barițiu””, Cluj-Napoca, XLVII, Series Historica, Editura Academiei Române, 2008, pp. 345-362

⁴ Victor Neumann (coordonator), *„Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului”*, Editura Academiei Române, București, 2009, p. 21

⁵ Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, op. cit., p. 42 și următoarele

Severinul a continuat să aibă un ban, dar nu un teritoriu delimitat care să poată fi constituit într-un Banat”⁶.

Banatul nu are în aceste secole identitate și formă. Acestea se construiesc într-un lung proces determinat de nevoia de a organiza aceste zone pentru o reacție mai bună în fața pericolului otoman. Într-un document oficial din 4 iunie 1407 apare prima dată denumirea de „părțile inferioare” (partium inferiores) ale regatului pentru a denumi zona aflată sub autoritatea lui Filippo Scolari, ce concentrează multiple funcții de comite. Ioan Hațegan consideră că în timp, „expresia se va generaliza pentru toate comitatele dintre Tisa și Carpați, din Maramureș, până la Dunăre, care vor deveni Partium. Comandanții de jure ai zonei vor fi comiții de Timiș”⁷. La fel ca Filippo Scolari, în 1441, Iancu de Hunedoara concentrează în mâna sa mai multe funcții: ban de Severin și comite de Timiș⁸. La fel, concentrând puterea, căci persoana e mai importantă decât instituțiile în această perioadă, Iosa de Som este în 1494 comite de Timiș și comandant suprem al armatei sudice a regatului, iar ca și „capitaneatus partium inferioris” are autoritate asupra comitatelor Arad, Bács, Bekes, Bihor, Bodrog, Cenad, Csongrád, Haram, Timiș, Torontal, Zarand și, din 1498, și asupra comitatelor Posega, Srem, Valko⁹.

Totuși de-a lungul perioadi secolelor XIV-XVII, documentele oficiale și diferitele scrieri se confruntă cu o adevărată confuzie în ce privește definirea și limitele Banatului. În 1455 Banatul apare într-un document ca „partibus Cismontanis” - părțile de dincoace de munți; în 1475 diplomatul italian Leonardo de Batta numește Banatul „terra

⁶ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 21

⁷ Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 161

⁸ *Ibidem*, p. 213

⁹ *Ibidem*, p. 273

chiamato Themisvar”; Nicolaus Olahus scrie, în 1538, că „regiunea situată între acest Timiș (Bega) și Mureș se numește Timișana...”; Gheorghe Martinuzzi amintește într-un document din 1551 de „Timișoara și celelalte părți inferioare”, iar generalul Castaldo într-o scrisoare din 20 august 1551 despre: ”Timișoara...(care) se situează la granița dintre Transilvania și Valahia... Teritoriul Timișoarei este în afara Transilvaniei, parțial în Valahia și parțial în Ungaria...”; Giovanandrea Gromo (1564-1567) numește zona: „Valachia cisalpina”, iar Ferrante Capecii (1584) spune: „Lugojul și Caransebeșul sunt în Valahia”. În secolul al XVII-lea, un raport al misionarilor catolici din Roma care menționează „provincia de Temisvar” (1629); Comisia aulică militară vieneză(1687) numește Banatul drept Territorium Vulaska (Vlașca); patriarhul sârb Arsenjje Cernoievici numește Banatul: ”Parvam Wallachiam praeterea Transylvanicam” (1690)¹⁰.

Cum s-a ajuns totuși la denumirea de Banat? În prima jumătate a secolului al XVI-lea cetatea Severinului este cucerită de turci, iar după 1552 mare parte a zonei bănățene devine Vilayetul de Timișoara. Din Banat doar zona Lugoj-Caransebeș rămâne neocupată de turci. Numită astăzi, de istoriografia românească, Banatul de Caransebeș-Lugoj, respectivul teritoriu a purtat în epocă numele (un nume fictiv de altfel) de comitatul Severin. Ca să cităm documentele, „comitatul de Severin, (al cărui conducător este) banul de Caransebeș-Lugoj”¹¹. Această ficțiune a existat un secol și mai bine, impunându-se pentru zona din SV principatului Transilvaniei. Trebuie să ținem cont și de mentalitatea medievală: SV Transilvaniei, Banatul de astăzi a devenit

¹⁰ Vezi *Ibidem*, p. 232, 253, 308, 324, 325; Ioan Hațegan, *Cronologia Banatului. Vilayetul de Timișoara, 1552 -1716*, vol. II/2, Editura Artpress, Timișoara, 2005, p. 173, 251, 255; Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 13 și următoarele

¹¹ *Ibidem*

comitatul de Severin, iar Severinul era un Banat. În situația complicată din anii 1690-1700, când Casa de Habsburg, recucerește zona Lugojului și Caransebeșului pentru o perioadă, vechea nobilime de aici se reîntoarce acasă, și pretinde respectarea vechilor ei instituții. Leopold I se vede nevoit să-l numească la 9 aprilie 1698 pe Petru Măcișăș ca și comite suprem al Severinului. Aceasta este ultima apariție pe scena istoriei a comitatului Severinului¹².

La sfârșitul secolului al XVII-lea, presați de nevoia de a încheia într-o formă modernă, iluministă, rațională pacea de la Karlowitz, negociatorii păcii, printre care și Luigi Ferdinando Marsigli¹³, au fost nevoiți să definească limitele zonei și să-i găsească în nume. Tratatul de pace de la Karlowitz, din 26 ianuarie 1699, punctul II, menționează: ”Eyaletul Timișoara, supus cetății Timișoara, cu toate părțile și apele aparține stăpânirii Înalțului Devlet cel veșnic; granița sa care este din partea Transilvaniei, de la capătul Țării Românești și până la apa Mureșului, apoi hotărnicită cu malurile de dincoace ale râului Tisa; cetățile Sebeș și Lugoj și Lipova și Cenad. Și Novi Knezevac, Becei și Becicherec și Ranik, care sunt în lăuntru hotarului de mai sus, după cum s-a explicat, sunt din hotarele Transilvaniei de dinainte de război”¹⁴. Iar aceste limite se impun, căci un document otoman din 1700 vorbește de: ”Eialetul Timișoara fiind hotar de seamă... fiind înconjurat într-o parte de munții Transilvaniei, iar în celelalte trei părți de râuri ca Mureș, Tisa și Dunărea...”¹⁵.

Din dorința de a da zonei o identitate s-a creat un Banat imaginar: Banatul Timișan¹⁶. Denumirea medievală de

¹² Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, volumul III, Caransebeș, 1901, p. 130

¹³ Victor Neumann (coordonator), *op. cit.*, p. 21

¹⁴ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 279

¹⁵ *Ibidem*, p. 282

¹⁶ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 21

Banatul de Severin, zona creștină a Caransebeșului și Lugojului numită în secolele XVI-XVII comitatul de Severin, Vilaetul Timișoarei, erau cunoscute la începutul secolului al XVIII-lea, dar într-un sens confuz¹⁷. Din această confuzie s-a născut numele de Banat (denumire ce poate arăta și proiectul de viitor al Casei de Habsburg în legătură cu zona). Ne explică profesorul Martyn Randy „denumirea „Banatul” sau, în germană, „Banat”, a fost folosită doar după cucerirea Timișoarei de către Eugeniu de Savoia în 1716. Cea dintâi referință privind denumirea Banatul Timișoarei este consemnată într-o scrisoare către Hoffkammer din Viena, datată ianuarie 1717. În anul următor păcii de la Passarowitz, termenul a primit recunoașterea oficială prin stabilirea organismului Banater Landesadministration (Administrația regiunii Banat). Apoi, numele de Banat a devenit destul de comun pentru a se integra în titlurile regale și imperiale”¹⁸.

Lugojul și organizarea politică a Banatului până în 1658

După înfrângerea căpeteniilor locale Ahtum și Gyla, în primii ani ai secolului al XI-lea, din cauza crizelor prin care trecea regatul maghiar, a luptelor cu feudații germani, a dominației pecenege și a împotrivirii populației băștinașe, Banatul nu a putut fi ocupat și organizat de statul feudal maghiar. Abia în secolul al XII-lea începe o pătrundere lentă de la vest la est în acest teritoriu. În 1156 e atestat, pentru prima dată, comitatul Arad, comitatul Timiș în 1177, Cenadul în 1197, Carașul la 1200¹⁹.

Comitatul era o instituție politico-administrativă, cu autoritate în probleme politice și administrative, cu atribuții

¹⁷ Idem, *Banatul - Multiculturalitate și multiconfesionalitate*, în „Vestul”, Timișoara, 12.06.2009

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Istoria României*, volumul II, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 94

economice și fiscale. Geneza comitatelor: din nucleul central care e cetatea se dezvoltă comitatul în teritoriu. Teritoriul comitatului nu era limitat, era teritoriul cetății, domeniul acesteia, mai mult sau mai puțin întins. În prima perioadă a existenței, lor comitatele erau sub autoritate regală. Cetățile în jurul cărora s-au format de obicei comitatele erau cetăți regale. Tot ce se întâmpla în comitate se făcea în numele acestuia, deoarece comiții erau numiți de rege, erau dregători regali și administrau, judecau, adunau armată la poruncă și în numele regelui. Comitele era ajutat de unul sau doi viceconți și de niște consilieri ai comiților numiți juzi nobiliari²⁰.

Comitatul Caraș, pe teritoriul căruia se afla și Lugojul, e menționat la 1200 în documente prin amintirea comitelui său Weiteh. La 1366 e menționat însuși comitatul Caraș cu adunarea sa generală, formată din 12 jurați asesori. Comitatul Caraș însă, în condițiile luptei antiotomane, de la începutul secolului al XV-lea, a dispărut, fiind integrat în Banatul de Severin²¹.

Formațiunile politico-feudale românești, conduse de acei majores terrae amintiți în unele documente, nu dispar cu totul, odată cu cucerirea și impunerea, de statul feudal maghiar, a propriilor instituții. În regiunile de margine, așa cum au fost Banatul, Crișana și Maramureșul, și-au păstrat pentru mai multe veacuri autonomia specifică perioadei prestatale, unele obținând însemnate privilegii, asemănătoare cu cele obținute de sași și secui²².

²⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul IV, Editura Dacia, Cluj, 1989

²¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 117

²² Costin, Feneșan, *op. cit.*, p. 279; în privința acestei probleme vezi și Ursulescu, Petru, *Banatul de Nord-Est în secolele X-XVI*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2005 și Bejan, Adrian, *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara, 1995

Mai mult, Banatul este un caz special - acești „majores terrae”, conducători ai românilor, din rândul românilor, devin, în timp, nobili, fără ca această nobilitate să fie condiționată tot timpul de adoptarea religiei catolice. Costin Feneșan ne explică fenomenul: „Cnezii români au dobândit nobilitatea începând cu secolul al XIV-lea. Aceasta a reprezentat confirmarea, prin documente regale, a vechilor lor bunuri funciare, datorită serviciilor lor militare. Cnezilor români le este întărită nobilitatea printr-un act de nouă danie (nova donatio) a proprietății avitice (cneziale) ereditare, acest tact constituind în același timp și confirmarea nobilității. Prin nova donatio cnezilor și voievozilor români li se confirmă stăpânirea ereditară asupra pământului deținut până atunci după dreptul cnezial, fără acte scrise”²³. De exemplu, magistrul Posa de Zeer, comite de Caraș, într-un document din 8 noiembrie 1352, adevărește cererea lui Iuga și Bogdan, fii lui Ștefan de Mâtnic ”ca în libertatea în care cnezii au satele lor libere în districtul Sebeș, în aceeași libertate să stăpânească și să sporească ei un pământ care acum zace pustiu, numit Valea Mâtnicului”²⁴. În secolul următor, acești cnezi care au satele lor libere, devin nobili. Pentru a înțelege acest fapt exemplificăm printr-un fapt petrecut în 1493, când regele Albert îi reconfirmă pe nobilii Mihail, fiul lui Mihail, și pe Vasile, fiul lui Stoican, în stăpânirea moșiilor lor părintești, documentul făcând precizarea ca acești nobili să-și stăpânească moșiile în aceleași condiții ca ceilalți nobili români (“sub quibusque ceteri eis fideles wolachy nobiles particum illarum possessiones”)²⁵. Astfel, în Banat, conducătorii românilor se transformă în nobili.

²³ Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țicu, *op. cit.*, p. 161

²⁴ *Ibidem*, p. 213

²⁵ Ioan Hațegan; Lucia Savulov, *Banatul medieval*, în „Analele Banatului”, V, Timișoara, 1997, p. 179-218

Ca instituție proprie a acestora, întâii cnezi, și apoi nobili români, avem districtele (Ștefan Pascu). Le găsim la început sub numele de "terra" ca înțeles de formațiune politică locală. În documente districtele apar ca provincii (provinciae), comitate (comitatus), apartenențe (pertinentiae). Totuși termenul de district nu trebuie înțeles în sens teritorial, ci în sensul medieval de națiune privilegiată, în cazul nostru nobili români, dintr-o anumită zonă. Cele mai numeroase districte sunt concentrate în comitatul Caraș și Țara Severinului. Districtele bănățene sunt: privilegiate (cele 8 cărora Ladislau Postumul, la 1457, le acordă o diplomă de privilegii) și neprivilegiate.

Sebeșul este cel mai important district din Banat. În vecinătatea acestui district, spre NV era situat districtul Lugoj. Centrul districtului era opidum Lugoj, menționat în documente la 1373, iar ca centru al districtului, odată cu menționarea districtului însuși, la 1385 și apoi la 1390, sub caracterizarea de comitatus, împreună cu Sebeșul și Mehadia. Districtul Lugoj alternează între denumirea de comitat (comitatus) la 1390, provincie (provincia) la 1391 și 1419, district, care prevalează ca frecvență, și chiar scaun (sedes) la 1470²⁶.

Ca o confirmare a strălucitei lor contribuții la efortul general antiotoman, opt dintre aceste districte bănățene, primesc din partea regelui Ladislau al V-lea Postumul, la 29 august 1457, însemnate privilegii. Iată textul acestei importante diplome regale cum apare el la G. Popovici: "Noi Ladislau din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei... considerând meritele credinței și serviciile fidele prestate de nobilii, cnezii și de toți românii, din districtele Almăj, Bârzava, Carașova, Comiat, Logoj, Mehadia, Ilidia, Sebeș, nu numai către predecesorii noștri regi ai Ungariei, ci și către

²⁶ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 47

noi s-au arătat pentru care bunăvoință și mulțumirea noastră și-au câștigat; iar mai vârtos din acea considerare, că ei așezați fiind la marginile regatului nostru, în apărarea vadurilor Dunării, contra deselor invazii din partea turcilor, care prădează regatul nostru din partea aceea. Drept aceea, voind noi, mulțumirea noastră a le arăta, toate și orice privilegii ale nobililor și ale altor români, despre orice ale lor libertăți, prerogative și drepturi articulate, ca și când scrisoarea noastră prezentă din vorbă în vorbă ar fi adusă, totuși sub acelea condiții, greutăți și servicii, sub care au emanat și prin predecesorii noștri, regi ai Ungariei, s-au conces ca autoritatea noastră regească, pentru aceiași nobili români, judecători și ceilalți români, precum în prezent, așa și pe viitor le confirmăm și cu putere de pururea le dăruim și promitem a-i menționa pe ei toți, de la cel mai mic până la cel mai mare în ale lor prerogative, libertăți și drepturi a-i conserva. Și ca nobilii români judecători și toți ceilalți români cu unite puteri cu atât mai bine să poată continua serviciile noastre și regatului nostru, întru apărare a vadurilor Dunării, am decretat a nu mai dona nimănui de aici înainte sate și moșii în cele opt districte, decât numai celor care pentru credincioasele lor servicii se vor recunoaște de bine meritați prin zișii români și aceste opt districte nu le vom despărți deolaltă, nici dona cuiva unul din ele, ci pentru sfânta coroană a țării noastre, ca și predecesorii noștri le vom ținea împreună laolaltă, pe românii nobili și dregător să nu-i judece nimeni altul, decât pe timp alesul lor comite, și dacă ei nu ar fi mulțumiți cu judecata lui, să poată cuteze a apela proceselor lor la judele Euriei noastre și de acolo la persoana pre sfântă a Maiestății Noastre. Pe lângă aceste voim ca comitele și vicecomitele lor aleși din timp în timp, să nu cuteze întru strângerea banilor de pedeapsă și executarea judecăților împreunătoare a lua calul, șeaua, armele și oile celor convincați și astfel de execuție să se poată împlini

numai în fața judeului nobil, de la care depind acei români, după a sa modalitate. În fine recunoaștem pe amintiții nobili români de adevărați nobili ai regatului nostru, asemenea facem pe dregătorii lor exemți și scoși de la tot tributul, care ar fi, sau nouă, sau altora de plătit și să nu cuteze nimeni lucrurile și bunul lor, ori în ce loc, a-l opri și sechestra, precum nici să îndrăznească cineva a chema, a strâmtora pe aceiași nobili, sau pe supușii lor, după pretențiunea cuiva, la judecată străină să vină ca la atare judecată și dacă ar avea cineva vre-o cerere, sau pretenție contra nobililor români sau dregători sau contra supușilor lor, sau dacă ar spera că are aceea pretenție împotriva supușilor lor atunci la nobilii lor; iar contra nobililor și a dregătorilor are de-a o spune la comitele lor, care va alege, din timp în timp, cari, dacă se pot apela procesele la judele Curiei noastre și dacă nici acolo nu li se va face dreptate atunci la persoana Majestății Noastre regești, de unde fiecărui jeltor i se va face dreptate și judecată, după cum vor dicta legile"²⁷.

Diploma nu face decât să confirme și să întărească privilegiile anterioare acordate acestor districte (care păzesc și apără vadurile Dunării) referitoare la libertățile, prerogativele și drepturile câștigate. Regele se obligă să respecte toate condițiile, sarcinile și servituțile sub care au fost eliberate de antecesorii săi regali. Pentru ca districtele să-și continue efortul defensiv menționat, regele decretează unirea lor strânsă și continuă, precizând imposibilitatea donațiilor regale de posesiuni pe seama unor străini cu excepția celor pe care obștea districtuală îi va afla vrednici de aceasta. Din punct de vedere juridic, nobilii și cnezii și ceilalți români (*universorum nobilium et keneziorum ac ceterorum walachorum*) sunt supuși doar comitelui local, iar

²⁷ Traian Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Tipografia "Corvin", Lugoj, 1941, p. 13-15

în cazul unui recurs se adresează direct curiei regale și regelui personal²⁸.

Fiecare district privilegiat își avea scaunul de judecată propriu (sedes judiciaria districtus). Deseori se întruneau într-un scaun de judecată reprezentanții mai multor districte. În 1389 (1390) s-au reunit nobili din Sebeș, Lugoj și Mehadia; în 1391, nobili și cnezi din Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat; în 1419 s-au întrunit fruntașii românilor din districtele Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat, iar în 1420 cei din Sebeș, Lugoj și Comiat²⁹. Scaunul de judecată al mai multor districte era prezidat de comitele ales („pe nobilii români și pe cnezii din aceste districte nu poate să-i judece decât comitele lor temporar ales, iar dacă nu vor fi mulțumiți cu judecata lui, au dreptul să se adreseze Curții regale și împotriva sentinței date de Curte, au dreptul să apeleze la rege”), castelanul cetăților din districtele respective sau ale cetății din districtele respective sau ale cetății din districtul unde se întrunea scaunul de judecată. În problemele mai importante se constituia un scaun de judecată central, pentru toate cele opt districte privilegiate, format din reprezentanții acestora și care se întrunea la Caransebeș, districtul cel mai important era prezidat de comite ori de banul de Severin sau chiar de rege, ajutat de opt asesori, reprezentanții celor opt districte românești. Însă banul de Severin trebuia să fie în bune relații cu acești nobili, pentru că avem și cazuri în care, ca și acela din 1430, cnezii din Almaj, refuză să se prezinte la o judecată convocată de Nicolae Radwitz, marele maestru al ordinului teuton, și ban de Severin, motivând că procesele

²⁸ Ioan Hațegan; Lucia Savulov, *op. cit.*, p. 179-218

²⁹ Ibolya Șipoș, *Contribuții la istoricul nobilimii lugojene*, în „Analele Banatului”, S.N. Arheologie-Istorie, XV, Muzeul Banatului, Timișoara, 2007, p. 255-267

lor le judecă doar regele³⁰. În districtele românești bănățene judecata se făcea după legea veche și aprobată a acestor districte (iuxta antiquam et approbatam legem districtum valachalium universitorum)³¹.

Organizarea administrativă a Banatului în comitate, era dublată, îndeosebi pe plan militar, de Banatul de Severin. Subsumate acestuia au fost districtele românești³². Cum am observat mai sus, Banatul de Severin avea și rol de instanță judecătorească printre districtele românești.

Începând cu Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara se începe cumularea funcției de ban de Severin și de comite suprem de Caraș. Acesta deține concomitent la 1431, aceste funcții³³. Pentru cuprinderea cumului de dregătorii, Iancu, înființează, la 1441, în calitate de Voievod al Transilvaniei, dregătoria de viceban. Cu timpul dregătoria de ban nu mai e acordată unei singure persoane, ci la două. Una din cele două persoane ce deține funcția de ban îndeplinește atribuțiile funcției de comite de Caraș, astfel această instituție e integrată în Banatul Severinului³⁴.

Șirul banilor de Severin s-a întrerupt în 1526, fiind urmat de o lungă vacanță atestată în documente prin formula „honore Banatus vacante”. Banatul de Severin, după ce a apărut vreme de trei secole (1230-1526) părțile sudice ale regatului maghiar, a dispărut ca urmare a unei conjuncturi politico-militare complexe. Primul factor a fost cucerirea de către otomani a unor importante verigi ale sistemului defensiv de la Dunăre: Belgradul (1521), Orșova (1522) și Severinul

³⁰ I.D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 59

³¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 193

³² Ioan Hațegan; Lucia Savulov, *op. cit.*, p. 179-218

³³ Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990, p. 94

³⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 114

(1524). Al doilea factor l-a constituit dezorganizarea regatului ungar începând cu 1526, ca urmare a cuceririi militare otomane și dobândirii situației de stat tributar Porții³⁵.

În aceste condiții, între 1526-1536 se autoînființează Banatul de Lugoj-Caransebeș, ca formă locală de apărare. Documentele oficiale amintesc de „banul de Caransebeș și Lugoj” care este „comite suprem al comitatului Severinului”³⁶. Severinul fiind însă cucerit, denumirea de comitat de Severin se păstrează, fiind în fapt o ficțiune. În istoriografia românească s-a impus denumirea de Banatul de Caransebeș-Lugoj denumire pe care o vom folosi și în această lucrare. Ca urmare a campaniei otomane (în 1552) partea vestică și centrală a Banatului este ocupată și transformată în eyalet otoman. La intervenția domnului muntean Mircea Ciobanu, proaspăt creatul Banat de Lugoj-Caransebeș, rămâne liber și se alipește principatului Transilvaniei³⁷, principat ce aflat sub suzeranitate otomană, apare și el abia după 1541³⁸. Primul ban de Caransebeș-Lugoj este Mihai de Somlya, amintit într-un document de 4 februarie 1536, secondat în 1537 de vicebanii Ioan Floca și Ioan Olah de Upar (vicebani *pertinenciarum et districtus Karansebes*)³⁹.

În dieta Transilvaniei erau aleși și nobilii din districtele românești bănățene (alături de comite, încă doi reprezentanți de fiecare district) ale Banatului de Lugoj-Caransebeș. Tot de aici, unele orașe și târguri aveau dreptul să fie

³⁵ Dragoș Lucian Tigău, *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora*, în “Studii și materiale de istorie medie”, XVI, București, 1998, p. 225-241

³⁶ Vezi Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Editura Facla, Timișoara, 1981

³⁷ Ioan Hațegan; Lucia Savulov, *op. cit.*, p. 179-218

³⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 475

³⁹ Gheorghe Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Editura Autorului, Lugoj, 1904, p. 221

reprezentate în Dietă. Dieta hotăra în problemele mai importante și avea, de asemenea, dreptul de a alege principele Transilvaniei (drept confirmat de sultan în 1543, 1566). Poarta confirma și investea pe cel ales cu semnele puterii. Când interesele Imperiului otoman o cereau, sultanul numea direct principele⁴⁰.

Numirea în funcție a banilor de Lugoj-Caransebeș a fost în competența principilor Transilvaniei, demnitatea fiind acordată "din milostivirea noastră, atât cât ne va fi plăcut". La alegerea banilor se ținea cont și de interesele bănaștenilor, pentru că dregătoria de ban a fost deținută de mai mulți nobili locali. Nobilimea bănașeană înzestrată cu privilegii, avea posibilitatea de a cere numirea unui ban, exprimându-și, în anumite cazuri, și o preferință anume⁴¹.

Banatul își avea centrul când la Lugoj, când la Caransebeș.⁴² Deși unii cercetători ai problemei, ca Ioan Hațegan, consideră reședința Banatului de Lugoj-Caransebeș a fi numai Caransebeșul, izvoare ale epocii (ca Antonio Possevino în "Transilvania" (1583)) amintesc de: "ban(ul) de Lugoj, după o localitate numită Lugoj, unde își are reședința..." înafară de aceasta mai are un castel și un alt oraș numit Caransebeș...⁴³.

Banul și vicebanul au competențe atât asupra districtelor, cât și asupra locuitorilor Caransebeșului și Lugoșului, îndeosebi în plan judiciar și militar. De asemenea, unii bani, prin poziția geografică și politică a regiunii ce o conduceau, aveau misiunea de a purta tratative cu otomanii (Diploma de privilegii din 1645 o numește „cetatea de graniță a Lugoșului”). În cazuri de agresiuni armate banul

⁴⁰ Istoria României, *op. cit.*, p. 801-803

⁴¹ Dragoș Lucian Tigău, *op. cit.*, p. 225-241

⁴² Gheorge Popovici, *op. cit.*, p. 214

⁴³ *Călători străini despre țările române*, volumul II, Editura Științifică, București, 1970, p. 537

dobândește comanda supremă a regiunii (putând cumula și alte funcții militare) și are în subordine castelani și administratori de cetăți, făcând mereu demersuri pentru fortificarea marilor cetăți⁴⁴.

Calitățile diplomatice și militare au permis banilor de Lugoj-Caransebeș să cumuleze funcții administrative și militare importante la nivelul întregii Transilvanii, să primească și să rezolve onorabil misiuni dintre cele mai delicate și importante. De exemplu, în 1613 Paul Keresztessi este ban de Caransebeș și Lugoj dar și „consilier al Înălțimii sale principele”, în 1627, Paul Nagy este ban de Caransebeș și Lugoj și „căpitan al pușcașilor pedestri de curte ai noștri”⁴⁵. Toate acestea au conferit banilor un prestigiu social deosebit și le-au atras încrederea principilor și a demnitarilor otomani.

La sfârșitul acestui subcapitol fac mențiunea că de organizarea Banatului în epoca otomană și habsburgică mă voi ocupa în capitolele care tratează perioadele respective.

Cetate și oraș în evul mediu

Pe locul vechilor cetăți ale românilor din secolele IX - XIII sau în vechi așezări cu rol economic sau politic, regalitatea maghiară cuceritoare ridică noi fortificații (sau le consolidează pe cele vechi) încadrând unitățile politico-administrative ale românilor în domeniile acestor cetăți⁴⁶. Pornind de la aceste cetăți, Ștefan Pascu explică geneza orașului medieval transilvan: "mai întâi era cetatea sau castrul, înconjurat cu ziduri de pământ, palisadă sau piatră, populat de garnizoana cetății. Treptat în jurul zidurilor cetății

⁴⁴ Dragoș Lucian Tigău, *op. cit.*, p. 225-241

⁴⁵ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești, adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania*, în secolele XIV - XVI, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1991, p. 32

⁴⁶ Vezi Costin Feneșan, *op.cit.*

se așază populația fugită de la sate, meșteșugari, negustori. Cu timpul, orașul dinafara zidurilor se conturează, se temeinicește. Alte rânduri de ziduri, din piatră și cărămidă se adaugă celor vechi, îmbrățișând această populație extra muros, care devine intra muros"⁴⁷. Aceasta este, se pare, și evoluția Lugojului în evul mediu.

În secolele XIII, XIV, XV (dar, în unele cazuri, și în următoarele), majoritatea "orașelor" au pronunțat caracter semiagrar. Locuitorii orașului aveau grădini în jurul caselor, iar în hotarul orașului, posedă „pământuri de arătură, lucrute și nelucrate, ogoare, lunci, pășuni, câmpuri, fânețe, păduri, dumbrăvi, munți, dealuri, vii și dealuri cu vii, ape, râuri, eleștee, locuri de pescuit și cursuri de apă, mori și locul acestora”⁴⁸. La Lugoj și Caransebeș, locuitorii „sunt aproape toți oșteni călare dedați slujbei ostășești”, după cum spune și Bonfiniu, cronicarul de curte al lui Matia Corvin. Dar asta probabil doar în vremurile de război. Pe timp de pace acești „adevărați, născuți și neîndoielnici nobili și oșteni” sunt extrem de preocupați de felul cum iobagii lucrează pământurile și viile lor, muncă pe care o fac probabil cot la cot cu aceștia. Singurele deosebiri dintre o așezare "urbană" și una rurală, la început sunt castrul și zidurile (acest fenomen poate fi înțeles analizând o statistică din anul 1900 care ne arată că la Lugoj, chiar și atunci, 22,8% locuitorii orașului își păstrau încă activitățile agricole).⁴⁹ Cu timpul mai apar privilegiile; orașul organizează târguri și iarmaroace; ca, în sfârșit, să se poată autocârmi prin instituții proprii⁵⁰.

⁴⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul I, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 242

⁴⁸ Costin Feneșan, *op.cit.*, p. 122

⁴⁹ Ioan Munteanu, *Banatul istoric, 1867-1918. Așezările. Populația*, vol.1, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2007, p. 212

⁵⁰ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 244

Dar cine sunt locuitorii cetății în secolele XIV – XV (și următoarele)? În primul rând garnizoanele permanente ale cetății, care în general erau destul de mici: între 10 și 30 de străjari, în timp de pace, și de 50-100 de luptători în timp de război. Conducerea cetății o avea, ca și înainte, un castelan ajutat de un vicecastelan, care au în subordine o gardă permanentă, la care se mai adăuga un personal auxiliar. Orașele aveau în frunte un căpitan, ce ordona unei gări permanente, formată de obicei din mercenari angajați prin contract⁵¹.

Oamenii în serviciul cetății erau organizați în "centurii și decurii" (centurionatus, decurionatus), în frunte cu centurioni și decurioni, aleși din iobagiones castris (iobagii de cetate). Conducerea "curiei" (curții), în întregime ea, mai ales din punct de vedere economic o avea comitele curial (comes curial) care administra domeniul regal (adică întinsele pământuri din jurul cetății)⁵². Dar cel care e comandantul străjii cetății e castelanul (praefectus castris, majores castris)⁵³. Tot el e administrator al cetății.

Alți locuitori ai orașului sunt iobagiones castris și castrensens. Iobagiones castris au ca principale îndatoriri apărarea cetății. Ei alcătuiau banderia cetății. Erau oameni dependenți; nu e însă vorba de o dependență de natură servilă, ci de una cu caracter social-militar, cu anumite drepturi și îndatoriri față de cetate. Nu erau cu totul liberi, căci nu pot părăsi cetatea după bunul plac. În veacul al XIV-lea, iobagiones castris devin o categorie de oameni dependenți în sens feudal de cetate.

⁵¹ Gheorghe Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, Editura Meridiane, București, p. 51

⁵² Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 273

⁵³ Traian Simu, *op. cit.*, p. 22

Castrenses sau oamenii cetății formau o pătură a țărănimii. Obligațiile lor erau de a întreține și a apăra cetatea respectivă, iar în timp de război de a participa la lupte. Datorau și unele slujbe și dări în produse comitelui. Oamenii cetății cultivau pământul pus la dispoziția lor pe domeniul cetății respective, trebuind să achite unele dări și se aflau sub jurisdicția cetății căreia îi aparțineau⁵⁴.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea, unele cetăți evoluează spre situația de târguri și orașe. Pe temeiul statutelor, orașele, mai ales cele libere regești, beneficiază de anumite privilegii de a-și alege dregătorii, juzii, jurații, primarii și de a-și organiza târgurile săptămânale sau anuale. Aceiași situație este și la Lugoj, unde se afirmă adevărate adunări orășenești formate din juzi, jurați și membrii sfatului, aproape cu toți nobili⁵⁵. Tot acum, ne spune Ștefan Pascu, cetatea este înghițită de oraș (în 1564, Giovanni Andrea Gromo, scrie în "Scurtă descriere a Transilvaniei": "...Lugojul (Logos) (este) oraș mare deschis... în acest oraș se află o cetățuie păzită"⁵⁶. E întrebuințată în apărarea orașului, tot mai mult o oaste de lefegii, prezența armelor de foc presupunând un personal calificat⁵⁷.

După secolul al XV-lea, păturile orășenești devin mult mai complexe. Avem ca și locuitori ai orașului și zonei din jur (în 1627) pe „înțelepți și chibzuiți juzi dimpreună cu ceilalți jurați-cetățeni din ..., Lugoj ”, dar și pe cei „din starea și condiția plebee și nenobilă”: „călătorilor, negustori, precum și oricăror altor vînzători și oameni de comerț exercitându-și adică negoțul”⁵⁸ și care, probabil vînd „încălțări,...

⁵⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 308-313

⁵⁵ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 74

⁵⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul II, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 249

⁵⁷ Gheorghe Anghel, *op. cit.*, p. 51

⁵⁸ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 154

tunici,...oale,... obiecte de harnașament,... și cuișoare,” dar și pe „toți locuitorii aceluiași târg Lugoj”: croitori, fierari, pielari, dulgheri, găitănari⁵⁹, cives (orașeni, cetățeni), hospites (oaspeți, coloniști), incolae (locuitori), habitatores (locuitori), populi, homines (oameni). Populi sunt oamenii de jos, săracii, jelerii; homines sunt oamenii fără statut definitiv, sosiți de curând în oraș, tot o pătură inferioară; incolae sunt oamenii locului, cu situații sociale mijlocii⁶⁰.

Să dăm câteva exemple, din secolele XVI și XVII. În 1589 Gheorghe Giuraca este menționat ca „prefect sau administrator al grânelor” la Lugoj (annonae praefectus seu provisor). Principele Gheorghe Rákóczi al II-lea, la 1 februarie 1649, îl înnobilează și îi acordă blazon nobiliar lui Mihail Raț, păstrător al cheilor (claviger) cetății Lugoj. La 22 iunie 1625, Ioan Pribeg, este amintit ca și comandant al călăreților din Lugoj, iar fratele său, Wolfgang (Farkas/Lupul), este amintit ca „familiar al nostru lefegiu din Lugoj” (stipendiarius) principele Sigismund Báthory în 1602. Tot acest principe acordă pentru merite militare, la 24 aprilie 1602, scutiri de taxe și dări a caselor și proprietăților lor din Lugoj și districtul omonim unui număr de 35 de pușcași pedestri (pedites pixidarii), nobili și nenobili(ei sunt Benedict Thaor, centurion, Lupu Brazoway, Nicolae Ghera, Emeric Ruja, Ioan Martineasa, Blasiu Fazakas, Farkas Zsigmond, Martin Mușuleasa, un alt Martin Hudan, Blasiu Szöcs, Gheorghe Imreh, Ștefan și Ioan Mezei, Mihai Karinczky, Ioan Bota, Toma Ciorogar, Andrei Brânda, Ioan Puluț, un alt Ioan Oprea, Martin Atkar, Nicolae Bácsi, Martin Cnez, Nicolae Petnici, Mihai Romonița, Gașpar Haranga, Lupu Bata, Balthasar Sebessy, Nicolae Dumbravă, Martin Peica, Ioan Duma, Ioan Gostici, Mihai Kopány, Ioan Koldy și Adam

⁵⁹ Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 121

⁶⁰ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 208

Fazakas). Principele Gheorghe Rákóczi I, printr-o diplomă din 8 august 1646, îl înobilează pe Ștefan Balassi, socotitor (retionista) din Lugoj, iar urmașul său, principele Gheorghe Rákóczi al II-lea, la 15 septembrie 1651, îl înobilează și îi acordă blazon nobiliar lui Valentin Nyiressi, dascăl din Lugoj (honestum Valentinum Nyiressi, apud Lugosium scholasticum). În 1593 documentele îl numesc printre locuitorii Lugojului pe Stoica, croitorul, iar 1625 au case aici Toma Faur (fierar) și Pertu Szabó (croitor)⁶¹.

Orașul are, când este liber, drept de autocârmuire, putând să-și aleagă organele de conducere, care exercitau atribuțiile administrative, judiciare, fiscale și militare în orașe. Cel mai frecvent organ de conducere al unui oraș este sfatul. În frunte cu judele (judex), sfatul era format, de obicei, din 12 jurați, care făceau parte din orășenii mai înstăriți și care erau aleși anual („prim-jude, juzi-jurați și ceilalți senatori ai aceluiași târg Lugoj”)⁶².

Sfatul are competențe administrative, juridice, fiscale, militare. În privința competenței juridice, toate procesele civile și penale în care orașele și orășenii erau parte sau erau implicați, într-un fel sau altul, cât și străinii ce săvârșeau infracțiuni pe teritoriul orașului. Competența judiciară a instanțelor orășenești se limita, *ratione personae*, la populația orășenească, dar competența *ratione materiae*, în general, se ocupa cu probleme de drept civil (proprietate, împrumuturi, concurență, furturi, injurii). Orașele aveau dreptul de a prinde, judeca și pedepsi aspru pe răufăcători: hoți, tâlhari, ucigași, incendiatori, falsificatori de sigilii și pe orice făcător de rele⁶³.

⁶¹ Vezi Costin Feneșan, *op. cit.*

⁶² Istoria României, *op. cit.*, p. 271

⁶³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul IV, Editura Dacia, Cluj, 1989, p. 202

Orașele primesc și privilegiul de iarmaroc, printr-un act, acordat de puterea centrală, care pe lângă acest privilegiu le acorda totodată și deplina siguranță și libertatea de deplasare. Alături de iarmaroacele anuale se conferea și dreptul de târg săptămânal. Privilegiile de iarmaroc indicau și ziua sau zile în care urma să se țină iarmarocul. În timpul iarmarocului era în vigoare libertatea negoțului, supus în rest îngrădirilor jurisdicției urbane. Căci comerțul orășenesc, cunoaște o strictă reglementare, reglementare făcută și impusă de sfat. Astfel se impun măsurile și greutățile orașului, cantitățile admise spre vânzare, termenii vânzării. Tot sfatul interzice, uneori, desfacerea produselor străine în afara zilelor de iarmaroc⁶⁴.

Orașele au un statut schimbător, când de civites (oraș), când de oppidum (târg). Oppidumurile erau niște sate mai mari din punct de vedere demografic, ocupația principală a locuitorilor fiind agricultura. Civitas-urile au funcții caracteristice: economice (târgul local, săptămânal), administrative, militare. În perioada secolelor XIV-XV-XVI multe așezări "se zbat între situația de târg și de oraș" (Ștefan Pascu). Și tot el: "pe drumul urcușului și dezvoltării urbane" Lugojul, (este)... la 1371-1372... civitas, dar după aceea va decădea la situația de târg la 1438-1440 (oppidum), pentru ca la 1526 să fie din nou înălțat la rangul de civitas, iar la 1542 e oraș al reginei (civitas nostre [reginae] Lugos)"⁶⁵. Preotul Blasiu din Lucas apărea înscris între parohii din arhidiaconatul de Sebeș (1334). Lugojul apare mai apoi cu numele de Lugas (1368), castrum Lugas (1376), castellani de Lugas (1386), civitas nostra Lugas (1542), Lwgos (1544), Logos (1564), Lugos (1582); este menționat ca possessio (1369), opidum (1439-1440, 1464) și civitas (1371-1372, 1536, 1542).

⁶⁴ Istoria României, op. cit., p. 570

⁶⁵ Ștefan Pascu, *Votivodatul Transilvaniei*, volumul II, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 156-157

Lugojul a devenit în 1386 cetate regală, fiind scos de sub jurisdicția voievodului Transilvaniei și subordonat direct regelui Ungariei, dar în mai multe rânduri va fi vândut sau donat de regii Ungariei sau principii Transilvaniei, unor persoane private, pentru achitarea unor datorii⁶⁶.

Lugojului și regatului Ungariei (1241? - 1536)

Lugojul pătrunde în istorie, printr-un prim document scris, în 1242, în urma evenimentelor din 1241. Sau cel puțin așa ne lasă să credem cartea "Temișana", scrisă, probabil, de Augustus Treboniu Laurian. În primăvara acestui an, marea invazie a tătarilor nimicește oastea regelui maghiar Bela al IV-lea trimisă în întâmpinarea lor. Până la momentul întoarcerii tătarilor în Asia regatul a fost pustiit. După plecarea lor, în 1242, cu scopul asigurării hotarelor de răsărit ale regatului, Bela al IV-lea (1235-1270) ordonă refacerea unor cetăți ca Orșova, Mehadia, Caransebeș, Lugoj, Lipova și Sonlyo. Aceasta e prima mențiune despre Lugoj, care trebuie privită cu rețineră, deși e preluată de unii istorici⁶⁷.

Următoarea mențiune a Lugojului (și prima certă) este din registrul pontifical de plată a dijmelor: "Socotelile lui Iacob a lui Berengariu și Raimund de Bonofato, strângătorii dijmelor pe șase ani ai Regatului Ungariei" (1332-1337). În

⁶⁶ Ibolya Șipoș, *Contribuții la istoricul nobilimii lugojene*, în „Analele Banatului”, S.N. Arheologie-Istorie, XV, Muzeul Banatului, Timișoara, 2007, p. 255-267; Dumitru Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 183; Remus Crețan, *Dicționar toponimic și geografico-istoric al localităților din județul Timiș*, vol. I, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2006, p. 11

⁶⁷ *Temișana, sau scurtă istorie a Banatului Temișan*, Cu tiparul Colegiului Național, București, 1848, p. 57; Ioan Stratan; Vasile Muntean, *Monumente istorice bisericesti din Lugoj*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, p. 9

acest registru apare, în 1334, în Arhidiaconatul de Sebeș, "Blasiu preotul de Lucas (Lugoj) a plătit patru pense..."⁶⁸.

La 30 iunie 1365, regele Ludovic I, se afla la Lugoj de unde îl răsplătește pe unul din fideli săi nobili: Nicoale Konth, pentru merite câștigate în expediția din Bulgaria⁶⁹. În iarna anului 1366 Timișoara este vizitată de regele Ludovic I și de împăratul bizantin Ioan Paleologul, care-l vizitase la Buda; regele își însoțește oaspetele, pe drumul de întoarcere, spre Dunăre, trecând prin Lugoj și Caransebeș (ai cărui locuitori sunt nevoiți să le facă „o primire atît de mare cu mari cheltuieli”, după cum se plîng într-o scrisoare din 1369)⁷⁰. Peste trei ani, la 1369, ulița satului Ersig (Egérseg), care ducea spre Lugoj se numește Ulița orașului (palatea civitas), dovedind că Lugoj este deja un civitas și un centru (o așezare spre care merg drumurile)⁷¹. Tot în 1369, regele Ungariei Ladislau I a confiscat cnezilor Ioan, Ladislau și Petru, fii lui Neacșu din Nexefalwa, 17 posesiuni deținute în apropierea Lugojului, probabil din motive religioase, după care i-a alungat din țară; posesiunile le-au fost însă înapoiate în decursul anului 1372⁷².

⁶⁸ *Documente privind istoria României. C. Transilvania (1331-1340)*, volumul III, Editura Academiei R. P. R., București, 1954, p. 227; I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 57

⁶⁹ *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, volumul XII, Editura Academiei R. S. R., București, 1985, p. 433

⁷⁰ I.D. Suci, *op. cit.*, p. 55

⁷¹ Istvan Iványi, *Lugos, rendezett tanácsu, varós: története adatok és vazlatok*; Horváth Istvan es társa *Könnyomdája*, Szabadka, 1907, p. 11; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul II, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 108; Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*, Institutul de arte grafice "Țara", Timișoara, 1944, p. 247

⁷² Ibolya Șipoș, *Contribuții la istoricul nobilimii lugojene*, în „Analele Banatului” S.N. Arheologie-Istorie, XV, Muzeul Banatului, Timișoara, 2007, p. 255-267

În 1372 apare menționat districtul Lugoj. Un district mic, care dă numai 9 oameni pentru întărirea cetății Orșova; districtul Sebeș, amintit acum pentru prima dată, dă 80 de oameni⁷³.

În 1376 apare pentru prima dată mențiunea de castrum Lugos - cetatea Lugoj, unde Garai Nicoale (Miklas) este castellanus. La 22 august, în acest an, regele Sigmund de Luxemburg, donează castrum Lugos căpitanilor cetăților Timiș și Cenad: Losonczy Lazló și Laşancy Iszvan, iar castelanul mai sus amintit a fiind înlocuit⁷⁴. Urmările acestei transformări din cetate regală în proprietatea unor feudali ni le descrie istoricul Iuliu Vuia. Se pare că cetățile Lugoj și Sebeș (Caransebeș) se alătură partidei care se împotrivesc încoronării ca rege al Ungariei al lui Sigismund de Luxemburg, și care era răsculată încă de la moartea lui Ludovic cel Mare (1381). Scrisoarea trimisă la 26 august 1386 de rege căpitanilor celor două cetăți răsculate (Lugoj și Caransebeș) în care le cerea să se alătore trupelor sale nu are nici un efect. Intervenția în forță a lui Lazlo Losonczy, acum ban al Severinului, va duce la înfrângerea celor două cetăți⁷⁵.

Expansiunea turcă nu va trece neobservată pe lângă Banat și Lugoj. La bătălia de la Kosovopolje, în 1389 participă de partea sârbilor un detașament de lugojeni (sub comanda lui Nicolae Gárá(i))⁷⁶.

Tot în acest an (1389), la sfârșitul lui, sau la începutul celui următor (1390), are loc o adunare cu rol de adevărire,

⁷³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul IV, Editura Dacia, Cluj, 1989, p. 44

⁷⁴ Istvan Iványi, *op. cit.*, p. 11

⁷⁵ Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Institutul de arte grafice "Union", Timișoara, 1929, p. 14

⁷⁶ *Teмиşана, op. cit.*, p. 63; Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990, p. 80

convocată sub conducerea banului Severinului (la acea dată Ioan Kaplai) și care este alcătuită din nobili și din oameni de altă stare din comitatele Sebeș, Lugoj, Mehadia (e prima mențiune a comitat-districtului Lugoj). În 1391, când banul Severinului are de judecat o pricină la Cuvin, convoacă adunarea "nobililor și cnezilor din cele patru districte și provincii Sebeș, Lugoj (Lugas), Căran și Comiat"⁷⁷. Aceste convocări alături de autoritatea supremă a regiunii (banul de Severin) la adunările de judecată dovedesc rolul mare pe care îl au districtele (comitatele, provinciile) în Banat. De asemenea, se observă, din aceste evenimente, o legătură, încă de acum strânsă, între districtele Caransebeș și Lugoj, care se va transforma într-o legătură strânsă între orașele Lugoj și Caransebeș, odată cu dezvoltarea acestor așezări.

Anul 1396 aduce, pentru Imperiul Otoman, aflat în plină expansiune, victoria, împotriva creștinilor, de la Nicopole. După această bătălie, turcii trec Dunărea în Banat și, pentru prima dată, pustiesc și jefuiesc acest teritoriu până la Timișoara, trecând și pe la Lugoj. Din acest an pustiirile turcești în Banat vor fi frecvente⁷⁸.

Datorită nesiguranței care se instaurează prin aceste atacuri turcești, mănăstirile încep să fie incluse în sistemul defensiv urban, pentru această perioadă fiind obișnuite astfel de ansambluri: mănăstirile în oraș. Se presupune că, la Lugoj, Cătălina, văduva banului de Severin, Nicolae Periany, inițiază construirea unei astfel de biserici mănăstiri, ale cărei

⁷⁷ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești, adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania*, în secolele XIV - XVI, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 122-123

⁷⁸ Istvan Iványi, op. cit., p. 12; Lotreanu, Ion, op. cit., p. 247; Grisellini, Francisco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 43

lucrări au început în anul 1402⁷⁹. Despre această biserică - mănăstire voi mai vorbi într-un capitol următor.

Începând cu secolul al XV-lea, târgurile și orașele bănățene, deși nu ating dezvoltarea celor din Transilvania, devin surse demografice importante. Dacă Timișoara și Aradul aveau circa 4-5000 de locuitori, Lugojul și Caransebeșul au între 3000-3500 locuitori. Restul târgurilor și orașelor erau sub această medie.⁸⁰ Dar cine și ce sunt acești locuitori la Lugoj? Nicolaus Olahus (deși în secolul al XVI-lea) ne spune că la castelul Lugoș, "locuitorii sunt aproape toți oșteni călare, dedați slujbei ostășești".⁸¹ Și tot în secolul al XV-lea, districtele românești bănățene, prin nobilii lor, continuă să aibă o importantă poziție. În 1419 "universitas nobilium" din districtele Sebeș, Lugoj. Căran și Comiat se află la Căran, convocată sub conducerea lui Sigismund Lonconczy, cu ocazia unei judecăți. E continuarea procesului judecat la Cuvin, în 1391 și nobilii acelorași patru districte sunt chemați a fi cojudecători⁸². Tot în acest secol relațiile comerciale devin tot mai vaste, prin lărgirea foarte mare a pieții. De exemplu, la Cluj, pe lângă negustorii din oraș și din vecinătatea lui, vin și comercianții din orașe mai îndepărtate: Arad, Caransebeș sau Lugoj⁸³.

La 1428 e amintit un "oficiu" (termenul lui I. Vuia) pentru administrarea dării și o vamă la Lugoj. În acel an,

⁷⁹ Teodor Octavian Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, Editura Tehnică, București, 1985, p. 136; Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 10

⁸⁰ Ioan Hațegan; Lucia Savulov, *op. cit.*

⁸¹ *Călători străini despre țările române*, volumul I, Editura Științifică, București, 1968, p. 496

⁸² Patriciu Drăgălina, *Din istoria banatului Severin*, volumul I, Editura Autorului, Caransebeș, 1899, p. 122; Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 123

⁸³ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania*, Editura Academiei R. P. R., București, 1954, p. 251

printr-un decret dat la 24 august, regele Sigismund îi oprește pe lugojeni de a lua vamă de iobagii satului Hodoș, scutiți din vechime.⁸⁴

În această perioadă, Lugojul se află în plină dezvoltare economică. Așa se face că începând cu 1439 (și apoi 1440) titulatura care i se aplică în documente este cea de oppidum - târg. Această titulatură apare într-un document de donație referitor la localitățile Oloșag și Dragomirești ce aparțineau Lugojului⁸⁵. Asta când zona nu este atacată de către turci. De exemplu, în septembrie 1420 otomanii pătrund în Banat, ajungând până la Caransebeș, dar și în părțile aflate lateral față de drumul principal, cum ar fi Lugojul⁸⁶.

În timpul când Iancu de Hunedoara era comite de Timiș (1441-1446), în trecere, a vizitat orașul Lugoj dispunând refacerea și întărirea cetății⁸⁷. La 1446, ca centru de domeniu regal, orașului nostru îi aparțineau 17 sate⁸⁸. Tot în perioada aceasta, se desfășoară activitatea lui Ioan de Capistrano care duce o puternică luptă împotriva ortodocșilor. Deși nu găsește un ecou prea larg în acțiunile sale de convertire la catolicism în Banat, va reuși să înființeze comunități de confesiune romano-catolică în orașele Lugoj și Caransebeș⁸⁹. La 13 mai 1451, venind din Ardeal, în drum spre Timișoara, Ioan Iancu de Hunedoara trece iarăși prin Lugoj⁹⁰. În același an, Gaii László enumerând cetățile din zona Carașului amintește de

⁸⁴ Istvan Iványi, *op. cit.*, p. 12; Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 12; George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, Editura Autorului, 1904, p. 175

⁸⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul II, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 157; Dan Popescu, *op. cit.*, p. 121

⁸⁶ Ioan Hațegan, *Filippo Scolari*, Editura Mirton, Timișoara, 1997, p. 93

⁸⁷ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 11

⁸⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 163

⁸⁹ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 61

⁹⁰ Traian Simu, *Organizarea politică a Banatului în Evul Mediu*, Tipografia "Corvin", Lugoj, 1941, p. 33; Istvan Iványi, *op. cit.*, p. 12

"Uilogoswar" (Lugojul Nou). E vorba, probabil, de clădirile ce se ridicaseră cu puțin înainte, în jurul zidurilor cetății, formând o nouă așezare⁹¹.

Despre diploma de privilegiu acordată românilor bănățeni din cele opt districte privilegiate, de Ladislau al V-lea la 29 august 1457, am discutat în Introducere. Totuși aș dori să mai menționez câteva amănunte. La 14 iulie 1442, regele Ladislau cere capitului arădean să introducă pe Nicolae Turcin de Gamza și pe Mihaiu Corneth, cnezi din districtul Lugoj (valachorum kneziorum districtus Lugas) în moșiile donate la Berzös, Chehohaba, Ohabiza,⁹² dovedind un interes deosebit pentru români, prin care regele putea să-și întărească SE regatului. Zece ani mai târziu, la 13 ianuarie 1452, găsim la Caransebeș, constituiți în scaun de judecată, pe nobilii din șapte districte românești (districte ce se vor regăsi în diploma din 1457), printre care și Lugojul, (reprezentat de nobilii Petru Fodor de Serked, Petru Dobrotă de Zepmezew, Ștefan Șișman de Buziaș și Nicolae Vizeș de Zaldobagh) dezbătând problema cetății Drencova⁹³. Acest eveniment arată că diploma lui Ladislau al V-lea, consfințează ceea ce exista deja ca realitate: mai multe districte românești (7, 8) autonome și privilegiate. În 1457 o adunare a nobililor și cnezilor și a celorlalți români din districtele: Sebeș, Lugoj, Mehadia, Almăj, Caraș, Bârzava, Comiat și Ilidia îi aleg pe nobilii Mihai zis Deș de Temeșel și Ștefan fiul lui Șișman de Buziași și îi trimit înaintea regelui Ladislau, cu rugămintea de a confirma printr-o diplomă vechile lor "libertăți, prerogative și drepturi"⁹⁴. Astfel apare diploma din 29 august 1457, care consfințește o organizare preexistentă (întărește

⁹¹ Istvan Iványi, *op. cit.*, p. 12

⁹² Patriciu Drăgălina, *op. cit.*, p. 119

⁹³ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 133

⁹⁴ *Ibidem*, p. 135

privilegiile acordate de către "predecesorii noștri, regii Ungariei"). Diploma "acordată nobililor, cnezilor și tuturor celorlalți români" are unele date despre orașul medieval bănățean: Comitele și vicecomitele (unde comite însemna comandantul districtului, ce rezidă în cetate) erau aleși de români. Ei, alături de nobilimea fiecărui district, judecau procesele locale. Și, ca o paranteză, pentru a vedea care sunt "lucrurile importante în mentalitatea oamenilor din acele vremi": comitele, în urmărirea și încasarea amenzilor, pedepselor și spuselor judecătorești nu pote sechestra calul, șeaua, armele și oile celor vinovați⁹⁵.

Diploma nu e respectată prea mult timp, căci în 1463 (64), după ce Alibeg pustiește Banatul, și e învins de voievodul Transilvaniei Ioan Pongracz de Dindeleag (Pongracz Janos), acesta din urmă primește de la regele Matia Corvin, în 1464, cetatea Jdioara și târgul Lugoj, împreună cu satele din jur, chiar dacă în documentul din 1457 se prevedea ca nici unul dintre teritoriile districtelor să nu fie donate unor străini⁹⁶. Un document din 1470 (12 iunie), când are loc un scaun de judecată al districtului Lugoj, adunarea districtuală este condusă de Iacob Măcițaș, Ioan Mare de Ciula și Vassa, castelani de Jdioara (Zidovin)⁹⁷. Probabil, acești castelani de Jdioara sunt cei care conduc întreaga zonă.

Dan Popescu vorbește de participarea lugojenilor sub conducerea comitelui de Timiș, Pavel Chinezu la 13 octombrie 1479 la bătălia de la Câmpul Pâinii de lângă Orăștie⁹⁸. În jurul anului 1500, Ștefan Manciuca susține că districtul Lugojuului avea 15 sate⁹⁹.

⁹⁵ George Popovici, *op. cit.*, p. 194

⁹⁶ Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 19

⁹⁷ *Ibidem*, p. 29; Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 136

⁹⁸ Dan Popescu, *Ghid turistic. Lugoj și împrejurimi*, Editura Fundației Europene Drăgan, Lugoj, 1993, p. 22

⁹⁹ Ioan Hațegan; Lucia Savulov, *op. cit.*, p. 207

Între anii 1470 și 1504, Lugojul trece în posesia lui Ioan Corvinul, fiul lui Mathia. La moartea lui Ioan (1502) întreaga sa avere (cam 400 de localități și cetăți), este moștenită de văduva lui, Beatricea. Regele Vladislav al II-lea o va căsători pe Beatricea cu nepotul său, George Marchion de Brandenburg. Astfel, Lugojul își schimbă, din nou, stăpânul.

Această lume a secolelor XIV-XVI, este o lume extrem de violentă mai ales în condițiile în care „autoritățile” acționau greu, târziu sau deloc. Nobilii (cnezi, în primă fază), locali, ajutați de iobagii lor, își „ordonează mediul”, folosindu-se de violență. Să facem apel la câteva documente ce cuprind întâmplări din acea vreme. La 6 mai 1367 Nicolae, voievodul Transilvaniei, îi scrie lui Benedict Himfy, comite de Caraș: „Mihail, fiul lui Farcaș, și Fylees, fiul lui Rachka, iobagi regești din Lugoj, din îndemnul lui Mykola din Vărădia de Mureș, în preajma sărbătorii Crăciunului de curând trecut, găsind 80 de porci ai aceluiași Dragul (iobag din Sudgea al voievodului) în pădurile pomenitei moșii Lugoj, i-au luat tâlhărește, prinzând și porcarul acelor porci”¹⁰⁰. E ceva normal în acele vremi, căci nobilii locali sunt experți în folosirea violenței chiar împotriva oamenilor care reprezintă autoritatea. Astfel, în 1370, un Iacob de Beuldre „dimpună cu oamenii din aceeași Beuldre, urmărind pe câmp, cu dușmănie și cu brațele pe omul nostru și al capitului. După ce i-au lăsat să plece slobozi, au tăbărât asupra lor. Și au rănit, au săgetat și au pus să-i săgeteze cu mai multe aruncături de săgeți pe Konia, slujitorul și împuternicitul aceluși Andrei, și au străpuns cu o aruncătură de săgeată, piciorul lui Konia, iar caii lor i-au rănit cu mai multe săgeți...încă i-a batjocorit tare și mai ales i-a bătut cumplit”; iar în 1372, nici iobagii nu se lasă mai prejos,

¹⁰⁰ Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului. Banatul între 943-1552*, vol. II/1, Editura Artpress, Timișoara, 2007, p. 110

căci, Abraham, slujbașul din Saswar, l-a prins pe un iobag din Cerneteaz pe când săvârșea o tâlhărie, dar când a vrut să-l dea pe mâna judecătorilor, frații acestuia au adunat oamenii din Cerneteaz și au năvălit noaptea la locuința slujbașului, la Saswar, i-au spart ușile, l-au eliberat pe tâlhar, au mai luat doi cai, o cingătoare, multe arme și veșminte¹⁰¹. Nici la 1511 nu stau mai bine. Acum nobilii Paul și Petru de Olah-Endred și George de Surduc au venit, împreună cu iobagii lor, la Margina și au ales, cu forța, 20 de boi și alte vite, au intrat în pădurea Marginei, pe care au tăiat-o, iar pe păzitorii turmelor de porci ce erau acolo la ghindă i-au alungat și le-au ars adăposturile, apoi l-au rănit pe jude¹⁰².

Nici drumurile nu sunt sigure. În septembrie 1405, Congregația comitatensă se întrunește lângă Timișoara, pentru a judeca mai multe pricini, printre care, una este a lui Ioan Slavul, din districtul Chery, care-l acuză pe Petru zis Wasarhel, iobag al lui Osvald de Belinț din Ohaba Forgaci, că, ducându-se el spre Lugoj cu treburi, i-a fost luat un cal de 50 de florini cu forța armelor¹⁰³. Doar biserica pare cât de cât ferită, de aceste violențe, păstrându-și calitatea de loc sfânt și sacru. De aceea, aici se păstrează și documentele de posesie, când celelalte clădiri se aprind și ard destul de des, accidental sau în urma unei acțiuni dușmane¹⁰⁴. Și nu e de mirare nici modul cum acționează autoritățile care au dreptul: „de a judeca, de a pune la cazne, a spânzura și a lovi și pedepsi cu pedeapsa cuvenită după felul fărădelegii lor pe toți hoții, tâlharii și pe orice alți răufăcători prinși în hotarele și marginile..comitatului Timiș... precum și de a ridica

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 116 și următoarele

¹⁰² *Ibidem*, p. 274

¹⁰³ *Ibidem*, p.157

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 132

spânzurători și alte feluri de unelte de caznă... în locurile potrivite și de trebuință...»¹⁰⁵.

Această lume este în continuă schimbare. Nimeni nu rămâne ceea ce este. Iobagii sunt săraci, dar pot să se și îmbogățească. Societatea se transformă, statutele se schimbă. Oamenii de acțiune, ca acei iobagi din Lugoj care intră în conflict cu castelanii de Hațeg, conflict referitor la plata vămii, și pentru rezolvarea căruia intervine comitele de Timiș, Iosa de Som, la sfârșitul secolului al XV-lea¹⁰⁶, sunt probabil aceeași, care în situația disperată de la începutul secolului al XVI-lea sunt chemați la oaste. Ei, fiind bogați (au 6-8 boi) trebuie să vină la oaste astfel: cu un arc cu minim 32 de săgeți și cu o sabie în comparație cu iobagii săraci care trebuie să vină cu o lance și cu o secure (n.b. nobilii cu o sesie care trebuie să vină cu un cal cu tot harnașamentul, o sabie, un scut, o cămașă de zale)¹⁰⁷.

Între 25-30 septembrie 1494, după moartea regelui Matei, regele Vladislav Dobje (al II-lea), venind din Ardeal, pe valea Mureșului, a poposit la Timișoara. Deși bolnav, Kiniysi Pal (Pavel Chinezu), comite de Timiș, înștiințat de această vizită, îl așteaptă pe rege dincolo de Lugoj și îl conduce la Timișoara¹⁰⁸.

La dieta ungară de la Rakos din 1504 se votează sume pentru o nouă fortificare a Caransebeșului și se stabilesc lefurile garnizoanelor din Lugoj și Caransebeș. Deja la această dată, în fața pericolului otoman, tot mai grav, Lugojul și

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 114

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 275

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 306

¹⁰⁸ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezul*, Editura Helicon, Timișoara, 1994, p. 154; Bodo Barna (coordonator proiect), *Ghid cronologic pentru orașele bănățene Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș, Pancevo, Kikinda, Zrenjanin, Vrsac*, Editura Marineasa, Timișoara, 2007, p. 68

Caransebeșul sunt amintite împreună, ca o prefigurare a ceea ce va fi, în curând Banatul de Caransebeș - Lugoj¹⁰⁹.

Patru ani mai târziu (1510), un document adevărate că Dan de Săcele (Zachal), castelanul Jdioarei (castro Sydovar) a primit de la marchizul George de Brandenburg castrul Jdioarei, dimpreună cu castelul Lugojul, dependent de castrul acesta (castrum suum Sydovar, necnom Castellum Lugas cum oppido suo Lugos cum omnibus) și se obligă a le restitui domnului său oricând i le va cere¹¹⁰.

Pentru meritele în înăbușirea rășcoalei lui Doja, în decembrie 1514, Matheiu Bruz primește de la regele Ungariei Vladislav al II-lea o moșie cu casă în Lugoj și este înnobilit (i se acordă și o diplomă de blazon). Destinul acestui nobil viteaz este simptomatic și în strânsă legătură cu destinul regatului Ungar. Matia Bruz a căzut în bătălia de la Móhacs (1526)¹¹¹.

Dintr-un document din 10 martie 1515 aflăm că Szapolyai Janos (Ioan Zapolya), voievodul Transilvaniei, se află la Lugoj de unde scrie banilor de Severin. În anul următor sunt amintite în documente un Lugoj Vechi, un Lugoj Mic și un Lugoj Nou, care se află în posesia unui nobil (nobilul Francisc Harasty, care își vinde, pentru 5000 de florini de aur, posesiunile sale din Banat, printre care Castelul din Lugojul Nou și Lugojul Nou)¹¹². Proprietar al cetății Lugojului, la 1522 este judele de Barș, Levai Sigismund. Căsătorindu-și fiica, Sofia, în acest an cu Francisc Forgacs, Levai Sigismund le dă ca zestre un sfert

¹⁰⁹ Patriciu Drăgălina, *op. cit.*, p. 91

¹¹⁰ *Documente privitoare la Istoria Românilor (1510-1530)*, Colecția Hurmuzacki, volumul II/3, București, 1892, p. 2;

¹¹¹ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 12; Costin Feneșan, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat*, Editura de Vest, Timișoara, 2007, p. 10

¹¹² Bodo Barna (coordonator proiect), *op. cit.*, p. 69; Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p.289

din cetatea Lugoj și din Recaș¹¹³. Totuși în 1534, într-un document din 30 noiembrie, este amintit Doutza Luca ca judele târgului Lugoj, o dovadă că de acum orașul este din nou liber, alegându-și dregătorii¹¹⁴.

În paralel cu aceste evenimente are loc căderea sistemului defensiv dunărean antiotoman, pe fondul unui proces de epuizare psihică a apărătorilor. La 1514 otomanii cuceresc Orșova și la 1521 și 1522 Mehemed Hâde pustiește Banatul. Tot în 1521 cade, la 29 august, Belgradul. Trei ani mai târziu în 1524, Severinul trece și el în stăpânirea turcească. După victoria otomană de la Mohacs, din 29 august 1526, regatul Ungariei este muribund¹¹⁵. Totuși trupe de la Lugoj participă la bătălia de la Frumușeni (25 iulie 1527) în care armata răsculată a lui Iovan Nenada este înfrântă definitiv¹¹⁶ și urmează o lungă perioadă de războaie între diferite fracțiuni care vor duce la transformarea unei părți a Ungariei în pašalâc. Banatul este în centrul acestor evenimente. În 1524 (odată cu ocuparea de către turci a Severinului) dispăre și Banatul de Severin. Probabil că acest ultim eveniment duce la apariția unei noi organizări a Banatului în 1536, cea pe care istoricii o numesc astăzi, Banatul de Lugoj - Caransebeș și care marchează intrarea Lugojuului într-o nouă etapă a istoriei sale.

¹¹³ Istvan Iványi, *op. cit.*, p. 12

¹¹⁴ Bodo Barna (coordonator proiect), *op. cit.*, p. 70

¹¹⁵ Vasile V. Muntean, *op. cit.*, p. 8

¹¹⁶ Ioan Hațegan; Ligia Boldea; Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 298.

Domeniul Șoimoș în prima jumătate a secolului al XV-lea

Sofronie Mureșan,
doctor în geografie

Cetatea Șoimoș a fost construită de către Paul, ban de Severin, între anii 1271 –1275¹, care o cedează mai întâi fratelui său Nicolae, iar apoi nepotului său de frate, Posa, fiul lui Ioan. Prima menține drept „castrum Solymos” datează din anul 1278².

Aceasta avea o însemnătate sporită datorită domeniului foarte întins și a numărului mare de sate care se aflau pe acest domeniu (peste 100 sate în a doua jumătate a sec. XV, între care 75 erau sate românești și 142 sate la începutul sec.al XVI-lea, dintre care 93 cu populație românească în majoritate absolută)³.

După anul 1311, cetatea ajunge în posesia voievodului Transilvaniei, Ladislau Kan. Doi castelani de-ai acestuia: Alexandru castelan la 1310 și Dominic, comite la 1311, dețin cetatea având titlul de comiți de Arad. După anul 1315 devine cetate regală și va avea același statut până în a doua jumătate a sec. al XV-lea⁴.

¹ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea Carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 537

² Pascu Ștefan., *Voievodatul Transilvaniei, II*, Cluj-Napoca, 1979, p. 275

³ *Ibidem.*, p. 276

⁴ Adrian Andrei Rusu *op. cit.*, p. 536, 537

Spre mijlocul secolului al XV-lea este donată succesiv. În 1437-1438, ca cetate regală, ajunge în posesia lui Országh János din Gwth și Kátai Ladislau⁵. Dintr-un document redactat de capitlul din Arad, la 27.05.1439⁶ (**Foto 1**), reiese faptul că inițial a fost zălogită, pentru suma de 19.000 de florini, lui Ladislau Hagymasi de Beregsău, comite de Timiș în 1438-1439 și rudelor sale, de către regele Albert de Habsburg (1437-1439) în 08.05.1439⁷. A fost smulsă din mâinile aceluia de către credincioșii noului rege Vladislav I (1440-1444), care în anul 1440, a donat-o familiei Országh (1440-1444). Prezentăm în cadrul acestui articol cele două diplome prin care s-a făcut această donație, pentru valoarea lor documentară deosebită.

La 9 decembrie 1440 regele Vladislav I donează trezorierului său Mihai și fratelui acestuia Ioan Orzaag de Gwth, în schimbul cetății Ersomlya, „pentru admirabilul și lăudabilul devotament”, cetatea Șoimoș cu întregul său domeniu, care așa cum am arătat, a fost zălogită comitelui de Timiș Ladislau Haghmas de Beregsău, de la care a fost confiscată fiindcă, fiul acestuia Ladislau a furat din cetate și s-a alăturat răsculaților germani și cehi, care au jefuit mai multe părți ale regatului⁸.

Pentru punerea în aplicare a prevederilor acestei diplome, Capitlul din Buda, la 31.12.1440, emite o diplomă (**Foto 2**) prin care menționează toate localitățile care aparțineau domeniului cetății Șoimoș la acea dată în grafie

⁵ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában. I.* Budapest, 1890, p. 760

⁶ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltá, mai departe DL 13375

⁷ DL 13375

⁸ Vezi în acest sens DL 13596, tradusă în Anexa 1

originală⁹. Din cele **74 localități menționate**, numai **8 au fost atestate anterior**, iar 66 localități au ca primă atestare documentară acestui document. Dintre acestea **41 au «dispărut» (62%)** și numai **25 au supraviețuit până în zilele noastre (38%)**¹⁰.

Cele **8 localități** atestate anterior sunt: *civitas Lyppa* (Lipova) (1315), *Cholth* (1344) (la sud de Șiștarovăț, vezi toponimele Dâmbul Șoldului și Valea Șoldului); *Kalacha* (Călacea) (1339); *Elewfalu* (Alioș) (1334); *Radmanocz* (Rădmănești) (1437); *Bara* (1367); *Lvposnik* (Lăpușnic) (1416); *Bruznik* (Bruznic) (1437).

Dintre cele **63 sate** atestate documentar la 1440 prin acest document, următoarele **25** au supraviețuit vicisitudinilor veacurilor până în zilele noastre: *Lekesfalwa* (Leucușești); *Zabadfalv* (Zăbalt); *Kyszekas* (Secasul Mic), *Nagzekas* (Secășul Mare) (Secăș); *poss. Keykes, iterum Keykes* (Checheș); *Crivobara* (Crivobara); *Wyzma* (Vizma); *Zpata* (Spata); *Gwthon'a sau Gwthonia* (Cutina); *Bahnia* (Bunea Mare); *Radna* (Radna); *Mylwa, Milwa* (Milova); *Odwas* (Odvoș); *Felsevkevesd* (Cuveșdia de Sus), *Kezepsevkevesd* (Cuveșdia de Mijloc), *Alsokevesd* (Cuveșdia de Jos), (Cuveșdia); *Breztolcz* (Brestovăț); *quator (4) possessiones K'sg'e* (Chizdia, Coșarii); *Felsewsestarocz* (Șiștarovățul de Sus) *Alsosestarocz* (Șiștarovățul de Jos) (Șiștarovăț).

⁹ Fotocopii după originalul păstrat la MOL, DL 13597, sunt în posesia noastră și pot fi văzute în Anexa 2. Ele ne-au parvenit prin bunăvoința Prea Sfinției Sale Manilă Siluan, episcop de Giula, Sfinției Sale Pr. Matei Buliga, starețul Mănăstirii din Dobrești și doamnei Maria Berény de la Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, cărora le aducem cuvenite mulțumiri.

¹⁰ Pentru prima atestare documentară a localităților existente și identificarea celor dispărute am folosit Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, II, Ed. Academiei, București, 1967, 1968

Au ”dispărut” următoarele **41 de sate**, care au fost atestate documentar la 1440: ***Ilencz*** (azi parte de hotar a satului Zădăreni, jud. Arad (Suciu II, 342)); ***Wrekolcz și iterum Wregkolcz*** (pe lângă Miniș, jud. Arad (Suciu II, 425)); ***Negovanolcz*** (pe lângă Zăbalț, jud. Arad (Suciu II,376)); ***Bwchecz*** (între Vizma și Spata (Suciu II, 305)); ***Dragomanocz*** (pe lângă Rădmănești la S de Bruznic, (Suciu II, 318)); ***Woxyncz*** (în Valea Vocsințului la E de Bruznic (Suciu II, 425)); ***Paulovcz*** (pe lângă Rădmănești (Suciu II, 384)); ***Stregolcz*** (pe lângă Chizdia, Coșarii (Suciu II, 380)); ***Zthandincz*** (între Spata și Rădmănești în Valea Stanovițului (Suciu II, 437)); ***Kermelovcz*** (la SV de Bruznic în Câmpul lui Cremene (Suciu II, 356)); ***Wrechewcze*** (între Spata și Vizma (Suciu II, 425)); ***Zwmarinocz*** (pe lângă Bruznic (Suciu II, 438)); ***Ohabyca*** (pe lângă Ohaba Română (Suciu II, 379)); ***Janosffalwa*** (la S de Lipova (Suciu II, 345)); ***Ztainocz*** (între Spata și Rădmănești (Suciu II, 437)); ***Dobrozlawcz*** (la S de Șiștarovăț pe lângă Dealul Dobroslavățul (Suciu II, 317)); ***Gabrilowcz*** (la V de Șiștarovăț în Valea Grovoloveț (Suciu II, 331)); ***Kalogyerolcz*** (la SE de Lipova (Suciu II, 347)); ***Chervenakolcz*** (între Lipova și Șiștarovăț (Suciu II, 310)); ***Zagwrincz*** (pe lângă Hodoș (Suciu II, 428)); ***Bwkocz*** (?); ***Waralya*** (pe lângă Șoimoș (Suciu II, 422)); ***Zwnyogzeg*** (pe lângă Milova (Suciu II, 438)); ***Sebeș*** (între Odvoș și Conop în Valea Sebeșului (Suciu II,400)); ***Felsewkalocza (Călacea de Sus)*** (pe lângă Călacea (Suciu I,123)); ***Felsevivancz*** (Ivanțul de Sus în Dealul Vârful Ivanița, la N de Milova (Suciu II, 327)); ***Alsoivanch*** (Ivanțul de Jos (Suciu II,327)); ***Patak*** (?); ***Zawas*** (în județul Arad (Suciu II, 429)); ***Kerekes*** (lângă Checheș în Dealul Crișin (Suciu II, 351)); ***Chernabarcz*** (pe lângă Horea Arad (Suciu II,309)); ***Repes*** (în Valea Repaș, pe lângă Coșarii (Suciu II, 394)); ***Twsovo*** (în județul Arad, pe lângă Lipova (Suciu II,415)); ***Petrolcz*** (în Valea Repaș, pe lângă Coșarii (Suciu II, 386)); ***Izvorcz*** (lângă Leucușești în

Dealul Izvorul (Suciu II, 344)); *Cholth* (*tres possessiones Cholth* (la S de Șiștarovăț unde avem oronimele Dâmbul Șoldului și Valea Șoldului) (Suciu II, 311); *Cykorocz* (pe malul stâng al Mureșului la S de Lipova (Suciu II, 335)); *Radowecz* (lângă Bruznic, (Suciu II, 392)).

Un fenomen interesant legat de așezările atestate în acest document, este cel al „roirii”, satelor ,adică nașterea unor noi așezări, în locuri defrișate sau lăzuite din aceaste zone favorabile locuirii, ce cuprind Dealurile Lipovei și Culoarul Mureșului. Așezările erau rare și mici, în aceste zone acoperite cu păduri. Poienile acestora, constituiau vatra noilor sate, iar hotarul lor era smuls tot pădurii, prin defrișări. Așezările omonime au adăugat un apelativ în raport de relief sau de cursul apelor („de Sus”, „de Mijloc”, „de Jos”) și în raport de mărime („Mare”, „Mic”), adică de numărul gospodăriilor și prin urmare a populației.

Din prima categorie avem satul *Kysgye* (Chizdia, Coșarii), care se multiplicase cu patru. Nu știm nimic despre trecutul său până la 1440 când în acest document sunt menționate: *quatur possessiones K'sg'e*. Care erau cele patru sate cu acest nume o precizează un alt document, din anul 1477: Coșarii de Sus (*Felsew-kysdya*), *Radachywakyzdya*, cel de al treilea sat Coșarii (*Harmadykkuzdya puszta*) și al patrulea sat Coșarii (*Negydykkuzdya*)¹¹. Nimeni nu va nega raționamentul logic care este și științific, cu privire la vechimea și însemnătatea satului „matcă” Coșarii, în stare a se „înmulți” atât de onorabil, păstrându-și însemnătatea și după această multiplicare.

Un alt sat Cuveșdia s-a „înmulțit” cu trei. Fără antecedente adevărate documentar, apare în această diplomă din 1440 și în alta din 1447 în postură triplă: Cuveșdia de Jos

¹¹ Marki, Șandor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, II, 1. p. 228

(*Alsokevesd*), Cuveșdia de Mijloc (*Kezepsev Kevesd*), Cuveșdia de Sus (*Ffelsevkevesd*). Două dintre ele sunt pomenite peste câțiva ani (1479), Cuveșdia Mare și Cuveșdia Mică (*Nagkewesd, Kyskewesd*)¹².

Situația celor patru sate Cholt dispărute din părțile Aradului este mai complicată. Documentul nostru vorbește de trei sate Cholt (*tres poss. Cholth*), care apar nominalizate în 1477: Cholt de Mijloc (*Kezepsewcholtha*), Cholt de Jos (*Alsocholtha-puszták*) și Cholt de Sus (*Felsew Choltha*)¹³.

Satul Cutina (*Gwthon'a sau Gwthonia*), după mai puțin de patru decenii de la această primă atestare documentară din 1440, este despărțit în trei sate: Cutina de Sus (*Felsögutunya*), Cutina de Mijloc (*Középsögutunya*) și Cutina de Jos (*Alsogutunya*).

Dublete de așezări sunt: *Felsewsestarocz* (Șiștarovățul de Sus) și *Alsosestarocz* (Șiștarovățul de Jos); *Felsevivancz* (Ivanțul de Sus) și *Alsoivanch* (Ivanțul de Jos); *Kalacha* (Călacea) și *Felsewkalocza* (Călacea de Sus), *Mylwa* (Milova) și *poss.Keykes, iterum Keykes* (Checheș) ș.a.

Din a doua categorie reținem: *Kyszekas* (Secasul Mic) și *Nagzekas* (Secașul Mare) (Secaș).

Așezările ”dispărute” formează o categorie de așezări cu o istorie mai frământată și particularizată ce merită o analiză mai detaliată. Pe zone mari locurile nu au rămas pustii, populația n-a scăzut în sens absolut.

Domeniul Șoimoș, așa cum reiese din acest document, era alcătuit, în prima jumătate a secolului al XV-lea 74 localități în majoritate românești.

¹² Pascu Ștefan., *Voievodatul Transilvaniei, II*, Cluj-Napoca, 1979, p. 90

¹³ Csánki Dezső, *Op. cit.* p. 761

Anexa 1.

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (DL) 13375

Dată: 27.05.1439

Locul: Arad

Emisă de: Capitlul din Arad

Păstrată în original la cota veche Q 311 / 6467

Limba: Latină

Pecete: Jos

Foto1. Diploma 13375/27.05.1439 prin care Capitlul din Arad pune în aplicare hotărârea regelui Albert de Habsburg (1437-1439) din 08.05.1439, de a zălogi cetatea Șoimoș pentru suma de 19.000 de florini, lui Ladislau Hagymasi de Beregsău, comite de Timiș în 1438-1439 și rudelor sale.

Anexa 2.

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (DL)
13596

Datată: 09.12.1440

Locul: Buda

Emisă de: Regele Ungariei Vladislav I

Păstrată în original la cota veche Q 311 / 3324

Limba: Latină¹⁴

Pecete: Jos

Traducere¹⁵:

9 decembrie, 1440

Noi, Vladislav, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Poloniei, Dalmației, Croației, etc., supremul conducător al Lituaniei și moștenitorul (tronului) Rusiei, potrivit documentului de față, reținem și facem cunoscut că, supușii noștri, aleși în mod cinstit, ilustrul **Mihai Orzaag, trezorerul nostru, și distinsul Ioan Orzaag de Gwth**, ne-a restutuit și pus la dispoziție, spre a o folosi cum vom fi binevoit, la cererea noastră (= mea) personală, **cetatea numită Ersomlya**¹⁶, lăsată de către noi (= mine) în seama acestora pe vecie, dar de care, deocamdată, în alte scopuri, avem foarte mare nevoie; și că, atât în schimbul aceleiași cetăți numite Ersomlya, cât și pentru admirabilul și lăudabilul devotament, oricând vrednic de lăsat mărturie în scris, și pentru sprijinul deosebit oferit de aceeași Mihai și Ioan Orzaag, pe care ei, de

¹⁴ Diploma a fost reprodusă de Pesty Fr., *Krassó vármegye történetéhez. Oklevelek*, (Istoria comitatului Caraș. Documente) vol. II-2, nr. 291, p. 381-383. Budapesta, 1885.

¹⁵ Traducerea a fost efectuată de Drd. Dan Sebastian Crișan și ne-a fost pusă la dispoziție de domnul prof. Vasile Martinovici, cărora le aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

¹⁶ Cetate pe lângă Vărădia (Oravița)

la începutul alegerii mele (ca rege) și până în clipa de față, spre a noastră (= mea) cinste și al meu mare folos, mai cu seamă în timpul celor câtorva conflicte avute cu răsculații noștri, când au obținut frumoase victorii, supunându-și viața și averea la foarte mari primejdii – însuși Ioan Orzaag a fost capturat și jefuit de toate bunurile din cauza noastră (= mea), astfel încât în mai multe scrisori către cunoștințe a fost trecut alături de ceilalți, - **cetatea noastră** (= mea) **Solmos**, ce se găsește în comitatul Aradului, care s-a aflat sub conducerea lui Ladislau Haghmas de Bereksow, comite al Timișului, în schimbul unei sume de bani, drept chezășie ; dar că însuși Ladislau, din pricină că fiul acestuia a furat din acea cetate, prădând proprietatea noastră regală, li s-a alăturat și se află în continuare alături de acei germani și cehi nelegiuți, care au jefuit, trecând prin foc și sabie multe părți ale regatului nostru, și înfăptuiește împreună cu aceștia mârșăvii, prin care fapte el și fiul său și-au dobândit reputația de nesupuși, și, în consecință, au decăzut din dreptul de chezășie al cetății amintite mai sus, înțelegând că acea cetate ne (= îmi) revine, în chip firesc, nouă (= mie); împreună cu fortărețele, castelele, moșiile, proprietățile și domeniile, oricum se vor fi numit acestea, care, în vremea predecesorilor noștri (= mei), regi ai Ungariei, au ținut și mai țin încă de drept de cetatea mai sus amintită, și împreună cu toate celelalte anexe și pământuri, oricare ar fi, ele, arabile, cultivate sau necultivate, (împreună cu) ogoarele, fânețurile și pășunile, pădurile, câmpiile și dealurile plantate cu viță de vie, apele, căderile de ape, râurile și morile, de asemenea, autoritatea judecătorească, conducerea bisericilor, și, în general, toate anexele și proprietățile, precum și drepturile deținute de acestea, oricare ar fi ele, i-am dat-o, dăruit-o și încredințat-o mai sus numiților Mihai și Ioan Orzaag, precum și tuturor moștenitorilor lor, ba, (mai bine zis), le-o dăm, dăruim și încredințăm de drept și în chip irevocabil, pentru totdeauna,

spre a o deține, stăpâni și dispune de ea, păstrând dreptul de înstrăinare, oligându-ne ca, în cazul în care, de-a lungul vremii, noi (= eu) sau succesorii noștri (= mei), regi ai Ungariei, nu vom fi avut grijă să-i respectăm pe domeniul cetății Solmos, să le restituim, din acel moment cetatea Ersomlya, sau, în schimbul acesteia, (să le dăm) o altă cetate care să fie la fel de bine rânduită ca și cealaltă, lui Mihai și Ioan Orzaag sau moștenitorilor acestora, iar succesorii noștri (= mei) vor fi și ei obligați, în virtutea acestui document al nostru (= meu), pe care vom pune să fie întocmit, potrivit privilegiului nostru (= meu), până în momentul când acesta ne (= îmi) va fi fost înapoiat.

Buda, a doua zi de sărbătoare a nașterii Fecioarei
vrednice de laudă. Anul Domnului 1440.

Anexa 3.

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (DL)
13597

Dată: 31.12.1440

Emisă de: Capitlul din Buda

Păstrată în original la cota veche Q 311/ 402 29

Limba: Latină

Pecete: Atârnată

Foto 2. Diploma 13597/31.12.1440 prin care Capitlul din Buda pune în aplicare donația regelui Vladislav I, a Cetății Șoimoș cu întregul domeniu, trezorierului său Mihai și fratelui acestuia Ioan Orzaag de Gwth.

Protopopiatul Făget până la începutul stăpânirii austriece în Banat (1716)

Ioan Cipu

Dacă începutul (data exactă a înființării) protopresbiteratului Făgetului – ca să folosim denumirea veche a protopopiatului Făget¹ - zace încă în beznă, anul 1716 (confirmat și acesta ulterior) este data certă a primei sale atestări oficiale. În plus, anul 1716 are și o altă semnificație: este anul în care Banatul trece de sub administrația turcească (1552-1716) sub cea austriacă, devenind – ceea ce s-a numit ulterior – Banatul imperial.

Dar, deși neconfirmată documentar cu deplină certitudine, existența protopresbiteratului / protopresviteratului Făget înainte de 1716 poate fi sprijinită utilizând argumente indirecte de ordin teologic, istoric, militar, politic etc. Iată câteva dintre ele:

1. Istoria creștinismului românesc, a Bisericii Ortodoxe Române este unanimă în afirmația că poporul român s-a

¹ Între istorici s-a purtat în trecut (astăzi mai puțin) o intensă discuție și polemică cu privire la modul în care trebuie grafiate (scrise) numele unor personalități și denumiri administrativ-teritoriale din epocile anterioare: sub forma/denumirea de atunci sau sub cea actuală, deci actualizată – Mocsonyi sau Mocioni, comitat sau județ ș.a. Dorința de a fi cât mai expeditivi și de a fi înțeleși mai ușor de către generațiile actuale au determinat pe istorici să-și modernizeze limbajul, deși regulile ortografice aflate în vigoare impun ca denumirile străine să fie reproduse cu forma lor originală, ceea ce presupune că românii cunosc ortografiile tuturor popoarelor de pe mapamond! Pe scurt, formele protopresviter, protopresbiter, protopop, respectiv protopresviterat, protopresbiterat, protopopiat sunt sinonime.

născut ca popor creștin, deoarece unul dintre cei mai tineri Apostoli ai lui Iisus, Apostolul Andrei, a propovăduit creștinismul în părțile Dunării de Jos, adică ale viitorului popor român. Or, în partea nord-estică a Banatului, unde se află protopopiatul Făget, cel puțin până în secolul al XVIII-lea întreaga populație era exclusiv (în totalitate) românească și este de neimaginat ca ea să nu fi fost creștină, să nu fi fost organizată conform principiilor acestei Biserici.

2. Menționarea numelor unor preoți începând cu secolul al XVI-lea dovedește existența unor parohii în localitățile de origine. Și, cum – în organizarea Bisericii Ortodoxe – protopopiatul a fost tot timpul forma intermediară de legătură (veriga) între parohii și episcopie, atestarea unor preoți (parohi) pe teritoriul revenit ulterior protopopiatului Făget dovedește indirect/implicit existența și a unui protopopiat, indiferent de numele pe care l-a purtat. Câteva exemple:

- în anul 1511, în numele lui George de Brandenburg, proprietarul domeniului Hunedoarei și al pertinentei exterioare Margina, a fost înaintată Capitlului² din Arad o plângere (reclamație) împotriva nobilului Paul Todor din Endreudul Român (*Paulum Thywadar de Olah Endred*) și a altor nobili din împrejurimi, în care sunt menționate cu numele fiecăruia 32 de persoane, majoritatea fiind din Fesdanfalva și Vece [deci de lângă Făget și Bătești], acuzate că au pătruns cu forța (în anul amintit) pe domeniul Margina, unde mai întâi au bătut „până la sânge” pe păstorii nobilului, apoi le-au luat boii, au dat foc colibelor acestora și au tăiat lemne de foc. Printre învinuiți (participanți) figurează și **popa Stan** (*Stan pap*)³.

² Capitlu sau capitul „consiliu episcopal” (la catolici) cu competențe de ordin administrativ, judecătoresc etc. ale adepților acestei confesiiuni.

³ Pesty Frigyes, *Krassó varmegye története* (Istoria comitatului Caraș), vol. III, Budapeșt, 1884, doc. nr. 366 din 11 mai 1511, p. 490-492

- După alungarea [temporară] a turcilor din această parte a Banatului în anul 1598, foștii proprietari de pământuri de aci revendică de la principele Transilvaniei Sigismund Bathory pământurile, iobagii și bunurile care le-au aparținut înainte de instaurarea dominației otomane în zonă, pământuri care, după retragerea turcilor, au fost acaparate de către alte persoane. Printre reclamanți figurează: **Volfgang Popa din Bujor** (Traian Vuia)⁴.

- Tot în anul 1598 este amintit și **Nicolae Zenthe, preot în Cliciova**⁵.

- Registrele de socoteli cu veniturile încasate în pertinențele exterioare ale domeniului Hunedoara⁶, între anii 1510-1529 de către administratorii lui George Brandenburg, de la supușii nobilului. Printre aceștia figurează și **preoții valahi** (*de sacerdotibus Walachialibus/von den Wallachischen pfaffen*), de la care vor fi (sau au fost) încasați drept cens între 17 și 19 florini⁷.

Așa cum menționează și Pataki⁸, censul (<lat. census, germ. Zens) era, pe atunci, principala obligație a „colonilor și iobagilor” care aveau pământ de arătură și fânaș (fânețe) pe domenii. Baza impunerii censului o reprezenta *poarta* [gospodăria/familia], unitate de pământ [suprafața de teren a

⁴ *Ibidem*, vol. IV, doc. nr. 501 din 10 decembrie 1598, p. 221-224

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 501 din mai 1598, p. 217

⁶ Ca proprietăți distincte ale lui George de Brandenburg, care nu făceau parte din (nu erau cuprinse în) hotarele domeniului Hunedoara erau, în părțile noastre, așa numitele pertinențe (districte) exterioare, acestea fiind: Margina, Mănăștur, Bojur/Bujor (azi Traian Vuia), Fârdea și Sudea (Sugdăia). Toate au fost cucerite (obținute) de Iancu de Hunedoara și alipite domeniului Hunedoara. În felul acesta ele au ajuns în proprietatea lui George de Brandenburg, moștenitorul domeniului.

⁷ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. Studiu și documente, Editura Academiei RSR, București, 1979, p. 15, 25, 45, 48, 154, 161, 164

⁸ *Ibidem*, p. LV

unei gospodării] ce corespundea unei *mansio* sau *fundus curie*. Altfel spus, poarta era sesia țărănească, așa cum se menționează [ceva mai târziu] în paragraful 9 al hotărârii Dietei de la Tolna (1518): *singulis sessionibus iobagionalibus seu portis*⁹. „Censul pe sesie era aproape de 1 fl. și era plătit peste tot în două rate inegale, primăvara la Sângeorz (23 aprilie) și toamna la Sânmartin (11 noiembrie)”, însă în unele sate din pertinențele Icuș (Margina) și Fârdea, censul de primăvară se plătea la Rusalii¹⁰.

Rezultă că în pertinențele exterioare din părțile noastre existau circa 20 de preoți care plăteau anual, ca cens, între 17 și 19 florini. Comentând acest număr, Petru Ursulescu face următoarea afirmație: „Fără îndoială [că] numărul lor [al preoților] a fost mult mai mare față de cel ce rezultă din izvoarele documentare ale vremii. Nu este exclus ca sarcinile preoților [de a achita censul] să fi fost asumate cu bună știință de obștile credincioșilor, iar obligațiile aferente sesiilor bisericești să se constituie în alt gen de sarcini pe care contribuabilii domeniului au decis să se suporte într-un mod solidar.

De asemenea, este posibil ca oficialii de sate români să fi găsit modalități de exceptare de la plata obligațiilor feudale atât în folosul preoților, cât și al familiilor mai sărace de iobagi¹¹.

- În anul 1529, Ioan Lötz (Hans Lötz), trimisul markgrafului George de Brandenburg pentru a controla activitatea administratorilor domeniilor de Hunedoara și Gyula, la sfârșit înaintează superiorului său un raport detaliat

⁹ *Ibidem*, p. LII

¹⁰ *Ibidem*, p. LV, anul 1512

¹¹ Petru Ursulescu, *Banatul de nord-est în secolele X–XVI*, Editura Orizonturi universitare, Timișoara, 2005, p. 159. Ultima frază, cu trimitere la Prodan, D, *Iobăgia în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea*, p. VIII.

în legătură cu cele constatate la fața locului și anume că „de puțină vreme Ioan Zapolya, cu ajutorul Bisericii, a preoților sârbi (*raitzischen pfaffen*)¹² a atacat și a cucerit cetățile Margina și Mănăștur”¹³.

Rezultă că, după înfrângerea armatei maghiare de către oastea turcilor la Mohaci (1526), în conflictele care au urmat între Ferdinand de Habsburg și principele Transilvaniei Ioan Zápolya pentru ocuparea tronului ungar (regele Ludovic II a fost ucis la Mohaci), preoții bănățeni – și, printre ei, și credincioși iobagi – l-au sprijinit pe Zapolya.

- În ultimul volum (IV) al *Monografiei Comunei Margina*, Napoleon Ceaușescu ne oferă informații importante despre unii preoți care au slujit bisericii din Margina înainte de anul 1716, dar, din păcate, nu face trimiterile bibliografice de rigoare, pentru fiecare caz în parte.

„La începutul secolului al XVI-lea, documentele istorice îl citează pe **popa Ștefan**, frate cu Gașpăr Marsinay, care încearcă să-l înduplece pe margraful (sic!) George de Brandenburg să vândă cetatea din Margina și toate posesiunile ce le moștenise de la soția sa Beatrice de Frangepan lui Ion Zapolya, care se lupta cu Ferdinand de Habsburg pentru tronul Ungariei. Cei doi frați popa Ștefan și Gașpăr urmăreau să prevină o vărsare de sânge. *Probabil că popa Ștefan era preot la biserica din cetate*”¹⁴ (subl. m. I.C.).

¹² După cum vom mai menționa, este greșită sinonimia dintre *raitzen* și *sârbi*, prima noțiune incluzând pe toți greco-neuniții, indiferent de originea lor etnică. Baza confuziei o reprezintă utilizare limbii slavone (vechea limbă a slavilor de sud, deci și a sârbilor) în bisericile românești, așa cum limba latină era limba de cult a romano-catolicilor, indiferent de naționalitatea lor.

¹³ Iosif Pataki, *op. cit.*, doc. nr. 78 din 1529, iunie 1, p. 227-230

¹⁴ Napoleon Ceaușescu, *Monografia Comunei Margina, vol. IV, Viața spirituală și sfintele biserici*, Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 2004, p. 106

Contextul istoric îl plasează pe popa Ștefan în perioada anilor 1526-1528. În acest caz el ar fi unul dintre preoții „sârbi” amintiți mai sus de Hans Lötz în raportul său din 1529.

I. Pataki amintește că, în condițiile în care „lupta dintre cele două tabere [cea a lui Ferdinand de Habsburg și cea a lui Ioan Zapolya] va continua și mai vehement” în vara anului 1530, conducerea Cetății [Hunedoara] a fost preluată de preotul Ștefan și de Gaspar Morsinay¹⁵, după ce și până atunci (mai exact, din 1529) ei au avut un rol însemnat în viața domeniului. În acest caz preotul Ștefan a fost transferat de la Margina la Hunedoara. Urmează ca cercetările viitoare să confirme sau să infirme ipoteza, pe care, personal, o consider puțin probabilă.

Napoleon Ceaușescu mai afirmă că „este amintit, în tradiția poporului și de Partenie Gruiescu, **popa Ion**, sfințit după 1700 și îngropat la 1714”¹⁶.

Acestea sunt situațiile în care au fost amintiți preoți în documente, fie individual (cu numele), fie colectiv, înainte de 1716 în zona Făgetului. Neîndoielnic, numărul lor era mai mare decât cel pe care îl cunoaștem.

3. De la proclamarea libertății de credință a creștinilor de către împăratul roman Constantin cel Mare, prin Edictul de la Milano (313) și până în prezent se poate constata o mulare a organizării religioase a creștinilor pe structura administrativ-statală, fără ca această suprapunere să fie de fiecare dată perfectă ori simultană, întrucât organizarea religioasă este mai conservatoare, mai durabilă, comparativ cu cea administrativ-statală. De pildă, diocезelor romane le-au corespuns – nu ca teritoriu, ci ca denumire – diocезele/diecezele creștine (episcopatele); la începutul guvernării Banatului de către

¹⁵ Iosif Pataki, *op. cit.*, p. XXX – XXXI

¹⁶ Napoleon Ceaușescu, *op. cit.*, p. 106

austrieci, cercurilor administrative le corespundeau, teritorial, protopopiatele, ceea ce a condus chiar la situații aberante: întrucât, de pildă, localitățile Răchita, Mănăștur și altele apropiate de Făget erau, geografic, în dreapta râului Bega, în zona sa de luncă, de unde și denumirea cercului administrativ Lunca, atunci când s-a trecut la împărțirea/delimitarea teritorială a protopopiaterelor, împărțire conformă cu organizarea administrativă și s-a greșit protopopiatul Hisiaș/Beliu pe structura cercului Lunca, parohiile din localitățile amintite au ținut de protopopiatul Hisiaș, nu de cel din Făget, care era mult mai aproape. În schimb, protopopiatului Făget i-au revenit – prin cercul administrativ Sărăzani și prin fostul protopopiat Sudriaș – parohiile din apropierea Lugojului. Cu câteva decenii în urmă am avut un alt exemplu: teritorial, protopopiatul Făget și raionul Făget coincideau perfect (1952 – 1968).

Acest principiu fundamental poate fi recunoscut și în alte câteva situații ale perioadei la care ne referim. Dar, mai întâi câteva cuvinte despre district.

În Evul Mediu, până la cucerirea Banatului de către turci, în țările catolice (deci și în Ungaria, din care făcea parte Banatul) documentele oficiale se întocmeau în limba latină, limbă de cult a Bisericii romano-catolice. În consecință, s-a folosit pentru unitatea administrativ teritorială corespunzătoare cercului sau plășii de mai târziu, vechea denumire district (<lat. *districtus*, -us). Desigur, mărimea unui district varia în timp și spațiu, în părțile noastre cuprinzând de la câteva sate la câteva zeci de sate.

Primul district atestat (a cărui existență o știm) este districtul Icuș/Ikus cu centrul Margina (1288)¹⁷, dovadă că, la acea dată, autoritatea regelui maghiar era puternică în

¹⁷ Coriolan Suciu, *Dicționarul localităților din Transilvania*, vol. II, *Localități dispărute*, București, s.v., 1967

zonă, fapt dovedit peste câteva decenii, când regele Ludovic hotărâște să răsplătească pe Valahul (Olachus) Carapci fiul lui Ladislau fiul lui Zarna valahul, precum și pe frații săi, pentru fidelitatea arătată față de el [față de rege] dându-le „posesiunea noastră numită Icuș” (*possessionem nostram Ikws vocatam*)¹⁸. Așadar încă înainte de 1400, regii Ungariei au început să-și recompenseze oamenii fideli cu pământuri din părțile Făgetului. Procesul este deosebit de intens pe vremea lui Iancu de Hunedoara, prilej pentru noi de a afla de existența și a altor districte. Într-adevăr, în anul 1453 Capitlul de la Arad confirmă donația făcută de către regele Ludovic al V-lea al Ungariei lui Iancu de Hunedoara „pentru el și pentru urmașii săi” cu dreptul de a stăpâni [de a avea în proprietate] districtele Jupani, Suggya și Thewrd (Fârdea), toate din comitatul Timiș, împreună cu pertinențele lor [alte bunuri – eleștee, mori, păduri etc.]¹⁹. Donația este reconfirmată și în anul următor²⁰. Ca district, Fârdea este amintită și în anul 1455, când Iancu de Hunedoara îi

¹⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. III (vol. II partea I Documente), Budapest, 1884, doc. nr. 56 din 1365 septembrie 22. Se impune a fi făcute câteva precizări și comentarii. Maria Holban, o exigentă specialistă medievalistă, plecând de la constatarea că punerea în posesie [prin delimitarea domeniului, în prezența vecinilor] s-a făcut „la trei zile după” ce au fost puși în posesie la Recaș, eveniment care s-a produs în 1361, consideră că și încercarea de la Icuș a avut loc tot în anul 1361 și că, datorită opoziției fraților Iacob și Ladislau, fiii lui Bekus de Endred, întrucât considerau că posesiunile Wechepataka [=Valea Veța] și Endredpataka (?) erau ale lor și nu puteau fi cedate de rege fraților Carapciu, hotărnicia a fost reluată, tot fără succes, și în 1365 [așa cum consemnează și documentul reprodus de Pesty Frigyes] și că litigiul s-a stins abia în 1371, în fața regelui, fără să ni se ofere finalul. (Maria Holban, „*Deposedări și judecăți în Banat pe vremea angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361–1378)*”, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, vol. V (1962), Editura Academiei, București, 1962, p. 102 – 109

¹⁹ *Ibidem*, doc. nr. 305 din 18 aprilie 1454

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 306 din 11 iunie 1454

dăruiește lui Pantha de pury posesiunea Pwry superioară și inferioară, din districtul Fârdea²¹.

În încheierea acestei scurte enumerări a districtelor de pe teritoriul de mai târziu al protopopiatului Făget, se impune să facem și următoarele precizări: a) toate districtele amintite nu sunt unități administrativ-teritoriale propriu zise (cu structură bine determinată și durabilă), căci numele districtului este un fel de ghid, punct de orientare pentru o mai ușoară identificare a teritoriului aflat în discuție. Se spune clar în documentul nr. 282 din 27 septembrie 1439: se dăruiește „întregul nostru district sau provincie Ikus numită aflată în comitatul Timiș, împreună cu opidul (târgul) numit Morsina (*totum districtum nostrum seu provinciam Ikus vocatam in comitatum Themesiensi habitam, simulcum Opido (sic!) Morsino appellatu*)”; b) pe timpul lui George de Brandenburg, aceste districte se vor numi pertinențe exterioare ale domeniului Hunedoara și organizarea lor va fi mult mai stabilă; c) adevăratul punct de sprijin al autorității politice (de stat) în ceea ce s-a numit district erau cetatea (castrum) cu rol militar, de apărare; cetățuia sau întăritura modestă fort (*castellum*)²²; târgul (oppidum), cu rol economic și fiscal.

În mod cert, începând cu secolul al XVII-lea, districtul devine tratat o unitate administrativă propriu-zisă. În felul acesta, districtul Făget, amintit prima oară în 1607, va juca (avea) un rol propriu zis pe teritoriul pe care îl înglobează, nu va mai fi un simplu punct de orientare în care cetatea ori târgul va avea cu adevărat rolul decisiv.

Folosind districtul fie și numai ca stea polară (cu rol orientativ) să urmărim, în continuare *conexiunile dintre rolul*

²¹ *Ibidem*, doc. nr. 308 din 7 septembrie 1454

²² Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediția a II-a, studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 134, 175

localităților Margina și Mănăștur (opiduri, cetăți, districte) și viața religioasă de acolo. În apropiere de cetatea Margina, se afla în hotarul actual al localității Sintești, o veche mănăstire, căreia credincioșii îi spuneau „Sânta”, [Sfânta]; deși avem prea puține dovezi materiale directe, explicite despre existența ei (Partenie Gruescu susține că diploma mănăstirii se păstra în arhiva Cămării din Făget în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), tradiția orală locală, toponimul Sintești (pronunțat Sâncești) derivat din denumirea Sânta, vechiul sigiliu al comunei (primăriei) Margina care avea în câmpul său o biserică [mănăstire] cu două turnuri, biserica de lemn – monument istoric – din cimitirul de la Margina cu componente ale bisericii/mănăstirii, faptul că parohia Margina avea cea mai bogată colecție de cărți de cult (vechi, din sec. XVI – XVII), multe din ele înstrăinate (doar o parte din ele se păstrează în colecția Bibliotecii „V.A. Ureche” din Galați) sunt tot atâtea dovezi indirecte ale existenței mănăstirii, până către sfârșitul secolului al XVIII-lea (1698), când călugării au fost obligați să se refugieze în Vechiul Regat, datorită persecuțiilor la care au fost supuși²³. [Probabil nu s-au putut adapta noii conduceri sârbești de la Carloviț].

Dacă ținem seama că Margina este atestată documentar începând cu anul 1365, dar districtul Icus în 1288, este pe deplin justificată afirmația că mănăstirea Sânta a fost amplasată pe locul amintit tocmai pentru că aci era o organizație statală stabilă și puternică.

La Mănăștur, legătura dintre viața politică și cea religioasă e mai puțin clară. Faptul că localitatea a împrumutat numele de la unitatea monahală cu denumirea sa maghiară *monostor*, ce a dat rom. Mănăștur, nu Mănăstire, permite

²³ Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Editura Autorului, Tiparul Tipografiei diecezane, Caransebeș, 1940, s.v.

concluzia că localitatea a fost rezultatul dezvoltării aşezării supuşilor iobagi ai mănăstirii. De altfel, sondajele arheologice par să confirme existenţa unei biserici/mănăstiri romano-catolice, iar prima atestare a localităţii este din anul 1427²⁴.

Totuşi, în districtul Mănăştur se află, în apropierea localităţii cu acelaşi nume, satul Remetea, care a dat şi dă încă bătaie de cap în ce priveşte semnificaţia şi scrierea denumirii satului. Fără a intra în amănuntele problemei, împărtăşesc afirmaţia protopopului lugojean [George Popovici] că toponimul semnifică mănăstire²⁵, cu deosebirea că este vorba de o unitate monahală mică. Întrucât termenul acesta se întâlneşte numai la ortodocşi, nu şi la catolici, rămâne în suspensie problema raporturilor dintre cele două unităţi monahale. În ceea ce priveşte numele localităţii, amintit prima dată abia în anii 1514–1516²⁶, se impun următoarele două precizări. Prima: în Banat fiind mai multe localităţi Remetea, pentru a nu le confunda, s-a impus adăugarea unui determinativ: Remetea Mare, Remetea Mică. A doua: Remetea aflată în discuţie s-a numit iniţial Remetea Lunca, pentru că se afla în cercul administrativ Lunca. Mai târziu, pierzându-se argumentul iniţial, i s-a spus Remetea Luncă, sfârşind prin a fi Remetea Lungă²⁷.

Districtul Făget, atestat, aşa cum am amintit deja, prima dată în 1607, după aceea de mai multe ori cu structură bine încheată în anii 1690–1700 şi la începutul veacului al

²⁴ Coriolan Suciu, *op. cit.*, partea I, *Localităţi existente*, s.v.

²⁵ Dr. George Popovici, *Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj, 1904

²⁶ Coriolan Suciu, *op. cit.*, s.v., Iosif Pataki (*op. cit.* doc. nr. 28, p. 146) plasează datarea ceva mai devreme, dar în mod incert: „Probabil primul deceniu al secolului al XVI-lea”.

²⁷ Vezi magh. *Hosszúremete*, denumire oficială din 1911 (magh. *hosszú „lung”*). Acelaşi fenomen s-a întâmplat şi cu Ohaba Lunca, devenită Ohaba Lungă.

XVIII-lea, n-a beneficiat de nicio așezare monahală în vecinătatea centrului său. În schimb, rămânând singurul district în regiune (chiar dacă, pe timpul stăpânirii otomane a primit ca denumiri corespondentele din limbajul turcesc) suntem îndreptățiți să credem că el s-a afirmat și ca centru religios sub forma de protopresbiterat în partea nord-estică a Banatului. Dar, până a ajunge să analizăm ce s-a petrecut după 1690–1700, trebuie abordate și clarificate și alte probleme.

În primul rând, trebuie să lămurim situația politică, militară și religioasă în timpul stăpânirii otomane în Banat și, implicit, în Făget și în împrejurimile sale.

„După capitularea Timișoarei [la 26 august 1552], o armată otomană de circa 40000 ostași condusă de Kassim Pașa a pornit spre Lugoj și Caransebeș, dar și-a oprit înaintarea, mulțumindu-se cu un tribut acceptat de conducătorii cetăților Lugojului și Caransebeșului [care au format așa numitul Banat de Caransebeș–Lugoj sau Banatul de Lugoj–Caransebeș]. În legătură cu aceste evenimente petrecute în intervalul 5–11 august 1552, este posibil ca unitățile de akingii desprinse din grosul oastei lui Kassim Pașa să fi ajuns până în zona Făgetului, unde au ocupat cetatea, instalând în ea o mică garnizoană. Această garnizoană este amintită în 1554, fără a se da informații despre o campanie distinctă care să fi dus la instalarea ei în cetatea Făgetului: (...). *Ocuparea cetății Făget de către turci și menținerea unei garnizoane în cetate nu presupunea și includerea zonei în pașalâcul de Timișoara, nefiind cunoscut nici un document în acest sens.* (...). Abia în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, zona Făgetului este amintită în cadrul comitatului Hunedoarei²⁸. (subl. m. I.C.).

²⁸ Dumitru Tomoni, *Făget. Monografie istorică*, Editura „Dacia Europa Nova”, Lugoj, 1999, p. 58

Dar, dacă nu știm exact care era soarta Făgetului și a împrejurimilor sale, știm precis că membrii familiei Bekes – deposezați de către turci de averile lor (inclusiv de cetate) s-au refugiat în Banatul de Caransebeș-Lugoj, în conducerea căruia au avut un rol de seamă, unii dintre ei chiar cu funcții importante în Principatul Transilvaniei și chiar al Ungariei²⁹. Posibil ca tocmai prezența unor reprezentanți ai familiei Bekes în Transilvania să justifice includerea Făgetului în Comitatul Hunedoarei.

Relațiile neclare ale zonei Făget cu pașalâcul de Timișoara în secolul al XVI-lea și chiar cu Banatul de Caransebeș-Lugoj, în ciuda rolului deținut de familia Bekes în el, se răsfrâng și asupra situației bisericii de aici, mai ales că, în unele perioade, Biserica greco-răsăriteană din estul Banatului s-a aflat sub jurisdicția Mitropoliei Române de la Alba Iulia, înainte de a se desființa odată cu trecerea la Unire. Poate că tocmai includerea românilor bănațeni (și a protopopiatului Făget, dacă exista) sub ascultarea mitropolitului și episcopului ortodox³⁰ transilvan explică de ce parohiile ortodocșilor din această parte a Banatului nu figurează pe listele de milă din anii 1660 și 1666 ale trimișilor patriarhului de Ipek (Peć)³¹ așa cum e cazul parohiilor din centrul și vestul Banatului.

²⁹ Pentru amănunte, vezi Ioan Cîpu, *Familia Bekes–Bekes–Bichigianu*, în Ioan Cîpu, Ion Gheorghe Oltean, Dumitru Tomoni, *Contribuții la Istoria Făgetului*, Făget, 1992, p. 11-25

³⁰ În anul 1656 (care este anterior anilor 1660 și 1666), în actul de numire a lui Sava Brancovici ca episcop al Transilvaniei, principele Gheorghe Rákoczy al II-lea „îi va recunoaște și jurisdicția [religioasă] asupra Severinului, adică a Banatului de Caransebeș-Lugoj” (I.D.Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 80-81).

³¹ Întrucât patriarhia din Ipek era autonomă din punct de vedere economic, ea s-a susținut prin contribuția credincioșilor săi. [Or, zona/protopopiatul Făgetului neaparținând ierarhic de patriarhia de la

Situația Bisericii din ținutul Făgetului devine clară după 1660, odată cu înglobarea Banatului de Caransebeș–Lugoj în hotarele pașalâcului de Timișoara, ca urmare a înțelegerii din 1658 dintre Turcia și Acațiu Barcsai, banul de atunci al Caransebeșului și Lugoșului, conform căreia Acațiu renunță la Banat în favoarea otomanilor în schimbul numirii sale ca principe al Transilvaniei.

Așadar, în mod cert, după 1658 toți ortodocșii din Banat aparțin patriarhiei de Ipek. De aceea se impune să prezentăm, pe scurt, modul în care a apărut și cum a fost ea organizată.

Turcii aveau obiceiul să răpească popoarelor creștine subjugate mai mulți copii, pentru a-i crește/educa în spirit militarist și al religiei mahomedane, făcând din ei războinici turci de elită (ieniceri) sau funcționari de stat. În felul acesta a fost răpit (la 18 ani) și sârbul bosniac Socolovici (*Sokolović*, 1508–1579). Dus la Istanbul (Constantinopol), el a îmbrățișat religia mahomedană, când și-a schimbat prenumele sârbesc primit la botez cu cel de Mohamed/Mahomed. Inteligent, a fost repede remarcat de către superiorii săi, care l-au promovat în funcții administrativ-politice tot mai importante, până la funcția supremă de mare-vizir (prim-ministru sau prim-sfetnic al sultanului), pe timpul vestitului Soliman Magnificul.

Chiar și în această funcție înaltă, Mohamed Sokolovici a păstrat în subconștientul său educația ortodoxă primită în anii copilăriei și adolescenței, mai ales că fratele său Macarie era starețul mănăstirii ortodoxe sârbești Hilandar de la Muntele Athos. Aceste împrejurări îl determină să intervină pe lângă sultan și să-l convingă să înființeze la Ipek (Peć) o patriarhie ortodoxă, în frunte cu fratele său Macarie și să

Peć, n-a fost solicitată să acorde mile/ajutoare, în schimbul unor servicii/rugăciuni ce urmau a fi făcute de slujitorii patriarhiei, conform dorințelor exprimate de fiecare donator] – cf. I.D.Suciu, *op. cit.*, p. 89.

subordoneze ierarhic acestei patriarhii pe toți ortodocșii din Imperiul otoman, aflați până atunci sub autoritatea patriarhiei de Ohrid(a), care va decădea la rangul de mitropolie. În felul acesta a fost reînființată în anul 1557, Patriarhia greco-orientală sârbă de la Ipek (Peć), – desființată în anul 1459 și trecută sub autoritatea arhiepiscopiei de Ohrida³² – căreia i-au fost puși sub ascultare toți ortodocșii din Banat, indiferent de naționalitate.

Noua patriarhie a înființat în Banat episcopii la Vârșeț și la Timișoara, pe care le-a pus sub dependența mitropoliei de la Belgrad. Această situație a durat până în 1690. Nu se știe data înființării fiecăreia din cele două episcopii bănățene, dar se știe cu certitudine că ele au existat în anul 1594, pentru că ambii episcopi au fost implicați în răscoala antiotomană a românilor și sârbilor din acel an, răscoală care a cuprins mai ales sudul Banatului și în care Mihai Viteazu a avut, indirect, un rol important.

După încorporarea Banatului de Caransebeș–Lugoj în pașalâcul Timișoarei, parohiile din zona Făgetului au devenit subordonate patriarhiei de la Ipek, fără ca noi să fi aflat, în mod cert, din surse demne de încredere, căreia din cele două episcopii erau supuse ascultătorii. Derularea ulterioară a faptelor ne îndreptățește să credem că parohiile erau dependente de episcopia de la Timișoara.

Evenimentele din ultimele două decenii ale veacului al XVIII-lea au avut un rol important în destinele popoarelor din Imperiul otoman, pornind de la Buda și Pesta și până în sudul Peninsulei Balcanice (Grecia de astăzi), punctul (momentul) de cotitură reprezentându-l asediul Vienei de către turci în anul 1683. Reușind să depresureze capitala Imperiului habsburgic, trupele austriece obligă armata oromană să se

³² *Ibidem*, p. 88

retragă. În grabă se formează, sub egida papei, „Liga Sfântă” sau „Liga Creștină”, alcătuită din Austria, Polonia, Veneția și, mai târziu (1686), Rusia. Atacați din mai multe părți, deci, deschizându-se mai multe fronturi, otomanii suferă înfrângere după înfrângere. Pe noi ne interesează numai ce s-a petrecut în centrul și în sudul Europei: pe măsură ce turcii se retrag, imperialii (austriecii) ocupă, succesiv, Buda, Transilvania, Croația și Slavonia. În Sud, venețienii, la îndemnul și cu sprijinul austriecilor (comandați de generalul Piccolomini) promit popoarelor balcanice asuprite mari drepturi și libertăți, dacă se alătură luptei antiotomane, ceea ce acestea și fac. Numai că turcii reușesc să stăpânească situația din sudul Peninsulei Balcanice, după ce au abandonat centrul Europei, iar rezultatul conflictului militar e consfințit prin Tratatul de Pace de la Carloviț (Karlovcı), din 1699: Austria răpește Turciei Transilvania cu Banatul de Caransebeș–Lugoj, Croația și Slavonia, precum și câteva orașe-cetăți din Banatul vestic și central: Cenadul Vechi, Becse, Becicherecu Mare, precum și Lipova, Turciei lăsându-i-se restul Banatului și toate teritoriile de la sud de Dunăre. Prin aceste prevederi, Austria și-a asigurat puncte de sprijin în estul și vestul Banatului într-o nouă confruntare cu Turcia. În schimb, popoarele din sudul Peninsulei Balcanice, văzându-se părăsite de către cei care le-au îndemnat să se ridice la luptă, ca să scape de răzbunarea turcilor, au acceptat soluția exilului în Austria (care le promisese drepturi). În felul acesta câteva zeci de mii de familii de rasciani (sârbi, macedo-români, albanezi ș.a.) ortodocși și-au părăsit locurile natale (mai ales din provinciile Cosovo și Metohia) și, sub conducerea patriarhului de Ipek Arsenie al III-lea Țrnoievici/Cernoievici/Ciarnoievici (*Arsenije III Crnojević/Černojević/ Čarnojević*), au ajuns în teritoriile austriece (de curând cucerite) din dreapta Tisei. Autoritățile austriece le-au cerut să-și formuleze în scris revendicările și să le prezinte împăratului spre analiză și

sanționare (aprobare). După ce le-au formulat, l-au însărcinat pe episcopul sârb de Ienopole/Ineu (din Banat, de lângă Lipova) Isaia Diacovici (*Isaja Diaković/Djaković*) să le prezinte suveranului. L-au delegat pe Diacovici deoarece el cunoștea bine limba latină, limbă în care se întocmeau toate documentele oficiale emise de cancelariile țărilor catolice, așa cum era și Austria. După câteva luni de așteptare Diacovici s-a înapoiat cu mult râvnitul document: vestita **Diplomă leopoldină** (aparținea împăratului Leopold I, 1658–1705) **din anul 1690**. Ea aducea refugiaților și vești bune și vești mai puțin bune, după cum le-au fost aprobate sau nu cererile, din diferitele domenii: bisericesc (religios), militar, cultural, social etc. Pe noi ne interesează mai ales prevederile diplomei pe tărâm religios.

Pe tărâm religios, prevederile diplomei au depășit chiar și cererile lui Arsenie Țârnoievici. Le vom analiza și noi, după textele latin și românesc publicate de I.D. Suciu și Radu Constantinescu³³. Autorii au reprodus numai partea referitoare la chestiunile religioase, la pagina 151 fiind publicat textul latin, iar pe paginile 151-152, traducerea lui Radu Constantinescu în limba română. Deoarece am considerat că traducerea nu respectă în totalitate textul și, îndeosebi, sensul de atunci al unor cuvinte, mi-am permis să fac unele comentarii absolut necesare, după părerea proprie.

Este vorba în primul rând de termenul **rascian**, tradus de R. Constantinescu prin **sârb**. Termenul în cauză derivă din denumirea primului stătuț „sârb” întemeiat de Ștefan Nemanja (**Nemanja**, 1168–1196) pe valea râulețului Ras, poreclit Rașca de către istoricii sârbi și Rascia, de către istoricii străini. Apartenenților Rașca (Rascia) străinii le

³³ I.D.Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, doc. nr. 74 din 1690 august 21, Viena, p. 151-152

ziceau rasciani. Că nu toți rascianii erau sârbi, ci și urmași ai băștinașilor iliri (albanezii de mai târziu) ori care au luat naștere prin amestecul ilirilor cu romanii/macedo-români/megleno-români, țințari (pronunțau pe **ci** ca **ți**, deci ținți, nu cinci) rezultă din faptul că *acestor locuitori din nordul Greciei, din Cosovo și Metohia li s-a spus și iliri, mai ales sub forma „națiune ilirică”, nu „națiune rasciană”*. (Exagerând puțin, l-am putea considera chiar și pe patriarhul Țârnoievici/Cernoievici ca fiind la origine macedo-român, întrucât particularitatea multor nume de familie ale acestora o reprezintă componenta inițială **Cara** – vezi Caragiale, Caracostea, Caragiu, Caramitru... - sau forma **cern** – vezi râul Cerna, cerneală „negreală”, cernit... - , **Țâr-**, **Cern-** nefiind altceva decât calc, traducerea în limba sârbă a rom/iliricelor **cara**, **cern**). De aceea, am păstrat în textul românesc rascian, nu sârb.

Iată principalele prevederi ale diplomei:

a) Dreptul refugiaților de a-și păstra calendarul vechi, „după obiceiul și tiparul rascienilor (*Rascianorum* [nu sârbesc])... ca și până acum³⁴;

b) Dreptul de a avea un arhiepiscop „ales de oamenii bisericii și de mireni”, cu „dreptul deplin de a hotărî în problemele bisericești, sfințind episcopi, hirotonind ieromonahi, înălțând biserici, așezând preoți rasciani (*Rascianos sacerdotes*) [nu preoți sârbi!] în orașe și sate”³⁵;

c) Dreptul arhiepiscopului „ca și până acum” de a avea putere bisericească, „în temeiul privilegiilor date nouă de înaintașii noștri, răposații crai ai Ungariei (...) în Ungaria și Croația, unde sunt și atât timp cât vor fi credincioși ai noștri acolo”³⁶.

³⁴*Ibidem*, p. 151

³⁵*Ibidem*, p. 152

³⁶*Ibidem*

Se impune un scurt comentariu al acestei prevederi. Când împăratul declară solemn că va respecta privilegiile acordate de „răposății crai ai Ungariei” arhiepiscopului ca să aibă drept asupra ortodocșilor din Ungaria și Croația în ceea ce privește viața lor religioasă, prin „date nouă” el n-a subînțeles (decât din neștiință, ceea ce pare puțin probabil) pe reprezentanții patriarhiei de la Peć (așadar, inclusiv pe el, Țârnoievici) întrucât craii Ungariei au dispărut după dezastrul maghiarilor de la Mohaci din 1526 ori, cel târziu după 1541, când Ungaria (cea mai mare parte a ei) a fost împărțită între Austria și Turcia, aceasta creând pașalâcul de la Burda, iar patriarhia din Ipec a fost înființată mai târziu, în 1557. Cu alte cuvinte, ceea ce dă el patriarhului este un privilegiu acordat prin generozitatea sa, a lui Leopold I, nu este o reluare a privilegiilor acordate ortodocșilor de foștii regi maghiari.

d) Întregul cler rascian, de la arhiepiscop (mitropolit) și până la preot urmează „să se bucure de vechea scutire în ceea ce privește dijmele (*in decimis*, deci corect: zeciuiala [din toate produsele], dările (*in contributiones*, care sunt mai ales contribuții în muncă gratuită, robotă și mai puțin în bani) și conacele (?) (*in quartiriis*). Ultima obligație este evident greșită, deoarece (in) quartiriis³⁷ derivă din lat. *quartarius*³⁸, -ii „un sfert dintr-un *sextarius*, „sextar” (măsură de capacitate)³⁹. Rezultă că cea de a treia obligație față de stăpân (de care este scutit clerul) vizează lichidele (ex. vinul), mierea de albine și alte produse „ce curg”.

³⁷ Foarte probabil că este o greșeală de copiere a textului latin: corect quartariis, nu quartiriis, formă care l-a dus pe traducătorul Constantinescu cu gândul la germ. *Quartier* „cartier”, dar și „locuință” [vezi băn. a avea (a sta în) cvartir/fartiri „a beneficia de casă-masă, contra cost, timp mai îndelungat, la o persoană privată]”, de unde și traducerea rom. „conace”.

³⁸ Vezi *Dicționar latin-român*, Editura Științifică, București, 1962, s.v. *quartarius*.

³⁹ *Ibidem*, s.v. *sextarius*.

e) Pedepse acordă numai arhiepiscopul „după dreptul bisericesc” și numai oamenilor care „țin de el” și numai când aceștia „vor fi vrednici de ele” [merită să fie pedepsiți]. Justiția civilă/mireană poate aplica pedepse [clerului] numai cu aprobarea sa [a împăratului].

f) Ca și înaintașii săi, împăratul dă conducătorilor bisericești rascieni dreptul asupra mănăstirilor și bisericilor care au existat în trecut și au fost luate de către turci. Pe unele dintre ele i le poate oferi acum [în 1690], pe celelalte „vi le vom da îndărăt, *de le vom putea dobândi*”⁴⁰ (subl. m.).

Pentru noi, ultima afirmație „de [dacă] le vom putea dobândi” este importantă pentru că, de pildă, în 1695, când se face organizarea Bisericii greco-răsăritene în imperiu în episcopii, protopopiate, parohii, reședințele episcopilor sârbești din Vârșeț și Timișoara (care erau tocmai cele două orașe amintite) nu erau încă sub administrația sârbească și, cu toate acestea, fruntașii sârbi au numit episcopi în ele. Din

⁴⁰ „...pe celelalte or le vom da îndărăt, de le vom putea dobândi” este traducerea mai liberă a textului latin „ea quoque recuperata manibus vestris resignari demandabimus”, în care expresia ea quoque este tradusă prin „pe celelalte”, în loc de „și pe toate”, iar resignari demandabimus, prin „de [dacă] le vom putea dobândi”, cu adausul „putea”.

Pentru a înțelege cât mai corect această promisiune a împăratului, se impune să ne raportăm la situația anilor 1689 și 1690, când nemulțumirile refugiaților au crescut pe măsură ce situația lor de refugiați se deteriora tot mai mult și speranța revenirii la locurile de baștină devenea tot mai incertă, în paralel (odată cu) creșterea nemulțumirii bălținașilor din Slavonia, Croația și părțile Budei față de așezarea și comportamentul refugiaților pe teritoriile lor. Într-un asemenea context, când sudul Dunării și cea mai mare parte a Banatului se aflau sub turci, acel „dacă le vom putea dobândi” este menit să-i amăgească și pe refugiați, fie că se vor întoarce la casele lor, fie că vor fi așezați în Banat, dar și pe băștinași că, în curând, vor scăpa de necazurile provocate lor de refugiați. Anii au trecut și resemnarea/împăcarea cu noua situație i-a cuprins pe toți, văzând că împăratul nu poate învinge pe turci. Așa s-a ajuns la diploma din 1695, care consfințește organizarea Bisericii greco-răsăritene (ortodoxe) pe episcopii.

informațiile ulterioare, rezultă că în 1695 au fost repartizate protopopiatele fiecărei episcopii și că protopopiatul Făget a fost repartizat episcopiei de la Timișoara.

Pe lângă observațiile și comentariile de mai sus, anticipând, se cuvine să reținem și următoarele aspecte: În Diplomă se consideră (b) drept privilegii faptul că arhiepiscopul este „ales de oamenii bisericii și de mireni”, precum și dreptul *deplin* [al arhiepiscopului] de a hotărî în problemele bisericești, sfințind episcopi...” etc. (subl. m. I.C.). Primul „privilegiu” arată caracterul democratic al organizării ierarhice a Bisericii greco-răsăritene [spre deosebire, de pildă, de cel al Bisericii romano-catolice, unde papa este ales numai de către un număr restrâns de cardinali, adică numai de „oameni ai bisericii”, nu și de mireni] și el s-a păstrat pe tot parcursul stăpânirii austriece și austro-ungare până în 1918. În schimb, cel de al doilea „privilegiu” a fost restrâns tot mai mult până în 1779, când, prin Rescriptul declaratoriu (*Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis*), supranumit și „Constituția bisericească” [a greco-neuniților], împăratul – reprezentat în Ungaria [Austro-Ungaria după 1867] prin Consiliul Locumtenențial („țitiitor de loc”, cum se specifică în circularele românești ale epocii) cesaro-crăești al Ungariei – are dreptul de a aproba ori respinge alegerea mitropolitului ori a episcopilor făcută de „oamenii bisericii și de mireni”, așa cum se specifică în diploma din 1690. (Cazul cel mai elocvent este cel de la episcopia Caransebeșului de după decesul lui Nicolae Popea, când abia cel de al treilea ales a fost numit de împărat în persoana lui Elie Miron Cristea).

Nici privilegiul scutirii întregului cler de servituțiile feudale (d) nu a fost respectat, sub acest aspect înregistrându-se o evoluție extrem de sinuoasă, cu mai multe scutiri și reintroduceri parțiale ori integrale a servituțiilor, până la desființarea definitivă a servituțiilor feudale pentru întreaga populație, nu numai pentru cler.

Autoritatea politică a intervenit (îndeosebi pe timpul Austro-Ungariei) – e drept, de obicei prin mijlocirea organelor ecleziastice, dar uneori chiar direct – în pedepsirea unor clerici și învățători (de la școlile confesionale), sub acuzația de infidelitate și de subminare a statului (maghiar). Deci, nici privilegiul (c) ca „oamenii care țin de [sunt subordonați față de]” arhiepiscop să fie judecați numai de înaltul ierarh și numai „după dreptul bisericesc”, nu și de organele judecătorești de stat și după „dreptul civil” nu mai este respectat în litera și spiritul său.

Deoarece marea majoritate a refugiaților rascieni au fost colonizați pe teritoriul Ungariei și al Croației (Banatul se afla încă sub dominația otomană), împăratul publică, în 11 decembrie 1690, o nouă Diplomă prin intermediul Cancelariei ungare, în care include în totalitate conținutul Diplomei din august același an, „cu scopul de a feri populația sârbă de abuzurile nobilimii maghiare”⁴¹.

Alte Diplome a acordat Leopold I și în 1691 (la protestele sârbilor, împăratul recunoaște mitropolitului și putere laică [mirenească] asupra supușilor săi) și în 1695⁴². Deci, în total sunt patru diplome.

Pentru noi, interes prezintă Diploma din 4 martie 1695, deoarece prin ea împăratul a stabilit [confirmat] organizarea Bisericii Ortodoxe Sârbe din Ungaria, Croația și Slavonia. Capul, conducătorul suprem al Bisericii era patriarhul (sic!) Arsenie, care și-a stabilit reședința la Cruședol (în Sirmiu [Srem]) și în Sântandrei de lângă Buda, dar urmașii săi, „cu titlul de arhiepiscopi și mitropoliti”, s-au

⁴¹ Vasa Lupulovici, *Viața bisericească a sârbilor din Banat între anii 1865–1918*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 71

⁴² Apud Radu Flora, *Relațiile sârbo-române. Noi contribuții*, Editura Libertatea, Panciova, 1968, p. 206

stabilit, din 1713, la Carloviț [*Sremski Karlovci*], care a devenit principalul centru bisericesc și cultural al sârbilor din Imperiul habsburgic⁴³. Întregul teritoriul amintit a fost împărțit în șapte episcopii, cu scaunele episcopale în următoarele orașe: Timișoara, Karlstadt, Seghedin, Buda, Mohaci, Vârșeț și Oradea. Deoarece Timișoara și Vârșețul – orașe aflate în Banat – erau încă sub ocupație turcească, scaunele episcopale erau Ienopole [Ineu] – Lipova, respectiv Caransebeș [aflate sub autoritatea austriacă]. Ulterior, episcopia Seghedin a devenit episcopie de Bacica, cea de Mohaci – de Pacraț, iar în locul celei de Oradea a fost recunoscută cea de Arad⁴⁴.

Isaia Diacovici – cel care a prezentat împăratului revendicările refugiaților și a tranzacționat conținutul Diplomei din august 1690 – numit „episcop al Timișoarei și Ienopolei și arhimandrit al mănăstirii Cruședol” a fost obligat să stea în Ineu „poate chiar în Becicherec, cum socotesc unii istorici, și, desigur, în mănăstirea Cruședol, pe lângă patriarhul Arsenie”. „Prin 1706”, el „a mutat scaunul episcopesc de la Ienopole la Arad”. Ca episcop de Vârșeț [cu scaunul episcopal la Caransebeș] a fost numit Spiridon Știbița „care, după nume, pare a fi un macedoromân sau un albanez refugiat în timpul marelui exod din 1690”⁴⁵.

Dacă Arsenie III Cernoievici își zicea – și era considerat în continuare – patriarh, urmașii săi se intitulau „arhiepiscopi și mitropoliți”, nu patriarhi. De ce? Vasa Lupulovici ne oferă următoarea explicație: împăratul dorea ca și aceștia să fie considerați patriarhi, ca, prin acest titlu, ei să demonstreze că Biserica greco-răsăriteană (neunită) din imperiu este de sine

⁴³ Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 1981, p. 516

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*

stătătoare, că nu depinde de nici o ierarhie din afara imperiului. În schimb, urmașii – numindu-se arhiepiscopi și mitropoliți – doreau să sublinieze, tacit, continuarea legăturii Bisericii lor cu Patriarhia de Ipek⁴⁶, deși, oficial, asemenea legături de subordonare ierarhică nu mai existau.

După refugiul lui Arsenie III în Austria, ca patriarh de Ipek a fost ales Calinic. Evident, acesta nu-l putea considera în continuare patriarh pe Arsenie și, cu atât mai mult, pe vreunul din urmașii săi. Abia după ce Isaia Diacovici/Giacovici (Đaković), succesorul lui Arsenie, s-a intitulat arhiepiscop și mitropolit, patriarhia de la Peć a recunoscut Biserica sârbă ca arhiepiscopie.

Păreră mea este alta: Tradiția bisericească [și chiar civilă, în mediile culte] era ca o persoană care a deținut un timp o funcție mai înaltă să își păstreze – în formele de adresare către ea – titlul avut și după ce a încetat să mai ocupe demnitatea respectivă [în cazul de față, cel de patriarh, dar putea fi și cel de prim-ministru, ministru, director, profesor etc.]. În al doilea rând, Diploma leopoldină din 1690 [conținutul celor din 1691 și 1695 n-am avut posibilitatea să-l studiez] nu menționează niciodată pe patriarh, ci pe arhiepiscop drept conducător suprem al Bisericii greco-neunite din imperiu. În al treilea rând, conducătorul Bisericii dintr-o țară poate avea demnitatea de patriarh atunci când Biserica sa este independentă, ceea ce presupune că toate celelalte patriarhii i-au recunoscut acest statut. Or, mai ales în condițiile de atunci, acest lucru nu se putea obține. Conștienți de situația în care se aflau, arhiepiscopii s-au limitat la a purta titlul ce li se cuvenea, în ciuda faptului că ei erau cu adevărat independenți, deci conducătorii supremi ai greco-neuniților din Austria (Ungaria).

⁴⁶ Vasa Lupulovici, *op. cit.*, p. 73

Dacă cele prezentate până acum reprezintă cadrul general în care s-a aflat Biserica greco-răsăriteană din Austria, Ungaria și Banatul aflat sub turci în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea [și în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea], să încercăm să clarificăm situația bisericilor din actualul protopopiat al Făgetului.

Ocuparea Banatului de către turci în anul 1552 a creat o situație politico-militară incertă în zona Făgetului. Stabilirea unei garnizoane turcești în cetatea Făgetului în 1554 [obligând pe membrii familiei Bekes să se refugieze în Banatul de Caransebeș–Lugoj și să devină adversari de necontestat ai turcilor – care au acaparat și proprietățile tuturor nobililor – atât în Banatul de est, cât și în Transilvania] nu implică automat și ocuparea zonei Făgetului. „Ocuparea cetății Făget de către turci și menținerea unei garnizoane în cetate nu presupunea și includerea zonei în pašalâcul de Timișoara, nefiind cunoscut nici un document în acest sens (...). Și în această perioadă Făgetul și întreaga zonă se aflau sub protecția banilor de Caransebeș și Lugoj, făcând parte din Banatul de Severin”⁴⁷.

Ulterior, situația din zonă a evoluat în favoarea turcilor. Lăsând la o parte alte aspecte, să amintim doar faptul că Gheorghe Bórbely, după ce a fost numit (27 mai 1595) ban de Caransebeș–Lugoj) a reușit să cucerească cetatea Făgetului de la turci și să o predea ginerelui său Ștefan Békes⁴⁸, numit castelan al ei (de fapt, reintrând în stăpânirea cetății care aparținea familiei). Mai mult chiar (adăugăm noi), principele Transilvaniei Sigismund Báthory (1581–1598) îl numește pe Ștefan Bekes – supranumit Bichigianu de către Patriciu Dragalina⁴⁹ pentru a sublinia originea sa românească – ban de

⁴⁷ Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 43

⁴⁸ *Ibidem*, p. 48

⁴⁹ Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, partea a II-a (1526–1658), Tipografia diecezană, Editura Autorului, Carabsebeș, 1900, p. 46

Lugoj (ban de Caransebeș fiind, tot atunci, Mihai Horvath). Și, tot atunci ori la începutul anului următor, *principele Transilvaniei îi donează lui Ștefan Bekes cetatea Făgetului cu drept de moștenire*, iar în condițiile ocupării Transilvaniei de către Mihai Viteazul, cu siguranță că Ștefan Bekes a căutat să devină *de facto* stăpân pe cetatea Făgetului, intitulându-se „castelan al cetății Făget și în 1602⁵⁰. Posibil că în asemenea condiții – când numai cetatea, nu și zona era eliberată de sub turci – să apară mențiunea că în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea zona Făgetului aparținea comitatului Hunedoarei, cum afirmă Petru Ursulescu⁵¹ și cum pare a fi de acord și Dumitru Tomoni⁵². Ceea ce știm cu certitudine e faptul că, după 1602, familia Bekes de Făget nu mai este amintită de sursele istorice⁵³.

Incertă rămâne situația zonei Făget și de la Pacea de la Carlovitz (1699) – când Banatul de Caransebeș-Lugoj revine Austriei – și până la Pacea de la Passarowitz (1718), când Austria devine stăpână pe întregul Banat încă din 1716, deoarece documentele consultate nu precizează explicit cui aparținea zona: Banatului de Severin (și, prin el, Austriei) sau Turcei.

În această situație cu multe necunoscute și cu răsturnări rapide și succesive de scenarii, putem doar deduce ipotetic soarta Bisericii.

Variantele sunt două.

Prima variantă: Biserica din părțile noastre depindea de episcopia de Timișoara. În acest caz, prin mitropolia de la Belgrad, ea depindea de Patriarhia de Ipek. Principalul

⁵⁰ *Ibidem*, p. 50

⁵¹ Petre Ursulescu, „Ținutul Făgetului în hotarele Principatului autonom al Timișoarei până la ocuparea de către otomani (1541–1658)”, în „Studii de istorie a Banatului”, an. XIII, Timișoara, 1987, p. 49

⁵² Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 43

⁵³ Vezi Ioan Cipu, *loc. cit.*, p. 25

contraargument al acestei afirmații îl reprezintă nesolicitarea milelor de către trimișii patriarhului în Banat, în anii 1660 și 1666, ca la parohiile din câmpia bănațeană. „Pentru” pledează apartenența multor localități din zonă de Timișoara, ca centru al pašalâcului, deci s-a creat deja o tradiție în astfel de relații. Apoi, așa cum vom arăta, pentru că erau pe teritoriul otoman, episcopiile de Timișoara și Vârșeț, depinzând de mitropolia de la Belgrad, ele rămân în continuare cu acest statut și după anul 1716, chiar și după mutarea reședinței mitropolitane de la Belgrad la Timișoara și, numai când Moise Petrovici (*Petrović*) e ales mitropolit de Carloviț (1726) el va duce definitiv cele două episcopii bănațene sub autoritatea mitropoliei de Carloviț.

A doua variantă: Bisericile din părțile Făgetului au aparținut Mitropoliei de Alba Iulia, apoi (din 1690–1699) de episcopia de Caransebeș deoarece teritoriul acestei zone era inclus în Banatul de Caransebeș–Lugoj. În acest caz, când, după 1716, centrele episcopale Caransebeș și Vârșeț se contopesc, episcopia devenind de Caransebeș – Vârșeț sau Vârșeț – Caransebeș, viitorul protopopiat al Făgetului trebuia să rămână în continuare sub această autoritate, nu să fie dat eparhiei de la Timișoara. Mai mult, când episcopul Timișoarei a aflat că episcopul de Caransebeș, Ioan Gheorghievici, *în harta din 1759* cu protopopiatele eparhiei sale a inclus și protopopiatul Făgetului, care aparținea de drept eparhiei Timișoarei, a protestat pe lângă împărăteasa Maria Tereza. Aceasta a cerut clarificări de la mitropolitul Pavel Nenadovici, iar răspunsul său a fost următorul: a convocat întregul sinod episcopal [nu precizează al cărei episcopii, dar în mod cert este vorba de sinodul eparhiei Timișoarei] și, după ce a analizat argumentele, a constatat că cererea [măsura] lui Gheorghievici nu are temei legal întrucât **„zisul district [protopopiat] al Făgetului a fost repartizat episcopului de Timișoara chiar din anul cuceririi Banatului timișorean de**

la turci [1716], (...), că încă din anul 1716 eparhia Timișoarei a fost împărțită în șapte districte [protopopiate], între care era și cel al Făgetului”, că în data de 11 august 1718 au fost întocmite două documente [unul pentru eparhia Timișoarei, celălalt pentru a Caransebeșului] în care se specifica ce districte [protopopiate] intră în componența fiecărei eparhii, cu enumerare lor și anume: 7 districte în eparhia Timișoarei, printre ele fiind și districtul Făget și 5 districte în eparhia Caransebeșului [în care nu figurează districtul Făget]⁵⁴ (subl. m. – I.C.). [Evident, la întocmirea acestei repartizări, mitropolia de la Carloviț nu cunoștea decizia împăratului de a menține mitropolia la Belgrad – cu intenția vădită de a nu întări prea mult puterea Bisericii greco-reunite sârbe – și de aceea protopopiatul Făget n-a ajuns sub ascultarea Carlovițului în 1716 sau 1718, ci numai după ce Moise Petrovici va fi ales mitropolit la Carloviț, desființând *de facto* mitropolia de Belgrad. Oricum, ea ar fi dispărut după 1739 când, prin pacea de la Belgrad, Austria pierde Oltenia și teritoriile sârbești din sudul Dunării]. Argumentul episcopului Gheorghievici era principiul la care am apelat și noi: suprapunerea organizării bisericești peste organizarea administrativ-teritorială. Din punct de vedere administrativ, protopopiatul Făget aparținea de ținutul Lugoșului (*dem Lugoser District abgehangene*). Deci, zicea episcopul caransebeșean, și protopopiatul Făget trebuie să urmeze protopopiatul Lugoș care aparține episcopiei sale. Se observă că el nu apelează la argumentele că protopopiatul Făget (ori bisericile pe care le va cuprinde, în cazul că protopopiat nu exista în acel moment) a aparținut în unele perioade de episcopia Caransebeșului ori Vârșetului.

⁵⁴ Suciuc-Constantinescu, op.cit., doc. nr. 121 din 1759 iulie 24, Carloviț, p. 284-287.

În concluzie, **primii preoți din actualul protopopiat al Făgetului au fost atestați în prima jumătate a secolului al XVI-lea**, deși sursele narative lasă să se înțeleagă că unii dintre ei au fost amintiți spre sfârșitul veacului anterior. Instabilitatea politică din secolul al XVI-lea, mai ales cea din zona Făgetului, a cuprins, implicit, și ierarhia bisericească din ea. Abia **după 1660 putem afirma că parohiile noastre erau subordonate patriarhiei sârbe de la Ipek (Peć), ca să aflăm că, în mod cert, cel târziu din 1716 există și protopopiatul Făget, subordonat, inițial, mitropoliei sârbe de Belgrad – Timișoara, apoi episcopiei sârbe din Timișoara și, prin ele, arhiepiscopiei și mitropoliei de la Carloviț.**

În schimb, dacă admitem ca adevărate afirmațiile că:

a) existența mai multor preoți într-un spațiu geografic apropiat presupune și existența unei forme organizatorice intermediare (protoprezbiterat/ protopresviterat / protopopiat), fie și sub formă incipientă, rudimentară, de legătură între parohii și episcopie;

b) există o strânsă legătură între forma de organizare administrativ-politică a unui stat și cea bisericească;

c) după 1660 parohiile din zona Făgetului aparțineau episcopiei de Timișoara și, prin mitropolia de la Belgrad, patriarhiei de la Peć (Ipek), atunci:

- în baza adevărului afirmațiilor a) și b) existența districtului Făget în anul 1607, atunci **putem presupune, putem admite posibilitatea existenței protopopiatului (districtului religios) Făget în anul 1607;**
- în baza adevărului afirmațiilor a) și b) existența protopopiatului (districtului) Făget datorită existenței districtului politic Făget în conscripția lui Marsigli „de pe la” 1690-1700 și c) existența protopopiatului (districtului) Făget sub autoritatea episcopiei Timișoarei, precum și atribuirea acestei episcopii în

1695 episcopului Isaia Diacovici, prin organizarea în anul amintit a Bisericii greco-răsăritene sârbe din Austria (Ungaria) atunci, **probabilitatea/posibilitatea existenței protopopiatului (districtului) Făget la anul 1695 devine aproape o certitudine.**

Regimul fiscal în Lugoj în secolele XVII-XVIII

Șipoș Ibolya

Problema regimului fiscal de la Lugoj în secolele XVII-XVIII nu poate fi înțeleasă decât în contextul vieții politice și economice din principatul Transilvaniei, luptelor dintre Islam și Casa de Austria, relațiilor existente între principii ardeleni, Stări, nobilimea bănățeană și statutul provinciei ca regiune de graniță. În funcție de puterea politică ce a dominat Banatul de Caransebeș-Lugoj, indiferent că vorbim de puterea princiară, austrieci și turci, regimul taxelor fiscale în perioada secolului al XVII-lea a fost discontinuă, cunoscând o ruptură semnificativă la 1658 când turcii încorporează zona la eyaletul Timișoara.

Beneficiind de un regim preferențial în cadrul regatului ungar, din cauza amenințărilor turcești în Europa Centrală, provincia bănățeană împreună cu nobilimea implicată în apărarea zonei a știut să-și conserve privilegiile și să obțină ca teritoriu de graniță avantaje politice în favoarea districtelor și elitelor, prin obținerea de înnobilări, funcții administrative și scutiri fiscale.

Încă înainte de cucerirea Banatului de către otomani, viața economică a comunităților urbane din Lugoj și Caransebeș s-a desfășurat în jurul cetăților și târgurilor înființate de comercianții întreprinzători. Până la tratatul de la Speyer din 1570 domeniul princiar se întindea pe mai multe comitate cuprinzând ca teritoriu circa 15-20% din suprafața țării, împreună cu localitățile Alba-Iulia, Deva, Oradea, Făgăraș, Chioar, Gurghiu, Cluj Mănăstur, Gherla,

Ineu, Lugoj, Caransebeș, Zlatna, Huszt, Székelytámad și Székelybánja¹.

Domeniul fiscal al Transilvaniei cuprindea la 1602 localitățile: Caransebeș (împreună cu alte două sate)², Lugoj (împreună cu alte 11 sate)³, Oradea, Șimleu, Huszt, Chioar, Gherla, Ocna Mureș, Alba Iulia, Vințul, Monora, Aiud, Deva, Brănișca, Jdioara, Lipova, Șiria, Șoimuș, Ineu și Făgăraș⁴.

În timpul domniei lui Gabriel Bethlen se remarcă o întărire a puterii centrale și o creștere a domeniilor fiscale în dauna Stărilor nemulțumite de slăbirea Dietei. Politica fiscală a statului monarhic a reieșit în evidență cu ocazia Dietei din 27 septembrie - 13 octombrie 1615, când principele a trecut în proprietatea lui 15 localități: Huszt, Chioar, Gherla, Oradea, Gilău, Cluj-Mănăștur, Alba Iulia, Deva, Făgăraș, Gurghiu, Caransebeș, Lugoj, Lipova, Ineu și cetatea Bran⁵.

¹ Florin Ardelean, *Aspecte privind evoluția domeniului fiscal în principatul autonom al Transilvaniei*, în „Acta Musei Napocensis”(Cluj Napoca), tom. 47/2, 2010, p. 102; Ligia Boldea, *Asupra unor controverse fiscale în Caransebeșul primei jumătăți a secolului al XVII-lea*, în „Analele Banatului”(Timișoara), s.n.,vol. XX, 2012, p. 231

² „Zue diesem ortt sollen itziger zeitt mehr nit den zwey dorfer Karan und Czyamana genossen, die aber verzetzt worden, wie im andern libell zue sehen“, cf. *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1601-1607)* (Hotărârile dietei Transilvaniei) (1601-1607), vol. V, ed. Szilágyi Sándor, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1879, p. 214

³ „Bey dieser herrschafft befinden sich mehr nit, als der margckh Lugos. Auch noch andere kleine dörfer Nro 11. die aber itzieger zeitt von dem erbfeindt, gar ödt und verwüst worden und Hussar Peter obrister genensts“,cf. *Ibidem*.

⁴ Florin Ardelean, *op. cit.*, p. 104; Biró Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542-1690)* (*Dezvoltarea puterii princiare în Transilvania*) (1542-1690), Kolozsvár, Editura Stief Jenő és Társa, 1917, p. 68

⁵ *Monumenta Comitalia regni Transylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlékek(1614-1621)*(*Hotărârile dietei Transilvaniei*) (1614-1621), vol. VII,

Continuatori ai politicii duse de Gabriel Bethlen, principii Rákóczi, tatăl și fiul, au reușit să extindă domeniul fiscal cu noi proprietăți, localitățile urbane Lugoj și Caransebeș reprezentând în Banat singurele domenii ale Curiei⁶. Deși la mijlocul secolului al XVII-lea domeniul fiscal din Transilvania a păstrat proporția numerică înregistrând 14 localități (Alba Iulia, Chioar, Gurghiu, Gilău, Cluj-Mănăștur, Huszt, Gherla, Ineu, Făgăraș, Zlatna, Oradea, Deva, Lugoj și Caransebeș) la 1650, s-a mărit cu noi posesiuni de sate, orașele Lugoj și Caransebeș fiind înregistrate cu 26 de așezări⁷. Consemnat documentar ca târg și cetate, privilegiile acordate orașului Lugoj de principii Transilvaniei au urmărit întărirea capacității militare, consolidarea proprietății fiscale, lărgirea bazei de impozitare, colectarea taxelor și creșterea veniturilor puterii centrale.

Ca provincie de graniță, supus mereu atacurilor otomane, facilitățile fiscale în Banatul de Caransebeș -Lugoj au fost acordate de principii ardeleni în funcție de nevoile și strategia militară de apărare a Transilvaniei, puterea centrală urmărind consolidarea cetăților, reducerea impozitelor celor cu funcții militare, obligând în schimb localnicii să presteze munca în interiorul fortificației și să asigure paza domeniului fiuciar.

Costurile mari de reparații au obligat Stările ardeleni să ia în discuție în cadrul dietei Transilvaniei întărirea cetății

ed. Szilágyi Sándor, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1881, p. 281; Biró Vencel, *op. cit.*, p. 103

⁶ Makkai László, *I Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) (Documentele economice ale moșiiilor lui Gheorghe Rákoczi I) (1631-1648)*, Budapest, Editura Akadémia, 1954, p. 21

⁷ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1649-1658)(Hotărârile dietei Transilvaniei) (1649-1658)*, vol. XI, ed. Szilágyi Sándor, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1886, p. 105, Biró Vencel, *op. cit.*, p.103, Florin Ardelean, *op. cit.*, p. 107

de la Lugoj și înlesniri fiscale autohtonilor implicați în apărarea zonei. Astfel, articolul doi al dietei de la Alba Iulia la 23 iunie - 8 iulie 1624 stabilea o dare pe poartă de un florin, ca refacere a cetății de la Lugoj, în afară de comitatul Bihor implicat în modernizarea fortificației de la Oradea⁸. Deoarece consolidarea cetății necesita costuri ridicate, o nouă dietă convocată de principele Gabriel Bethlen la Alba Iulia între 4-28 aprilie 1627 stabilea la articolul 3 o nouă taxă pe poartă de un florin⁹. Stările aprobau cinci ani mai târziu taxa cu ocazia dietei de la Alba Iulia din 1-10 mai 1632, achitată de toate comitatele, în afara ținuturilor de margine implicate în reconstrucția cetății de la Oradea¹⁰.

Creșterea pericolului otoman în timpul secolelor XVI-XVII a obligat principele și dieta să ia măsuri de apărare militară, impunând taxe în vederea susținerii luptelor împotriva Islamului, acordând în paralel scutiri nobilimii bănațene implicate în apărarea Banatului de Caransebeș-Lugoj. Astfel, dieta din 2-10 februarie 1594 aproba o dare excepțională pe cap de familie de 20-20 bani, fiind scutiți de la plată doar cerșetorii și săracii. Taxa a fost plătită de toate comitatele, de secui și de sași, impozitați cu sumă globală de 20.000 fl. Singura concesie s-a făcut orașelor Lugoj și Caransebeș, care au plătit darea înjumătățită de 10-10 bani¹¹.

Contextul politic agitat de după asasinarea lui Mihai Viteazul la 1601 a necesitat adoptarea de noi impuneri

⁸ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Hotărârile dietei Transilvaniei, (1621-1629)*, vol. VIII, ed. Szilágyi Sándor, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1882, p. 235

⁹ *Ibidem*, p. 71-72, 368

¹⁰ *Ibidem*, vol. IX, p. 174, 281

¹¹ „de a karansebesiekre s lugosiakra ez adó felét 10—10 pénzt róttak (caransebeșenilor și lugojenilor să le fie impus jumătate din 10-10 bani)“, cf. *Ibidem*, vol. III, p. 305

populației din Transilvania, în vederea susținerii luptelor purtate de unitățile militare austriece conduse de generalul Gheorghe Basta, împotriva armatelor turcești și supravegherii situației politice în Moldova și Țara Românească. Astfel, la 23 august 1602 dieta adopta ordinul de chemare la luptă, impunând o dare de jumătate de florin după fiecare poartă și suplimentar o dare în alimente, plătindu-se după o jumătate de poartă câte 2-2 banițe¹² de făină, cu obligația expedierii coletelor de către nobili la Alba Iulia, de sași în tabăra de la Brașov și de cei din Caransebeș și Lugoj la Lipova¹³. De scutiri de la obligațiile militare au beneficiat și locuitorii din Banatul de Caransebeș-Lugoj la 1611 și 1632¹⁴, la 20 noiembrie 1643¹⁵ și la 29 septembrie 1654 așa cum se menționa în hotărârea principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea, când acorda scutiri de obligații și dări pentru toți iobagii lugojeni, în schimbul participării la diferite servicii militare¹⁶. Amenințați cu o lipsă a forței de muncă pe marile domenii, nobilimea Transilvaniei nu accepta privilegiul din 1654 în forma propusă de principe și cu prilejul dietei de la Cluj din 20 februarie 1655 hotăra că se

¹² Conform dicționarului explicativ al limbii române banița a fost o unitate de măsură pentru cereale, a cărei valoare a variat în decursul timpului între 21-34 l. Nicolae Stoicescu menționează că banița avea circa 22 oca (1 oca-1, 288 l), cf. Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, Editura științifică, 1971, p. 181, 225

¹³ *Ibidem*, vol. V, p. 33

¹⁴ Ioan Drăgan, *Privire generală asupra nobilimii românești din Transilvania în secolele XVI-XVIII*, în „Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan“, ed. Dumitru Țeicu și Rudolf Grăf, Cluj Napoca, Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane Cluj Napoca, 2011, p. 289; Ligia Boldea, *op. cit.*, p. 234

¹⁵ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p. 250-253

¹⁶ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története (Istoria comitatului Caraș)*, vol. IV, p. 348-351

pot bucura de aceste drepturi doar locuitorii stabiliți din vechime în Lugoj, cu excluderea iobagilor refugiați¹⁷.

Politica de facilități fiscale a continuat și la jumătatea secolului al XVII-lea fiind menționată și legislația „constituțională” a țării. Potrivit Constituțiilor Aprobate ale Transilvaniei orașul Caransebeș își păstra privilegiile anterioare, locuitorii celor două centre urbane fiind scutite de plata vămii din Hațeg. În mod asemănător nici la Lugoj taxele către fisc nu au crescut, păstrându-se același regim al dărilor aplicat până în prezent¹⁸.

Viața economică a micului târg lugojean a fost impulsionată de prezența diversă a categoriilor sociale formate din soldați, negustori, meșteșugari și mai ales nobili. Beneficiind de un statut aparte, nobilii din Lugoj și Caransebeș au alcătuit o componentă majoră a elitei sociale. Grupați în centru sau la periferia orașelor, nobilii, indiferent de confesiune au cumpărat proprietăți, case și grădini, extinzându-și influența și în zonele adiacente. Costin Feneșan într-un studiu bine documentat asupra înnobilărilor date de către principii ardeleni evalua ponderea nobilimii bănățene la circa 4-5% din totalul populației, un număr ridicat având în vedere migrația și războaiele militare din secolul al XVII-lea¹⁹.

În cursul secolelor XVI-XVII o mare parte a înnobilărilor aplicate elitelor au avut în vedere interesele statului centralizat, conservarea patrimoniului fiscal și particular al principelui, încasarea taxelor în beneficiul Curiei

¹⁷ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1649-1658) (Hotărârile dietei Transilvaniei) (1649-1658)*, vol. XI, ed. Szilágyi Sándor, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1886, p. 33-34, 197

¹⁸ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ed. îngrijită de Liviu Marcu, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 160

¹⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 49

controlate de putere și extinderea propriului domeniu în dauna Stărilor ardelenene, dornică să reducă autoritatea puterii de la Alba Iulia.

La Lugoj, acordarea titlurilor nobiliare menționează de cele mai multe ori și reglementări în materie fiscală, efectuarea obligațiilor militare la cetate, apărarea regiunii de graniță și inalienabilitatea domeniului funciar în cazul celor așezați pe pământul principelui. În Banatul de Caransebeș-Lugoj înnobilările s-au făcut sub forma scutirilor de la plata dărilor și obligațiilor obișnuite sau extraordinare, fiind recompensați ca urmare a meritelor militare nobili, notari, deținători de funcții militare și iobagi. Uneori, acordarea titlului nobiliar prevedea în extenso pe lângă scutirea dării către casă, obligația beneficiarului în efectuarea către principe a slujbelor civile, găzduirea oaspeților, plata decimelor și nonelor din vii și terenuri alodiale. Astfel, la înnobilarea lui Matia Stănișa din Lugoj la 5 mai 1593, principele Sigismund Báthory acorda scutirea de dări, taxe și contribuții, condiționând facilitățile „de îndeplinirea oricăror slujbe civile...de plata decimelor și nonelor din vii și terenuri alodiale...venituri care trebuie să ne revină nouă și urmașilor noștri”²⁰. În cazul lui Nicolae Palovina din Caransebeș înnobilarea acordată de Sigismund Rákoczy la 19 iulie 1607, pe lângă scutirea caselor de la Caransebeș și Lugoj de plata dărilor, taxelor și contribuțiilor, a fost însoțită de obligația de a nu se aduce atingere „fiscului și privilegiilor orașelor”²¹.

Domeniul fiscal al Curții princiare atinge maxima dezvoltare în vremea „dinastiei Rákóczi”, orice facilități și

²⁰ Costin Feneșan, *Două diplome de înnobilare și blazon pentru românii din Lugoj și Caransebeș (1593, 1602)* în „Revista Arhivelor” (București), an. LXXXI, vol.LVI, 1994, nr. 1, p. 105-109; Idem, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p. 67

²¹ Idem, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p. 81

scutiri de taxe fiind însoțite de precizarea principiilor ca înnobilările „să nu fie spre vătămarea, prejudiciul și paguba fîscului de acolo”²², ca „veniturile fîscului nostru să se piardă și să scadă”²³ și condiționarea ca mutarea domiciliului în cadrul proprietăților deținute de principe să se facă cu acordul prefectului de pe teritoriul aferent²⁴.

Aplicarea de politici fiscale diferite are urmări și asupra nobilimii bănățene deținătoare de proprietăți în zonele urbane. O victimă a măsurilor financiare discontinue a fost preotul bisericii calvine din Hațeg Petru Szaszvarosi, alias Pap din Lugoj, personalitate bine cunoscută în urbea de pe Timiș²⁵. După ce la început casa pastorului din Lugoj a fost scutită de orice dări, legea dietală de la 1615²⁶ a trecut imobilul în proprietatea principelui, pastorul reprimind în final casa sub condiția zălogirii și plății de 1.000 fl.²⁷.

Instaurarea stăpânirii otomane în Banatul de Caransebeș-Lugoj la 1658 a însemnat integrarea teritoriului eyaletului de Timișoara, format încă la 1552 și alinierea sistemului de administrare politic, economic și fiscal conform

²² Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p.142

²³ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p. 150

²⁴ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p. 154

²⁵ Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között (Reforma printre românii din Transilvania)*, Kolozsvár, 1940, p. 272-274; Ana Dumitran, *Petrus Szászvárosi alias Pap de Lugoj. Considerații asupra statutului social - economic al preotului român calvin în secolul al XVII-lea*, în „Annales Universitatis Apulensis” (Alba Iulia), series Historia, nr. 4-5/2000-2001, p. 67-72

²⁶ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae /Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1614-1621) (Hotărârile dietei Transilvaniei) (1614-1621)*, vol. VII, doc. XXX, p. 281

²⁷ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, p. 48, 130-134

normelor Islamului. Desprinderea teritoriului bănăţean de principatul autonom al Transilvaniei a condus la dispariţia patrimoniului fiscal al Curţii princiare, imposibilitatea acordării de titluri nobiliare de către puterea centrală şi deţinerea de proprietăţi particulare de către elitele locale.

Spre deosebire de Transilvania unde s-a menţinut vechiul sistemul administrativ şi economic întâlnit înainte de 1541, în Banat, pământul a trecut în proprietatea statului reprezentat de sultan, restul fiind dat în folosinţa cultului religios (vacuf-uri), dregătoriilor (hass-uri, ziamete) şi oştenilor (timar-uri date spahiilor sau timarioşilor). Pământurile deţinute de sultan au fost administrate de fiscul otoman, veniturile fiind folosite la întreţinerea cetăţilor de graniţă. În funcţie de întindere şi valoarea pământului în perioada celor 164 de ani de funcţionare a elayetului de Timişoara, proprietăţile deţinute de Islam au fost împărţite în trei categorii: hasuri (pământurile cu un venit mai mare de 100.000 akçe), primit de marii demnitari, cum erau beglerbeii şi sangeacbeii; zeamete (venituri între 20.000 şi 99.999 akçe) şi timare (venit între 3.000-20.000 akçe), ultimele ajungând la slujbaşi de rang inferior²⁸.

În locul districtelor din perioada premodernă, turcii au format două sangeacuri, alipite alături de celelalte şase (Timişoara, Giula, Ineu, Lipova, Moldova şi Cenad) elayetului de Timişoara²⁹.

²⁸ Ion Totoiu, *Contribuţii la problema stăpânirii turceşti în Banat şi Crişana*, în „Studii. Revistă de Istorie“, (Bucureşti), an. XIII, 1960, nr. 1, p. 10; Aurel Decei, *Aspecte economice şi sociale din viaţa Banatului în epoca otomană*, în „Studii de Istorie a Banatului“ (Timişoara), vol. III, 1974, p. 14; Mihai Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană* (II), în „Revista de Istorie“, (Bucureşti), tom. 36, 1983, nr. 9, p. 879

²⁹ Nicolae Săcară, Florin Ban, *Consideraţii administrativ fiscale cu privire la perioada ocupaţiei otomane în Banat (1552-1716)*, în „Vilaietul Timişoarei.(450 de ani de la întemeierea paşalâcului) 1552-

Teritoriul a fost condus de un aparat administrativ numeros, funcționarii ocupându-se cu înregistrarea și adunarea impozitelor. Față de restul sangeacurilor din Banat cele de la Lugoj și Caransebeș beneficeau de venituri minimale, colectate de pe urma proprietății asupra pământului, formate de timare cu valoare finaciară scăzută. Nu același lucru s-a întâmplat în cazul proprietăților deținute de emiri, Evlya Celebi consemnând că venitul hasului de Caransebeș (unit cu cel de Lugoj) era de 619.155 aspri, ocupând prima poziție în cadrul sangeacurilor aparținând elayetului de Timișoara³⁰. Sangeacul de Lugoj era format dintr-un has, 12 ziamete și 300 timare, iar sangeacul de Caransebeș dintr-un has, 15 ziamete și 105 timare³¹.

Contribuția finaciară a locuitorilor a constat din plata haraciului, sangeacurile de Caransebeș și Lugoj devenind vakîf al orașelor Meca și Medina, având obligația de a plăti 10 poveri de aspri (adică 1.000.000 aspri) „pentru folosul

2002“, Timișoara, Editura Mirton, 2002, p. 107; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmed, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 533; Cristina Feneșan, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului Lugojului și Caransebeșului*, în „Banatica“(Reșița), an. IV, 1977, p. 236

³⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmed, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 332

³¹ *Ibidem*, p. 533-534; *Evlia Cselebi török világotazó magyarországi utazásai: 1660-1664 (Călătoriile în Ungaria ale turcului Evlia Cselebi care străbate țările prin lume: 1660-1664)*, ed. Karácson Imre, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1904, p. 62-64; Mihail Guboglu, *Călătoria lui Evliya Çelebi Efendi în Banat (1660)*, în „Studii de Istorie a Banatului“, Timișoara, vol. II, 1970, p. 49; Dan Popescu, *Considerații generale asupra unor cetăți din Banat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în memoriile de călătorie ale lui Evliya Celebi*, în „Altarul Banatului“ (Timișoara), s.n., an. VIII (XLVII), 1997, nr.4-6, aprilie-iunie, p. 129

mormântului profetului³², adunată o dată pe an de către defterdardul din Timișoara și trimisă la Constantinopol prin intermediul șefului eunucilor.

O altă obligație din raiaua Lugoj a constat în aprovizionarea cetății Oradea³³. Potrivit afirmației Cristinei Feneșan, alte cronicile otomane susțin că cele două orașe au plătit după registrele de încasări și întreținere a orașelor sfinte Mecca (1290 galbeni pentru 86 de locuitori) și Medina (1710 galbeni pentru 114 locuitori) suma de 3.000 de galbeni. Se pare că sumele nu au avut destinația dorită, plata de 87.000 galbeni (circa 304 kg aur după aprecierea turcologului Mihai Maxim), achitată între 1569-1669 și 1686-1687, ajungând în vistieria șeicilor și demnitarilor otomani³⁴. După cronica lui Mustafa Naina orașele Caransebeș și Lugoj au dat ca întreținere a săracilor din Medina 3.500 galbeni până la cucerirea din 1658³⁵.

Introducerea sistemului de impozitare otoman s-a făcut destul de greu, având în vedere că atunci când a vizitat cele două sangeacuri la 1660 Evlya Celebi consemna că nu s-a trecut la înregistrarea veniturilor în deftere, teritoriul fiind proaspăt încorporat pașalâcului de Timișoara. Taxele ridicate au produs proteste în rândul populației locale, de la fuga nobilimii și țărănimii în Transilvania până la izbucnirea de revolte sociale. S-au păstrat notificările asupra impozitelor

³² *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmed, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 534

³³ *Ibidem*.

³⁴ Cristina Feneșan, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara*, Timișoara, Editura de Vest, 2006, p.72; Mihai Maxim, *Teritorii românești sub administrare otomană*, în „Istoria Românilor“, vol. V, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 850

³⁵ *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, ed. Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei, 1980, p. 120

adunate de către defterul lui Osman aga pe contribuțiile plătite de locuitorii din sangeacurile Caransebeș și Lugoj pe anul 1673 (anul 1084 al Hegirei), fiind supuși la dări pe lângă cele 41 de comune menționate, Caransebeșul cu 16 capi de familie și Lugojul cu 24 capi de familie³⁶. Probabil că această sumă se ridica după anul fiscal incomplet menționat de Hegyi Klára între 17 aprilie 1673-6 aprilie 1674 la suma de 90.20 fl, pentru ca în anul fiscal următor, între 7 aprilie 1674-28 martie 1675 să fie colectată suma de 144.03 fl.³⁷.

Până la ocupația otomană de la 1658, Banatul de Caransebeș - Lugoj învecinat cu hotarul elayetului de Timișoara a fost nevoit să facă față atacurilor trupelor militare turcești puse pe pradă, jaf și furturi din gospodăriile populației, acte de tâlhărie și abuzuri la aplicarea de taxe vamale. Nu de puține ori aceste jafuri au avut urmări în plan fiscal, așa cum s-a întâmplat la 17 decembrie 1637 când Sigismund Fiat de Armeniș tricesimator la Caransebeș, Lugoj și Zăicani, reclama pe alaybeiul de Timișoara de neplata taxei de ghindărit, evaluată de nobilul român la 21 de fl.³⁸.

³⁶Repiczky János, *Török adókövetés Bánságban (Taxe turcești în Banat)*, în „Delejtü“ (Temesvár), an. II, 1859, nr. 41, 11 octombrie, p.325-326; Ivány István, *Lugos rendezett tanácsú város története. Adatok és vazlatok, (Istoria orașului și a consiliului orășenesc Lugoj. Detalii și schițe)*, Szabadka, 1907, p. 68 (cu o relatare incompletă)

³⁷ Hegyi Klára, *Török berendezkedés Magyarországon (Organizarea turcească din Ungaria)*, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1995, p. 74-75. Tot această cercetătoare menționează alte date pentru aceeași ani fiscali. La 1673 dările locuitorilor din sangeacurile Caransebeș -Lugoj s-au ridicat între 1673-1674 la 85.28 fl. și 1674-1675 la 138.03 fl., cf. Hegyi Klára, *A Török Birodalom Magyarországi jövedelemforrásai (Sursele de venit din Ungaria în perioada dominației otomane)*, în „Századok“ (Budapest), an. 117, 1983, nr. 1, p. 373-374

³⁸ Costin Feneșan, *Viața cotidiană la hotarul osmano-transilvănean în secolul al XVII-lea-câteva documente inedite*, în „Banatica“ (Reșița), an. XII, 1993, 2, p. 75-76

Încălcările de hotar au devenit o practică curentă după 1658 cetele de turci acționând în zonele compacte și cu posibilități de pradă. La 2 aprilie 1670 Husein aga de Caransebeș se plângea principelui Transilvaniei de lotrii care acționau în zona bănățeană, cerând pedepsirea tâlharilor din cauza pagubelor provocate turcilor³⁹.

Consolidarea puterii otomane, prin implementarea administrației Islamului, s-a realizat greu, principele Transilvaniei reușind să exercite o autoritate administrativă recunoscută de românii din fostul comitat de Severin. Funcționarea politicii de condominiu a nemulțumit căpeteniile turcești din elayetul de Timișoara puși în ipostaza pierderii de sume importante de bani, prin împărțirea dărilor între nobilimea bănățeană refugiata în Transilvania și turci. În 13 noiembrie 1671 pașa Hasan de la Timișoara adresa o scrisoare principelui Mihai Apafi cerând să oprească cetele de lotri și plata dărilor către nobilimea din Transilvania⁴⁰. O altă problemă spinoasă a fost opoziția locuitorilor din sangeacurile de Caransebeș și Lugoj în fața dărilor impuse de întreținerea armatei otomane și taxelor suplimentare din perioada campaniilor militare.

Reluarea ofensivei Islamului în timpul vizirului Köprülü Mehmed Pașa (1656-1661) a implicat direct arealul bănățean în aprovizionarea cu alimente și armament militar. La 1644 sangeacurile de Caransebeș-Lugoj plăteau oștilor otomane o

³⁹Cristina Feneșan, *Forme de împotrivire socială în sangeacurile Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane*, în „Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie“, (Caransebeș), vol. II, 1977, p. 437-438

⁴⁰ Szilády Áron, Sándor Szilagy, *Török-Magyarkori állam-okmánytár(Colecție de documente statale turco-maghiare)*, vol. VII, Pest, nr. LIX, 1871, p.85-87

contribuție de 2.000 banițe de cereale și 400 banițe făină, având o restanță de 250 guruși, adică 200 banițe de cereale⁴¹.

Alte obligații fiscale ale locuitorilor au fost corvezile în folosul armatei otomane și asigurarea transportului în timpul campaniilor militare. Astfel, în firmanul sultanului Mehmed al IV-lea adresat la 1673 caimacamului de Timișoara se menționa că din totalul dării de 18.200 taleri, se alocă suma de 12.000 de taleri închirierii de căruțe, valoarea acestora fiind stabilit la 75 taleri. Obligația localităților din sangeacul de Caransebeș era să furnizeze căruțe în valoare de 3.750 taleri⁴². În aceste condiții nu este de mirare că autoritățile otomane au obligat locuitorii din elayetul de Timișoara să plătească dări folosite la transportul terestru al trupelor militare din moment ce zona asigură legătura dintre Dunăre și cetatea de la Oradea, un alt punct strategic în perspectiva viitoarelor campanii militare împotriva Casei de Austria.

Creșterea dărilor ca urmare a campaniilor militare pornite de Islam împotriva insulei Creta la 1669 au determinat un nou val de emigrări spre Transilvania în rândul nobilimii și mai ales a țărănimii plătitoare de impozite. În 19 mai 1673 pașa de Timișoara într-o scrisoare către principele Mihai Apafi cerea să-i predea pe cei 40 fugari din Caransebeș refugiați în Hațeg. În minuta expedită a doua zi din Alba Iulia principele se apăra spunând că plângerea nu este temeinică, fugarii fiind oameni liberi⁴³. Fenomenul emigrației a continuat și în 1675 când pașa de

⁴¹ Cristina Feneșan *Forme de împotrivire socială în sangeacurile Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane*, în „Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie“, (Caransebeș), vol. II, 1977, p. 423

⁴² Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörényi vármegye története* (Istoria banatului de Severin și comitatului de Severin), vol. I, Budapest, Editura Magyar Tudományos Akadémia, p. 100

⁴³ Szilády Áron, Sándor Szilagyí, *op.cit.*, vol. VII, nr. CXV, p. 169-170

Timișoara semnala plecarea altor locuitori spre Transilvania. Ca să oprească plecările care primejdieau colectarea taxelor, oficialitățile otomane au aplicat măsura scutirilor de dări asupra oamenilor liberi pe o perioadă de trei ani⁴⁴.

După înfrângerea turcilor și eliberarea orașului Timișoara la 1718 Banatul devine o provincie a Casei de Austria, sistemul fiscal al Islamului este înlocuit cu cel imperial pe toate palierele de conducere, serviciile administrative, până atunci cu caracter militar, fiind schimbate în 1751 din ordinul împărețesei Maria Tereza cu organizarea civilă sau cameral provincială.

Odată cu ocuparea Banatului imperialii au transformat provincia în proprietatea împăratului, nobilimea pierzând orice speranță că ar putea intra în posesia pământului cum era înainte de 1658. Pământul a fost distribuit țăranilor cu drept de folosință, de obicei pe un an de zile, împărțirea loturilor urmând să se facă prin intermediul administrațiilor districtuale.

Noul sistem de impunere a fost împărțit districtelor ținând cont de numărul contribuabililor și gospodăriilor țărănești. Obligațiile fiscale ale supușilor a constat din achitarea contribuției (Contribution), a dijmelor după produsele agricole (Zehend) și robota cu brațele și carele⁴⁵. Contribuția ca impozit militar a reprezentat o sarcină fiscală impusă locuitorilor pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere a armatei cât și realizării construcțiilor cu obiectiv de apărare și depozit militar.

În vederea stabilirii cuantumului contribuției și dijmelor Administrația Banatului a efectuat, cel puțin

⁴⁴ Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, vol. III, Caransebeș, Editura Autorului, 1902, p. 19-20

⁴⁵ Cel mai complet studiu asupra regimul fiscal din Banat aparține domnului Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778)*, Timișoara, Editura de Vest, 1997, p. 88-130

teoretic conșcripții anuale, ca autoritățile să știe pe ce buget se pot baza și cât pot colecta de la contribuabili. Pe baza datelor cunoscute în prezent constatăm că districtul Lugoj-Făget a avut o situație financiară bună, în cadrul oficiilor bănățene ocupând poziția 5 la 1736 (45.542 fl.)⁴⁶, locul 3 la 1743 (34.784 fl. 37 cr.)⁴⁷ și tot locul 5 la 1758 (39.868 fl. 38 cr.)⁴⁸ ca și contribuție la venitul economic al Banatului. Datorită reformelor implementate de primul guvernator Mercy economia districtului a prosperat, cele mai importante venituri fiind obținute din agricultură și creșterea animalelor.

Valoarea ridicată a contribuției a creat în decursul anilor mari nemulțumiri populației atât datorită dării mari pe cap de familie, cât și modului de percepere din partea armatei și funcționarilor districtuali. La 2 mai 1721, Hofman Lorenz administratorul Lugojului, se adresa Administrației Banatului să reducă contribuția repartizată districtului, pe motiv că mulți locuitori sunt săraci și nu au bani pentru achitarea dărilor. O nouă solicitare are loc la 22 iunie 1721, sub pretextul că mulți se opun să achite dările ridicate și aleg calea exilului⁴⁹. Protestele locuitorilor din Lugoj se intensifică și pentru liniștirea comunei și colectarea impozitelor au fost trimiși la 24 aprilie 1722 militari din regimentul Montecuculi⁵⁰. Plângerile populației nu au rămas

⁴⁶ Baróti Lajos, *op.cit.* vol. II, p. 144

⁴⁷ Nicolae Dobrescu, *Câteva date istorice privitoare la Banat și românii bănățeni*, în „Transilvania“ (Sibiu), an. XXXVI, 1905, nr. 3, p. 137-145; Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului la 1743*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj“, tom XIII, 1970, p. 8-67

⁴⁸ Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778)*, Timișoara, Editura de Vest, 1997, p. 112

⁴⁹ Baróti Lajos, *op.cit.*, vol. II, p. 124

⁵⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 126; Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situația impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krassó - Szörenyi Lapok“ (Lugoj), tom. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 2

fără răspuns din partea Administrației. În 6 iulie 1723 Ștefan Rácز propunea Administrației retragerea metodelor de executare fiscală, pe motiv că dările se pot colecta mai ușor pe cale amiabilă⁵¹.

Măsurile autorităților nu au dat rezultate, populația opunând în continuare rezistență față de dările ridicate. Împotriviri și proteste sunt înregistrate succesiv în anii 1724⁵², 1726⁵³ și 1737⁵⁴, locuitorii răzvrătindu-se la 18 septembrie 1749⁵⁵, respectiv 15 august 1752⁵⁶, față de magistrații Ianeș Roșu și Mitru Olar, locuitorii propunând suspendarea și recuperarea pierderilor suferite din cauza abuzurilor venite din partea oficiului districtual. Nemulțumiri au provocat și încasarea diferențiată a taxelor în cele două comune, Lugojul Român plătind o dare anuală de 3.746 fl., față de Lugojul German de 194 fl.⁵⁷. Incidentele menționate dovedesc, că cel puțin la Lugoj în prima jumătate a secolului al XVIII au existat relații tensionate între locuitori și puterea centrală din cauza abuzurilor săvârșite de primari, a taxelor ridicate, muncilor forțate și menținerii liniștii publice cu ajutorul armatei austriece. Există o solidaritate ce se manifestă de jos în sus atunci când este vorba de interesul comunei și de binele întregii comunități. Apelul la proteste crează solidarități locale în rândul locuitorilor lugojeni, nemulțumiri și revolte față de juzii comunei, considerați principalii vinovați de impozitele și greutățile fiscale suportate de simplii contribuabili. Spiritul civic, mentalitatea omului de rând, potrivit căreia primarul

⁵¹ Baróti Lajos, *op.cit.*, vol, II, p. 130

⁵² *Ibidem*, vol, II, p. 133

⁵³ *Ibidem*, vol. II, p. 136

⁵⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 144

⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 156

⁵⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 161

⁵⁷ Ivány István, *op. cit.*, p. 92

trebuie să lucreze în folosul obștii și nu în propriul beneficiu, arată responsabilitatea oamenilor plătitori de taxe de a nu fi îngrădit din partea administrației locale.

Considerată zonă strategică militară, datorită graniței cu Transilvania și teritoriu apropiat de hotarul cu Turcia, Administrația Banatului la cererea Curții vieneze a trimis trupe militare în districtul Lugoj-Făget care să supravegheze întreaga provincie bănățeană. Existența puținelor cazărmi și locații de cazare a personalului și animalelor aparținând armatei a făcut Administrația să apeleze la încartuirea soldaților în casele localnicilor din Lugoj și zona aferentă, la folosirea pășunilor și furajelor pentru animale⁵⁸.

În 22 aprilie 1722 erau trimiși în Lugoj ca să colecteze impozite ostași din regimentul Montecuculi⁵⁹ și la 8 noiembrie 1725 administratorul Ștefan Rácza raporta Administrației că trei companii din regimentul Mercy se găseau la Lugoj și două la Caransebeș⁶⁰.

Staționarea armatei s-a făcut pe cuprinsul întregului district Lugoj-Făget, soldații având rol în paza graniței, prinderea răzvrătiților și fugarilor de plata impozitului. La 2 octombrie 1719 era amintit pe teritoriul districtului regimentul Bayreitsch⁶¹ și la 6 octombrie 1719 regimentul Alt-Lothringisch, care asigurau, după mărturia lui Petru Slavici administratorului oficiului Lugoj – Făget paza la granița cu Transilvania⁶². La Lugoj erau încartiruiți în 1724

⁵⁸Boros János, *A lugos-facseti kerület (1717-1753) (Districtul Lugoj-Făget) (1717-1753)*, (IV) în „Krassó-Szörényi Lapok”(Lugoj), an. XXV, 1903, nr. 33, 16 august, p. 1

⁵⁹ Baróti Lajos, *op.cit.*, vol. II, p. 126

⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 136

⁶¹ *Ibidem*, vol. II, p. 121

⁶² *Ibidem*, vol. II, p. 121

ostași din regimentul Veterani, fapt ce a provocat frământări în rândul populației⁶³.

Încartiruirea soldaților a fost o practică des întâlnită împotriva voinței locuitorilor, protestele continuând și după războiul austro-turc din 1737-1739. Comuna Fârdea găzduia la 1741 militari din regimentul Koháry⁶⁴. Numărul soldaților găzduiți de către lugojeni a crescut de-a lungul timpului, prin ocuparea treptată a caselor de condiție mai bună. În 13 aprilie 1740 era semnalat la Lugoj regimentul Marollisch⁶⁵, la 20 aprilie 1744 un batalion liber din Timișoara căuta recruți pe bază de voluntariat în district⁶⁶ și la 22 noiembrie 1748 oficiul districtual întreba Administrația dacă poate plasa militarii din regimentul Mannschaft în casa orașului din Lugoj, pe motiv că la cazarmă nu mai era spațiu⁶⁷.

Sarcina fiscală de a găzdui soldați, neremunerată, au creat dispute pe plan local între populație și oficiul districtual. Doi ofițeri și 40 militari din cadrul regimentul maghiar de infanterie Forgács erau găzduiți de lugojeni la 10 iulie 1752⁶⁸. Probabil că încartiruirea soldaților din cadrul regimentului Forgács nu a fost plătită, fiindcă la 1753 comuna Lugoj cerea Administrației bonificarea serviciului, în caz contrar atrăgea atenția că oamenii vor părăsi localitatea⁶⁹. Potrivit raportului Administrației din 5 martie 1743 districtul Lugoj-Făget avea obligația să dea armatei 80

⁶³ *Ibidem*, vol. II, p. 134-135

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 148

⁶⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 147

⁶⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 151

⁶⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 155

⁶⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 160

⁶⁹ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul, respective vechiul județ al Carașului din anul 1332-1851*, manuscris, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 81 (în continuare *Repertoriul istoric...*)

de recruți⁷⁰. Populația a fost nemulțumită de avantajul oferit coloniștilor și preoților scutiți de impozite. Primii favorizați au fost coloniștii aduși din provinciile ereditare ale Casei de Austria stabiliți în Lugojul German și cei stabiliți din Țara Românească și Turcia pe teritoriul districtului Lugoj-Făget, noii veniți primind scutire de impozit pe timp de doi ani ca să poată întemeia gospodăria⁷¹. Scutiți au fost și coloniștii așezați pe pământurile bisericii catolice din Lugojul German.

Dispensați de plata contribuției, zeciuiei în produse și găzduirii de soldați până la 1740, coloniștii au fost obligați, după întoarcerea minoriților din războiul austro-turc (1737-1739) să presteze două zile de robotă pe pământurile mănăstirii, să ajute la transportul lemnului de foc, să dea zeciueli din produse agricole, iar femeile să lucreze în grădina bisericii⁷². La 4 noiembrie 1752 minoriții se opuneau să dea dijma din vin⁷³, dar ordinul Administrației din 6 noiembrie 1752 i-a obligat să achite darea⁷⁴. Războaiele, seceta și inundațiile au produs mari pagube mănăstirii, pentru că la 1766 călugării adresau o cerere Administrației să fie scutiți de prestarea zeciuiei pe motiv că recoltele obținute sunt slabe și puține⁷⁵.

O altă categorie socială favorizată de sarcinile fiscale au fost preoții. Ordinul circular al Administrației din 17 ianuarie 1722 menționa scutirea preoților ortodocși de plata

⁷⁰ Baróti Lajos, *op. cit.*, vol. II, p. 150

⁷¹ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 40

⁷² Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 68

⁷³ Baróti Lajos, *op. cit.*, vol. II, p. 163

⁷⁴ Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „*Krassó - Szörenyi Lapok*“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 2

⁷⁵ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 95

contribuției și de prestarea robotelor⁷⁶, dar dispensa a durat doar trei decenii, căci un alt ordin din 3 iunie 1753⁷⁷ stabilea obligativitatea achitării dijmei de către sacerdoții ortodocși. Măsura nu a rămas în vigoare mult timp, Administrația scutind din nou de plata dijmei la 3 august 1753 pe preoții ortodocși⁷⁸. În afara contribuției către fiscal imperial credincioșii ortodocși au avut de achitat alte taxe către Biserica Ortodoxă, constând în „dimina“ (taxa de fum sau pe casă) și „conalo“ (colete adunate de la credincioși), iar cnezii au plătit așa numitul ducat cnezesc, ultima dare fiind oprită prin rezoluția regească din 7 aprilie 1778⁷⁹.

O altă obligație importantă a locuitorilor din districtul Lugoj-Făget a fost dijma (Zehend) achitată din produsele naturale cultivate pe teritoriul aferent. Raporturile oficiului districtual lugojean menționau că locuitorii s-au orientat spre creșterea animalelor și produsele din porumb, miei și vin. Dijma era încasată pe baza conscripțiilor făcute de către cnezii locali de obicei anual, iar în caz de război, se făcea la o diferență de câțiva ani. Dijmele la produsele din vin, miei, ceară și albine au fost încasate la valoarea lor în bani, reprezentând o metodă financiară de venit pentru Casa imperială. Conscripțiile fiscale raportate de oficiul districtual Lugoj menționează perceperea dijmei la 1733⁸⁰, la 1736⁸¹, la 1737⁸², la 1742⁸³, la 1743⁸⁴ și 1744⁸⁵.

⁷⁶ Baróti Lajos, *op.cit.*, vol, I, p. 134

⁷⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 225

⁷⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 120

⁷⁹ *Dotăriunea preoților gr[eco] orientali*, în „Sionul Românesc“(Lugoj), an. II, 1915, nr. 5, 1 martie, p. 38-39

⁸⁰ Dijma în miei la 1733: 9.195 fl., dijma în capre 7021 fl. și preț de răscumpărare 405 fl. 24 cr., cf. Baróti Lajos, *op.cit.*, vol, II, p. 143; Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krássó - Szőrenyi Lapok“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 1

Menționat ca târg, oficiul districtual din Lugoj s-a preocupat de stabilirea prețurilor la produsele alimentare de

⁸¹Dijma în produse la 1736: 11.999 stupi de albine, răscumpărare miere și ceară 799 fl. 56 cr., cf. Baróti Lajos *op.cit.*, vol, II, p. 143; Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krássó - Szörenyi Lapok“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 1

⁸²Dijma în produse la 1736 :dijma în miei 7.806 capete, dijma din capre 6.030 capete, răscumpărare în numerar 345 fl. 54 cr. cf. Baróti Lajos, *op.cit.*, vol, II, p. 144; Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krássó - Szörenyi Lapok“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 1-2

⁸³Dijma în produse la 1742: dijma în natură din porumb 5.862 banițe, 12 ako, cf. Baróti, Lajos *op.cit.*, vol. II, p. 149 .Un ako este echivalentul a 54. 30 l, cf. Nicolae Stoicescu, *op.cit.*, București, Editura Științifică, 1971, p. 170; dijmă în natură din albine 10.280 stupi , răscumpărare dijma din albine 685 fl. 20 cr., cf. Lajos Baróti, *op.cit.*, vol. II, p. 150, dijma din miei 6.014 capete, dijma din capre 5.732 capete, răscumpărare în bani la dijma din miei și capre 293 fl. 29 cr., cf. Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krássó - Szörenyi Lapok“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 1

⁸⁴ Dijma în produse la 1743: dijma din porumb 6233 banițe, 3 oka, cf. Baróti Lajos, *op.cit.*, vol. II, p. 150, dijma în natură din vin 146 ako, 10 oka., cf. Lajos Baróti, *op.cit.*, vol. II, p. 151, răscumpărare dijmă din vin 219 fl. 36 cr., cf. Baróti Lajos, *op.cit.*, vol. II, p. 151; cf. Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krássó - Szörenyi Lapok“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 2

⁸⁵ Dijma în produse la 1744 : dijma din albine 9866 stupi, răscumpărare dijmă din albine 657 fl. 44 cr., dijma din porumb 2682 banițe 1 oka, dijma din vin 254 ako, 30 oka, răscumpărare dijmă din vin 382 fl. 1 cr. , cf. Baróti, Lajos *op.cit.*, vol. II, p. 151 ; Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Krássó - Szörenyi Lapok“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 2

bază. Astfel, în prima jumătate a secolului al 18-lea prețurile la alimente erau destul de ridicate atât la produsele de bază, cât și la cereale. Și anume : prețul cărnii era: 2-2 " cr., untură un oka 6 cr. sau 4 groșițe, după prețul stabilit pentru militari, o găină 3 cr., un pui 2 cr., vin 6- 7 cr., un kg de lână nespălată 6-12 cr., o pătură 28 cr, o pereche de boi 28-30 fl., o vacă 10-11 fl., taxa de pod pentru străini cu o căruță încărcată 6 cr., un zilier 9-12 cr, miere cu ceară un oka 6-7 cr., porumb o baniță 15-24 cr., orz o baniță 30 cr., ovăz o baniță 27 cr., un chintal de sare 2 fl. 30 cr., un butoi de bere 3 fl. 6 cr., o diurnă 3 - 6 cr⁸⁶.

După formarea comitatului Caraș la 1779, odată cu creșterea numărului de meseriași în zonele urbane, se constată solidarități și opinii unitare la plata achitării impozitelor, îmbunătățirea statutului profesional și obținerea de noi privilegii. În activitățile economice se afirmă o nouă categorie socială, cea a întreprinzătorilor particulari. La nivelul comitatului se fac presiuni pentru o nouă clasificare de impozitare, care să vină în sprijinul micilor meseriași. Prima categorie, îi cuprinde pe toți meseriașii de la orașe și locuri cu „vad“ bun de vânzare, adică localitățile situate pe importante căi de comunicație, în timp ce în clasa a doua se încadrează meseriașii de la sate sau din locurile mărginașe.

Conform acestei clasificări, toți meseriașii și comercianții din Lugoj au fost trecuți în prima clasă de impozitare chiar dacă aveau afaceri mai slabe decât cei din mediul rural. Din cauza unor scăpări legislative, cu aprobarea Consiliului Locumtenențial în 1783 s-a înființat a treia categorie de impozitare⁸⁷. Dorința meseriașilor din Lugoj de a

⁸⁶ Boros János, *Délmagyarországi adó viszonyok a XVIII. század első felében (Situția impozitelor din Ungaria de Sud în prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „*Krassó - Szörenyi Lapok*“ (Lugoj), an. XXIV, 1902, nr. 41, 12 octombrie, p. 2

⁸⁷ Congregația Generală din 27 octombrie 1783 nr 3 , cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 125

plăți impozite mai mici, îngrădirile, abuzurile autorităților locale sunt o parte a problemelor adresate comitatului Caraș.

La 10 octombrie 1785 Congregația Generală a comitatului Caraș hotărâ ca nici un lugojean să nu fie scutit de la taxa impozitelor, chiar dacă nu are animale sau își duce vitele la pășune în afara orașului⁸⁸. Totuși, existau și unele excepții. O parte din nobilii cu importante funcții la nivel comitatens au reușit în 1793 să eludeze legea în privința impozitului imobiliar de șapte florini plătit de toți locuitorii din Lugoj. Lista preferențială era lungă și din ea fac parte notabilitățile orașului: contele Soro, vicecomitele Kapusvary, asesorii Anton Jancovici, J. Kalaczy, Paul Hornea, subperceptorul George Zolnay și inginerul Iosif Bagozy⁸⁹. Șase luni mai târziu comitatul Caraș a luat în dezbatere reglementarea prestațiunilor publice orașenești, potrivit căreia taxele se plăteau în funcție de categoria socială de încadrare și clasa de apartenență a negustorului și meseriașului. Astfel, conform legii nobilii erau scutiți de prestațiile în muncă și bani, dar nu și de bunurile imobile, „cei cu casă fără extravilan, după fiecare casă 1 fl. 30, după 1/8 sesie 2 fl. împreună cu casa; după 1/2 sesie 3 fl., ” sesie 4 fl.“⁹⁰.

Meseriașii și negustorii plăteau impozitul în funcție de clasa în care era inclus negustorul sau meseriașul. „Față de locuitori onoraționi sau oficiali ca neguțători și meseriași, văduvele și orfanii aparținând de clasa a III-a s-a stătorit următorul principiu: ca fiecare să contribuie în casa orașenească în proporția în care se bucură de beneficiul din partea orașului întrucât adecă în oraș își câștigă susținerea sa după neguțătoria

⁸⁸ Congregația Generală din 10 octombrie 1785., cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 125

⁸⁹ Congregația Generală din 5 noiembrie 1793, nr 1211, cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 225

⁹⁰ Congregația Generală din 26 mai 1794, nr. 477, cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 243

sau meseria sa. Și fiindcă aceia sunt registrați în 4 respectiv două clase, astfel neguțătorii și meseriașii din clasa I vor plăti taxa de răscumpărare: 6 fl., cei din clasa II cu 5 fl., clasa III cu 2 fl. 30 cr., din clasa IV 1 fl. 30 cr., cu acel adaus că operele jugale și manuale au să le presteze ca și în trecut”⁹¹.

După unificarea Lugojului Român cu Lugojul German în 1793, sistemul de impozitare nu cunoaște mari schimbări, dar apar tot mai multe excepții de la aplicarea legii. Acest lucru atrage nemulțumirile lugojenilor, care simt mai greu apăsarea sarcinilor publice din moment ce sunt tot mai puțini contribuabili. Apar inițiative ale locuitorilor, memorii adresate la nivel de comitat și primărie pentru împărțirea echitabilă a sarcinilor publice, reducerea categoriilor sociale scutite de impozit și îmbunătățirea serviciilor publice. În ședința Congregației Generale din 12 iunie 1799 se ia în discuție plângerea celor 30 locuitori lugojeni români și germani de reducere a taxelor pentru cei apăsați de obligații mari. Iosif Weimer și Adam Palfy în numele cetățenilor semnatari ai moțiunii vin cu propuneri de impozitare a tuturor cetățenilor, de la nobili, la negustori care au atelaje cu cai, adică de la acei locuitori scutiți până acum de prestații către comună. Propunerile sunt cercetate de comitat și de primăria orașului. Ele au fost luate în calcul de autoritățile locale, prin impunerea la plata taxelor a negustorilor care au animale și înfăptuirea unei conscrieri pentru o colectare mai bună a sarcinilor⁹².

Tot ca măsură fiscală a fost controlul autorităților comitatense asupra produselor agricole prin stabilirea prețurilor maximale și minimale la mărfurile alimentare⁹³.

⁹¹ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 243

⁹² Congregația Generală 5 decembrie 1799 nr. 1657, cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 275-276

⁹³ De exemplu în lunile mai-octombrie 1785 autoritățile comitatului Caraș au aprobat următoarele prețuri la alimente : luna mai la pâine între 3 fl. și 5 fl. același preț era și în octombrie; prețul la carne în luna mai

Hotărârile administrației au prevenit specula și au asigurat stabilitatea produselor. Astfel, prețul la cereale a fost între 1 fl. 18 cr. și 1 fl. 45 cr. per majă în cursul anului 1786⁹⁴.

O altă obligație la fel de apăsătoare a contribuabililor din Banat a fost robota cu brațele și carele. Munca apăsătoare exercitată de locuitori la solicitarea autorităților în puncte strategice militare, de comunicație și de fortificație a însemnat un mare efort uman, slab remunerat de Administrația Banatului.

Preocupat să introducă reforme administrative și economice în provincia nou încorporată Casei de Austria, generalul Mercy, primul guvernator al Banatului, a luat la indicația Curții vieneze, primele măsuri de modernizare a zonei, prin înființarea manufacturilor, construirea de edificii publice (cazărmi, depozite, biserici, oficii districtuale), de lucrări strategice ca fortificarea cetății de la Timișoara, săparea canalului Bega și asanarea mlaștinilor.

Modernizarea provinciei printr-un program coerent și unitar, coordonat de la centru s-a realizat exclusiv cu munca populației bănățene obligată să muncească sub forma robotelor ca muncă necalificată, la căraușii, la achiziționarea materialelor de construcție și la construirea obiectivelor civile și militare. Aplicarea reformelor nu s-a realizat de bună voie din partea românilor, supuși la contribuții, clacă și robote sporite, de multe ori forțați de către armată și autoritățile locale.

Posibilitățile de navigație pe Timiș și Mureș, legăturile de comunicație pe Dunăre și capacitățile economice ale zonei, i-au făcut pe austrieci să demareze un plan de investiții în provincie bazat pe asanarea mlaștinilor, construirea canalului Bega și alimentarea cu apă potabilă a localităților situate în

1785 Lugoj era între 3 și 5 fl., menținându-se și în luna octombrie 1785, cf. A. N-S. J. Timiș, *Prefectura Județului Timiș*, doc.17/1785, f. 1

⁹⁴ *Ibidem*, doc. 77/1786, f. 1.(1 majă-61,487 l, cf. Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Ediția a II-a, Timișoara, Editura de Vest, 2006, p. 302

avalul cursului de apă. Canalizarea – considerată de către Francesco Grisellini o „capodoperă vrednică de vechea Romă“ - a urmat pe teritoriul bănăţean cursul râului Bega „de la Făget, la patru mile depărtare de Lugoj, până la Becicherecul Mare“⁹⁵.

Construirea canalului s-a făcut în apropierea localităţilor Făget, Răchita, Belinţ, Chizătău, până aproape de Timișoara, de unde, au fost proiectate patru canale, cu ecluze, pentru transportul lemnului, materialelor de construcție și sare⁹⁶. Între anii 1728-1733 s-a construit canalul Bega, care a fost lărgit și legat de Timiș (1759-1760) după proiectul inginerului olandez Maximilian Fremaut. O hartă din 1778 poartă următoarea inscripție ”*opera cea mai folositoare, mai demnă de laudă, este canalul navigabil care a început să fie săpat la Făget, pentru a se putea transporta lemnele de foc spre Timișoara. Acolo se făcea unirea cu Bega, care printr-un alt canal curge până la Becicherecul Mare. De aceea navele pot să circule din Dunăre până la Timișoara*”⁹⁷.

Planul inginerului olandez prevedea construirea unei ecluze și a unui șanț lat de 10 km la Coștei în districtul Lugoj, cu scopul revărsării apei râului Bega în canal⁹⁸. Realizarea proiectului a însemnat alocarea de importante sume de bani și asigurarea forței de muncă, realizată prin munca roboților cu brațele și carele. Lucrările au demarat greu pentru că o adresă din aprilie 1730 a oficiului districtual din Timișoara menționa că din suma de 7.360 fl. alocată construirii canalului s-au cheltuit doar 1.925 fl. 52 cr., probabil din cauza altor lucrări publice și greutăților întâmpinate în găsirea forței de muncă.

⁹⁵ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 125

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Szentkláray Jenő, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig) (O sută de ani din istoria Ungariei de Sud de la 1779 până astăzi)*, vol.I, Temesvár, 1879, Anexa cu harta din 1778

⁹⁸ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 140

Considerând investiția o importantă cale de transport în regiune Camera Aulică alocă în anul 1730 suma de 75.053 fl. 52 cr. canalizării râului Bega⁹⁹. Prin urmare, Camera Aulică a obligat toate districtele bănățene să se implice în efectuarea lucrărilor și să trimită la fața locului roboțași care să lucreze cu mâinile și brațele.

În scopul realizării de construcții militare și civile, Administrația Banatului a propus Camerei Aulice în 1722 posibilitatea înlocuirii obligațiilor de robotă printr-o sumă bănească, măsura fiind susținută și de guvernatorul Mercy¹⁰⁰. Calculul răscumpărării a fost socotit în 1723 la 35 săptămâni de lucru pe an cu suma de 5 fl. 25 cr.¹⁰¹. Ziua de muncă în decursul timpului s-a plătit la o sumă variabilă între 3-12 cr. pe zi și uneori cu o bucată de pâine¹⁰².

Săparea șanțului Bega s-a început la 1722¹⁰³, Administrația Banatului făcând apel la mai multe oficii districtuale ca să trimită roboțași la demararea lucrărilor¹⁰⁴. La 26 octombrie 1726 se ordona oficiilor districtuale din Timișoara, Lugoj și Făget să trimită 50 de roboțași ca să lucreze la canal, care să fie schimbați la opt zile, urmând să primească ca plată bani și pâine¹⁰⁵. Districtul Lugoj trimitea roboțași la lucru și în anii următori, o notificare din 19 august

⁹⁹ Marlen Negrescu, Dan Pura, *Navigația pe Bega. Secvențe istorice*, Timișoara, Editura Brumar, 2007, p. 12

¹⁰⁰ Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat*, München, Editura Siidostdeutschen Kulturwerks, 1958, p. 74, Costin Feneșan, *Administrare și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778)*, Timișoara, Editura de Vest, 1778, p.118

¹⁰¹ Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat (1716-1740)*, Timișoara, Editura Facla, 1972, p.44

¹⁰² Marlen Negrescu, Dan Pura, *op. cit.*, p. 13; Baróti Lajos *op. cit.*, vol. I, p. 154; Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 46

¹⁰³ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 46

¹⁰⁴ Baróti Lajos, *op. cit.*, vol. I, p. 386, 448

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 391

1726 menționând că lucrătorii din Ciacova, Lipova și Lugoj erau plătiți cu 9 cr. pe zi¹⁰⁶. Asigurarea mâinii de lucru în luniile de vară la canalul Bega a reprezentat o problemă pentru toate oficiile districtuale bănățene, funcționarii adresând în repetate rânduri memorii de sistare a lucrărilor în perioada muncilor agricole. Se pare că mulți administratori districtuali nu puteau să pună în aplicare cererile Administrației, pentru că un ordin trimis la 31 august 1729 oficiilor din Ciacova, Lugoj, Lipova și Timișoara menționa trimiterea de lucrători, sub pedeapsa arestării funcționarilor¹⁰⁷. Lucrările de canalizare erau gata în anul 1732 putându-se naviga și transporta mărfurile pe porțiunea Bega-Tisa¹⁰⁸.

În tot cursul secolului al XVIII-lea roboțării din comitatele bănățene au fost solicitați constant să participe la lucrările de întreținere a râului Bega și a cataractelor de la Coștei. Ele au fost făcute în folosul navigației, pentru combaterea inundațiilor periodice din cauza viiturilor de pe Bega și Timiș și pentru aprovizionarea orașului Timișoara cu lemn de la Făget. Consiliul Locumtenențial cerea la 26 noiembrie 1781 informații de la autoritățile comitatului Caraș privind măsurile luate la repararea canalului Bega grav avariat la cataractele din Coștei, pentru oprirea revărsării apelor Timișului în Bega¹⁰⁹.

Cu prilejul ședinței comitatense din 1 februarie 1782 s-a hotărât construirea unui nou stăvilar pe râul Bega la Coștei, cu scopul de a face posibilă navigația comercială și pentru transportul lemnului la cetatea Timișoarei¹¹⁰. Autoritățile

¹⁰⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 154

¹⁰⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 155

¹⁰⁸ Marlen Negrescu, Dan Pura, *op. cit.*, p.15

¹⁰⁹ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p.118

¹¹⁰ Congregația Generală din 1 februarie 1782, Nr. 206, cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 118

comitatului în cadrul ședinței din 12 septembrie 1782 au cerut Consiliului Locumtenențial ca roboțarii prezenți la cataractele de la Coștei să fie scutiți de prestarea zilelor de lucru cu mâna și animalele, motivând că beneficiile transporturilor de lemne le obțineau comitatele Timiș și Torontal, iar din navigația desfășurată pe canalul Bega, comitatul Caraș nu primea nici un beneficiu.

Administrația comitatensă era interesată să scape pe locuitori de toate lucrările ce țineau de construirea stăvilărilor, scutirea de robote însemnând implicarea locuitorilor la repararea drumurilor din comitatul Caraș și construirea edificiilor publice la Lugoj¹¹¹. În anul 1783 Consiliul Locumtenențial cerea autorităților cărășene să trimită pentru refacerea cataractelor de la Coștei 12.000 de roboțari care să lucreze săptămânal șase zile vreme de cinci săptămâni, iar anual să lucreze 400 de oameni plătiți cu patru cruceri zilnic¹¹². Oficialii comitatului s-au opus cererii pe motiv că ei au dat deja 12.000 de roboțari, mulți dintre ei participând la transportarea lemnului necesare fortificației de la Timișoara. Ca material de construcție s-au tăiat din pădurile comitatului 24.408 arbori, iar în jur de 4.000 au fost curățați de frunze și transportați cu 200 de care trase de câte patru boi, pe drumuri lungi de trei sau mai multe stații, cu consecința îmbolnăvirii animalelor de jug¹¹³. Comandamentul militar din Timișoara nu a ținut cont de cererile autorităților locale explicând că pentru transportarea tuturor lemnului lungi și grele ar fi nevoie de 11.000 de care cu patru boi. Comitatul Caraș a solicitat ca transportul buștenilor să se facă cu roboțarii din comitatele învecinate Carașului¹¹⁴.

¹¹¹ Congregația Generală din 12 februarie 1782 Nr. 261, cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 121

¹¹² Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 128

¹¹³ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 128

¹¹⁴ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 129

Într-o notificare din 15 noiembrie 1783 Consiliul Locumtenențial Ungar și-a arătat nemulțumirea față de munca roboșilor, mulți fiind copii și bătrâni dezinteresați să lucreze la structura cataractelor din Coștei. Autoritățile centrale considerau că mulți roboși maturi și în putere au rămas acasă, iar o parte după ce au primit plata au fugit sau au refuzat să mai lucreze. La aceste acuzații comitatul Caraș a respins plângerea ca neîntemeiată, susținând că a trimis peste 1.260 lucrători nerenumerați, iar din trei plase ale comitatului au participat zilnic 130 de roboși vreme de șase săptămâni, adică un număr total de 11.940 lucrători. Mulți dintre ei au fost respinși deși puteau fi folosiți la lucru¹¹⁵.

O formă particulară a robotei în comitatul Caraș după 1779 a fost „repararea cazarmelor și a podurilor județene”¹¹⁶. Consiliul Locumtenențial, începând cu data de 10 octombrie 1782 a refuzat plățile avute cu repararea cazarmelor și podurilor din Caraș în perioada 3 august 1779 – 30 iulie 1780, motivând că ele s-au aflat atunci în subordinea administrației camerale. Autoritățile comitatense au refuzat la rândul lor plata lucrărilor pe considerentul că abia din august 1780 în comitatul Caraș a început să se încaseze contribuția, iar la cererea Comisiei de încorporare, Administrația camerală, pentru a evita prăbușirea podurilor, a început executarea unor lucrări de consolidare. Începând cu luna aprilie 1781, vreme de 800 de zile, roboșii au reușit să repare podul peste Nera, apoi, pe rând, la Marginea în lungime de 45 de stânjani, Cliciova (30 de stânjani), Făget (35 de stânjani) și Bocșa (13 stânjani)¹¹⁷.

¹¹⁵ Congregația Generală din 5 ianuarie 1784 nr. 20, cf. Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 132

¹¹⁶ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 127

¹¹⁷ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 128

În privința cazărmilor militare de la Lugoj și Caransebeș, la 23 septembrie 1780 Camera Aulică a obligat comandamentul militar din Timișoara ca, înainte de a fi trecute în proprietatea administrației comitatense, acestea să fie reparate. Inginerul cameral Sax a fost însărcinat cu inspecția cazărmilor și cu înaintarea la Camera Aulică a cheltuielilor efectuate cu repararea clădirilor în valoare de 4.269 fl. Din cauza costurilor prea mari, autoritățile din Caraș au cerut Administrației camerale să cedeze casei domestice cota ce i se cuvine din reparațiile făcute în perioada 5 august 1779 – 30 iulie 1780¹¹⁸.

În ciuda dificultăților interne și a legislației restrictive impuse de autorități se observă o puternică solidaritate locală, ce nu ține seamă de etnie sau confesiune. Primează binele comun în folosul celor afectați de impozite prea mari sau a nedreptăților ce vin din partea nobilimii. Existența spiritului civic, acțiunile comune ale lugojenilor din cele două comune, ulterior din Lugojul reunificat, protestele și memoriile adresate administrației locale, demonstrează unitatea și solidaritatea omului de rînd, a micii categorii de meseriași și comercianți. Existența manufacturilor insuficient dezvoltate, lipsa mîinii de lucru calificate, apariția incipientă a micii industrii capabile să depășească producția casnică, va duce, începînd cu secolul al XIX-lea, la apariția breslelor.

Organizarea unei economii care să respecte regulile liberei concurențe, funcționarea meseriilor într-un cadru organizat, dezvoltarea unei pătri de comercianți din care se va naște ulterior o puternică burghezie locală, specifică spațiului bănățean, va crea premisele implicării acesteia în luptele politice de emancipare națională, generatoare de mișcări pentru afirmarea identității naționale românești.

¹¹⁸ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric...*, p. 128

**Căile de comunicații medievale
din banatul de est.
Considerații cu privire la folosirea parțială
a drumurilor romane în evul mediu***

Răzvan Ioan Pinca,
doctor în istorie

În cadrul organizării administrative și militare dar și din punct de vedere al comerțului, Banatul fiind un teritoriu tranzitoriu între două lumi, răsăritul ortodox și apusul catolic, căile de comunicații reprezentau o maximă importanță în dezvoltarea și siguranța zonei. Putem spune că Banatul a fost o regiune strategică de importanță vitală, reprezentând practic punctul cheie de pătrundere spre Ungaria și Europa Centrală. Datorită fundamentului trainic al drumurilor romane și a traseului deosebit de convenabil, acestea au continuat să fie folosite în bună parte pe tot parcursul evului mediu și chiar în epoca modernă, fenomen caracteristic pentru întregul teritoriu ce a aparținut Imperiului Roman¹. Odată cu părăsirea Daciei de către

* Acest articol a mai fost publicat în *Seminatores in Artium Liberalium Agro: studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu*, coordonatori Aurel Chiriac, Sorin Șipoș, Ed. Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2014, p.265-286. Pentru a facilita accesul la informație a lugojenilor iubitori de istorie am optat pentru a-l republica integral în prezentul volum.

¹ Octavian Răuț, Ovidiu Bozu, Richard Petrovszky, Drumurile romane din Banat, în *Banatica*, 4, Reșița, 1977, p.135-159, în continuare Răuț, Bozu, Petrovszky, Drumurile... ; Florin Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Ed. Napoca Star, 2006, în continuare Fodorean,

administrația imperială romană drumurile au continuat să fie folosite, un argument în acest sens fiind rețeaua de așezări databile în secolele II – IV d.Hr. ce s-au dezvoltat și au prosperat de-a lungul acestor trasee, cu unele intermitențe începând cu pătrunderea hunilor și până spre sfârșitul migrațiilor², peste care sau în apropierea cărora se dezvoltă mai târziu în secolele VIII-X și pe parcursul întregii perioade medievale așezările care sunt cunoscute din documentele de cancelarie, unele chiar surprinse arheologic, și care parte din ele au o existență până în contemporaneitate. Alături de acestea au apărut o serie de noi drumuri, în special drumuri de o mai mică însemnătate, care au constituit variante ale traseelor vechi și au completat rețeaua rutieră rămasă din antichitate. În mod evident folosirea drumurilor romane și în Evul Mediu trebuie demonstrată, pentru realizarea acestui deziderat este necesar să se facă o conexiune a tuturor informațiilor de natură cartografică, istorică și arheologică. De mare folos sunt hărțile moderne, în special *Prima ridicare topografică iosefină* întocmită pentru spațiul bănățean între 1769 și 1772, înainte de regularizarea comunelor bănățene, regularizare realizată între 1784-1796³ și în urma căreia marea majoritate a satelor fiind mutate din locul pe care au ființat în Evul Mediu. Ca și metodă de lucru este necesară cartarea drumurilor romane pe hărțile contemporane și observarea traseului acestora pentru ca mai apoi să fie suprapuse de hărțile iosefine, evident respectându-se scara. Aceste hărți sunt o combinație de știință și artă, neavând nici un sistem de coordonate și totuși

Drumurile ... ; Oana Toda, Reutilizarea medievală a drumurilor romane în Transilvania și Banat, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, 13, Alba-Iulia, 2007, p.79-87

² Răuț, Bozu, Petrovsky, *Drumurile...*, p. 155

³ Ioan Boroș, Regularizarea comunelor în județul Caraș. 1784-1796, în *Analele Banatului*, anul III, aprilie-iunie, 1930, p. 30-42

suficient de precise pentru a putea identifica cu o aproximație rezonabilă un sit arheologic. Fiind limitat și de numărul redus de repere din teren, în aceste condiții, pentru suprapunerea hărților am folosit transformarea Helmert⁴ ca și metodă de lucru, stabilirea poziției punctelor de reper făcându-se în sistem Stereo 1970.

Suprapunerea poate fi posibilă doar atunci când există elemente comune atât pe hărțile contemporane cât și pe cele habsburgice, de regulă sunt suficiente trei repere pentru un segment de hartă iosefină. Acestea pot fi, în majoritatea cazurilor, clădiri sau poduri construite înainte de întocmirea hărților și păstrate până astăzi. În cazul în care aceste elemente lipsesc se poate încerca o alăturare a segmentului lipsit de puncte de reper lângă un segment ce are repere, erorile în acest caz fiind ceva mai mari. În unele cazuri segmentele iosefine alăturate nu au continuitate, desenul cartografic a unei planșe neavând continuitate imediată pe cealaltă, acest fapt întâlnindu-se mai frecvent la segmentele de hartă lucrate de persoane diferite și probabil în perioade de timp diferite⁵. În acest fel pot fi observate tronsoane care nu se mai regăsesc pe hărțile contemporane, mai ales că înainte de sistematizarea spațiului bănățean rețeaua de drumuri era mult mai densă.

Teritoriul cercetat ce corespunde în linii mari celor patru districte românești privilegiate Lugoj, Comiat, Caran și Sebeș suprapune în mare parte teritoriul anticului municipiu Tibiscum. Conform lui Radu Ardevan teritoriului municipiului Tibiscum îi aparțineau valea Bistrei până la Porțile de Fier ale Transilvaniei în est, valea Timișului până la pasul Domașnea în sud, zona colinară până la Berzovia în vest

⁴ Friedrich Robert Helmert, inginer și geodezist german ce a trăit în intervalul anilor 1843-1912

⁵ Au fost folosite hărțile iosefine disponibile pe site-ul www.wikipedia.org

și posibil să fi atins zona Recașului în nord⁶. Odată cu evoluția urbană a anticului Tibiscum, în zona adiacentă acestuia s-au dezvoltat și au prosperat în secolele II - III d.Hr. o serie de așezări situate în apropierea drumurilor imperiale⁷.

Municipiul Tibiscum a fost situat la întretăierea a două drumuri importante din perioada romană, cunoscute din izvoarele scrise antice, primul venea din sudul Dunării și avea următorul traseu: Lederata – Arcidava (Vărădia) – Centum Putei (Surducu Mare) – Bersobis – Aizis – Caput Bubali (Valea Boului) până la castrul de la Tibiscum (Jupa), iar de aici drumul ocolea castrul și așezarea civilă, trecea Timișul actual și se unea cu celălalt drum important ce venea din sud de la Dierna și care după joncțiunea făcută între râul Timiș și pârâul Axiniul se îndrepta spre est, spre capitala Daciei romane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. O ramificație a acestui drum, urma cursul Timișului spre nord până la Mureș⁸. Unul dintre primele studii cu referire la drumurile romane din Banat a fost publicat de către Traian Simu încă din perioada interbelică⁹.

Despre importanța acestor drumuri sunt elocvente cercetările lui Florin Fodorean care realizează și o clasificare a acestora¹⁰. Astfel, acesta clasifică arterele rutiere din Dacia romană în trei categorii. În categoria drumurilor principale, de

⁶ Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, Ed. Mirton, 1998, p. 73

⁷ Călin Timoc, Dorel Micle, Adrian Maniu, Construcția romană de la Halta Tibiscum-Caransebeș Triaj, în *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, p.105, în continuare Călin Timoc, Construcția romană...

⁸ Răuț, Bozu, Petrovsky, Drumurile..., p. 143; Doina Benea, Petru Bona, *Tibiscum*, București, Ed. Museion, 1994, p. 8-9

⁹ Traian Simu, *Drumuri și Cetăți Romane în Banat*, Lugoj, Ed. Tipografia Națională, 1924

¹⁰ Florin Fodorean, Propunere pentru o clasificare a drumurilor romane în Dacia romană, în *Studia Universitatis Petru Maior*, Series Historia, Târgu Mureș, 2004, p. 3-13, în continuare Fodorean, Propunere...

rangul I, sunt incluse drumurile militare, primele construite după cucerirea provinciei, care au asigurat deplasarea trupelor și care s-au desprins din artera rutieră construită de-a lungul Dunării, pe malul sudic, de către împăratul Traian în anul 100 d.Hr. Castrele în apropierea cărora treceau cele două drumuri imperiale romane constituiau sistemul defensiv al graniței de sud-est a Daciei Romane organizat pe două linii de apărare: Lederata – Tibiscum și Dierna – Tibiscum¹¹. În această categorie sunt cuprinse drumurile: Lederata – Tibiscum, Dierna – Tibiscum, Tibiscum – Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Apulum – Salinae – Potaissa – Napoca – Porolissum, acestea constituind o *via militaris* care a reprezentat axa rutieră de bază a provinciei Dacia¹². În cea de-a doua categorie, a drumurilor secundare, de rangul II, au fost incluse cele care aveau un rol preponderent comercial, unul dintre acestea urmând traseul Lederata – Slatina Nera – Dalboșeț – Prilipeț – Prigor – Lăpușnicel – Iablanița – Petnic – Mehadia, un altul mergea paralel cu drumul de vest având următorul traseu Lederata – Zlatița – Slatina Nera – Ciclova Română – Arcidava – Dognecea – Moravița – Bocșa - Berzovia¹³. În categoria drumurilor de rangul III au fost incluse drumurile de mai mică importanță, mai puțin circulat, de-a lungul cărora s-au descoperit o serie de situri arheologice¹⁴.

Cercetarea traseelor drumurilor romane din Banat a fost continuată în a doua jumătate a secolului trecut de către arheologii Octavian Răuț și Ovidiu Bozu de la muzeul din Reșița și Richard Pertovszky de la muzeul din Caransebeș¹⁵. Conform acestora, în general, drumurile din această perioadă

¹¹ Vezi Doina Benea, Cu privire la granița de sud-vest a Daciei Romane. Stadiul cercetărilor românești, în *Apulum*, nr. 45, Alba Iulia, 2008, p. 29-51

¹² Fodorean, Propunere..., p. 8-9

¹³ *Ibidem*, p. 9

¹⁴ *Ibidem*, p. 11

¹⁵ Răuț, Bozu, Petrovsky, Drumurile..., p. 135-159

evită așezările anterioare, așa cum s-a observat în cazul castrelor de la Surducu Mare, Berzovia și Cornuțel față de care drumul trece la o distanță de aproximativ 0,5 – 1 km, în aceeași situație fiind și așezările civile de la Berzovia și Tibiscum¹⁶.

Pentru spațiul care ne interesează, traseul drumului imperial Dierna – Tibiscum a fost determinat până la nord de Mehadia de valea Cernei și parțial de afluentul ei Bela-Reca. Cât pentru depresiunea Domașnea – Mehadia, petru traversarea acesteia romanii au optat tranzitarea chiar prin mijlocul ei, de-a lungul pâraielor Mehadica și Luncavița, continuând spre Poarta Orientală și pătrunzând astfel în valea Timișului¹⁷. Traseul drumului la nord de Domașnea se continua pe rama estică a depresiunii, pe lângă Rusca, lăsând la vest castrul de la Teregova și valea Timișului. Acest drum, ce s-a numit al *Glinorii de sus* care în zona cuprinsă între Teregova și Armeniș evita cheile Timișului, a fost folosit până la începutul secolului al XVIII – lea, când la inițiativa guvernatorului de atunci al Banatului, generalul Claudius Florimund Mercy, a fost dat în folosință traseul actual pe Valea Timișului¹⁸. Între Domașnea și Jupa traseul drumului roman este pe malul drept al Timișului, evită zonele accidentate și până la castru are un parcurs aproape paralel cu calea ferată și șoseaua actuală¹⁹. La nord de Teregova urmele drumului roman Dierna – Tibiscum au fost observate la Slatina Timiș²⁰, la Bucoșnița unde așezarea romană este străbătută de drumul roman care se poate observa pe o mică

¹⁶ *Ibidem*, p. 141-142

¹⁷ *Ibidem*, p. 143-144

¹⁸ *Ibidem*, p. 146

¹⁹ Fodorean, *Drumurile...*, p. 235

²⁰ Sabin Adrian Luca, *Arheologie și istorie: descoperiri din Banat*, București, Ed. Economică, 2005, p. 347

porțiune, în rest fiind suprapus de actuala șosea²¹ și la Valea Timișului unde în punctul *Rât*, la cca 150 m est de marginea terasei a II – a a Timișului, în dreptul haltei pentru marfare în arătură pot fi observate urmele drumului roman²². Mai spre nord, la Caransebeș a fost cercetată o construcție de epocă romană situată pe prima terasă a Timișului, în punctul *Câmpul lui Corneanu*, aceasta aflându-se la numai 150 – 200 m depărtare, în stânga șoselei Caransebeș – Orșova. La o distanță de aproximativ 40 – 50 m de zidul vestic al construcției a fost observată o porțiune dintr-un drum roman²³. Drumul roman a fost observat și la Jupa, aici fiind identificată o construcție de epocă romană în punctul *Halta Tibiscum – Caransebeș Triaj* aflat în imediata apropiere, la aproximativ 50 m spre vest de liniile de cale ferată ale haltei. Paralel cu zona construcției, în apropiere, pe latura de sud, la aproximativ 100 m au fost identificate urmele unui drum roman²⁴. Traseul drumului roman între Caransebeș și castrul de la Tibiscum a fost poziționat pe hartă de către Petru Bona și Richard Petrovsky²⁵, drumul fiind surprins și arheologic în cadrul cercetărilor de la Iaz²⁶ (Fig. 1, 2) și fiind vizibil pe

²¹ ***, Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin, în *Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie*, III, Caransebeș, 1979, p. 432

²² ***, Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin, II, în *Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie*, IV, Caransebeș, 1982, p. 327

²³ Maria Petrovsky, Richard Petrovsky, O construcție romană descoperită la Caransebeș, în *Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie*, II, Caransebeș, 1977, p. 311-312

²⁴ Călin Timoc, Construcția romană..., p. 101

²⁵ Petru Bona, Richard Petrovsky, Tibiscum și drumurile romane din Banat. Însemnări pe marginea unui articol, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, II, Caransebeș, 1977, p.386, în continuare Bona, Petrovsky, Tibiscum ...

²⁶ Richard Petrovsky, Sondajul arheologic de la Iaz (com. Obreja, jud. Caraș-Severin), în *Tibiscus*, 5, Timișoara, 1979, p. 77-96, în continuare Petrovsky, Sondajul Iaz...

harta iosefină unde se observă cum traseul drumului roman este suprapus de cel modern, aici fiind vorba de bifurcația ce se observă pe harta iosefină la vest de satul Iaz (*Iaas*) (Fig. 3).

Un alt drum cu mai puține referințe în literatura de specialitate este cel care de la Tibiscum, ocolind pe la vest Munții Poiana Ruscă, ajunge pe malul Mureșului la Bulci și face joncțiunea cu ruta Micia – Partiscum. Urmele acestuia au fost identificate la Tincova, Criciova, Sărăzani, Săceni și Surducu Mic. În afara acestor puncte, traseul drumului a mai fost identificat și în hotarul localității Răchita unde se poate vedea sub forma unei ridicături lungi de 6 km care traversează Bega, trece pe lângă Pădurani și se îndreaptă spre Bulci²⁷. Florin Fodorean propune un itinerar al drumului care se desprinde de la Jupa și ar trebui să străbată sau să treacă prin apropierea următoarelor localități: Ciuta, Maciova, Peștere, Constantin Daicoviciu (fost Căvăran n.n.), Tincova, Sacu, Jdioara, Criciova, Cireșu, Măguri, Tapia. Ajuns în apropierea Lugoșului drumul roman își schimbă direcția spre nord-est, trece prin localitățile Sărăzani, Săceni, Surducu Mic și Dumbrava și ajunge pe malul drept al râului Bega. De aici drumul continuă prin localitățile Răchita, Pădurani, Bunea Mare și Ostrov până la Bulci²⁸. Drumul nu ajunge la Tapia, undeva în zona localității Cireșu sau chiar Criciova cotește spre nord, probabil în apropierea vechii localități *Pereu* și își continuă traseul spre Săceni, foarte probabil drumul trebuie să fi urmat aceeași rută ca și cel modern, albia majoră a Timișului, foarte largă în zonă, nelăsând prea multe opțiuni de deplasare (Fig. 4). În sprijinul acestei teorii vine și lipsa oricăror urme de civilizație provincială romană între Criciova și Lugoș. Pentru a demonstra continuitatea de folosire, cel puțin parțială, a drumurilor în toată această

²⁷ Răuț, Bozu, Petrovsky, Drumurile..., p. 148-149

²⁸ Fodorean, *Drumurile...*, p. 241

perioadă sau a unor variante apropiate de vechile trasee, așa cum am arătat mai sus, am suprapus peste imaginile satelitare contemporane hărțile iosefine, transformate la scară, iar pentru o poziționare mai precisă s-au folosit și coordonatele *Stereo 1970* și am constatat o serie de deviații minime, unele drumuri existând și astăzi și se poziționează aproape perfect peste cele moderne.

Legătura între Tibiscum și capitala provinciei Ulpia Traiana Sarmizegetusa s-a făcut pe valea Bistrei și prin Porțile de Fier ale Transilvaniei. Drumul roman imperial ce pornea din apropierea castrului trecea pe la nordul localității Iaz²⁹, străbătea partea sudică a localității Obreja³⁰, ocolea actualul sat Glimboca pe la sud³¹ și urmând valea Bistrei trecea pe la sud de castrul de la Zăvoi și tot pe la sud de castellumul de la Voislova³² pentru ca mai apoi urmând cursul Bistrei să se îndrepte spre Vama Marga. Poziționarea drumului pe hărțile contemporane a fost realizată de către Ovidiu Bozu de la Muzeul Banatului Montan din Reșița (Fig. 5). Acest drum este bine conturat și pe hărțile iosefine aferente zonei. Aruncând o privire mai atentă asupra celor două hărți se poate observa cu ușurință că pe anume porțiuni drumul modern suprapune drumul roman, îngustimea văii Bistrei nelăsând prea multe opțiuni în acest sens (Fig. 6).

Un alt drum roman este cel care făcea legătura între Lederata și municipiul Tibiscum, acesta fiind și cel mai vechi drum realizat încă din timpul primelor campanii de cucerire a Daciei și constituia calea cea mai scurtă între Dunăre și

²⁹ Petrovszky, Sondajul Iaz..., p. 77, Bona, Petrovszky, Tibiscum..., p. 386

³⁰ Bona, Petrovszky, Tibiscum..., p. 386

³¹ *Ibidem*

³² Informații oferite cu amabilitate de către arheologul Ovidiu Bozu de la Muzeul Banatului Montan din Reșița căruia îi mulțumim și pe această cale

capitala Daciei³³. Traseul drumului a fost reconstituit parțial în teren astfel că între Surducu Mare și Berzovia au fost identificate două rute aproape paralele, prima având itinerariul prin estul actualelor localități Surducu Mare – Tirol – Fizeș – Berzovia, cea de-a doua trecea, pornind de la Surducu Mare prin vestul actualelor localități Doclin – Biniș – Bocșa pentru a face joncțiunea cu prima rută în hotarul localității Ramna³⁴. De aici drumul urcă spre nord, spre Valeapai prin partea stângă a șoselei actuale pe care o intersectează la un moment dat și trece în partea dreaptă după care străbate actuala localitate Valeapai³⁵. De aici drumul pornește spre Duleu unde în punctele *Ripigiune* din intravilanul satului³⁶ și *Săliște* a fost surprins traseul drumului roman³⁷, taie practic în două această localitate fiind surprins la ieșirea spre Valea Mare în stânga drumului de țară în punctul numit *Izvorul lui Traian*³⁸ (Fig. 7), pentru a ajunge apoi la Fârlug, traversează această localitate în direcția sud – est pentru a urma apoi itinerariul Fârlug – Dezești – Zorlențu Mare unde a fost identificat pe teren în nordul acestor localități³⁹ (Fig. 8). De aici drumul trebuie să fi trecut prin apropierea castrului de la Cornuțel⁴⁰ în direcția Jupa. Florin Fodorean, studiind o hartă austriacă de la sfârșitul secolului al XIX – lea, reconstituie traseul drumului roman între Fârlug și Jupa constatând că drumul „...pleacă

³³ Fodorean, *Drumurile...*, p. 229

³⁴ Răuț, Bozu, Petrovszky, *Drumurile...*, p. 142-143, a se vedea și harta de la p. 151 cu traseul surprins în teren între Biniș și Bocșa

³⁵ Informație Ovidiu Bozu

³⁶ Ovidiu Bozu, *Descoperiri arheologice în hotarul satului Duleu*, în *Banatica*, 16/I, Reșița, 2003, p.385

³⁷ *Ibidem*, p. 382

³⁸ *Ibidem*, p. 383

³⁹ Informație Ovidiu Bozu

⁴⁰ Lungu Petru, Nicu Hurduzeu, Călin Timoc, „Fortificații romane din Banat (I). Cornuțel”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, 7, 2001, Alba-Iulia, p. 113-115

din localitatea Fârliug (Furluk) pe direcția est, parcurgând o distanță de aproximativ 1,7 km pentru a ajunge la Dezești (Dezesd). De aici, drumul roman, păstrându-și aceeași direcție, estică, mai parcurge încă 3,4 km și atinge hotarul localității Zorlențu Mare (Al. Zorlencz). În continuare, drumul roman mai parcurge încă aproximativ 3 km pe aceeași direcție și ajunge la Brebu (Perlö), după care intervine o nouă modificare de direcție, spre est și apoi spre nord-est, pe mai multe aliniamente care totalizează aproximativ 13 km. De aici drumul ajunge în hotarul localității Păltiniș (Ökörpatak). Urmează iarăși o schimbare de direcție spre nord-est, printr-un aliniament de circa 3 km, după care drumul roman ajunge la Jupa (Zsuppa)⁴¹. Există o mare probabilitate ca drumul medieval și mai apoi modern, vizibil pe harta iosefină (Fig. 9), dintre Valea Mare și Jupa să suprapună parțial drumul roman.

Informații despre drumurile romane ne sunt furnizate și de către documentele medievale unde sunt întâlnite cu denumirile de ”drumul pietros” sau ”drumul uscat”, aceste denumiri desemnând altfel de drumuri decât cele medievale care erau doar de pământ⁴².

Într-un act emis în 1351 de către capitlul din Cenad în legătură cu moșia Beninys din districtul Kuesd⁴³ se amintește ca hotar un *kuesdut* ”drum pietros” care cu siguranță a fost drumul roman dintre Biniș și Bocșa Română⁴⁴. Într-un alt act datat în 1371 în care se face referire la câteva moșii situate la vest de Munții Poiana Ruscă, între Timiș și Bega, este menționat printre hotare ”quondam magnam viam vulgo

⁴¹ Fodorean, *Drumurile ...*, p. 231

⁴² Răuț, Bozu, Petrovszky, *Drumurile...*, p. 139-140

⁴³ *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. X (1351-1355)*, Ed. Academiei RSR, București, 1977, p. 48, doc. 53 din 3 august 1351, în continuare DRH

⁴⁴ Răuț, Bozu, Petrovszky, *Drumurile...*, p. 140

Sohordovich vocatum”⁴⁵. Toponimul format din sl. *suh* ”uscat” și *dol* ”șanț” indică drumul roman Tibiscum – Răchita – Bulci. În același document în apropiere de drum apare și toponimul Teglar, cetate de cărămidă, care ar putea consemna ruinele unei fortificații sau o stație de poștă romană. Din punct de vedere toponimic drumurile romane din Banat sunt cunoscute sub denumirile de ”Drumul Irinii”, ”Drumul Mariei Tereza”, „Calea împărătească”, ”Drumul bătrân”. Oiconimul actual Dulău din maghiară *dülö* ”hotar”, era reprezentat în evul mediu de drumul roman care trece prin localitate⁴⁶.

Una dintre primele referiri la căile de comunicație este menționată într-un document datat pe 24 iunie 1349 și emis de regele Lugovic cel Mare la Vișegrad⁴⁷ în care este specificată permisiunea dată genovezilor de a tranzita pe drumurile regatului fără a fi nevoiți să plătească taxe pentru produsele lor cu excepția aurului și a argintului. În acest context este amintit drumul ce venea de la Orșova la Timișoara și apoi la Buda, care în epocă trebuie să fi fost unul dintre cele mai importante drumuri comerciale ce făcea legătura între sudul Dunării și restul regatului ungar. Cel puțin pentru defileul Timișului acest drum trebuie să fi suprapus traseul drumului imperial roman Dierna – Tibiscum⁴⁸. Într-un alt document emis de Capitlul din Cenad este descris traseul unui drum catalogat ca *drumul mare* ce pleacă din Șemlac și străbate moșiile Șoșdea, Ersig, Vermeș,

⁴⁵ *Ibidem*, Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapest, 1882, p.120, doc. 78

⁴⁶ Răuț, Bozu, Petrovszky, *Drumurile ...*, p.140

⁴⁷ Documente privind istoria României, veacul XIV, C. Transilvania, vol. IV (1341-1350), p. 486

⁴⁸ A se vedea nota 17 (1115)

Sacoș, Hodoș și ajunge la Lugoj⁴⁹. Fiind catalogat ca și *drum mare* presupunem că era un drum important. Amintirea acestui drum este păstrată și astăzi, în zonă întâlnindu-se toponimele de *Drumul Timișoarei* (Fig. 10) și *Drumul Lugoșului* (Fig. 11).

Astfel acest drum principal intra în Banat prin părțile sudice și pornea de la Severin spre Orșova, de aici desprinzându-se în două artere, una de-a lungul Dunării spre valea Carașului și cetățile dunărene Horom și Cuvin iar cealaltă urma vechiul drum roman până la Caransebeș unde se despărțea din nou, un traseu urmând cursul Timișului îndreptându-se spre Timișoara iar celălalt urmând cursul Bistrei spre Porțile de Fier ale Transilvaniei⁵⁰.

Până undeva spre sfârșitul secolului al XIV – lea acest drum a fost folosit frecvent de armatele Ungariei și Bulgariei aflate în conflict, pentru ca mai apoi să fie folosit de oștile otomane. Pe acest drum au mers și cruciații lui Sigismund de Luxemburg spre Nicopole în 1396 și tot pe același drum s-a întors același rege după incursiunea în Țara Românească împotriva lui Radu Praznaglava din 1428. Un alt drum folosit frecvent de trupele turcești după căderea Belgradului a fost cel dintre râurile Timiș și Bega, drum care pornea de la vadul Tytel al Tisei și care avea traseul prin zona mai înaltă de-a lungul Timișului spre Lugoj, Caransebeș și Poarta de Fier a Transilvaniei⁵¹.

⁴⁹ DRH, C. Transilvania, vol. XIII (1366-1370), p.579-583, doc. 376 din 13 martie 1369

⁵⁰ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, Ed. Banatica, 1996, p. 122; în continuare Andea, *Banatul...*

⁵¹ Idem, *Obligațiile militare ale cnezilor din Banat și rivalitatea Ungariei cu Bulgaria și Imperiul Otoman în secolele XIV – XV*, în *Banatica*, 13/II, 1995, p. 6-7

Un important drum comercial era și cel care pornea din Oradea la Arad iar de aici ajungea la Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Orșova și Severin și care făcea legătura cu Țara Românească⁵².

Foarte importante pentru economia medievală, sarea și minereurile au făcut parte din așa-numitele *regales*, venituri exclusive ale monarhului, încă de la începuturile stăpânirii arpadiene asupra teritoriului intracarpatic⁵³. Căile comerciale pe care se transporta sarea, așa numitele drumuri ale sării nu au ocolit nici Banatul. Majoritatea transporturilor s-au făcut pe Mureș, mai ales cele ce vizau Ungaria, transporturile ce vizau Banatul se făceau terestru cu carele până la Caransebeș și de aici mai departe⁵⁴.

Prin poziția sa geografică la granița de sud-est a regatului maghiar, Caransebeșul a reprezentat o poartă de intrare în țările române dinspre teritoriile bulgare și sârbești. Orașul era situat în apropierea a două căi comerciale importante în evul mediu. Prima unaa capitala Imperiului Otoman cu regiunile centrale balcanice ale Imperiului și Europa Centrală pe traseul: Istanbul – Adrianopol – Filipopol – Sofia – Pirot – Niș – Belgrad cu ramificații spre Buda, Viena, orașele germane meridionale, spre centrele Slovaciei și Boemiei. De Belgrad, Caransebeșul era legat pe cursul Timișului prin drumul Lugoj – Timișoara – Vârșeț și apoi Belgrad. De la Caransebeș drumul comercial continua spre Transilvania prin Hațeg – Orăștie – Sebeș – Alba Iulia - Aiud și de aici la Cluj și Bistrița sau, prin Hațeg – Orăștie – Sebeș și

⁵² Ion Toderașcu, *Unitatea medievală românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 99

⁵³ Petre Iambor, Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu, în *Acta Musei Napocensis*, XIX, Cluj-Napoca, 1982, p. 76

⁵⁴ *Călători străini despre țările române*, vol.II, București, Ed. Științifică, 1970, p. 33

Sibiu. A doua cale comercială unea Caransebeșul de Vidin prin Orșova, tot pe aici făcându-se legătura și cu orașele din Țara Românească⁵⁵.

Atât în perioada antică cât și în cea medievală, până după cucerirea Banatului de către Imperiul Habsburgic și efectuarea de lucrări de desecare și amenajare a teritoriului, drumurile principale au fost în sudul, centrul, nordul și estul acestei provincii, în vest acestea lipsind din cauza numeroaselor mlaștini existente, fapt surprins foarte bine pe harta din lucrarea lui Engel Pál⁵⁶ (Fig. 12, 13).

Pe parcursul secolelor XIV – XVI incursiunile trupelor otomane în Banat au urmat aproape întotdeauna același traseu. După trecerea Dunării, porneau spre nord de la Orșova și urmând traseul drumului vechi roman ajungeau la Caransebeș. De aici înaintau fie spre Deta pe drumul ce urma valea Pogănișului și care probabil se suprapunea parțial peste drumul roman Jupa – Vărădia, fie spre Transilvania pe valea Bistrei unde urmau același itinerariu cu al drumului roman, fie spre Lugoj în nord de unde mergeau spre Timișoara și Lipova. Unul dintre principalele drumuri între Caransebeș și Lugoj a fost până la începutul secolului XX cel prin dreapta Timișului unde se aflau și cetățile Jdioara și Lugoj⁵⁷. Acest drum mergea paralel cu Timișul dar nu intra în albia majoră a acestuia sau în zonele expuse inundațiilor. Documentele medievale menționează adeseori aceste drumuri, într-un act de hotărâncie emis în 1411 a fost menționat traseul drumului roman pe valea Bistrei ce pornea de la Jupa spre Ciuta

⁵⁵ S. Goldenberg, Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea, în *Banatica*, 1, Reșița, 1971, p. 167-168

⁵⁶ Engel Pál, *A Temesvári és Moldovai szandzsák törökkori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996

⁵⁷ C. Daicoviciu, I. Miloia, „Cercetări arheologice în Banatul de Sud”, în *Analele Banatului*, an III, octombrie-decembrie, 1930, p. 10-22

(*magnam viam in cacuminibus eorundum moncium*)⁵⁸. Acest drum care coincide în parte cu drumul roman ce pleca de la Jupa spre Marga este reprezentat pe harta iosefină (Fig. 6).

Astel, în vara anului 1395 în timpul incursiunii otomane din Banat, trupele turcești venite din Țara Românească, după ce au înfrânt rezistența banului de Severin au înaintat spre nord prin culoarul Cerna – Timiș ajungând până la Ciacova⁵⁹.

În 1420 în urma unui nou atac, parcurgând același traseu prin culoarul Cerna-Timiș, trupele otomane ajung la Caransebeș devastând întreaga zonă, se îndreaptă apoi spre nord unde sunt înfrânte undeva în zona Lugoșului, pentru ca mai apoi să coboare din nou spre sud iar de la Caransebeș să pătrundă pe culoarul Bistrei pentru a intra în Transilvania prin Poarta de Fier⁶⁰.

În timpul campaniei din 1426 trupele comitelui de Timiș, Pippo Spano, pleacă spre Dunăre pornind de la Lipova și urmând drumul Lugoș – Caransebeș – Turnu Severin⁶¹. Câțiva ani mai târziu, în luna mai a anului 1432 după ce trec de Severin, o parte a armatelor otomane urcă spre nord, spre Caransebeș, iar cealaltă parte se deplasează spre vest, prin Almăj și pe linia Dunării⁶². Pe același drum al Severinului au ajuns la Nicopole în 1396 cruciații, iar Sigismund de Luxemburg s-a întors în 1428 după expediția din Țara Românească împotriva lui Radu Prasnaglava, același traseu l-au folosit și turcii în primăvara lui 1438 când

⁵⁸ Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara, Ed. Banatica, 1998, p.273

⁵⁹ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, Ed. Helicon, 1994, p.24, în continuare Hațegan, *Pavel Chinezu ...*

⁶⁰ Hațegan, *Pavel Chinezu ...*, p. 31

⁶¹ *Ibidem*, p. 33

⁶² *Ibidem*, p. 36

au întreprins expediția militară în Transilvania⁶³. În anul 1441 – trupele turcești înaintează pe itinerariul Severin – Mehadia – Caransebeș – valea Bistrei spre Transilvania. Alte unități otomane efectuează incursiuni de pradă spre Lugoj și Timișoara. Intenția de a-l lua prin surprindere pe Iancu de Hunedoara eșuează, acesta așteaptă unitățile otomane la Porțile de Fier ale Transilvaniei așezat strategic într-un defileu îngust al văii Bistrei între Ohaba Bistra și Voislova⁶⁴.

Dovezi despre folosirea acestor căi de comunicație în scop militar sau comercial ne sunt oferite de călătorii străini ce au tranzitat Banatul în evul mediu și în zorii epocii moderne. Călătorul Giovan Andrea Gromo amintește în a doua jumătate a secolului al XVI - lea drumul cu intrare pe la Orșova pe care se ajunge la Caransebeș și Lugoj dar și în Transilvania tranzitând Grădiștea⁶⁵. Același călător arătând căile de pătrundere în Transilvania menționează și legătura cu Banatul, respectiv cu orașele Caransebeș și Lugoj, prin pasul Porților de Fier numite de acesta *Porta di Marmoro*⁶⁶. Gromo menționează că drumul de la Orșova până la Poarta de Fier a Transilvaniei durează trei zile iar cel de la Poarta de Fier până la Timișoara două zile⁶⁷. De asemenea descriind traseul drumului ce pornește de la Orșova spre nord, tranzitând Mehadia, și care ajunge în două zile la Caransebeș, Gromo menționează că acesta este drumul folosit de turci în incursiunile lor în Banat⁶⁸. Descriind drumul ce vine dinspre vest de la Timișoara la Lugoj, același călător precizează că distanța dintre cele două orașe poate fi

⁶³ Andea, *Banatul ...*, p. 122

⁶⁴ Hațegan, *Pavel Chinezu ...*, p. 43

⁶⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, Ed. Științifică, 1970, p. 316-317

⁶⁶ *Ibidem*, p.321, a se vedea și nota 66 din lucrarea citată

⁶⁷ *Ibidem*, p. 329

⁶⁸ *Ibidem*, p. 338

parcursă într-o zi iar distanța dintre Lugoj și Caransebeș ar mai dura o zi și tot atât de la Caransebeș până la Poarta de Fier a Transilvaniei⁶⁹.

Un alt drum este cel menționat de Evlia Celebi în timp ce vizita Banatul, drum care pornește de la Timișoara, trece pe la Deta, ajunge la Caransebeș iar apoi la Lugoj⁷⁰. Celebi a călătorit și pe drumul care pleacă din Vărădia și a ajuns la Sinersig iar de aici în cinci ore la Lugoj drumul continuându-se spre Jdioara unde a ajuns în patru ore și apoi la Caransebeș după încă două ore⁷¹. Cu siguranță este vorba de un segment din drumul roman Vărădia – Jupa care în timp a cunoscut numeroase ramificații.

După cucerirea Banatului de către habsburgi la începutul secolului al XVIII – lea sunt întocmite o serie de hărți pe care sunt cartate o serie de itinerarii care se regăsesc și pe hărțile iosefine. Deosebit de important este faptul că aceste hărți sunt realizate înainte de regularea comunelor bănațene putând astfel să surprindem drumurile vechi, medievale ce legau între ele vechile așezări amplasate pe vechile vetre.

Pe una dintre primele hărți ale districtelor Caransebeș și Lugoj⁷² drumul principal ce vine din sud, de la Dunăre urcă de la Armeniș prin dreapta Timișului până la Caransebeș iar de aici un drum pornește spre Porțile de Fier ale Transilvaniei prin stânga râului Bistra, în dreapta râului existând un alt drum (Fig. 14), iar altul spre Lugoj prin stânga și dreapta Timișului. Dacă drumul din stânga ajunge în Lugojul German, cel din dreapta făcea joncțiunea cu drumul ce mergea de la

⁶⁹ *Ibidem*, p. 339-340

⁷⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p.501

⁷¹ *Ibidem*, p. 533-534

⁷² *Mapa von dem Caransebes und Lugoscher District 1723*, prin bunăvoința prof. dr. Sofronie Mureșan de la Colegiul Național Coriolan Brediceanu din Lugoj

Lugoj la Făget undeva la nord-est de Lugoj. De la Lugoj drumul își urmează traseul spre Timișoara pe două căi, prin Coștei și prin Hodoș (Fig. 15). Drumul de la Lugoj la Coștei este surprins foarte bine pe harta iosefină și se suprapune aproape perfect peste drumul contemporan. Certitudinea traseului acestui drum este dată și de cercetările arheologice în urma cărora a fost identificată și cercetată parțial vechea așezare medievală *Possa* ce se întinde de o parte și de cealaltă a drumului contemporan⁷³. Celălalt drum ce pleacă din Caransebeș spre vest își are traseul prin apropierea localităților Jupa, Delinești, Brebu, Zorlențu Mare, Dezești, etc. (Fig. 14). Traseul acestui din urmă drum ce suprapune drumul vechi roman este descris de Florin Fodorean⁷⁴.

Interesantă este și harta întocmită în timpul guvernatorului Banatului, generalul Claudius Florimund Mercy, unde este cartat doar drumul ce vine din sud, de la Dunăre, și are itinerariul pe ruta Caransebeș, Lugoj, Timișoara⁷⁵. Drumul urmează cursul Timișului pe partea dreaptă până la Caransebeș pentru ca mai apoi să continue pe partea dreaptă a Timișului până la Lugoj și spre Timișoara (Fig. 16). Pe această hartă se observă că nu au fost cartate drumul de pe valea Bistrei și cel de pe valea Pogănișului.

Câțiva ani mai târziu, pe o hartă a districtului Caransebeș din 1740⁷⁶ traseul drumului ce vine din sud de la Armeniș spre Caransebeș este cartografiat în dreapta râului Timiș, iar de la Caransebeș până după Găvojdia se poate urmări în stânga Timișului (Fig. 17). De aici putem

⁷³ Răzvan Ioan Pinca, Ioan Stremțan, Cercetări de geografie istorică și arheologie medievală la Coșteiu (jud. Timiș), în *Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, XX, 2012, p. 189-204

⁷⁴ Fodorean, *Drumurile ...*, p. 231

⁷⁵ Der Temesvarer Bannat 1723-1725

⁷⁶ Harta districtului Caransebeș din *Atlasul districtelor bănățene* editat de Mauritz Strauss la 1755, prin bunăvoința prof. dr. Sofronie Mureșan

concluziona că vechiul drum de la Caransebeș spre Lugoj prin dreapta Timișului devenise în acea perioadă un drum secundar sau a fost omis de către autor. În districtul Lugojului⁷⁷ drumul intră în Lugojul German unde se află și o stație de poștă apoi se bifurcă. O arteră își urmează cursul spre Timișoara pe la Hodoș iar cealaltă se desparte în două din nou, un traseu mergând spre Timișoara pe la Coștei iar celălalt traseu spre Făget prin Armădia (Fig. 18).

Contemporană cu întocmirea hărților iosefine este și o hartă militară a văii Bistrei și a Timișului întocmită în anul 1770⁷⁸ pe care este cartat drumul ce vine de la Dunăre prin dreapta Timișului și ajunge la Marga prin stânga Bistrei (Fig. 19).

În concluzie putem aprecia că pe parcursul Evului Mediu, Banatul a fost integrat prin rețeaua de căi de comunicație în amplul ansamblu de schimburi comerciale dintre Europa Centrală și cea Sudică. Extensiunea acestor drumuri s-a datorat și poziției de teritoriu tranzitoriu între două lumi deținut de spațiul bănățean a cărei consecință a fost și dezvoltarea vieții urbane a provinciei. Intențiile regalității maghiare de expansiune până la gurile Dunării a făcut ca întreținerea și dezvoltarea continuă a drumurilor să se mențină pe tot parcursul Evului Mediu. În acest sens, un rol deosebit în dezvoltarea rutelor comerciale l-a avut cooperarea între regatul feudal maghiar și Genova, colaborare ce a cunoscut apogeul în timpul lui Ludovic de Anjou când a fost acordat și privilegiul din 24 iunie 1349 amintit mai sus, privilegiu conferit într-o perioadă când circulația mărfurilor în zonă cunoaște o intensitate deosebită.

⁷⁷ Harta districtului Lugoj din *Atlasul districtelor bănățene* editat de Mauritz Strauss la 1755

⁷⁸ *Plan der gesamnten Pegendt von Marga bis Schupaneek ... 1770*, prin bunăvoința prof. dr. Sofronie Mureșan.

Medieval roads in the Eastern Banat. Considerations on the use of part of the Roman roads in the middle ages

(Abstract)

Identifying medieval roads in Banat are a real challenge for Romanian medieval historiography and archaeology. A part of the Roman roads were used in the Middle Ages until new roads were built. This theory must be demonstrated and then supported archaeologically. First time had to be determined route of Roman roads then to be identified according to the documents of the medieval roads routes.

Habsburg maps made in the eighteenth century (The First Military Survey especially designed for Banat in the years 1769–1772) are of great use in field researches. By overlaying these and the contemporary maps we can identify with sufficient precision the old medieval and modern roads. In this sense, I used the procedure as a method of Helmert's work, establishing checkpoints that was taken in 1970 Stereo system.

In conclusion there are several medieval roads and part of these Roman roads road-overlap.

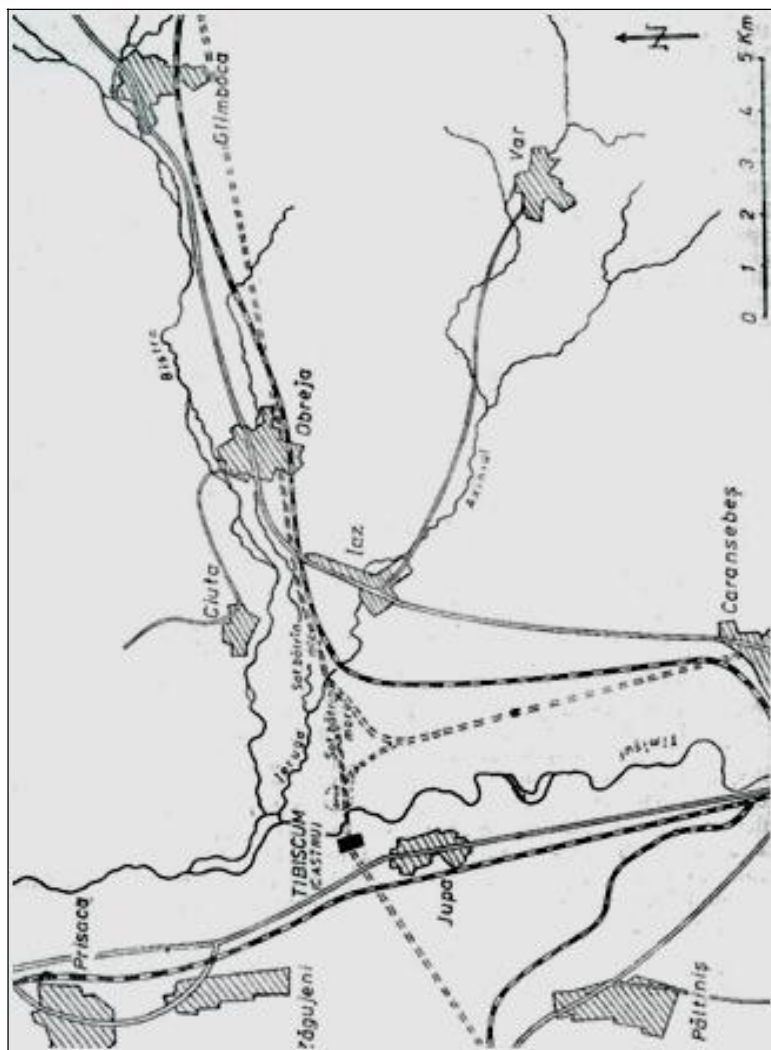

Fig. 1 Traseul presupus al drumului roman în zona anticului municipiu Tibiscum (după P. Bona și R. Petrovszky)

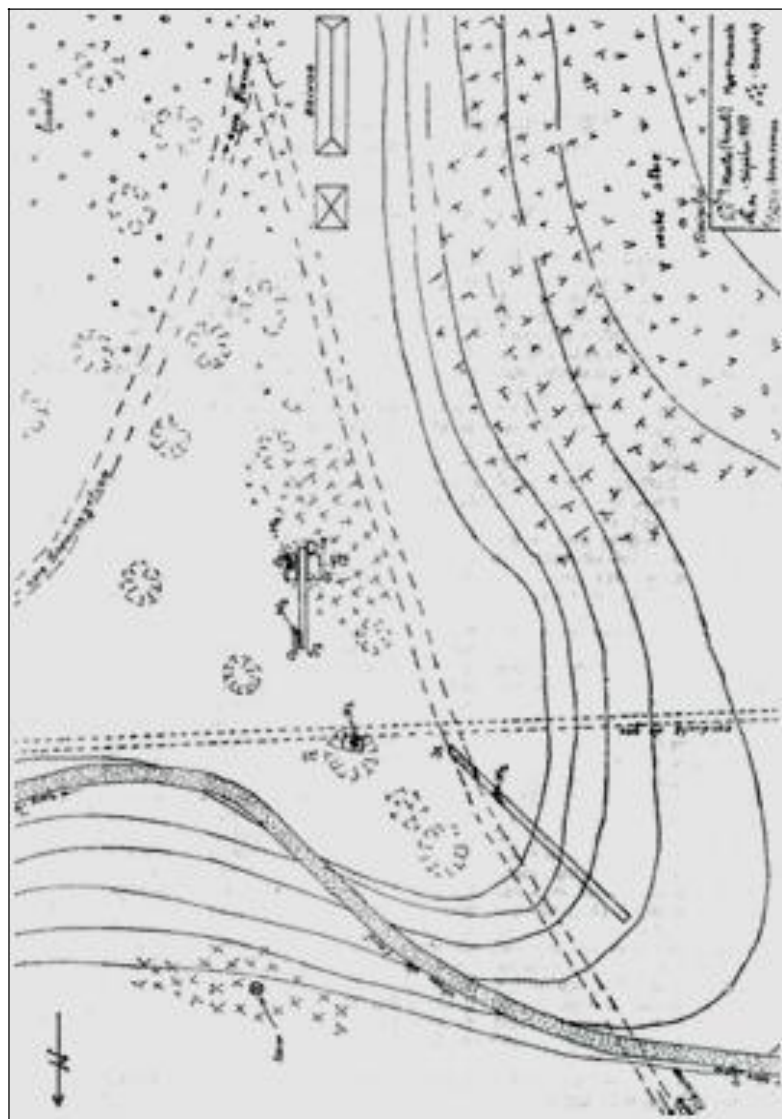

Fig. 2 Traseul drumului roman surprins arheologic în zona localității Iaz (după R. Petrovsky)

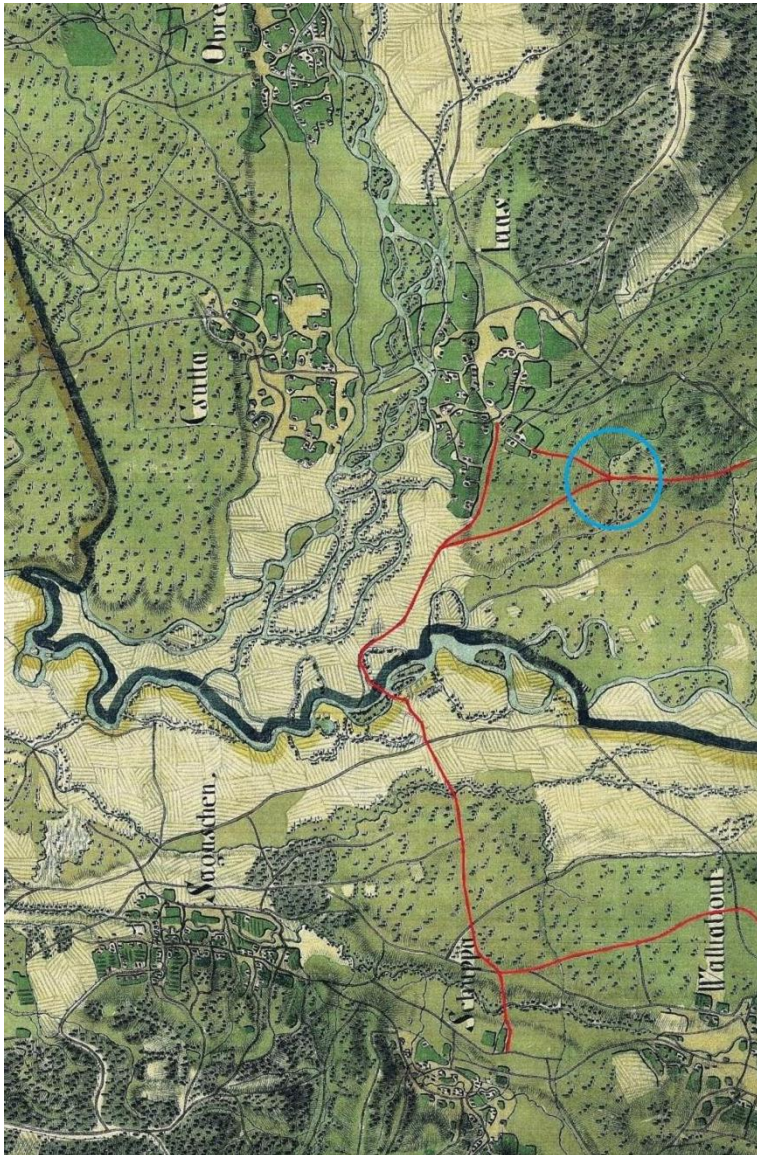

Fig. 3 Drumul din zona localității Iaz pe harta iosefină din secolul al XVIII – lea

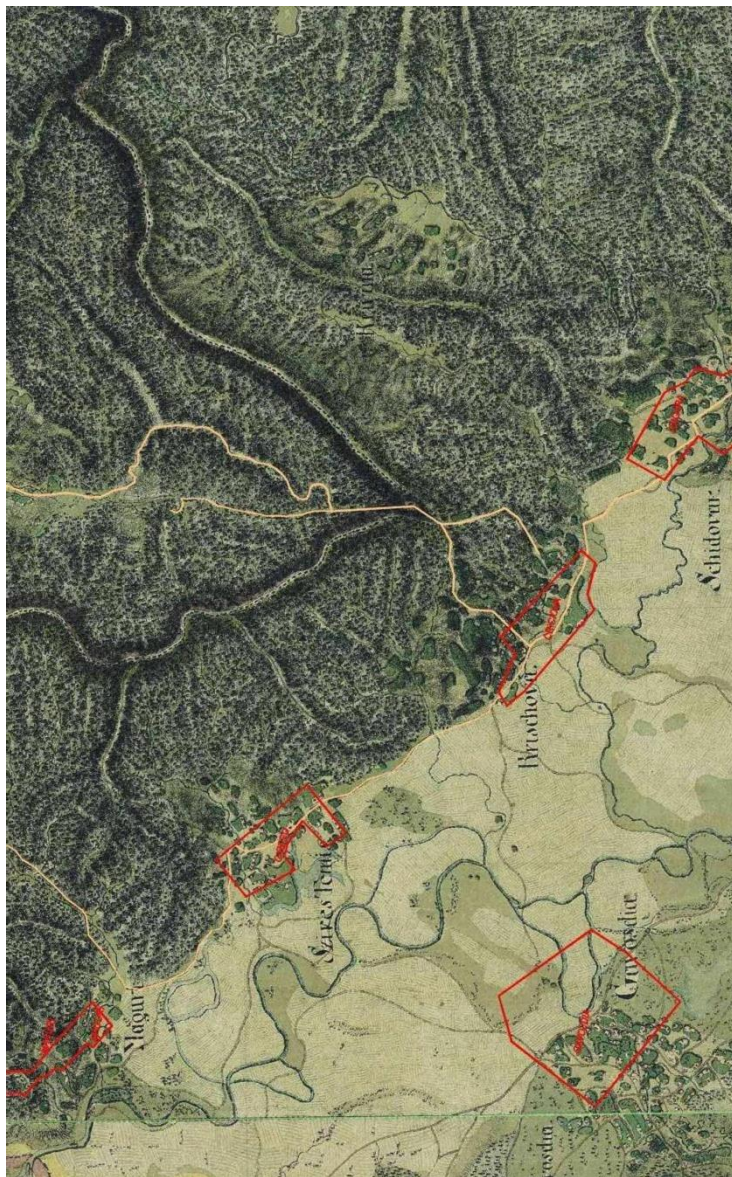

Fig. 4 Drumurile din zona localităților Jdioara - Criciova - Cireșu pe harta iosefină din secolul al XVIII - lea

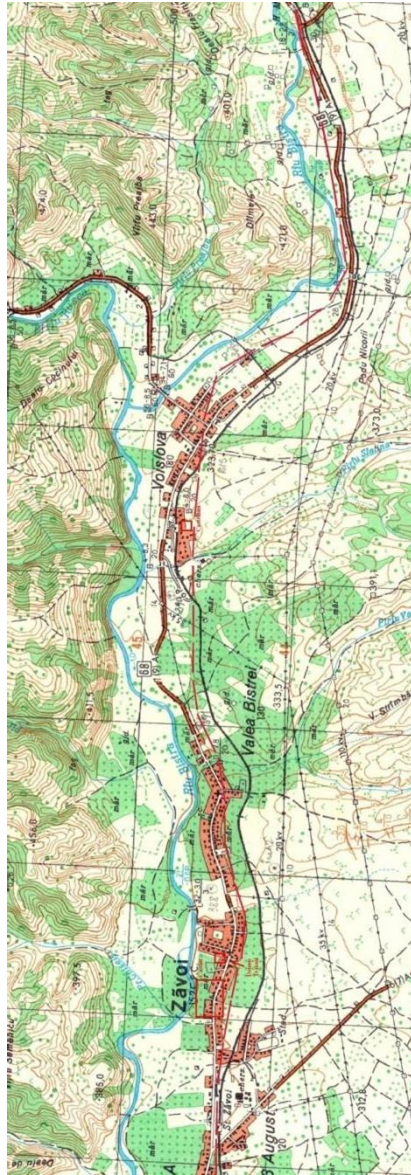

Fig. 5 Traseul presupus al drumului roman pe valea Bistrei (după O. Bozu), apud Direcția Topografică Militară, 1: 25000, ediția a doua, 1975

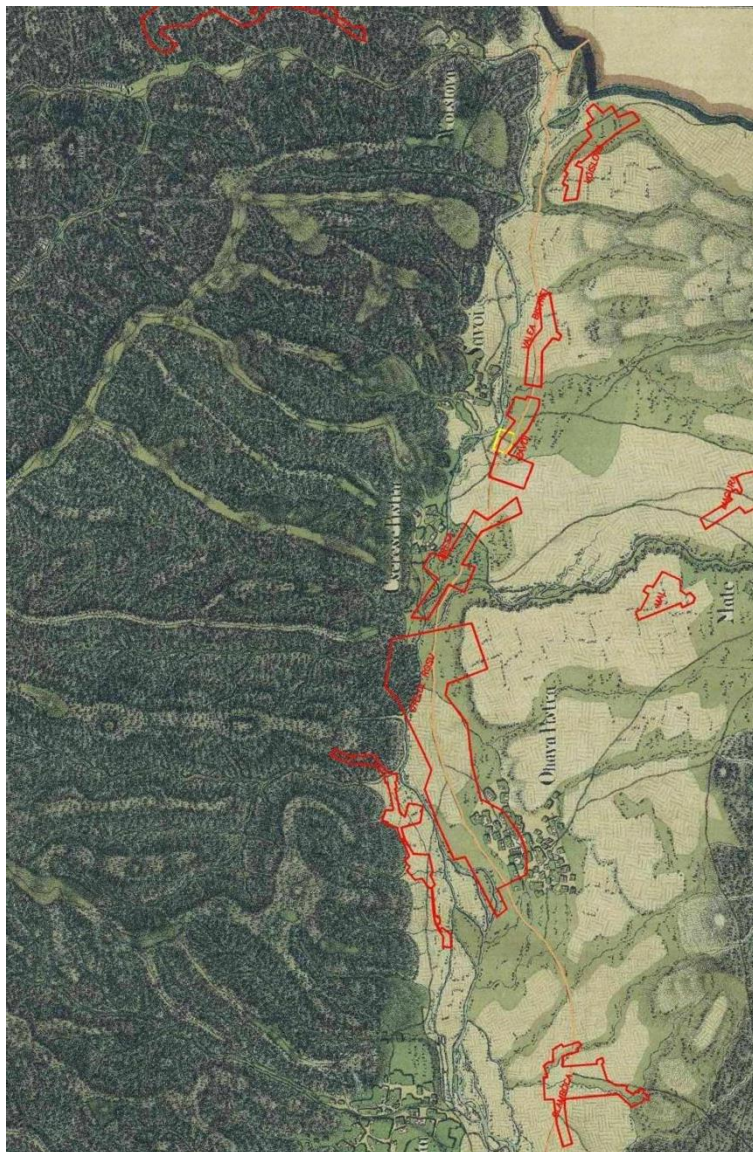

Fig. 6 Drumul de pe valea Bistrei pe harta iosefină
din secolul al XVIII - lea

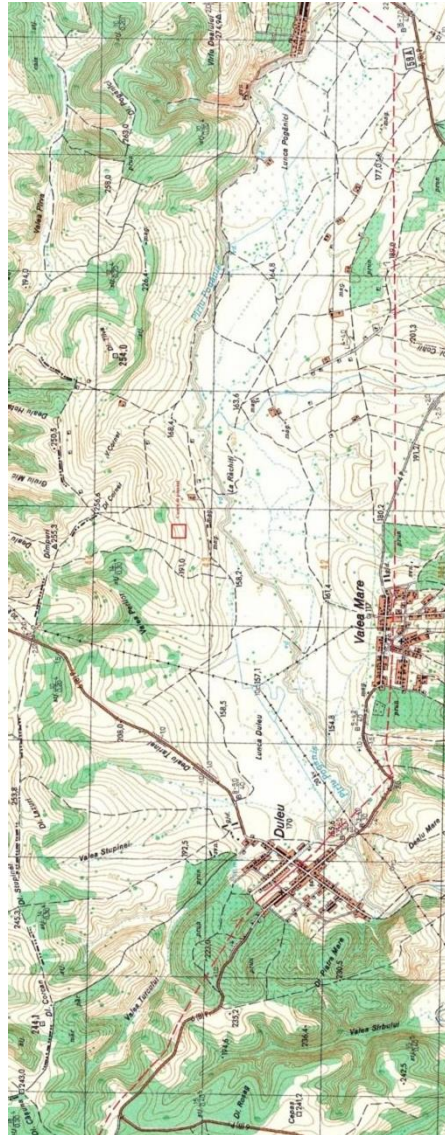

Fig. 7 Traseul presupus al drumului roman în zona localităților Duleu și Valea Mare (după O. Bozu), apud Direcția Topografică Militară, 1: 25000, ediția a doua, 1975

Fig. 8 Traseul presupus al drumului roman în zona localităților Dezești și Zorlențu Mare (după O. Bozu), apud Direcția Topografică Militară, 1: 25000, ediția a doua, 1975

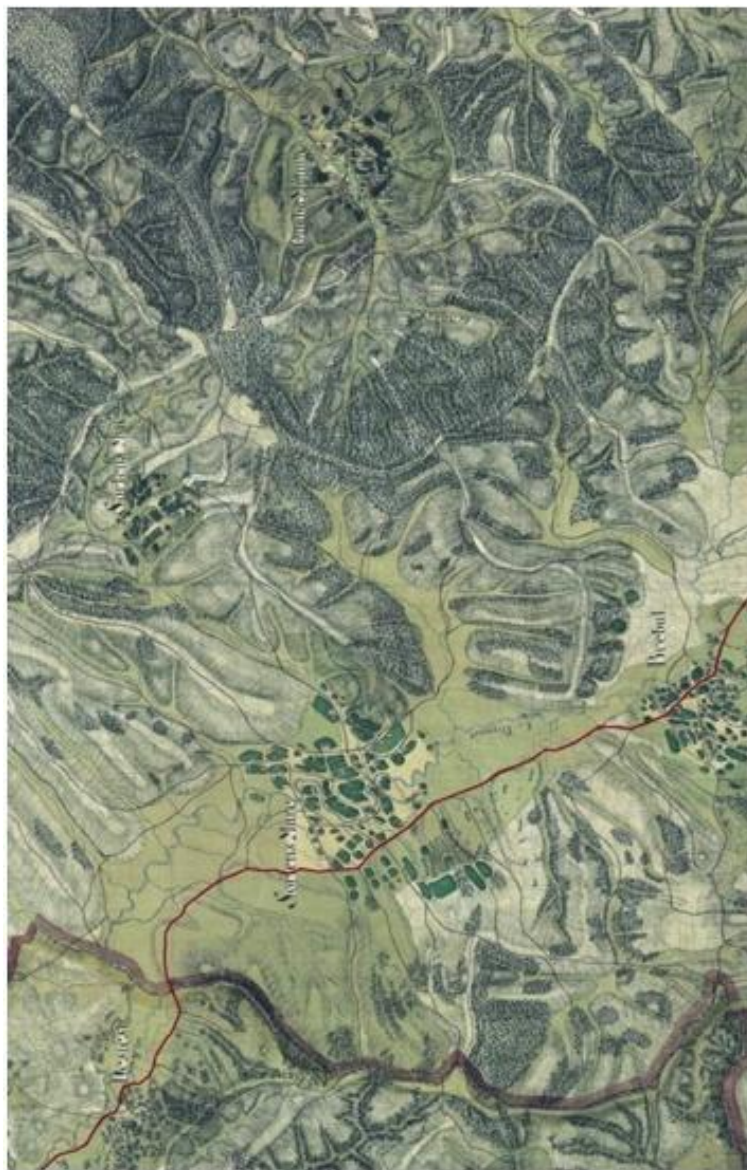

Fig. 9 Drumul dintre Dezești și Brebu pe harta iosefină din secolul al XVIII - lea

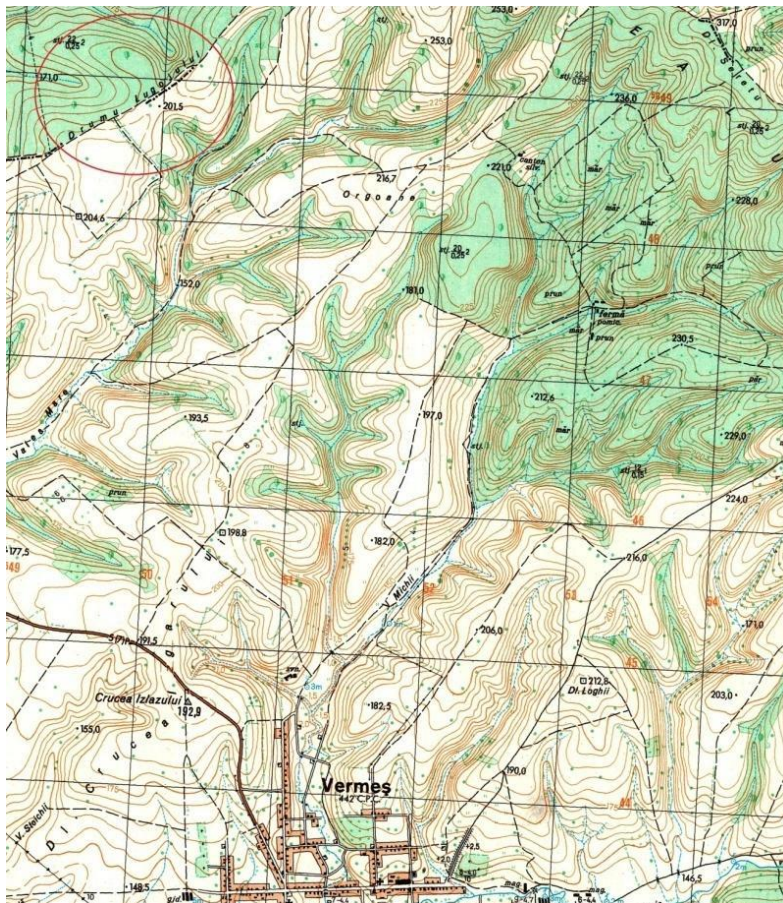

Fig. 11 Traseul presupus al drumului medieval din zona localității Vermes, apud Direcția Topografică Militară, 1: 25000, ediția a doua, 1975

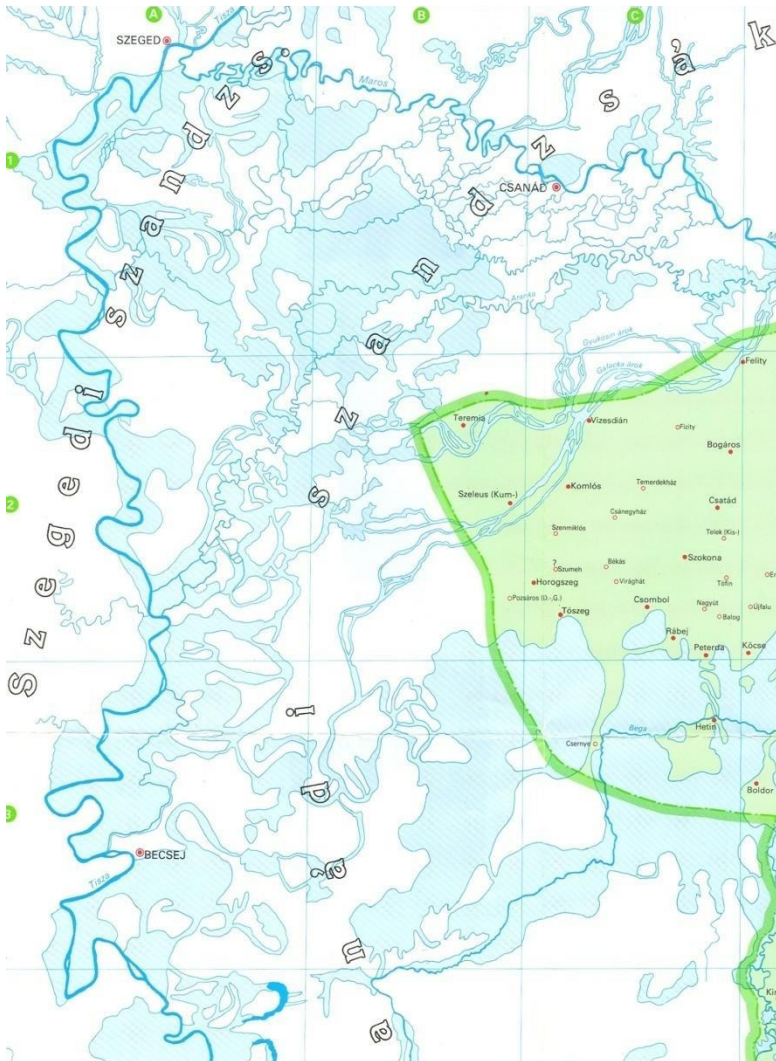

Fig. 12 Vestul Banatului în Evul Mediu (după Engel Pál)

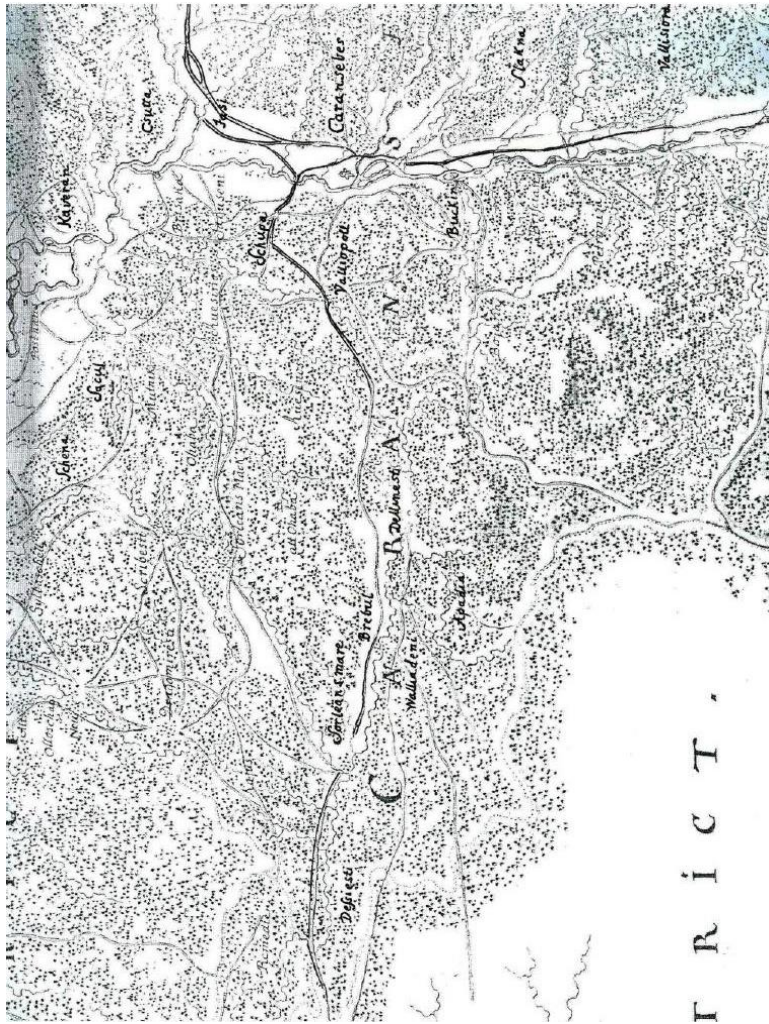

Fig. 14 Rețeaua de drumuri din zona Caransebeșului pe *Mapa von dem Caransebes und Lugosher District 1723*

Fig. 15 Rețeaua de drumuri din zona Lugoșului pe *Mapa von dem Caransebes und Lugosher District 1723*

Fig. 16 Rețeaua de drumuri din zona Caransebeș- Lugoș pe harta lui Mercy Des Temesvarer Bannat 1723-1725

Fig. 17 Harta districtului Caransebeș din *Atlasul districtelor bănățene* editat de Mauritz Strauss la 1755

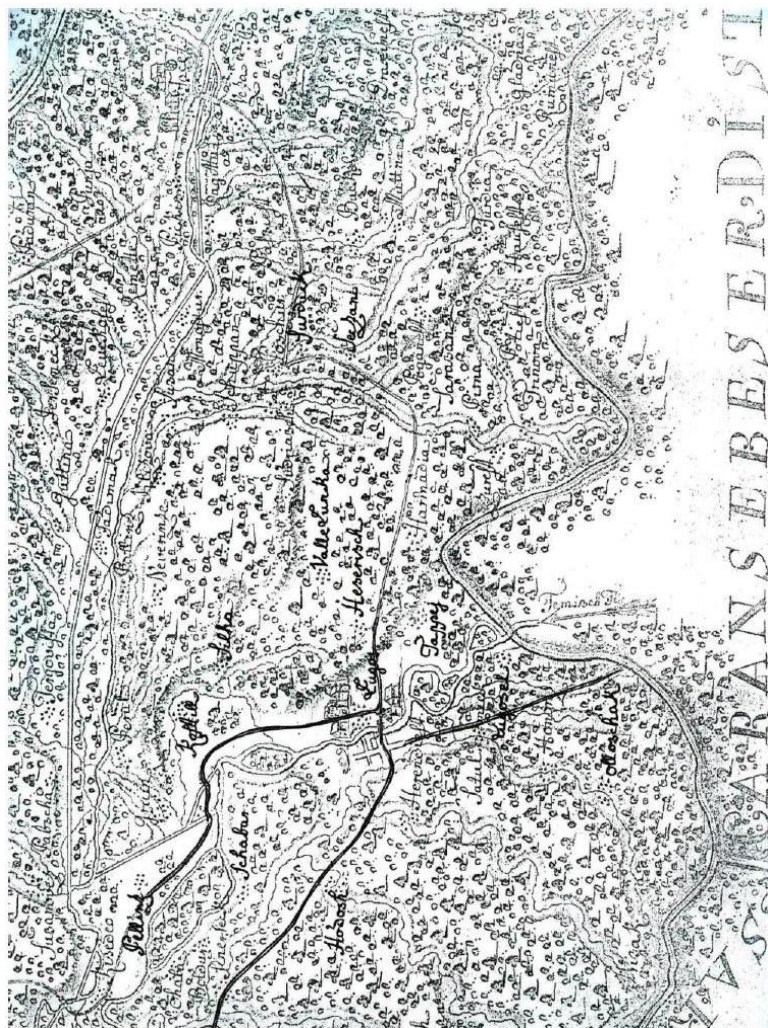

Fig. 18 Harta districtului Lugoj din
Atlasul districtelor bănățene editat de Mauritz Strauss la 1755

Fig. 19 Harta văii Timișului și a văii Bistrei pe *Plan der gesambten Pegendt von Marga bis Schupaneek... 1770*

Breslele lugojene în secolul al XIX-lea

Dumitru Suciu

În anul 1718 în Banat s-a instaurat stăpânirea Habsburgică. Noua stăpânire a produs transformări în toate domeniile, fiind direct interesată ca ”Banatul să prospere”¹, deoarece această prosperitate era în beneficiul Casei de Habsburg. La sfârșitul secolului al XVIII-lea Banatul era cel mai întins domeniu al coroanei, iar măsurile luate de guvernatorii provinciei au stimulat agricultura (inclusiv sericicultura, cultivarea orezului, creșterea vitelor) și industria (prin manufacturi de prelucrare a minereurilor, manufacturi de postav, de hârtie, de ciorapi, de ulei, de bere, de săpun)².

Primul guvernator al Banatului habsburgic, Claudius Florimund Mercy (1718-1734) a început refacerea economică a provinciei, susținând industria și comerțul. S-au bucurat de o deosebită atenție districtele bănățene Lugoj, Făget, Caransebeș, Orșova și Lipova³. Datorită măsurilor luate de administrația habsburgică, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea numărul meseriașilor și meșteșugarilor din Banat este în continuă creștere. La Lugoj o consemnare nominală despre meserii și meseriași o avem din 1807, cînd sunt consemnați 225 meseriași. Români sunt 139, dintre care 43 de cismari, 32 cojocari, 4 căldărari, 3

¹ A. Țintă, *Colonizările Habsburgice în Banat, 1716-1740*, Editura Facla, Timișoara, 1971, p. 31

² Idem, *Timișoara în orînduirea feudală*, în Timișoara 700, Pagini din trecut și azi, Editura Facla, Timișoara, 1969, p. 7

³ I. Boroș, *Despre meșteșuguri în Lugoj*, manuscris, p. 3

bărbieri, 2 săpunari, iar din alte profesii câte unul⁴. La acest moment nu e atestată organizarea acestor meseriași în vreo asociație de tipul breslelor.

Creșterea numărului de meseriași la Lugoj, la începutul secolului al XIX-lea, și apariția unei puternice concurențe, au impus, în vederea ocrotirii intereselor acestora, organizarea lor în bresle și, astfel, o reglementare oficială a activității lor. Dar autoritățile austriece interziseseră cu desăvârșire constituirea unor bresle pentru ca exercitarea meșteșugurilor să nu fie îngădite de reglementări cu caracter exclusivist⁵. Totuși, conducătorii habsburgici și-au dat seama că, într-o zonă precum Banatul, aflată la începutul dezvoltării industrial, reglementarea meșteșugurilor, prin înființarea de bresle vine în întâmpinarea propriilor interese economice.

Prima breaslă care a luat naștere la Lugoj este rodul preocupării câtorva meseriași din diferite branșe, care în 1816 au înaintat autorităților o ”rugă” cerând aprobarea pentru înființarea unei bresle⁶. În urma acestei ”rugări”, în 2 martie 1816, s-a înființat o comisie sub prezidiul subprefectului Simion Iacobfy, cu însărcinarea de a compune un proiect de statut. Meseriașii neprimind, însă, niciun răspuns au apelat la autoritățile superioare. Autoritățile superioare au cerut, la 9 aprilie 1817, să li se facă un raport. La 20 mai 1817 s-a discutat statutul breslei. Apoi acesta este trimis spre aprobare, de autoritățile districtuale, Curții de la Viena. Peste un an, în 1818, diploma de privilegii a fost acordată. ”Tripele privilegii de breaslă” au fost publicate în iunie 1818.

Constituirea propriuzisă a breslei s-a făcut în ședința din 5 iulie 1819. La ea au luat parte următorii meseriași:

⁴ *Ibidem*, p. 3

⁵ R. Manolescu, *Istoria medie universală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, p. 151

⁶ I. Boroș, *op. cit.*, p. 5

Andrei Curt, Josef Valtner, Francisc Valtner, Ioan Marik (argăsitori, tăbăcari), Ioan Holmer, Iosef Peck, Francisc Bocisai, Havert Veinart (brutari), Anton Sirca, Vențel Zahu, Anton Haler (frânghieri), Wilhelm Bayer, Georg Roch, Laurențiu Benenchi, Francisc Bayer, Anton Marscaty, Petriz Horvard, Francisc Veimer, Iosif Guzcy (butnari, dogari), Francisc Kapala, Ioan Cutochera, Simod Reiher, Iosif Bohren, Iosif Valfal (măcelari), Ioan Csetskei, Costa Preda, Ioan Brediceanu (săpunari), Iosif Lderberger, Gheorghe Svoboda (tutunari).

Cu prilejul ședinței de constituire a breslei s-a adoptat statutul și a fost ales starostele de breaslă: Wilhelm Bayer, un meșter dogar. În cadrul ședinței, citindu-se statutul de breaslă s-a precizat obligativitatea respectării lui, ca îndatoririle calfelor în sânul breslei⁷.

Din nefericire actul de înființare a primei bresle la Lugoj este necunoscut până în prezent, dar se păstrează sigiliul. Sigiliul care însoțea actul de constituire al breslei se păstrează la Budapesta. În cadrul Muzeului de Istorie din Lugoj se păstrează trei matrice sigiliare ale breslei reunite din 1818. Prima matrice este confecționată din alamă, fiind de formă ovală. Ea are două părți: suprafața metalică pe care este gravată emblem și legenda, cealaltă parte fiind reprezentată de mâner, confecționat din metal. Piesa are 3,2 centrimetrii. Emblema cuprinde reprezentarea simbolică a meșteșugurilor reunite în breaslă. În câmpul sigiliar mărginit de un oval, în partea superioară, apare acvila bicefală, coroana imperial, iar, de o parte și de alta a acesteia, anul 1818. În câmpul inferior apare un decor florar la capătul căruia, pe ambele părți se sprijină doi lei ridicați.

⁷ *Ibidem*, p. 29

Sigiliul primei bresle din Lugoj (1818)

În interior, în 6 ovale, sunt surprinse simbolurile mai multor meșteșuguri. În coloana din dreapta apar, de sus în jos: o piele întinsă având deasupra două oase de ras piei, simbolizând tăbăcăritul, dedesupt o cizmă, simbol al meșterilor cizmari și o foarfecă reprezentând croitorii. În coloana din stînga, în aceeași ordine, apar o cizmă (Ioan Boroș consideră că sunt cizmari de alte naționalități), dedesuptul acesteia apare o foarfecă având în mijloc un ac, iar jos o pălărie, însemnul meșterilor pălărieri.

Al doilea sigiliu reprezintă o variantă, mai târzie, a primului. Este lucrat din metal și are diametrul de 4,1 cm. Meșteșugurile reprezentate în câmpul sigiliar sunt identice

cu cele amintite anterior. Al treilea sigiliu, tot al acestei prime bresle înființate în 1818, prezintă alte meșteșuguri. Matricea sigiliară este confecționată din alamă, are formă ovală și un diametru de 4,2 cm. Acvila bicefală și lei străjuiesc sigiliul. Apare anul 1818 și numele orașului Lugoj. În mijloc este un pătrat, iar în minteriorul lui mai multe dreptunghiuri în care sunt reprezentate diferite obiecte folosite în practicarea meseriilor. De la stânga la dreapta apar: un covrig, simbol al brutarilor. Urmează un dreptunghi care conține trei dreptunghiuri mai mici, care conțin: primul – 2 oase de ras piei, semn al tăbăcarilor, cel de al doilea – o căciulă, semn al cojocarilor și, în sfârșit, al treilea conține un pieptene și un décor în formă de inimă, care de fapt reprezintă o balanță, semn al meșteșugului blănarilor. Dedesuptul acestui dreptunghi apare ilustrat meșteșugul săpunăritului. În partea dreaptă, de sus în jos, apare un butoi și uneltele de dogar, simbolizându-i pe dogari, iar dedesupt apare un cap de vită, simbolizându-i pe meșterii măcelari.

În exergă, la toate cele trei sigilii, între un oval interior și un oval punctat exterior, apare legenda, un text în limba germană, cu caractere latine. Din lipsă de spațiu cuvintele sunt rediate prescurtat: Sigil. D(er) Keiserlich. K(oniglich). Priv(ilegierten). Vereinigten. Z(unft). In d(en) Konglich. Pr(viligirten). Kam(emarkt). Lugoj – Sigiliul breslei reunite privilegiate imperiale din târgul cameral regesc Lugoj⁸.

Revenind la statutul breslei menționăm, pe scurt câteva prevederi. Pentru a face parte din breaslă era obligatoriu calitatea de meșter (măestru) (Meisterstück). Această calitate se obținea după călătoria calfei, timp de trei ani, pe la mai mulți meșteri, în vederea perfecționării în meșteșug, care era atestată în cartea de călătorie. Conform statutului, cel care dorea să învețe o meserie lucre ca ucenic la un meșter și,

⁸ *Ibidem*, p. 30

după perioada de ucenicie, pe baza unui certificate (Lehr brief) devenea calfă, fiind obligat la o perioadă de 2-4 ani de perfecționare în meserie, pe care o executa fie în aceeași localitate, fie în așa zișii ani de plimbare (Wanderjahre). Cu timpul, cerIFICATELE sunt înlocuite cu cărțile de călătorie.

Breslele din Banat, apărute cu aproape 400 de ani mai târziu decât cele din Transilvania, nu mai prezintă trăsăturile celor medievale. Prin crearea breslelor se urmărea promovarea învățării meseriilor, ca o necesitate de obținere a unei forțe de muncă calificate, preconizând desființarea iobăgiei, realizată datorită cererii tot mai mari de muncitori în industrie⁹. Dacă în perioada evului mediu breslele constituiau un sistem închis, la începutul secolului al XIX-lea este încurajată primirea iobagilor în bresle și eliberarea lor. Faptul că sesia era indivizibilă și nedespărțibilă de casă, primul născut obținând dreptul la casă și sesie, pune grele probleme pentru ceilalți urmași, care erau siliți să-ți câștige existența inclusive prin plecarea la oraș¹⁰. În registrul de procese verbale al breslelor din Lugoj sunt consemnați o serie de ucenici proveniți din mediul rural. Datorită mijloacelor materiale precare de care dispun, mulți sunt scutiți de taxa de ucenicie. Astfel practicarea meseriilor apare ca o formă indirect de emancipare socială. De asemenea pentru meseriașii români acest sistem apare ca singură formă de promovare în domeniul economic¹¹.

Pe lângă cele scrise mai sus cu privire la cauzele apariției breslelor la Lugoj, trebuie menționat și faptul că în condițiile dezvoltării economice rapide a orașului, a

⁹ I.D. Suciuc, *Revoluția de la 1848 din Banat*, Editura Academiei R.P.R., București, 1968, p. 34

¹⁰ M.M. Rusu, *Aspecte ale vieții social-economice a orașului Lugoj în secolul al XVIII-lea și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Tibiscum, Timișoara, 1978, p. 271

¹¹ D. Popescu, *Dezvoltarea breslelor în secolul al XIX-lea în Lugoj*, Transcript, p. 10

numărului mare al meseriașilor și a concurenței de care aceștia se lovea, se impunea ca o necesitate reglementarea oficială în modul de organizare al acestora. Necesitatea rezultă din numeroasele plângeri adresate autorităților prin care se solicita îndepărtarea meseriașilor străini din piețele orașului, majorarea sumelor pentru diverse produse, împiedicarea aprovizionării cu materii prime de la negustorii străini, reglementarea muncii calificate¹².

Constituirea primei bresle, care nu a cuprins toți meseriașii lugojeni, a dus la apariția unui număr mare de neînțelegeri între meseriașii organizați în breaslă și cei din afara ei. În 14 iulie 1819 meșterii dogari, frânghieri și săpunari fac o plângere către Congregația Comitatensă în cuprinsul căreia arată: că produsele lor sunt suficiente nu numai pentru satisfacerea necesităților de pe piața orașului Lugoj, ci și din întreg Comitatul, fapt pentru care cer, în baza statutelor, să li să interzică să participe la târguri meșterilor ce nu erau în breaslă¹³.

La trei ani după constituirea primei bresle la Lugoj, în 1821, erau în oraș, conform unei conscripții, 345 de meseriași, adică, față de 1807, cu 53 de cojocari, 8 olari, 21 cizmari 7 păpucari și 27 de covaci, pieptănarapielari, fibrari, fierari de cuie și mașiniști în plus. Dintre acești 345 de meseriași 222 sunt români, 121 germani și alte nații (inclusiv 2 evrei). Același document ne arată că la Lugoj erau 33 de profesii diferite, dar că numai 9 dintre ele erau constituite în bresle cu drepturi privilegiate¹⁴.

Într-o altă plângere din 12 martie 1821 se arată că „înainte de înființarea breslei fiecare locuitor din Lugoj era

¹² I. Boroș, *Repertoriul istoric al orașului Lugoj 1330-1880*, Manuscris în colecția de documente a Muzeului de Istorie Lugoj, p. 201

¹³ *Ibidem*, p. 202

¹⁴ Idem, *Despre meșteșuguri în Lugoj*, manuscris, p. 6

liber și după plac putea să deprindă meserie, fără să fi fost examinat sau controlat sau să se fi anunțat autoritățile că au ori ba calificația de meseriași, așa că mulți exercitau nu numai o meserie ci mai multe deodată”¹⁵. Se dă exemplul argășitorilor din Lugoșul roman care făceau și ”cismă”, vânzând-o, mai apoi, liber la piață. Meșterii breslași îi acuză însă că fac lucru de slabă calitate și că astfel sunt discreditați, și păgubiți¹⁶. Ca urmare ei cer autorităților să oblige tăbăcarii să-și exercite numai propria lor meserie, iar în cazul în care nu se vor supune, să fie considerați meșteri necalificați (fuser maister)¹⁷.

Ca urmare a numeroaselor conflicte, a îngrădirilor impuse, meșterii neâncadrați în breaslă hotărâsc înaintarea unei petiții prin care să ceară obținerea unui nou privilegiu de breaslă. În anul 1843, strungarii, pieptănarii, curelarii, argintarii, fărbarii, nodularii, tocacii, clopotarii, olarii și compactorii, pe baza unui certificate eliberat de primăria orașenească în 27 aprilie 1842, se adresează Curții de la Viena, cerând, într-un memoriu, permisiunea să constituie o breaslă (căreia să-i fie acordate privilegiile)¹⁸. Meșterii își motivează cererea lor prin număr (21 de familii) și prin calificarea pe care o aveau. Ei mai menționează și faptul că, prin înființarea breslei, li s-ar asigura traiul vieții și s-ar promova industria și cultura social și morală. În memoriu se mai arată că prin lucrările lor profesionale ar putea satisface atât nevoile celor din Lugoș, cât și cele din satele vecine și, mai mult, s-ar înlătura piedicile și greutatea cauzate de cerința prin care cineva, ca să devină meșter trebuia să călătorească la breslele depărtate din alte orașe¹⁹. Acest

¹⁵ *Ibidem*, p. 30

¹⁶ *Ibidem*, p. 31

¹⁷ *Ibidem*, p. 32

¹⁸ *Cererea adresată de meseriașii lugoșeni Curții din Viena în anul 1842*, Colecția Muzeului de Istorie din Lugoș

¹⁹ *Ibidem*

memoriu datează din 14 iulie 1843. Deși în Imperiu exista o legislație referitoare la libertatea industriei (și instrucțiuni care interziceau înființarea unor noi bresle), la 25 octombrie 1844, autoritățile imperial permit înființarea noi bresle²⁰.

Constituirea breslei s-a făcut în ședința din 26 decembrie 1844 sub președenția comisarului Emeric Mascovici, fiind de față toți meșterii din breasla aprobată. S-a dat citire statutelor breslei. În unanimitate a fost ales președinte compactorul Ioan Țintaș, iar ca vicepreședinte fărăbarul Ioan Rakosi. Maestru al ucenicilor a fost ales tocaciul Vincente Vazlavec, iar în comitetul de conducere Mihail Mrazek²¹.

Diploma acestei bresle s-a păstrat. Diploma cuprinde o parte introductivă, respective o expunere de motive, urmată de 49 de articole. Acordarea diplomei era motivată astfel: ” pentru o mai bună înțelegere între bresle, Noi am stabilit binevoitor anumite articole, hotărâte, recunoscute și adoptate de Noi, înscrise în diploma noastră de privilegii în întregime și în parte le aprobăm, le întărim și le ratificăm cu autoritatea noastră imperial și le confirmăm binevoitori atât pentru meșterii de mai sus, cât și de obște pentru urmașii lor”²².

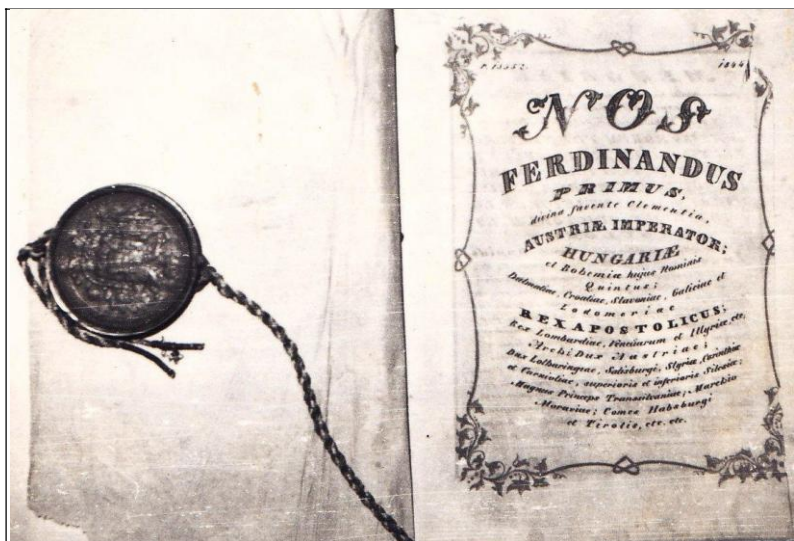
Cele 49 de articole sunt cuprins în șapte titluri:

1. Despre ucenicie
2. Despre calfe
3. Despre meșteșuguri în general
4. Despre obligațiile meșterilor și ale calfelor
5. Despre văduve
6. Despre adunările breslei
7. Despre alegerea meșterului conducător și viceconducător al breslei

²⁰ *Diploma de privilegii a meșteșugarilor...*, Colecția Muzeului de Istorie din Lugoj, inv. 313, p. 4

²¹ *Ibidem*, p. 4

²² *Ibidem*, p. 5

Prima pagină a diplomei de privilegii (1844)

Diploma prezintă un dublu aspect. Ea reglementează organizarea internă a breslei, dar dă și consființire legală de asociere a calfelor. Astfel, diploma preia tendințele din apărute în vestul Europei referitoare la începuturile mișcării pentru dreptul muncitorești, la mijlocul secolului al XIX-lea.

Dintr-un document al Camerei de Industrie și Comerț Timișoara (1853) aflăm că numărul meseriașilor din Lugoj era de 340, dintre care 218 români, 8 evrei, restul fiind germane sau alte naționalități²³.

Existența breslelor în Lugojul secolului al XIX-lea își găsește explicația și în faptul că manufacturile erau insuficient dezvoltate în Banat și nu satisfăceau în întregime necesitățile populației. Tocmai de aceea statul austriac a fost inițial interesat să încurajeze practicarea meseriilor în cadrul breslelor, deoarece, prin dispozițiile severe ale statutelor, în

²³ I. Boroș, *Despre meșteșuguri în Lugoj*, manuscris, p. 34

special în privința pregătirii profesionale, se obținea mână de lucru calificată. Pe măsura dezvoltării industriei și a apariției manufacturilor, sistemul rigid al breslelor devine inconvenabil, atât pentru stat, cât și pentru ucenici și calfe²⁴.

Desființarea breslelor va constitui o problemă nu tocmai ușor de rezolvată. Încă din 1840 s-a stabilit că fabricanții sunt liberi să angajeze pe oricine, ștergându-se astfel privilegiul breslelor de a declara pe cineva calfă²⁵. În prejma revoluției de la 1848 s-a încercat reformarea breslelor, însă legea menită să facă asta nu a mai fost adoptată din cauza izbucnirii revoluției²⁶. Abia în 1872, prin adoptarea legii industriei, breslele din Imperiul Austro-Ungar au fost desființate oficial²⁷.

Cele 2 bresle lugojenereunite, în urma adoptării acestei noi legi, consemnează în procesele-verbale faptul că și mai departe doresc a susține instituțiile vechilor bresle; ei hotărăsc să țină mai departe ședințele, să-și aleagă conducători, să încaseze taxe și să-și administreze bunurile, să declare ucenici și calfe²⁸.

În 1880, însă, celor două bresle lugojene, printr-o scrisoare ministerială, li se cere să trimită diplomele lor de privilegii unui muzeu din Budapesta. În două ședințe separate, ținute la 6 iunie, reprezentanții celor două bresle lugojene refuză să facă acest lucru, hotărând să păstreze diplomele în propriile arhive ”din motive de pietate pentru antecesorii lor care cu multă osteneală și cu mari spezele-au câștigat”²⁹.

²⁴ M.M. Rusu, *op. cit.*, p. 272

²⁵ I. Boroș, *op. cit.*, p. 36

²⁶ *Ibidem*, p.37

²⁷ *Ibidem*, p.38

²⁸ *Registrul de procese verbale ale breslei reunite a meseriașilor... Lugoj*, fila 75

²⁹ I. Boroș, *op. cit.*, p. 43.

Acest act de opoziție nu poate schimba noul curs luat de societate. La sfârșitul secolului al XIX-lea Banatul și Lugojul sunt invadate de capital și industrie, meseriașii găsind tot mai puțin loc în această nouă lume.

Clericul Dimitrie Teodori (1822-1865)

Schiță biobibliografică

Preot profesor droctor
Vasile Muntean

La Biblioteca vechei Universității clujene, sub nr. 288936, a fost înregistrat un manuscris al clericului lugojean Dimitrie Teodori, imprimat în tipografia eparhială sibiană în anul unirii Principatelor; autograful se intitula astfel: „Scurtă răspicare a unor începuturi de căpetenie ale Mărturisirei ortodoxe răsăritene pentru tinerimea, ceea ce au petrecut catechismul cel mic. Cu binecuvântarea înalt preasfinției sale domnului Emilian, dreptcredinciosul episcopul Vărșețului, ș.c.a. Sibiiu, 1859. În tipografia diecezană, in octavo, 24 p.”.

E necesar, întâi de toate, să explicăm unii termeni mai aparte: „răspicare” credem că provine din latinescul respicio (ere, spexi, spectrum) și semnifică „privire”; deci: „Scurtă privire...” „Domnul Emilian”, pe urmă, nu este altcineva decât ierarhul locului - foarte rar de origine română - , Emilian Chenghelaș¹. Dumnealui, în pofida acestui fapt, de teamă să nu fie afectată Ortodoxia locală prin adoptarea literelor latine de către nu puține comunități ortodoxe române din Banat, s-a opus cu obstinație utilizării respectivei grafii². În acest

¹ I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Ed. Arhiepiscopiei, Timișoara 1977, p. 150

² *Ibidem*, pp. 175-176; I.D. Suciu - R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, II, Ed. Arhiepiscopiei, Timișoara, 1980, p. 777 și urm.

context, nu ne surprinde împrejurarea că însuși D. Teodori, cleric emancipat, deja în 2 iunie 1846, în protocolul adunării comunei bisericești din Lugoj, ca Dimitrie Theodory, Diaconul locului s-a iscălit; așadar a folosit caracterele latinești, „străbune”, și nu slovele chirilice. Legat de abrevieri (ș.c.a. = și celelalte aparținătoare), trebuie să precizăm că în titulatura oficială se mai indicau - largo - , pe lângă Vârșeț, și alte localități bănățene: Caransebeș, Lugoj și Orșova - Mehadia³. Cu toate acestea, neuitând că e român, același episcop Emilian în 1853, printr-o circulară anume (repetată ulterior), recomanda spre abonare „Telegraful Român” de la Sibiu⁴, luptând totodată (în calitatea sa de „dreptcredincios episcop”) împotriva prozelitismului eterodox⁵.

Tot de la D. Teodori ne-a parvenit și o broșură intitulată Logojul, altcum Lugoș și Lugas își trage numele său de la latinul „locus”(locul), (Timișoara, 1859), opuscul reeditat în anul 1936 sub titlul firesc: Cum s-a zidit biserica ortodoxă română din Lugoj. E vorba de sfântul lăcaș - monument istoric „Adormirea Maicii Domnului”. Cât despre etimologia lansată, ea din păcate nu s-a confirmat.

Înainte de a discuta și despre o altă scriere a celui ce a trăit doar 43 de ani, se cade să înfățișăm succint viața și activitatea sa⁶. Dimitrie Teodori s-a născut în februarie 1822 la Lugoj. Tatăl său era neguțător și se numea Ioan, iar mama sa - Suzana. A urmat școala primară, în limba română și germană,

³ I.D. Suci - R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. II, p. 787

⁴ *Ibidem*, pp. 782, 784 etc.

⁵ *Ibidem*, pp. 786-789 et passim.

⁶ Datele de mai jos le-am împrumutat din „*Foaia Diecezană*” nr. 14/3 apr. 1905 (anul XX), p. 1, și aparțin prot. Dr. G. Popovici. S. Forțiu, în *Denumirile Banatului în secolul XIX* (www.banat.ro/XIX.pdf) nota 100, îl confundă pe George Popovici lugojeanul (1862-1927) cu Gheorghe Popovici arădeanul (1889-1950); vezi și „*Episcopia Aradului*” (coord. M. Păcurariu), Ed. Diecezană, Arad 1989, p. 168

în orașul de pe Timiș, apoi gimnaziul din Oradea-Mare și Timișoara; la Teologia din Vârșeț se va înscrie în anul 1839.

În 1843 s-a căsătorit cu tânăra bucureșteană Anica („fiica diplomariului de stat” - cum arată istoricul prot. dr. George Popovici, frate al cunoscutului slavist Iosif Popovici de la Cluj); a avut cinci feciori și patru fete. În noiembrie, același an 1843, este sfințit diacon pentru catedrala lugojeană „Adormirea Maicii Domnului”. În anul 1846 e numit și catehet la gimnaziul inferior din orașul de pe Timiș, iar în ianuarie 1848 este hirotonit preot. Participă cu toată convingerea - alături de foarte mulți confrați din întregul Banat istoric - la Revoluția pașoptistă⁷, în urma căreia va avea mari neplăceri, fiind îndepărtat din funcție.

Un document⁸ mai puțin cunoscut - adresa consistoriului Episcopiei vârșețene din 23 martie 1850 - semnalează, inter alia, atitudinea curajoasă a protopopului Ioan Marcu: „Cu mare neplăcere au procețit acest consistorium scrisoarea Prea bineîncuviințării D-tale ddto 11 martie a.c., unde pre preotul Dimitrie Teodori, paroh de acolo [Lugoj], de notar consistorial ați îndrăznit a-l recomanda, necăutând la prea înalta poruncă a Sfinției Sale D-lui Patriarh a (I) nostru ddto 28 sept. a.t. [recut] și a Consistoriului acestuia ddto 8 oct. a.t. la voi slobozită, unde toți preoții care cu slujitorii rebelianți în învinovățătoare relații au fost, de loc [= imediat] de la dobânditele beneficiuri, de la chiemarea și beneficiul său a se ridica și ca nevrednici de acelea a se declara. Deci, din pricină că Domnia Ta a întârziat a împlini acea înaltă poruncă, consistoriul acesta poruncește ca pre zisul Teodori de loc [grabnic] de chiemare și benefici șă-l

⁷ V. Lăzărescu, *Preotul Dimitrie Teodori, participant la Revoluția de la 1848*, în „Mitropolia Banatului” 4-6/1980, pp. 307-310

⁸ V. Muntean, *Monografia Arhiepiscopiei Timișoarei*, Ed. Învierea, Timișoara 2012, p. 211

suspendezi...”. Același consistoriu (în aprilie 1850) din nou va atrage atenția protoprezbiterului Marcu asupra „fețelor” care au avut contact cu Ignatie Vuia (vicar episcopesc revoluționar), ca „de la dregătoria, precum și de la viețuita bunătațe a parohiei a le opri”⁹.

Până și înlăturat din oficiul său, D. Teodori - în 16 septembrie 1850 - adresează împăratului vienez un bine-întemeiat memoriu în care prezintă revendicările preoțimii agresate (prin demiterea „celor mai distinși preoți”), precum și doleanțele populației românești de sub jurisdicția eclezială străină, acum de-a dreptul „asupritoare”, ca în final să solicite însăși reabilitarea sa¹⁰. La 19 octombrie 1850, D. Teodori e citat la judecata consistoriului, dar prin intervenția fermă a fruntașilor lugojeni - o cerere adresată Ministerului Cultelor din Viena¹¹ - este restabilit în drepturile sale. De notat că un herodot mai vechi (urmat de alți cercetători) a afirmat că D. Teodori ar fi făcut parte din societatea secretă „Constituția”¹², cu orientare antifeudală; eroarea s-a datorat unei confuzii: D. Teodori se mai chema Roșiu, ca și un membru al „Constituției”: Ioan Teodor, „zis și Roșiu”. Un argument în plus: în 1830 când a fost descoperită de autorități așa-numita „Constituție”, D. Teodori avea doar 8 ani.

Ne-am înșela dacă am crede că pașoptiștii din cadrul Bisericii strămoșești bănățene au fost niște simpli „rebelianți” ori răzvrățiți. Protopopul I. Marcu, fost coleg de școală cu Andrei Șaguna, se gândea în 5 septembrie '48 să întemeieze

⁹ V. Muntean (în colab.), *Monumente istorice-bisericești din Lugoj*, Ed. Mitropoliei, Timișoara 1981, p. 77

¹⁰ I.D. Suciuc - R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. II, pp. 754-761

¹¹ I.D. Suciuc, *Monografia...*, planșa 49 (dintre pp. 160 și 161): petiție semnată de mai mulți intelectuali, meseriași, negustori și țărani („paori”) din Lugoj

¹² V. Muntean, *Exegeze istorice și teologice*, Ed. Marineasa, Timișoara 2005, pp. 171-179, îndeosebi p. 176, unde este citat Ioan Boroș

„o fundație spre ridicarea tinerilor români”. La insistențele aceluiași responsabil ecleziastic s-a înființat totuși o societate română de lectură ce continua societatea literară din 1846. Cum am văzut, teologul D. Teodori avea câteva scrieri, între care și o Eclogă (cântece pastorale în 5 acte); această piesă va fi reprezentată începând cu anul 1843 de către actori diletanți, în scopul popularizării teatrului românesc. Într-o epistolă datată la Vârșeț în 15/24 ianuarie 1848, Nicolae Tincu-Velia îi vorbea cu entuziasm amicului său Ioan Marcu despre „Dicționarul latin-român” al profesorului N. Bălășescu, la care au început a se înscrie prenumerați care „și până acum dederă publicului nostru a cunoaște de ce zel sunt D-lor inspirați întru înaintarea, lățirea și ajutorarea culturii naționale”. La 23 sept. 1849, Dimitrie Petrovici-Stoichescu (vicar mitropolitan pașoptist) solicită, sub titlu de împrumut, de la același I. Marcu „Novelele Românești care acum în Brașov se tipăresc [...]. Aud că prin Lugoș acestea se află, iară până la Lipova încă nu or pătruns. Eu am trimis prenumerația la Sibiu, însă târziu le voi căpăta”¹³.

Este de remarcat că, din septembrie 1860, Dimitrie Teodori va fi profesor la teologia din Vârșeț (Secția română), până în anul trecerii sale în eternitate (3 ianuarie 1865). În această ipostază - exclusiv ca dascăl - îl prezintă și un manual clasic de Istoria Bisericii românești: cursurile vârșețene durau, inițial, doi ani, ridicate din 1830 la trei. La despărțământul român al Institutului clerical în cauză au predat, între alții, Andrei Șaguna (1842-44), de asemenea Ignatie Vuia (1835-47), Nicolae Tincu-Velia (1843-60; autorul „Istoriei bisericești politico-naționale a românilor de peste tot”, cu știri

¹³ Informațiile de mai sus - bazate pe documente de arhivă - le-am preluat din propria-mi carte, *Spiritualitate bizantină și românească*, Ed. Marineasa, Timișoara 2004, pp. 192-193

valoroase referitoare la autohtonii din Banat), George Peștean (1850-65), Dimitrie Teodori-Roșu (1860-64)¹⁴.

Înainte de a încheia, socotim util a releva câteva detalii în legătură cu Ecloga „teodoriană”, deja pomenită. Anterior compunerii sale (anul 1843, cum spusese), încă în 1833 învățatul transilvan greco-catolic Timotei Cipariu alcătuiuse Ecloga sa¹⁵, dedicată „Măriei Sale Domnu’ D. Ioan Lemenyi”, fiind tipărită la Blaj. Cum e cunoscut, Lemeni era episcopul unit al Blajului, instalat în Anno Domini 1833, suspendat în noiembrie 1848 și obligat să demisioneze în martie 1850¹⁶. Spre deosebire de cărturarul ardelean amintit, teologul bănățean Teodori, chiar dacă nu-l uită (într-o strofă) pe Ferdinand I de Habsburg, închină însă propria dramă alegorică - cu stihuri de o oarecare frăgezime - Rumânimei. Iată strofa ce ne interesează în chip special; o reproducem integral:

„Lauda Rumânimei
Și jertva [= jertfa] neamului.
Noroc, și Gintei
Pace sufletului.
A lui marea bunătate
Și lumii toate dreptate,
Inimi tinere o cântă
Cu mulțămire sfântă”.

(fragment din „Corul al 4-lea”)¹⁷

¹⁴ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ed. Patriarhiei 1994 (1997), p. 271

¹⁵ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (coord. G. Drăgoi et alii), Ed. Academiei, București 1979, p. 184

16 M. Păcurariu, *op.cit.*, vol. III, p. 567

17 V. Muntean, *Spiritualitate...*, pp. 185-189: „O eclogă mai puțin cunoscută”

Lui D. Teodori i se atribuie piesa „Păstoriul”, compusă pentru copii.

După aprecierea istoriografului (citat și până acum) G. Popovici¹⁸, Dimitrie Teodori s-a remarcat - în viața lui scurtă - prin tact, experiență și cunoștințe bogate, dovedindu-se în consecință un demn militant întru apărarea intereselor Bisericii sale, în ce privește românismul.

18 A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Ed. autorilor, Caransebeș 1909, p. 196.

Politologul bănăţean Aurel C. Popovici (1863-1917)

Ioan Povian

„pentru neam și nu pentru vreun partid [...],
în dezvoltarea ideii și sentimentului românesc”¹

Implicarea lui Aurel C. Popovici în activitatea politică a P.N.R

Începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea reprezintă începutul **Epocii Memorandumului și a Replicei**, printre personalitățile de seamă se numără și Aurel C. Popovici alături de colegii săi de generație care studiau la facultățile din Cluj, Budapesta, Graz, Viena. Memorandiștii au urmarit să prezinte situația reală din stat, dorind ca monarhul să-și folosească autoritatea pentru a abandona dualismul și a acorda românilor drepturi egale cu ale celorlalte naționalități².

La începutul anului 1891 cei de la universitățile de la București și Iași au întemeiat **Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor** care a desfășurat o largă campanie pentru popularizarea cauzei românilor din Transilvania, a cultivat sentimentul de solidaritate a românilor de pretutindeni prin promovarea culturii la toți românii din

¹ Nicolae Iorga, *O luptă literară*, vol I, București, Editura Minerva, 1979, p. 343

² Gheorghe Platon. *Istoria Românilor de la independență la Marea Unire (1878-1918)*, vol VII, Tom II, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 326 (În continuare: Platon, *Istoria Românilor...*)

țară și de peste hotare³. Prin intermediul Ligii a fost elaborat și difuzat în Europa *Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania*⁴ prin care studenții au arătat întregului continent european modul în care erau asupriți românii ardeleni de statul maghiar. La acest manifest au răspuns atât studenții unguri de la Universitatea din Budapesta cât și cei din celelalte centre universitare ale țării, prin lucrarea *A magyar románok és a magyar nemzet*⁵.

Pe fondul acestui context are loc intrarea lui Aurel C. Popovici în scena politică națională. Acesta a avut ca dorință să organizeze studențimea română din centrele universitare ale imperiului pentru a riposta afirmațiilor considerate calomnioase, venite din partea studenților maghiari. În anul 1892, la Sibiu, apare într-o primă ediție lucrarea *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară la „Memoriul” studenților universitari din România*, redactată în limbile: română, franceză, germană, engleză și italiană, în aproximativ 26.000 de exemplare. Lucrarea condamna politica de oprimare a naționalităților și era adresată opiniei publice europene⁶.

În momentul în care și studenții români din Budapesta ajutau la redactarea lucrării *Replica*, ziarul maghiar *Hirlap* critica atitudinea acestora față de patria lor, spunând următoarele: „Într-un cuvânt, acești tineri care se hrănesc aici, cu pâinea cea bună a patriei și a statului maghiar dau

³ *Ibidem*, p. 326

⁴ A fost tipărit la tipografia Carol Göbl, București, 1891, 53 pagini, cu o hartă etnografică a Regatului Ungar și a românilor de la Dunăre.

⁵ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare. Însemnări contemporane și autobiografice*, București, 1972, p. 104 (În continuare: Braniște, *Amintiri...*)

⁶ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 10. Vezi și Popovici, *Stat*, p. 44 (În continuare: Braniște, *Oameni...*)

bunul de tipar unor pagini scrise de diferiți dușmanii ai noștri, care stau ascunși în umbră. Oricine poate vedea că avem de-a face cu adevărați trădători de țară. Tinerii români au luat hotărârea de a-și trăda patria, fie din propria inițiativă, fie ca urmare a unor presiuni”⁷.

În urma epuizării primei ediții a lucrării *Replica* comitetul executiv a reușit să scoată o a doua ediție, care nu va mai fi tipărită la Institutul Tipografic din Sibiu, deoarece începuse deja căutarea persoanelor care au ajutat la apariția primei ediții⁸. Astfel, ediția a II-a, apare la București, în Tipografia Carol Göbl, în august 1892. Ambele ediții au atașate o hartă etnografică a Austro-Ungariei și a României, după H. Kiepert.

Valeriu Brăniște notează în lucrarea *Amintirile din închisoare* că prietenia dintre cei doi datează din momentul în care Aurel C. Popovici venise de la Graz la Budapesta, prin urmare și Brăniște a colaborat la realizarea lucrării *Replica* scriind câteva capitole. Au mai colaborat și profesori din Brașov, Blaj și tinerii avocați, dar responsabilitatea principală i-a revenit lui Aurel C. Popovici care s-a ocupat de „redactarea, organizarea și distribuirea materialului, nivelarea și uniformizarea stilului”⁹.

Mișcarea începută atât la Graz cât și la Viena împotriva contramemoriului maghiar a stârnit, cum era și de prevăzut, o ură din partea colegilor maghiari și a presei ungurești. În articolul din ziarul *Magyar Hirlap* din 13 octombrie 1891, sub semnătura lui Sólymosy Elek, acesta îi etichetează pe studenții români trădători de patrie,

⁷ Apud: Leontin Jean Constantinescu, *Chestiunea Transilvaniei*, București, Editura Jurnalul Literar, 1997, p. 154.

⁸ *Tribuna* (Sibiu), an IX, nr 176, 5/17 aug 1892, p. 2

⁹ Brăniște, *Amintiri*, p. 149.

provocându-i pe studenții maghiari să afle care sunt acele mâțe blânde care zgârie rău, pentru a fi pedepsiți¹⁰.

După consultările cu studenții din Viena și Budapesta, Aurel C. Popovici se întoarce la Graz și împreună cu Victor Roșca, George Candrea, L. Bodea și Ilarion Rusanu, elaborează *Apelul către publicul român*, semnat în numele comitetului executiv de cei patru studenți. Acesta exprima motivul pentru care junimea academică din Transilvania și Ungaria s-a hotărât să elaboreze „o demnă replică la răspunsul junimii academice maghiare”, prin care să arate întregii lumi „adevărul nemistificat” cu primire la modul în care poporul român era tratat de autoritățile maghiare¹¹.

Replica urma să reprezinte punctul de vedere al întregii tinerimi române din universitățile imperiului. Astfel, sau construit grupe de lucru la Viena, Budapesta, Cluj și Graz. Fiecare grupă avea în frunte câte un președinte: la Budapesta era George Morariu, la Cluj era Iuliu Maniu, la Viena – Alexandru Vaida-Voevod, iar la Graz - Aurel C. Popovici¹². Prin declarația lui Iuliu Maniu acesta afirmă că cizzeci și opt de studenții români de la Universitatea clujeană au semnat că vor participa la redactarea și răspândirea lucrării *Replica* din proprie inițiativă. Astfel au fost dezmințite zvonurile maghiarilor care spuneau că tinerii din Cluj nu iau parte la redactarea și răspândirea lucrării *Replica*¹³.

În urma elaborării lucrării *Replica*, Aurel C. Popovici a fost dat în judecată de guvernul maghiar, alături de el fiind condamnat și Eugen Brode care era proprietar al Institutului Tipografic din Sibiu unde a fost tipărită prima ediție a lucrării *Replica*. Procurorul a fost Jeszenszky Géza care în urma

¹⁰ *Idem*, an VIII, nr 221, 4/6 oct. 1891, p. 2

¹¹ *Ibidem*

¹² *Tribuna*, an IX, nr 194, 29 aug./10 sept 1892, p. 1-2

¹³ *Idem*, an IX, nr 195, 1/3 sept. 1892, p. 2

rostitiei sentinței a devenit consilier în minister, iar în 1910 secretar de stat al ministrului prezident. Sentința dată de procuror a fost condamnarea la 4 ani de temniță, 500 florini amendă și alți 500 florini cheltuieli de judecată, iar în schimbul eliberării provizorii trebuia plătită suma de 5000 florini care a fost plătită pe loc, banii fiind procurați de la banca *Economul* din Cluj. Acest verdict a marcat definitiv destinul personal al lui Aurel C. Popovici și al familiei sale, fiind totodată cea mai severă sentință pronunțată până atunci în procesele de presă¹⁴. Valeriu Brăniște condamnă atitudinea Regelui Carol, care la propunerea prim-ministrului său D. A. Sturdza, l-a decorat pe procurorul Jeszenszky, acest fapt aducând umilire în rândul românilor din Transilvania¹⁵.

În memoriile sale Alexandru Vaida-Voevod relatează solidaritatea studenților care s-au întâlnit la Casina din Cluj în vederea editării și publicării unui manifest prin care atât el cât și un număr impresionant de studenți să se declare răspunzători individuali și colectivi ca autori, tipăritori și răspânditori, silind astfel justiția maghiară să îi dea în judecată. Aceștia doreau să provoace un proces răsunător în întreaga Europă¹⁶.

Inițiatorii acestui memoriu au fost Alexandru Vaida-Voevod și Iuliu Maniu. Ei au adunat semnături de la studenți din Cluj, Budapesta, Viena și Graz, dar și de la seminariștii blăjeni. În acest timp Alexandru Vaida-Voevod asigură tipărirea acestuia la „Tipografia sud-ungară” din Timișoara, sub titlul „Protestul studenților români în chestia procesului *Replicei*”, într-un tiraj de o mie de exemplare¹⁷. La Sibiu și

¹⁴ Brăniște, *Amintiri*, p. 200. Vezi și Vaida-Voevod, *Memorii*, vol IV, p. 8

¹⁵ *Ibidem*, p. 199

¹⁶ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, ediție îngrijită de Alexandru Șerban, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 71 (În continuare: Vaida-Voevod, *Memorii*, vol...)

¹⁷ Vaida-Voevod, *Memorii*, vol IV, p. 143-144

Gherla seminariștii români, temători de urmări, au refuzat semnarea manifestului. Câțiva studenți de la Cluj își retrag semnăturile, astfel că la Timișoara are loc o întâlnire între Alexandru Vaida Voevod și Iuliu Maniu cu Valeriu Brăniște, Nicolae Comșa și Corneliu Diaconovici. Alexandru Vaida-Voevod și Iuliu Maniu, renunță la răspândirea *Protestului* și nimicesc întreg tirajul¹⁸.

După plățirea cauțiunii de 5000 de florini în timp ce se îndrepta spre casa de la Sibiu, Aurel C. Popovici este înștiințat că îl așteaptă „judele de instrucție” ca să facă percheziție domiciliară. Popovici nu s-a întors acasă petrecând prima zi la Valeriu Brăniște după care s-a mutat la dr. Ioan Rațiu, deoarece acesta avea un apartament mai mare. Percheziția domiciliară având loc în prezența soției, au fost sechestrate toate documentele referitoare la *Replică*¹⁹.

La propunerea avocatului Ștefan Petrovici, sosit la Sibiu, în urma adunării membrilor Comitetului central al P.N.R care se aflau la Sibiu, cu excepția lui Eugen Brote care era în străinătate, s-a stabilit ca Aurel C. Popovici să încerce să ia drumul exilului. Persoana însărcinată să-l însoțească pe Aurel C. Popovici în drumul spre exil a fost Valeriu Brăniște. În seara zilei de 2 septembrie (n.) cei doi iau trenul spre Copșa din halta de la marginea Sibiului, într-o stare de oboseală fizică și tensiune nervoasă greu de suportat. Aurel C. Popovici plecase din Sibiu în mare secret fără a-și lua rămas bun de la familie. De la Copșa cei doi se îmbarcă în trenul care mergea la Budapesta, iar de aici la Viena și Triest trecând mai apoi cu vaporul spre Veneția. Ajunși în Italia îi telegrafiază lui Virgil Onțiu că au ajuns cu bine la destinație urmând ca acesta să dea vestea familiei lui Aurel C. Popovici²⁰.

¹⁸ *Ibidem*, p. 144

¹⁹ Brăniște, *Amintiri*, p. 200

²⁰ *Ibidem*, p. 201-209

După plecarea lui Popovici și a lui Valeriu Brăniște, maghiarii văzând că le-a scăpat victima, care era Aurel C. Popovici, l-au aruncat în închisoare pe directorul Institutului Tipografic din Sibiu, unde a fost tipărită prima ediție a lucrării *Replica*, pe tânărul M. N. Roman. Acesta, distrus de 18 luni de temniță, a murit de tuberculoză²¹.

La 9 septembrie Aurel C. Popovici, Valeriu Brăniște, Eugen Brote, C. Colescu-Vartic și Ioan Bianu se întâlnesc pe plaja hotelului „Lido” din Veneția pentru a decide drumul care va trebui urmat. Aceștia trebuiau să se hotărască ce vor face: pe de-o parte să părăsească Ungaria să se refugieze în România, opinie care era susținută de I. Bianu și Colescu-Vartic; iar cealaltă părere era aceea de a aștepta derularea procesului în cazul *Memorandumului*, care urma să aibă un larg ecou european. Cei care împărtășeau această idee erau Valeriu Brăniște și Aurel C. Popovici. Pe de altă parte, Eugen Brote era de părere ca întreg comitetul să treacă în România. Popovici mai era de părere că cei care vor fi condamnați la peste 4 ani de închisoare să se refugieze în România²².

Aurel C. Popovici și Eugen Brote pleacă din Veneția în Elveția, iar de aici pleacă în Franța la Marsillia, după care se îmbarcă pe un vas și ajung la Galați. Popovici i-a lăsat instrucțiuni lui Valeriu Brăniște pentru a-i ajuta familia să treacă în România²³. Decizia pe care a luat-o Aurel C. Popovici de a veni în România era firească, deoarece această cale a fost urmată de mulți intelectuali români de peste munți. La 4 noiembrie 1893, Maria Popovici împreună cu fetițele, au mers până la Copșa, de unde au plecat singure

²¹ Grigore Nandriș, *Aurel C. Popovici (1863-1917) Cu „O mărturie” de S. Mehedinți*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1937, p. 14 (În continuare: Nandriș: *Aurel C. Popovici...*)

²² Brăniște, *Amintiri*, p. 210-211.

²³ *Ibidem*, p. 212

spre București. Astfel are loc reîntregirea familiei lui Popovici²⁴.

Implicarea lui Aurel C. Popovici în viața culturală a României

La data de 20 aprilie 1895 politologului bănățean devine colaborator al Enciclopediei Române. El trebuia să colaboreze la publicație la secțiunea politică, cu articole care vizau *principiul de naționalitate* și *principiul federativ*. Numele său apare printre colaboratorii primului tom al Enciclopediei Române, fiind totodată prima și ultima sa colaborare la acest proiect²⁵.

Popovici a întemeiat la București institutul *Minerva*, care a fost primul institut modern de arte grafice și tipografice din România. Acesta a fost inițiat de Popovici ca societate de acțiuni, în care el și-a investit resursele materiale de care dispunea, după procesul *Replica*²⁶.

Odată ajuns la București, Aurel C. Popovici este nevoit să-și asigure existența, devine profesor de limba germană și de igienă la Seminarul Nifon și la Școala de război din București. Înființează, în 1899, ziarul *România Jună* al cărui director a fost. În perioada 21 dec 1908 – dec. 1909, a fost atât redactor cât și director al revistei *Sămănătorul*, a mai colaborat cu *Tribuna*, *Epoca*, *Românul* și o serie de ziare străine, germane și engleze²⁷.

²⁴ *Ibidem*, p. 214

²⁵ Vasile Crișan, „Aurel C. Popovici colaborator al Enciclopediei Române”, în *Revista Transilvania. Enciclopedia Română*, nr. 9-10, Sibiu, 2004, p. 105

²⁶ Vaida Voevod, *Memorii*, vol IV, p. 150

²⁷ Popovici, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea, cu patru planșe afară de text, București,

După ce se stabilește în capitala României, Aurel C. Popovici publică două lucrări, prin care își expune doctrina națională: *Principiul de naționalitate*²⁸ și *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*²⁹. Prima lucrare abordează conceptul de națiune și de conștiință națională, iar cea de a doua analizează felul în care principii de naționalitate acționează în monarhia Austro-Ungară.

Lucrarea *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari*, este opera de căpătâi a lui Aurel C. Popovici, atât prin construcția sa, cât și prin expunerea vastului material informativ, dar și prin caracterul original al proiectului politic pe care îl propune. Lucrarea a apărut în 1906 la Leipzig, în limba germană, cu titlul *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn (Statele Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria)*. În 1939, a fost tradusă în limba română de Petre Pandrea și publicată de Fundația pentru literatură și artă <<Regele Carol II>>. Titlul ediției în limba română este puțin modificat de editor: *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor*

Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, p. VI. (În continuare: Popovici: *Stat și națiune...*). Vezi și Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, Studiu introductiv, îngrijire de ediție, note de Constantin Schifirneț, București, Albatros, 1997, p. VII (În continuare: Popovici, *Naționalism...*); Grigore Nandriș, *Aurel C. Popovici*, p. 15

²⁸ Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, București, Tipografia modernă, Gregoire Luis, Editura autorului, 1894 (În continuare: Popovici, *Principiul...*)

²⁹ Idem, *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894 (În continuare: Popovici, *Cestiunea...*)

constituționale din Austro-Ungaria. Lucrarea a fost republicată în 1979 de Fundația Europeană Drăgan la Milano³⁰ și în 1997 de către Editura Albatros.

După apariția lucrării *Stat și națiune* în februarie 1906, Aurel C. Popovici s-a întâlnit la Viena cu: Teodor Mihai, Alexandru Vaida-Voevod, gazetarul Schwannhagen, Bresnitz von Sidacov – tatăl și fiul – și publicistul Edmund Steinacker, pentru a discuta modul în care lucrarea urma să fie pusă în atenția prințului moștenitor, Franz Ferdinand (1863-1914). Aurel C. Popovici îl considera ca fiind singurul în măsură să pună în aplicare planul propus de el³¹. Baronul Maximilian von Beck, care va deveni prim-ministru al Austriei, a fost intermediarul trimerii cărții lui Popovici cancelariei arhiducelui Franz Ferdinand³².

La 31 ianuarie 1907, Al. Vaida-Voevod ținea un faimos discurs în care i-a luat apărarea lui Aurel C. Popovici și cărții sale, drept reacție la atacurile ministrului de interne, contele Andrassy. Iar la 5 februarie, printr-o cuvântare în parlament, se pronunța împotriva transformării armatei în

³⁰ 896 e.n. *Mogyoria = Ungaria – Magyarország* -, Veneția Centrul European de Cercetări și studii istorice, București, Editura Europa Nova, 2000, p. 252

³¹ Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1993, p. 95 (În continuare: Maior, *Alexandru Vaida-Voevod...*)

³² Virgil Nemoianu, *România și liberalismele ei. Atracții și împotriviri*, București, Editura Fundației Culturale române, 2000, p. 113-114 (În continuare: Nemoianu, *România...*). Vezi și Mihai Racovițan, *Alexandru Vaida-Voevod între Memorandum și Trianon*, Sibiu, 2000, p. 78-79 (În continuare: Racovițan, *Alexandru Vaida-Voevod...*); Mihăilescu Ștefania, *Transilvania în lupta de idei. Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei (partea II și III)*, București, Editura Silex. Casa de Editură, Presă și Impresariat, 1997, p. 66 (În continuare: Mihăilescu: *Transilvania...*) Jean-Paul Bled, *Franz Josepf*, Traducere din limba franceză de Smaranda Bedrosian, București, Editura Trei, 2002, p. 585

instrument de maghiarizare a naționalităților din Ungaria. Acest discurs îi atrage atenția lui Franz Ferdinand. La 24 februarie Karl Brosch se întâlnește cu Al. Vaida-Voevod la Budapesta, anunțându-l despre dorința arhiducelui Franz Ferdinand de a avea o întrevedere cu el. Astfel că, la 28 februarie în urma audienței la Franz Ferdinand, Al Vaida-Voevod îi cere arhiducelui să îi acorde lui Aurel C. Popovici o audiență. Această audiență are loc la scurtă vreme, în urma căreia Aurel C. Popovici reușește să-l atragă pe arhiduce de partea sa cu proiectul Austriei Mari³³.

În 1909 din inițiativa lui Aurel C. Popovici și a lui Al. Vaida-Voevod, arhiducele Franz Ferdinand și Sophie, ducesa de Hohenberg s-au întâlnit cu perechea regală românească la Sinaia. Întrunirea avea ca scop urmărirea soluționării cauzei românești, dar și întocmirea unor relații bune între România și Austro-Ungaria³⁴.

După aceste evenimente se preconiza că, în scurt timp, Franz Ferdinand se va urca la cârma Imperiului Habsburgic, deoarece Franz Iosif era bătrân și bolnav. Astfel că Aurel C. Popovici i-a redactat manifestul „Către popoarele mele”³⁵.

O altă lucrare a lui Aurel C. Popovici *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*. Lucrarea a apărut la Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, în 1910. Unele capitolele din lucrare sunt articole care au mai apărut în revista *Sămănătorul*. Autorul expune și își motivează ideile sale având la dispoziție „toată bogăția de argumente pe care filosofia și știința serioasă ni le-au pus la îndemână”³⁶.

³³ Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 54-55, 114. Vezi și Racovițan, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 80-81

³⁴ *Ibidem*, p. 128

³⁵ Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București, Editura Adevărul, 1935, p. 268. (În continuare: Graur, *Cu privire...*)

³⁶ Popovici, *Naționalism*, p. 1

În 1912 Aurel C. Popovici se reîntoarce la Viena, unde înființase în 1905 ziarul *Gross-Österreich*, prin care a încercat să convingă opinia publică despre necesitatea acordării independenței fiecărei națiuni în cadrul unui stat austriac federalist, pe baza planurilor expuse în lucrarea sa din 1906³⁷.

Asasinarea prințului moștenitor Franz-Ferdinand, la 28 iunie 1914, la Sarajevo, a determinat adoptarea unei alte poziții a lui Aurel C. Popovici față de Puterile Centrale. El a devenit adversarul lor afirmând că „Puterile Centrale vor fi bătute”. El a și intuit sfârșitul primei mari conflagrații mondiale, exprimându-și idea că singura rezolvare a problemei naționale românești era doar unirea românilor într-un singur stat³⁸. Alexandru Vaida-Voevod notează în memoriile sale „mi s-au prăbușit toate speranțele de a putea salva situația nației”. Fiind convins că doar el și Aurel C. Popovici nu pot face față „dictatorului Puterilor Centrale” Tisza, cei doi trec în Elveția. Aici îl urmează pe Aurel C. Popovici după ceva timp și familia³⁹.

Ultima lucrare a sa a fost *La question roumane en Transylvanie et en Hongarie*. Aurel C. Popovici nu a apucat să-și vadă tipărită ultima carte. Ea va apare postum, în 1918 cu sprijinul ministrului de externe român și prin grija soției.

În memoriile sale Al. Vaida Voevod notează că Aurel C. Popovici suferea de diabet, iar lipsa de regim i-a agravat boala. La 10 februarie 1917 moare la Geneva în urma unei pneumonii. A fost înmormântat în cimitirul săracilor. După înmormântare, la Geneva, din inițiativa lui Danzet s-a aranjat la *Österreicherische Politische Gesellschaft* o ședință la

³⁷ Constantin Schifirneț, *Geneza modernă a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească*, București, Editura Albatros, 2001, p. 98 (În continuare: Schifirneț, *Geneza...*)

³⁸ *Ibidem*, p. 182

³⁹ Vaida-Voevod, *Memorii*, vol IV, p. 15

care au participat atât prieteni cât și admiratori ai defunctului⁴⁰.

Genealogia lucrării Stat și națiune.

Statele Unite ale Austriei - Mari

Lucrarea *Stat și națiune* a lui Aurel C. Popovici poate fi considerată drept unul din proiectele federaliste cele mai temeinic argumentate științific din câte au fost elaborate în Europa centrală și de Sud-Est până la primul război mondial⁴¹. Ideea unor **State Unite ale Austriei Mari** nu este chiar nouă. Ea a mai fost vehiculată în epocă, în contextul căutării unor soluții federaliste la dualismul austro-ungar care dădea tot mai multe semne de ciză. Planul propus de Aurel C. Popovici nu este primul proiect federalist, deoarece și alte personalități au elaborat proiecte de federalizare pentru a soluționa ciza în care se afla Imperiului Austro-Ungar. Oamenii care l-au inspirat pe teoreticianul federalismului, Aurel C. Popovici, au fost transilvăneanul Ion Maiorescu, boemianul Frantisek Palacky, Alexis de Tocqueville, Karl Rener și Otto Bauer⁴². Dar au mai fost și alte personalități care au elaborat diverse planuri federale, precum: Giuseppe Mazzini⁴³, Nicolae Bălcescu⁴⁴, Roth⁴⁵ și mulți alții.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 23, 102, 109

⁴¹ Ștefania, *Transilvania*, p. 51

⁴² Victor Neuman, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra gândirii politice în Europa Est-Centrală*, București, Polirom, 2001, p. 87-88. (În continuare: Neuman, *Ideologie...*) Vezi și Graur, *Cu privire*, p. 220

⁴³ Acesta propune crearea unei „*Europe tinere*” pe baza principiilor libertății, egalității și fraternității nu numai a cetățenilor, ci și a popoarelor. Mulți revoluționarii români au fost de acord cu această concepție federală. George Ciorănescu, *Români și ideea federalistă*,

Ion Maiorescu a reușit să convingă politica germană, că formarea unei federații slave amenința Germania, iar proiectele sale căutau să evidențieze avantajele pe care le-ar avea Germania în urma aplicării lor. La 17/29 septembrie 1848 și respectiv 4/16 noiembrie 1848, Ion Maiorescu înaintează două memorii guvernului german propunând guvernului să realizeze o federație care să se întindă de la țărmurile Mării Baltice până la țărmurile Mării Negre, din care să facă parte și ungurii și românii. Relevant este conținutul celui de-al doilea memoriu în care Ion Maiorescu pleda pentru realizarea unui imperiu slav, a unui stat maghiar și fondarea unui stat român, toate acestea alipite la Germania, care să țină piept extinderii panslavismului⁴⁶. Adevăratul scop al lui Ion Maiorescu era acela de a se folosi de germani pentru ca să îi strângă „într-un singur mănunchi” și nu de a asigura germanilor o suprațarie la Marea Neagră⁴⁷. Astfel că, în speranța de a alunga țarul din Principate, Maiorescu a pus în 1848 atât Țara Românească cât și Moldova sub protecția Germaniei, deoarece dorea să

București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 30 (În continuare: Ciorănescu, *Românii...*)

⁴⁴ A fost unul dintre adepții concepției federale a lui Mazzini. A elaborat un proiect de federalizare intitulat *Statuturilor Unite ale Dunării*, care prevedea federalizarea răsăritului Europei. Ciorănescu, *Românii*, p. 32-33

⁴⁵ Scriitor sas, numele său nu este încă stabilit. Mai mulți istorici precum A. D. Xenopol, N. Iorga și Silviu Dragomir spun ca este vorba de pastorul Stephan Ludwig Roth, care era reprezentantul sașilor în dieta din Cluj. Istoricii precum I. Moga și Constantin Graur socotesc că este vorba despre medicul și poetul sas Daniel Roth. Acest personaj a tipărit în 1848 la Sibiu o lucrare cu titlul *Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche daco-romanische Monarchie unter Österreich's Krone*, în care își exprimă dorința de contopire a Transilvaniei cu celălalte două principate românești într-un regat al Daciei sub guvernarea Austriei. Ciorănescu, *Românii*, p. 11-12; Vezi și Graur, *Cu privire*, p. 246

⁴⁶ Ciorănescu, *Românii*, p. 14-15

⁴⁷ *Ibidem*, p. 16

conducă poporul român spre emancipare națională⁴⁸. Această aspirație a sa de a obține sprijin german pentru a-și elibera poporul român, ne face să credem că Aurel C. Popovici l-a luat ca model pentru acțiunea sa politică pe Ion Maiorescu. Având aceeași dorință de a atrage sprijinul german pentru a desființa sistemul dualist austro-ungar, în urma căruia toate naționalitățile din cadrul imperiului să nu mai fie subjugate.

La fel ca și Ion Maiorescu, Aurel C. Popovici era adeptul construirii unei federații care să stopeze extinderea panslavismului, iar „ideea panslavistă și cu atât mai mult cea panrusă, ar fi încetat de mult să țină sub vraja ei spiritele slavilor. Căci aceștia din urmă ar avea, astăzi, de făcut lucruri mai înțelepte. Fiecare popor slav ar fi ocupai, și încă din belșug, cu luarea unor măsuri politice pozitive privitoare la buna lui stare generală, în cadrul individualității sale naționale și politice; n-ar trebui să aștepte nici un ajutor, pentru eliberarea sa națională și politică, de la Rusia slavă și înrudită, așa după cum a așteptat odinioară Italia latină acest ajutor de la Franța latină și, prin aceasta, înrudită”⁴⁹.

Aurel C. Popovici a fost inspirat și de marele istoric și om politic al cehilor František Palacky, care a expus un proiect de federalizare a Imperiului Austriac pe baze etno-lingvistice în 1848. Socotind că poporul ceh, din punct de vedere numeric, este prea mic pentru a constitui un stat independent, el a propus transformarea Imperiului Austriac într-un stat federal alcătuit din opt state naționale. Aceste state, după proiectul lui, trebuiau să fie:

- Austria germană;
- Austria cehă, cu Slovacia;
- Polonia cu Galiția, o parte a Bucovinei și partea rutenească a Ungariei;

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19

⁴⁹ Popovici, *Stat*, p.144

- Iliria;
- Țările italienești (cu Lombardia și Veneția, care făceau parte din Austria);
- Grupul slavilor de sud;
- Grupul maghiar: părțile maghiare din Ungaria și Transilvania;
- Grupul românesc, constând din teritoriile românești ale Galiției, Bucovinei, Transilvaniei, Ungariei și ale graniței militare⁵⁰.

Această împărțire a fost făcută pe baza unui principiu democratic, și anume, pe respectarea individualității naționale a fiecărui grup, care se putea face doar prin respectarea drepturilor cetățenești, iar prin îndeplinirea acestora Palacky era de părere că imperiul se va întrema⁵¹.

În cea de-a doua parte a carierei sale începând cu 1860, Palacky redactează lucrarea *Idea státu rakouského (Ideea de stat austriac, 1865)* un proiect de federalizare a Imperiului Austriac nu pe principiul naționalităților ci pe cel al provinciilor istorice. Dar de această dată nu mai dezvoltă un plan de federalizare⁵².

Proiectul susținea misiunea central europeană a Austriei, idee susținută și de Aurel C. Popovici, fiind totodată și unul dintre cele mai articulate proiecte de federalizare a imperiului habsburgic⁵³.

⁵⁰ Graur, *Cu privire*, p. 195 și următoarea. Vezi și Ciorănescu, *Românii*, p. 26; Mihăilescu, *Transilvania*, p. 55 Popovici, *Stat și națiune*, p. 216

⁵¹ Graur, *Cu privire*, p. 234

⁵² Sabina Fati, *Transilvania o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918*, Cluj, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, 2007, p. 121 (În continuare: Fati, *Transilvania...*)

⁵³ Nicolae Bocșan, Stelian Mândruț, „Idei și proiecte de federalizare la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea”, în *Artă, Istorie, Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 345 (În continuare: Bocșan, *Idei...*)

František Palacky la 11 iunie 1848 trimite Parlamentului de la Frankfurt o scrisoare, rămasă celebră, în care respingea propunerea de a se uni Austria și Prusia într-un singur stat german. Afirmăția care l-a făcut celebru se găsește în această scrisoare: „Într-adevăr dacă Austria ar fi încetat mai demult să existe, atunci ar fi trebuit să ne străduim în interesul Europei, mai mult, al umanității, ca s-o recreăm cât mai curând”⁵⁴. Astfel că Imperiul Austriac avea un rol benefic atât în politica internă cât și în cea externă, deoarece era singura putere care se putea opune intereselor Germaniei și Rusiei țariste⁵⁵.

Aurel C. Popovici în lucrarea sa *Stat și națiune* elaborează un comentariu asupra consecințelor ce ar fi decurs din aplicarea planului propus de František Palacky. El considera că imperiul n-ar fi fost silit niciodată să facă „funesta experiență dualistă”, ar fi fost scutit de permanentele frământări și agitații în jurul „dreptului constituțional boem” și mai ales „niciodată nu s-ar fi ajuns pe baza unor principii <<istorico-politice>> banditești, la sistematica asuprire a majorității naționalităților și la rușinoasa luptă de exterminare izbucnită între naționalități”, iar pe de altă parte Palacky ar fi vindecat și megalomania aristocrației maghiare⁵⁶.

Teoreticianul federalismului Aurel C. Popovici a apelat și la personalități de prim rang din sfera istoriei ideilor politice, aici mă refer la volumul *Despre Democrație în America*, apărută în 1853, de Alexis de Tocqueville. Lucrarea oferea o caracterizare a statului federal, vorbind despre o „formă de societate” în care mai multe populații se contopesc într-una singură, bazându-se pe interese comune.

⁵⁴ Mihăilescu, *Transilvania*, p. 44. Vezi și William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală și socială 1848-1938*, Iași, Polirom, 2000, p. 288 (În continuare: Jhonston, *Spiritul...*)

⁵⁵ Graur, *Cu privire*, p. 197 și următoarea

⁵⁶ Popovici, *Stat și națiune*, p. 217

Singurul lucru inaccesibil pentru Aurel C. Popovici era faptul că Statele Unite ale Americii era o federație statală care nu agrea fărâmițarea etno-națională și nu avea la bază criteriile de apartenență tradițională sau cultural-lingvistică. Astfel că pentru politicianul român democrația rămânea o alternativă a naționalismului⁵⁷.

Unicul supraviețuitor al austromarxismului după cel de-al doilea război mondial Karl Renner (1870-1950), l-a inspirat într-o oarecare măsură pe Aurel C. Popovici, prin faptul că acesta era împotriva federalismului pe baze istorice. Renner a preluat moștenirea schemei federaliste, propusă de medicul evreu maghiar Adolf Fischhof (1816-1893) și a expus-o în lucrarea sa *Österreich und die Burgschaften seines Bestandes: Politische Studie (Austria și garanțiile stabilității sale. Studii politice) (Viena 1869)*, prin care venea în apărarea federalismului cultural. Renner a respins cererea evreilor de autonomie culturală; aceștia trebuiau să rămână doar o grupare religioasă, nu una națională⁵⁸.

Karl Renner a afirmat că Aurel C. Popovici a plecat de la programul federal al Partidului Social-Democrat⁵⁹. Acest fapt nu este adevărat deoarece preocupările lui Aurel C. Popovici cu privire la federalizarea monarhiei habsburgice sunt din timpul lucrării *Replica*⁶⁰.

Atât Karl Renner cât și Otto Bauer erau adepții federalismului pe principii istorice, propunând un „federalism

⁵⁷ Neuman, *Ideologie*, p. 88. Vezi și Popovici, *Stat și națiune*, p. 212

⁵⁸ Johnston, *Spiritul*, p. 119. Vezi și Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, Traducere de Anca Opric, Iași, Polirom, 1997, p. 100

⁵⁹ Graur, *Cu privire*, p. 221

⁶⁰ Aurel C. Popovici, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară la „Memoriul” studenților universitari din România*, Ediția a doua revizuită, București, Tipografia Carol Göbl, 1892, p. 144 (În continuare: *Replica...*)

personal”, „în care sfera vieții naționale – limba și cultura – era complet separată de instituțiile administrative și de cele economice”, care avea la bază principiul autonomiei personale⁶¹.

Și Aurel C. Popovici era de părere că trebuie eliberată o constituție care „să recunoască și să garanteze individualitatea național-politică a diferitelor sale națiuni, iar pe de altă parte, să asigure cu adevărat unitatea și forța imperiului”⁶².

Proiectul lui Aurel C. Popovici este unic datorită ecoului pe care l-a suscitât în întreaga Europă, el fiind acceptat ca document de lucru în cercurile neoconservatoare din jurul lui Franz Ferdinand, dar și – nu în ultimul rând – pentru implicațiile sale geopolitice⁶³.

Așa cum am amintit cartea *Stat și națiune*, a apărut la Leipzig în 1906, ea întâmpinând pe parcursul difuzării sale diferite obstacole. Maghiarii aflând de demersurile întreprinse de Aurel C. Popovici în vederea elaborării lucrării, au bănuit conținutul acesteia. Pentru a opri tipărirea ei au încercat să-i ofere autorului suma de 200 000 de coroane. Cum era de așteptat bănațeanul a refuzat oferta, pentru că a știut care este valoarea lucrării sale. După apariția cărții, maghiarii au confiscat imediat tirajul, inclusiv cel difuzat în Austria și o bună parte din ediție a fost cumpărată de guvernul maghiar și transportată la Budapesta⁶⁴. Procurorul de la Budapesta a găsit drept motiv să confişte tirajul cărții delictul: „ofenză la adresa Maj. Sale și ațitare”⁶⁵.

⁶¹ Fati, *Transilvania*, p. 149

⁶² Popovici, *Stat*, p. 188

⁶³ Nemoianu, *România*, p. 115

⁶⁴ Schifirneț, *Geneza*, p. 172-173

⁶⁵ *Drapelul*, an VI, nr 21, 21 feb/6 martie 1906, p. 2

Receptarea și ecoul lucrării Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei - Mari

Aurel C. Popovici era caracterizat ca fiind însuflețit „cu verva sa unică, neîntrecută, cu temperamentul său vulcanic, cu forța irezistibilă a individualității sale cotropitoare.”⁶⁶.

Constantin Stere a afirmat în ziarul *Curentul* (din 16 ianuarie 1935) că lucrarea lui Aurel C. Popovici *Stat și națiune* a fost editată cu fonduri asigurate de guvernul român (liberal) prin Vasile Lascăr (ministru de interne) și Emil Costinescu (ministru de finanțe)⁶⁷, în această perioadă prim-ministru era Dimitrie A. Sturdza. Astfel se poate dovedi că autoritățile de la București au luat hotărâri legate de mișcarea națională a românilor din Transilvania și Ungaria.

După apariția lucrării *Stat și națiune* grupările politice din Imperiul Austro-Ungar au luat o atitudine atât pro cât și contra ideilor difuzate în lucrarea lui Aurel C. Popovici.

În Austria lucrarea s-a bucurat de ecouri pozitive, astfel că ideea unei Austrii-Marii va acumula numeroși aderenți, atât printre „gross-österreich-istii” care erau grupați în jurul social-creștinilor austrieci, cât și cealaltă parte a spectrului politic, în sânul democraților. Aceștia în cadrul programului adoptat în congresul de la Brünn, încă din anul 1899, și-au propus transformarea Austriei într-un stat federal-democratic. Și ei, la fel ca și Aurel C. Popovici, propuneau înlocuirea sistemului dualist cu un „stat federal de naționalități”, care să fie organizat nu după dreptul istoric, ci prin constituirea unor „corpuri de administrație autonomă, delimitate după criteriul național”⁶⁸. Aceste entități autonome urmau să-și creeze camere legislative naționale alese pe baza votului universal. La fel ca în proiectul lui

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ Graur, *Cu privire*, p. 222

⁶⁸ Graur, *Cu privire*, p. 207

Popovici, delimitările după naționalități vor urma să cuprindă minorități diferite, din cauza structurii etnice amalgamate a populației imperiului, drepturile minorităților naționale urmau să fie apărate de o lege specială votată de parlamentul central⁶⁹.

Cartea lui Aurel C. Popovici a fost primită cu interes și în mediile social-democratice austriece. Astfel, nu după mult timp de la apariția lucrării *Stat și națiune*, Karl Renner scria în lucrarea *Grundlagen und Entwicklungszielen der Österreich-Ungarischen Monarchie (Bazele și evoluția monarhiei austro-ungare)*, apărută în 1906, că lucrarea lui Popovici a fost interzisă în Ungaria și ca a fost scrisă de un scriitor foarte îndemânat, cu înaltă cultură, bine informat în literatura politică a francezilor, germanilor, maghiarilor și românilor⁷⁰. Cartea a mai fost apreciată și comentată pe larg de săptămânalul vienez *Gross Österreich* care era adeptul proiectului de federalizare a imperiului habsburgic, propus de Aurel C. Popovici, având chiar la bază cartea acestuia⁷¹.

Personalitatea de bază, care era singura în măsură să pună în aplicare proiectul de federalizare al lui Aurel C. Popovici, Franz Ferdinand, îi dezvăluia generalului Margutti, în 1913, următoarele: „Trăiesc și voi muri pentru federalism, este unica mântuire a monarhiei, dacă mai poate s-o mântuie ceva. Dualismul este în zilele noastre un regim cu totul învechit, el intră în categoria absurdităților, anomaliilor”⁷². Astfel că de acesta își legase Aurel C. Popovici toate speranțele, dovedind totodată lumii culte că și o minte valahă poate avea o vedere largă asupra problemelor internaționale și mai ales să facă o temeinică și documentată pledoarie în

⁶⁹ *Ibidem*, p. 207-208

⁷⁰ *Ibidem*, p. 218-220

⁷¹ Mihăilescu, *Transilvania*, p. 65

⁷² Graur, *Cu privire*, p. 232

favoarea federalismului. Iar în urma aplicării acestui proiect Aurel C. Popovici urma să devină cancelarul viitoarei federații la care spera că va adera și Vechiul Regat și chiar Basarabia⁷³.

Deși Aurel C. Popovici a reușit să câștige încrederea viitorului moștenitor al tronului habsburgic și să fie menit a deveni „der Kanzler-ul” Statelor Unite ale Austriei Mari, ideile sale au ridicat în schimb protestele croaților, cehilor, polonezilor și maghiarilor, care erau împotriva centralismului austriac deoarece acesta le îngrădea autonomia lor⁷⁴.

Conducătorul slovacilor, Mihai Hodža, acceptă planul lui Aurel C. Popovici, cu condițiile următoare:

- împăratul să de-a unele garanții prealabile populațiilor nemaghiare din imperiu
- să acorde drept de vot universal pe cuprinsul întregului imperiu, chemând astfel la viață politică toate păturile țărănești și muncitorești din Ungaria⁷⁵.

Nici în Germania lucrarea lui Aurel C. Popovici n-a trecut neobservată de adversarii tezei pangermaniste, critica venind din cealaltă tabără, din partea cercurilor naționaliste germane⁷⁶. Numeroase articole au fost publicate în presa germană, care vorbeau despre vasta sa cultură politică și erau de părere cu autorul în ceea ce privește reformarea monarhiei habsburgice, care era o necesitate indispensabilă pentru menținerea echilibrului european. Iar ziare precum *Kölnische Zeitung* și *Reichenberger Zeitung* vedeau în planul federalist propus de Aurel C. Popovici **germenele viitoarei Europe unite și democratice**⁷⁷.

Proiectul federal al lui Aurel C. Popovici a fost vehement respins de cercurile guvernamentale maghiare, care

⁷³ Ciorănescu, *România*, p. 69

⁷⁴ *Ibidem*, p. 77

⁷⁵ *Ibidem*

⁷⁶ Bocșan, *Ideii*, p. 352

⁷⁷ Mihăilescu, *Transilvania*, p. 65

considerau că aplicarea acestui proiect va avea drept consecință desființarea „statului istoric ungar”. Cartea a fost interzisă în Ungaria, scoasă din librării, confiscată și distrusă. Împotriva autorului a fost deschisă o acțiune judiciară pentru înaltă trădare⁷⁸.

Publicațiile românești precum *Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei*, *Libertatea* și *Drapelul* au fost de părere că românii trebuiau să se sprijine în primul rând pe forțele proprii și să nu își pună încrederea în parlamentul de la Viena, deoarece acesta nu le putea oferi românilor protecție sigură în fața politicii discriminatorii a guvernanților de la Budapesta⁷⁹. În ceea ce privește cartea lui Aurel C. Popovici *Stat și națiune*, aceste publicații s-au abținut să comenteze viabilitatea proiectului.

Cel mai înflăcărat adversar al ideilor lui Aurel C. Popovici cu privire la federalizarea imperiului habsburgic și includerea imediată a Transilvaniei în granițele acestui imperiu a fost Vasile Goldiș. Acesta a respins acuzațiile ministrului de interne al Ungariei, care îi învinuia pe românii din Transilvania că și-au însușit tezele lui Aurel C. Popovici și că urmăresc să submineze temeliile statului. Deputatul Vasile Goldiș i-a asigurat pe parlamentari că atât românii cât și celălalte naționalități nu doreau știrbirea integrității teritoriale a Ungariei, ci se ridicau împotriva maghiarizării forțate. Vasile Goldiș este de părere că loialitatea etniilor și naționalităților nemaghiare putea fi câștigată doar prin renunțarea la falsul constituționalism, care prevedea introducerea votului universal și respectarea prevederilor legilor naționalităților din 1868⁸⁰.

⁷⁸ Nandriș, *Aurel C. Popovici*, p. 35

⁷⁹ Mihăilescu, *Transilvania*, p. 71

⁸⁰ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915, p. 434-435

Românii bucovineni au receptat proiectul Statelor Unite ale Austriei Mari mult mai favorabil decât cei din Transilvania și Ungaria, din dorința de a se uni cu frații lor din monarhie. Printre adepții bucovineni ai proiectului lui Aurel C. Popovici îi menționăm pe socialistul G. Grigorovici și Isopescul – Grecul. Acesta din urmă în ședința din 22 octombrie 1918, a proclamat ruperea Bucovinei de Austria, evocându-l în discursul său pe Aurel C. Popovici⁸¹.

În România cartea lui Aurel C. Popovici s-a bucurat de atenția specială a lui Nicolae Filipescu, care era interesat de o eventuală includere a României în federația Austriei Mari. Nicolae Filipescu era adeptul Austriei Mari – *Gross Österreich* deoarece considera că aceasta era singura modalitate de a da tuturor naționalităților egală îndreptățire sub conducerea Austriei⁸².

O altă personalitate importantă din cadrul scenei politice românești a fost Take Ionescu, care a fost un adversar al proiectului federal conceput de Aurel C. Popovici, deoarece el dorea o unire a tuturor românilor și o introducere a tuturor românilor sub tutela imperiului habsburgic⁸³. Titu Maiorescu nu a fost nici adversar al transformării Austro-Ungariei într-o mare federație, după proiectul propus de Aurel C. Popovici, nici al aderării României la viitoarea federație Statele Unite ale Austriei Mari⁸⁴.

Filogermanul Constantin Stere a urmărit pas cu pas ideile pe care le-a expus Aurel C. Popovici în lucrarea sa *Stat și națiune*, exprimându-și doar opiniile despre ele⁸⁵. Și marele istoric Nicolae Iorga a apreciat cunoștințele de

⁸¹ Graur, *Cu privire*, p. 240-241

⁸² Ciorănescu, *Românii*, p. 78-79. Vezi și Racovițan, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 89

⁸³ *Ibidem*, p. 81

⁸⁴ *Ibidem*, p. 82

⁸⁵ Schifirneț, *Geneza*, p. 182

excepție ale autorului, bogăția informațiilor, dar a respins planul propus⁸⁶.

Analiză comparativă între lucrarea Stat și națiune.
Statele – Unite ale Austriei – Mari și toate celălalte
lucrări ale lui Aurel C. Popovici anterioare și posterioare

Așa cum am amintit cartea *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari* reprezintă opera de căpătâi a politologului român, Aurel C. Popovici, în care și-a expus ideile și tezele care vizau salvarea imperiului habsburgic de la declin. Aurel C. Popovici nu a redactat doar această lucrare ci și alte lucrări care vin în sprijinul lucrării amintite, fiind vorba despre: celebra *Replică*, *Principiul de naționalitate*, *Cestiunea naționalităților și modurile soluționii sale în Ungaria, Naționalism sau democrație și La question roumaine en Transylvanie et en Hongarie*.

În lucrarea *Replica* este expusă pentru prima dată viziunea sa despre federalism ca soluție pentru rezolvarea problemelor naționalităților, Aurel C. Popovici pornind de la memorialul prezentat de români din Transilvania, Ungaria și Bucovina, împăratului la Olmuz, în 25 februarie 1849, în care se cerea „o constituțiune pe temeiul principiilor federale”, aceasta reprezentând singura cale de a satisface doleanțele românilor din aceste teritorii. *Replica* are la baza sa constructivă principiul de naționalitate care este „momentul alcătuitor de stat”, astfel autorul afirmă că „stăruințele națiunilor se mișcă în acest sens”⁸⁷.

Începând cu această lucrare Aurel C. Popovici se gândește la reorganizarea Imperiului habsburgic, dorind să acorde autonomie națiunii românești cât și celorlalte

⁸⁶ Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 52

⁸⁷ Popovici, *Replica*, p. 4

naționalități. Acest fapt nu se putea întâmpla doar în cazul în care sistemul dualist era abolit, iar singura soluție pe care o vedea autorul era federalizarea imperiului⁸⁸. Astfel că soluția propusă aici va fi dezbătută pe larg în paginile lucrării *Stat și națiune*.

Tot în această lucrare, Aurel C. Popovici, face diferența dintre dreptul istoric și dreptul etnic, iar în ceea ce privește definirea națiunii, el pune accent pe conștiința națională care este superioară celei istorice. Aceste principii sunt dezbătute pe larg în lucrările *Stat și națiune* și *Naționalism sau democrație*⁸⁹.

În broșura intitulată *Principiul de naționalitate* Aurel C. Popovici definește conceptele de națiune, conștiință națională, naționalism, patriotism și asimilarea naționalităților. Aurel C. Popovici redă o concepție originală despre națiune. Chiar dacă nu se referă direct la conceptul de națiune, Aurel C. Popovici folosește termenul de naționalitate, atribuindu-i că are *conștiință națională*⁹⁰. Conștiința națională reprezintă rezultatul culturii unui popor și este totodată un element definitoriu pentru națiune, care are ca scop argumentarea acțiunilor naționalităților de a-și câștiga autonomia. Astfel se poate depista dorința naționalităților de a trăi într-un stat național propriu.

În ceea ce privește rolul conștiinței naționale în lupta pentru drepturi, Aurel C. Popovici accentuează spunând că „drepturile naționale nu sunt numai drepturi privitoare la libera folosire a limbilor naționale, ci ele tind a constitui baza dreptului public a unei naționalități”⁹¹.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 144

⁸⁹ Schifirneț, *Geneza modernă*, p. 157

⁹⁰ *Ibidem*, p. 9. Vezi și Schifirneț, *Geneza*, p. 103-104

⁹¹ Popovici, *Principiul*, p. 21

În concluzie Aurel C. Popovici afirmă: „Fiecare popor conștient de naționalitatea sa și locuind un teritoriu compact are dreptul de a se constitui, după propria sa voință într-o formă de stat independent sau de a se uni cu un altfel de stat pe baza comunității lor naționale”⁹².

În ceea ce privește problematica asimilării, Aurel C. Popovici o consideră nedreaptă și condamabilă din toate punctele de vedere, el catalogând-o ca fiind „un război de cucerire, este declararea fățișă a luptei de rase, pe viață și pe moarte”⁹³.

Această problemă a asimilării este reluată în lucrarea sa fundamentală *Stat și națiune*, dar din perspectiva politicii guvernelor dualiste ungurești, care urmăreau deznaționalizarea forțată a românilor.

Trebuie amintit faptul că Aurel C. Popovici era preocupat de a cunoaște mișcarea socialistă, citând personalități din sfera socialismului precum: Karl Marx, Karl Liebknecht sau socialiștii austrieci⁹⁴, la a căror întruniri a participat în perioada studenției sale⁹⁵. Astfel că socialismul austriac și-a pus amprenta asupra principiului federalizării imperiului pe criterii naționale.

Aurel C. Popovici își încheie lucrarea *Principiul de naționalitate* concluzionând următoarele: „Când din principiul de naționalitate derivăm drepturi naționale de autonomie și de unitate, trebuie să fim gata a folosi această biruință pentru ca întreg corpul națiunii să aibă parte de ele”⁹⁶.

⁹² *Ibidem*

⁹³ *Ibidem*, p. 31

⁹⁴ Cele mai importante personalități ale socialismului austriac în perioada 1848-1938 au fost: Victor Adler, Otto Bauer, Karl Renner și Max Adler. Johnston, *Spiritul*, p. 112-124

⁹⁵ Popovici, *Principiul*, p. 43

⁹⁶ *Ibidem*, p. 44

O altă lucrare importantă care reprezintă continuarea logică a lucrării *Principiul de naționalitate* este lucrarea *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*. Încă de la începutul acestei lucrări Aurel C. Popovici își exprimă intența sa cu privire la „principiul de naționalitate cu condițiunile de existență și consolidare a regatului Sf. Ștefan”⁹⁷. În *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*, Aurel C. Popovici expune reforme constituționale care aveau ca urmare consolidarea statului existent și atașarea naționalităților „cătră patria lor milenară”. În această lucrare Aurel C. Popovici relatează că în Austria s-au făcut încercări de federalizare, pe baza principiului dreptului istoric, dar nu s-a ajuns la nici un rezultat favorabil.

Aurel C. Popovici relatează sintetic atât programul politic de maghiarizare cât și tacticile de aplicare ale acestuia, enumerând șase elemente: 1. Este negată individualitatea colectivă a naționalităților nemaghiare, dar mai este negat și principiul egalității în drepturi a indivizilor în raport cu constituția și statul; 2. Școala este considerată instrumentul cel mai potrivit pentru maghiarizarea oamenilor de altă naționalitate din cadrul imperiului. Limba maghiară a fost obligatorie în învățământul de stat și în grădinițele de copii; 3. Maghiarizarea treptată a școlilor medii ale naționalităților; 4. Introducerea legii de colonizare în urma căreia erau aduși coloniști maghiari și infiltrați în zonele locuite preponderent de români; 5. Centralizarea administrației, în urma căreia se urmărea maghiarizarea aparatului de stat din comunitățile românești și numirea unor funcționari nemaghiari în comunitățile ungurești; 6. A fost introdusă căsătoria civilă și matricolele de stat, astfel era facilitată încrucișarea raselor⁹⁸.

⁹⁷ Popovici, *Cestiunea*, Prefață, p. V

⁹⁸ *Ibidem*, p. 12

În ceea ce privește principiile tactice, în concepția lui Aurel C. Popovici, acestea erau: 1. Încercarea de a frâna și paraliza întreaga presă a naționalităților, în urma căreia era împiedecată critica politicilor de deznaționalizare; 2. Izolarea „agitatorilor” prin închisoare sau auto-exil; 3. Ameliorarea situației țărănimii, a preoților și a dascălilor din rândul naționalităților; 4. Încercarea unei colaborări la nivelul elitelor, în urma căreia să nu mai existe împotrivirii între tabere; 5. Impunerea presei maghiare de a deschide orice subiect legat de problema naționalităților; 6. Subvenționarea unor publicații din Austria și Germania care să susțină politica guvernelor de la Budapesta⁹⁹.

Aurel C. Popovici este de părere că nu se pot nega naționalitățile prin lege, deoarece ele au „origine comună, limbă proprie națională, au tradiții, obiceiuri și moravuri comune și mai presus de toate pentru că au conștiința individualității lor naționale”¹⁰⁰.

Drept concluzie autorul spune că maghiarizarea naționalităților este imposibilă în condițiile dezvoltării progresive a principiului de naționalitate, iar continuarea acestei politici va avea ca rezultat negativ: dușmănia și ura naționalităților împotriva statului maghiar¹⁰¹.

În cea de-a doua parte a lucrării, Aurel C. Popovici elaborează două soluții una parțială și una definitivă. Prima soluție se referea la apropierea dintre români și maghiari pe baza unui „modus vivendi”, luarea unor măsuri legislative și administrative: desființarea legislației presei din Ardeal și înlocuirea ei cu legea presei existentă în Ungaria; desființarea legii electorale din Ardeal și înlocuirea ei cu legea existentă în Ungaria; împărțirea cercurilor electorale pe

⁹⁹ *Ibidem*, p. 13

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 14

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 25

naționalități; delimitarea comitatelor după criteriile naționale cu compensarea reciprocă a micilor enclave; revizuirea Legii egalei îndreptățiri a naționalităților¹⁰².

Cea de-a doua soluție propusă de Aurel C. Popovici pleacă de la proiectul lege a naționalităților prezentat dietei de la Pesta de deputații naționalităților în 1866, intitulat „Proiect de lege în cauza limbilor și naționalităților țerii”¹⁰³ sau de la „Proiectul de lege pentru reglementarea și asigurarea naționalităților și limbilor de țară în Ungaria”, proiect dezbătut și aprobat în „clubul deputaților naționalităților” din parlamentul Ungariei și acceptat în 1870, de Partidul Democrat Maghiar al lui Tisza Kálmán¹⁰⁴.

Pentru asigurarea unui *modus vivendi*¹⁰⁵ Aurel C. Popovici a mai propus următoarele: abrogarea legii cu privire la administrarea din partea Statului a fondurilor grănicerești și revenirea lor la situația anterioară; modificarea legii colonizării în sensul de a nu se popula comunele noi decât cu coloniști de naționalitatea comunelor din împrejurimi; asigurarea libertății de întrunire și asociere¹⁰⁶.

Ambele proiecte urmăreau recunoașterea oficială a naționalităților maghiară, română, sârbă, slovacă, ruteană și germană ca naționalități care alcătuiesc statul ungar, având totodată și dreptul de a participa din plin la politica statului și folosirea limbilor materne. Nici unul din cele două proiecte nu au fost aplicate.

Aurel C. Popovici a fost adeptul federalismului, considerând că centralismul conduce la omnipotența statului, la restrângerea libertăților individuale, la autoritarism sau

¹⁰² *Ibidem*

¹⁰³ Textul integral al proiectului legii este reprodus la sfârșitul lucrării de Aurel C. Popovici în *Cestiunea*, p. 49-52

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 31-34

¹⁰⁵ Expresie din limba latină care înseamnă *modul de trai*.

¹⁰⁶ Popovici, *Cestiunea*, p. 34-35.

chiar absolutism și dictatură. Astfel are loc lansarea primului proiect de federalizare și anume: **federalizarea Ungariei**.

Am dori să arătăm coordonatele generale ale proiectului¹⁰⁷:

1. Arondarea naționalităților după structura etnică pe baza unui sistem care să asigure compensarea reciprocă a enclavelor. Astfel erau create teritorii pentru maghiari, români, slovaci, sârbi, ruteni și secuii din Transilvania.
2. Descentralizare radicală a puterilor în stat. Existența unui guvern comun, legislație comună și o putere judiciară comună la Budapesta, care să asigure interesele țării.
3. Competențele guvernului și legislativului central se vor extinde asupra următoarelor domenii: relațiile cu Austria, domeniile coroanei, armata, revizuirea tratatelor de stat, politica monetară, dreptul maritim, dreptul comercial și cambial¹⁰⁸, dreptul montan, legislația privind cetățenia, pașapoarte, poliția pentru străini, industrie, comerț ambulant, legislația și administrația vămile, căile ferate, poșta, telegraful, drumurile naționale, navigația, porturile, afacerile bancare, de credit și asigurare, protecția mărcilor și a metalelor nobile, probleme de justiție între statul federal și statele naționale, dar și între acestea și cetățenii străini și finanțele federale.
Toate aceste ramuri ale administrației, justiției, cultelor, instrucțiunii publice, ale apărării țării și ale finanțelor fiecărui stat vor fi pe baza principiilor autonomiei.
4. Se înființează la Budapesta o cameră federală, iar alegerile pentru acest organism vor fi asigurate de

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 39-40

¹⁰⁸ Dreptul de a întocmi un document prin care cel care-l semnează se obligă să plătească necondiționat, la un anumit termen și într-un anume loc fixat dinainte, o sumă de bani.

guvernul central pe baza votului universal, direct și secret, de către totalitatea cetățenilor Ungariei.

5. Fiecare naționalitate trebuia să aibe un stat național propriu, un guvern, organ legislativ și putere judecătorească. Astfel că toate acestea alcătuiau Statul federal ungar.
6. Guvernul federal va fi compus din reprezentanții fiecărui stat național, desemnați de propriile corpuri legislative în număr proporțional.
7. Regele urma să numească pentru fiecare stat din componența federației un guvernator care era responsabil corpului legiuitor din statul respectiv. Numirea regală avea loc dintre trei candidați desemnați de adunarea legislativă.

Limba maghiară devenea limba de stat în guvernul federal, în legislația centrală, între statele naționale și statul federal, precum și între statele naționale¹⁰⁹.

Conform acestui proiect Ungaria ar fi devenit stat federal în care naționalitățile erau recunoscute ca individualități naționale, iar principiul național era satisfăcut.

Deși Aurel C. Popovici era convins că ideile sale nu vor fi ascultate de clasa politică și de opinia publică maghiară, care era ferm convinsă de durabilitatea dualismului, demersul său a pornit de la constatarea că puterea Triplei Alianțe ar fi paralizată, în situația izbucnirii unui război, prin nerezolvarea problemei naționale din Ungaria. Aici se vede vizionarismul și analiza lucidă a lumii întreprinsă de Aurel C. Popovici care a afirmat la 1894, următoarele: „O pușcătură în Albania poate aprinde arsenalele păci, ear’ omul care vede clar în această situație din întreg Sud-Ostul Europei, trebuie să se îngrozească la reflecțiunea: ce are să se întâmple când va isbucni războiul, despre care toți bărbații mari ai secolului, Bismarck, Moltke

¹⁰⁹ Popovici, *Cestiunea*, p. 40

ș.a sunt de acord că va schimba într'un mod radical și nînchiptuit harta politică și etnografică a Europei?"¹¹⁰.

Răspunsul se găsește după mai bine de două decenii, în ultima carte a lui Aurel C. Popovici, apărută postum: *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, în 1918. Atunci „puscătura”, nu departe de Albania, la Sarajevo, avusese loc.

La sfârșitul lucrării Aurel C. Popovici încheie studiul său cu un capitol în care lansează trei concepte importante pentru epoca în discuție: panmaghiarism, panslavism și dacoromânism. Aceste concepte la va aprofunda în capitole întregi în lucrarea *Stat și națiune*.

Aurel C. Popovici definește pangermanismul ca fiind acțiunea de maghiarizare forțată a popoarelor din Ungaria. Este catalogată ca fiind o politică grandomană și păguboasă pentru viitorul Ungariei. Cu toate acestea românii nu au dorința ca Imperiul Habsburgic să fie nimic¹¹¹.

La încheierea lucrării Aurel C. Popovici își expune ideea pentru care a pledat în lucrările sale, și anume: un imperiu organizat pe baze federale, care să asigure egalitatea și libera dezvoltare a naționalităților sale. Astfel panrusismul putea fi oprit¹¹².

În urma analizei făcute mai sus se poate observa aportul acestor lucrări la ideea de federalizare susținută de Aurel C. Popovici. Astfel că, în lucrarea *Replica* Aurel C. Popovici urmărește să impună principiul federalizării monarhiei prin delimitarea imperiului pe criterii naționale, iar federalismul este invocat ca o posibilă soluție alternativă la dualism. Dar în *Cestiune*, Aurel C. Popovici elaborează primul său proiect federalist, și anume, **federalizarea Ungariei**, plecând de la

¹¹⁰ *Ibidem*, Prefață, p. VII

¹¹¹ *Ibidem*, p. 43

¹¹² *Ibidem*, p. 47

convingerea că imperiul trebuie să intre într-o nouă etapă a istoriei sale.

Dorim ca în rândurile ce urmează să expunem modul cum a gândit politologul bănăţean proiectul federal al Statelor Unite ale Austriei Mari, și ce a urmărit prin planul pe care l-a expus.

Lucrarea lui Aurel C. Popovici *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei Mari* este importantă atât din punct de vedere al documentației cât și din punct de vedere al ecoului pe care l-a suscitată în întreaga Europă centrală. Iar proiectul pe care Aurel C. Popovici l-a propus în această lucrare este original. Mai ales după anul 1918, când lucrarea sa se afla pe birourile tuturor miniștrilor austrieci¹¹³.

În ceea ce privește concepția lui Aurel C. Popovici ea poate fi sintetizată în următoarele idei principale: renunțarea la trecutul istorico-politic, dar și renunțarea la constituția dualistă și adoptarea unei concepții a unui imperiu al Marii Austriei, așezat pe principiul dinastic, destoinicie militară și „dreptate față de toate popoarele care dau un conținut acestui imperiu”¹¹⁴.

De-a lungul primei părți a cărții *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei Mari*, Aurel C. Popovici în urma demersului pe care îl întreprinde ajunge la concluzia că „introducerea federalismului în întregul imperiu, pe baza delimitării naționalităților, în hotarele lor etnografice”¹¹⁵ este singura opțiune de a salva imperiul habsburgic de la declin.

Aurel C. Popovici rezervă capitolul VI tratării unui subiect relativ important și anume principiile federalizării monarhiei pe baza drepturilor istorice, cerând renunțarea la aceste principii, considerând că este „drumul care să ne

¹¹³ Schifirneț, *Geneza*, p. 182

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 19

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 90

scoată din acest haos babilonic și să ne ducă la o viață ordonată pentru popoare, în cadrul imperiului”¹¹⁶.

Aurel C. Popovici credea că la începutul secolului al XX – lea, problema primordială a monarhiei era de a decide între dualism sau federalism pe criterii naționale¹¹⁷. Astfel, el propunea un stat federal organizat pe baza delimitării națiunilor, iar modelele pe care le-a avut au fost Elveția, Belgia, Germania și Statele Unite ale Americi, atât în ceea ce privește libertatea națiunilor cât și constituțiile acestor state.

Autorul propune o nouă structură a Austriei Mari pe bază etnografică în cinsprezece state. Noile state propuse de Aurel C. Popovici sunt¹¹⁸:

1. Austria-germană – adică Austria interioară germană împreună cu întregul ținut german de la granița maghiară apuseană, împreună cu ținutul german din sud-estul Boemiei și al Moraviei de sud.
2. Boemia germană – partea de nord-vest a Boemiei împreună cu ținutul Tratenau.
3. Moravia germană (Silezia) care ar cuprinde aproximativ întreaga Silezie germană cu ținuturile germane din Moravia și Boemia, adică împreună cu regiunea Schönhengst. În acest ținut ar rămâne câteva mici insule cehe, între care una, ceva mai mare; dela Zotkittl până la Aussee.
4. Boemia – întregul ținut ceh al Boemiei, Moraviei și Sileziei.
5. Galiția apuseană – ținutul complect locuit de polonezi.
6. Galiția răsăriteană – partea ruteană a țării împreună cu comitatele rutene din Ungaria și Bucovina.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 108

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 191

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 235

7. Transilvania cu toate regiunile locuite de Români din Ungaria și România¹¹⁹.
8. Croația – împreună cu Dalmația, Istria croată, Fiume și insula Mur.
9. Ucraina – care ar îngloba toate așezările slovace.
10. Slovacia.
11. Woiwodina – ținutul sârbesc al Ungariei de sud.
12. Ungaria – ținutul maghiar.
13. Țara Secuilor – părțile maghiare ale următoarelor trei comitate ardelen: Trei-Scaune, Ciuc, Udvarshely, împreună cu părțile maghiare învecinate din Mureș-Turda.
14. Tirol.
15. Tiest – împreună cu Görz-ul italian și Istria italiană.

Fiecare naționalitate urma să aibe în primul rând un teritoriu delimitat, pe baza criteriului național, și să fie purtătoare de drepturi constituționale. După îndeplinirea acestor obiective era nevoie de înființarea unui guvern central care să se ocupe de interesele comune, dar în ceea ce privește interesele personale ale fiecărui stat, cu condiția să nu atenueze interesele comune, acestea variază de la un stat la altul. Iar în ceea ce privește numărul lor, autorul este de părere că nu este deloc mare în comparație cu cele patruzeci și cinci de state ale confederației americane sau cele nouăsprezece state, regate și provincii care formau monarhia habsburgică¹²⁰.

¹¹⁹ Punctele de graniță ale ținuturilor românești față de maghiari și ruteni ar fi aproximativ: Moldova Veche (la Dunărea de Jos), Biserica Albă, Nicolintz, Dolova, Sf. Mihai român, Salonta, Oradea Mare, Er. Szt. Miklos, Zadani, Gr. Tarna, Visk, Apșa-de-Sus, Petrova, Leordina, Lutoriza, Gârlibaba, Moldovița, Frumoasa, Frasin, Mega, Ciucur-Mare, Poienile. *Ibidem*, p. 235 (notă de subsol)

¹²⁰ *Ibidem*, p. 236-237

În ceea ce privește elaborarea constituției federative a Statelor Unite ale Austriei Mari, Aurel C. Popovici expune elementele care trebuiesc să fie avute în vedere¹²¹: - forma statului trebuie să fie monarhia, iar în fruntea sa să fie Franz Iosif I; - „Fiecare cetățean al unui stat național este în același timp și cetățean austriac”¹²²; - Statele Unite ale Austriei urmau să formeze un teritoriu vamal comun.

Competența imperiului și a organelor sale se întindea asupra listei civile a Coroanei, politica externă, armatei și marinei, legislației vamale, dreptului civil, penal și procedura, legislația și administrația marilor linii de tranzit pe cale ferată, dar și liniile necesare apărării imperiului, legislația cetățeniei și a domiciliului, dreptul maritim, pașapoarte, controlul străinilor, poliția sanitară și veterinară, fixării monedei și a cursului, sistemul de măsuri și de greutate, protecția mărcilor și a mostrelor, brevetele de invenții, jurisdicția litigiilor între statele componente, administrarea Bosniei și Herzegovinei și finanțele legate de veniturile și cheltuielile statului federal¹²³.

Guvernul federal urma să fie compus din reprezentanții statelor naționale, avându-l în frunte pe un cancelar numit de împărat. Parlamentul era bicameral, alcătuit din Camera deputaților și Senat. Camera deputaților urma să fie alcătuită din reprezentanții popoarelor întregii federații aleși prin vot universal, direct și secret, iar senatul urma să fie format din membrii Casei domnitoare. Guvernul federal urma să fie alcătuit din patruzeci și doi de membri delegați de către guvernele statelor naționale în funcție de numărul de cetățeni cu drept de vot din statul respectiv¹²⁴.

¹²¹ *Ibidem*, p. 242-243

¹²² *Ibidem*, p. 243

¹²³ *Ibidem*, p. 243-244

¹²⁴ *Ibidem*, p. 244-245

Fiecare stat național care făcea parte din federație avea dreptul la o constituție proprie care trebuia aprobată de guvernul imperial. În ceea ce privește guvernele statelor din cadrul federației acestea aveau în fruntea lor un guvernator care trebuia să fie cetățean al statului respectiv. Guvernatorul alegea membrii guvernului, care trebuiau să fie aprobați de împărat¹²⁵.

Limba oficială a imperiului, a comunicării între statele componente și în relațiile internaționale urma să fie limba germană. Pe de altă parte fiecare stat național putea să-și hotărască limba națională¹²⁶.

Acesta este conținutul proiectului Statelor Unite ale Austriei Mari, pe care la întocmit Aurel C. Popovici.

După cum se poate observa Aurel C. Popovici a invocat proiectul federalist al lui Frantisek Palacky, din 1848, pentru delimitarea pe criterii naționale¹²⁷, el fiind de părere că dacă planul lui Palacky era aplicat, imperiul n-ar fi fost silit niciodată să facă „funesta experiență dualistă”, fiind scutit de permanentele frământări și agitații în jurul „dreptului constituțional boem” și mai ales „niciodată nu s-ar fi ajuns pe baza unor principii <<istorico-politice>> banditești, la sistematica asuprire a majorității naționalităților și la rușinoasa luptă de exterminare izbucnită între naționalități.”¹²⁸.

Austria și Ungaria reorganizată după planul lui Aurel C. Popovici de vedea a fi, după autor, un imperiu viabil și de durată. Autorul enumerând într-un întreg capitol elementele care puteau să-i confere superioritate noii federații de state egale și autonome¹²⁹.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 248

¹²⁶ *Ibidem*, p. 249

¹²⁷ *Ibidem*, p. 216-217

¹²⁸ *Ibidem*, p. 217

¹²⁹ *Ibidem*, p. 279

În ceea ce privește impactul proiectului propus de Aurel C. Popovici, acesta este de părere că maghiarii vor pierde mult din poziția lor, deoarece „maghiarii sunt o nație mică. Ei s-au obișnuit însă să privească statul maghiar actual, după concepțiile feudal-medievale, drept domeniul lor exclusiv. Noi nu mai trebuie să trăim însă în evul-mediu. De aceea nobilii fii ai lui Arpad trebuie să fie mulțumiți când își pot păstra individualitatea etnică”¹³⁰.

Pe de altă parte germanii austrieci „vor câștiga siguranța posesiunilor lor naționale [...] și vor ajunge, prin cultura lor superioară, la o preponderență naturală, în toate ramurile statului federal. Limba germană va fi limba internațională a federației – limba imperiului – întrebuițată de toate autoritățile centrale.”¹³¹, iar pentru românii și italienii din Austro-Ungaria, formarea noii federații va fi o împlinire de mult dorită, iar irendentismul va fi o boală a tinereții lor politice. Aurel C. Popovici mai este de părere că relațiile dintre Italia și România vor fi niște relații de prietenie față de imperiul habsburgic¹³².

Singura cale pe care autorul proiectului o vede este cea a „revoluției de sus”, prin renunțarea de către împărat și curtea vieneză la dualism și acceptarea federalismului național. Aceasta se putea face doar printr-o lovitură de stat, dată de împărat, deoarece maghiarii erau în stare să se opună instaurării federalismului național, pentru că li se anula „drepturile”¹³³.

Concluzia pe care Aurel C. Popovici o expune este că nu Austro-Ungaria din vremea sa „ar trebui creată, dacă n-ar exista”, ci Austria Mare pe care o propunea prin proiectul său¹³⁴.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 283

¹³¹ *Ibidem*, p. 282

¹³² *Ibidem*, p. 283

¹³³ *Ibidem*, p. 251

¹³⁴ *Ibidem*, p. 290

După această carte Aurel C. Popovici mai elaborează o lucrare intitulată *Naționalism sau democrație*, în 1910, care cuprinde o parte a editorialelor lui Aurel C. Popovici din revista *Semănătorul* și care este rod al experienței, lecturilor și reflexiilor proprii din ultimii douăzeci de ani de viață¹³⁵.

Elementele pe care le enumeră Aurel C. Popovici, ca făcând parte din lupta permanentă a unei naționalități împotriva tuturor celor care încearcă să-i șteargă individualitatea, sunt: limba, literatura, istoria, credințele, moravurile, datinile, tradițiile, obiceiurile, virtuțile, idealurile și faptele trecutului¹³⁶.

Lucrarea *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, apărută după moartea sa, în 1918, contracarează propaganda maghiară și scoate în evidență problema naționalităților din monarhia dualistă. Acest fapt este prezent încă din prefața lucrării: „Prezenta lucrare este destinată să demonstreze cu precizie care este nevoia de eliberare a românilor și cât este de mare dorința lor de a se elibera de sub jugul odios pe care ungurii l-au așezat asupra lor timp de atâtea secole”¹³⁷.

Conținutul acestei lucrări este preponderent autobiografic, și care specifică odiseea proiectelor sale privind federalizarea monarhiei. Începutul este plasat în anul 1891, după care insistă asupra proiectului Statelor Unite ale Austriei Mari, conceput ca un stat federativ format din națiuni autonome, subliniază ideea unui „imperiu oriental”, în care fiecare națiune să aibă propriul stat cu o largă autonomie¹³⁸.

Aurel C. Popovici este de părere că proiectul pe care l-a propus nu se putea instala decât printr-o lovitură de stat. El considera că Austria era un imperiu clasic al loviturilor de

¹³⁵ Popovici, *Naționalism*, p. 1-2

¹³⁶ *Ibidem*, p. 371-372

¹³⁷ Popovici, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, Lausanne și Paris, 1918, prefață, p. 5

¹³⁸ *Ibidem*, p. 219-220

stat, afirmând că și împăratul a introdus dualismul prin acest mijloc¹³⁹.

Franz Ferdinand credea că Aurel C. Popovici era omul ideal care să reformeze imperiul. Dar odată cu moartea sa, ultima speranță a naționaliștilor a dispărut iar pe mormântul său stă scris, „tot acest imperiu, ruinat de incapacitatea lui Francisc Iosif și a preferațiilor săi maghiari și germani se prăbușește. Nu mai este nici un motiv ca el să existe. Dar există nenumărate motive pentru ca el să fie distrus, ca națiunile subjugate să fie eliberate de acest jug insuportabil, de aceste guvernări ignorante și despotice”¹⁴⁰.

Aceasta este concluzia la care ajunge Aurel C. Popovici înainte de a trece la cele veșnice, iar aceste cuvinte pot fi considerate testamentul său. Dar întreaga sa operă exprimă mesajul de a păși într-o Europă federalizată, care să fie conștientă de valorile sale.

Aurel C. Popovici a fost unul dintre marii bănățeni care a reușit să ducă doleanțele românilor din Transilvania chiar și în fața regilor pentru a încerca să soluționeze cauza românească pentru care s-a zbatut atât de mult dedicându-și întreaga viață acestei cauze nobile și sublimie. Exemplu este întâlnirea din 1909 dintre arhiducele Franz Ferdinand și Sophie, ducesa de Hohenberg cu perechea regală românească la Sinaia. Întrunirea avea ca scop urmărirea soluționării cauzei românești, dar și întocmirea unor relații bune între România și Austro-Ungaria.¹⁴¹

¹³⁹ *Ibidem*, p. 220

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 222

¹⁴¹ Racovițan, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 80-81.

Un document inedit referitor la evenimentele de la 1848 din Lugoj

Daniel Lucian Ianăș

Încă din anul 1836, când dieta Ungariei decide introducerea limbii maghiare în administrație și magistratură, reînviată de hotărârea dietei din anul 1843, prin care se introduce limba maghiară ca limbă de predare în toate școlile populare, unde până atunci se folosea limba română sau sârbă, dezideratele naționale ale populației românești erau tot mai actuale.

Anul revoluționar 1848 a fost un prilej de luptă prin diferite mijloace pentru recunoașterea acestor deziderate naționale. În prima jumătate a anului, evenimentele desfășurate la Lugoj capitala comitatului Caraș, prin hotărârile celor două adunări ”tranșează cele mai importante chestiuni ale românilor bănățeni de atunci”¹ În acest context se înscrie și documentul inedit pe care îl prezentăm în continuare. Este o scrisoare deschisă adresată lugojenilor de avocatul român Simeon Brancovan din Pesta, originar „din vecinătatea Lugojului,, datată 27 august 1848 și redactată în grafia vremii (Fig. 1.)². El cere lugojenilor să trimită la Pesta, o deputație de 8 persoane (câte două de fiecare naționalitate, religie), oferind

¹ A. Cosma-Junior, *Eftimie Murgu și marea adunare națională de la Lugoj*, „Analele Banatului,, 1929, fasc.1, p. 91-93; Vezi și I.D.Suciu „*Revoluția de la 1848-1849 în Banat*,, Ed. Academiei, 1968

² Originalul scrisorii a fost identificat în Arhiva Colegiului Național „C.Brediceanu,, din Lugoj,o copie xeros se află în posesia noastră. Pentru transcrierea documentului mulțumim preotului prof. Dr. Vasile V. Muntean

acesteia găzduire și asistență juridică, pentru a obține pentru orașul Lugoj, dreptul de a avea magistrat „adecă o jurisdicție sau ocârmuire de primul grad(?), după forma cum are Vîrșeșul, Becicherecul Mare și Vinga,.. Acest magistrat numit le va da dreptul de a-și alege judecătorii din mijlocul lor, de religia și naționalitatea fiecăruia și astfel să poată folosi în magistratură ”limba nașterii sale, adecă părintească”. Făcând apel la înțelegere și conviețuire interetnică și interconfesională, el speră să obțină pentru comunitatea din Lugoj acest drept, de la Ministeriul unguresc și împăratul Ferdinand. Speranță deșartă spulberată de atitudinea duplicitară a acestora față de fruntașii revoluționari români. Nu cunoaștem dacă lugojenii au dat curs acestei chemări. Precipitarea evenimentelor din toamna anului 1848 ne face să credem că ea a rămas doar o inițiativă.

Cinstită comunitate din Lugoj

Firea își țâne dreptul său, dânsa petrece pe omul din ceasul nașterii, din leagănul prunciei până la sosirea morții, cu o simțire și îngrijire de ai săi de o nație, compatrioți, în a căroră vecinătate a(u) văzut omul întâia lumină (a) vieții, și aceasta a petrecut-o către dânsii fiind cu osebite frățească; asemenea putere firească străbătându-mi inima mă aflu oarecumva pătruns de o sfântă datorință a împlini îndemnătoriiul firii graiul, a da adecă după simțirea și fierbintele dorul meu, aceea ce dreptul fireasc, național și patriotic, iar în urma acestuia, ce cugetul înțelept, bun, curat și iubitor(i) de ai săi propune, și îndeamnă a jertfi nu numa(i) sârguitoare ostăneală, ci încât starea și puterile vor suferi a consacra ceva și cheltuială spre bunul național și folosul patriei.

Astfel de îngrijire națională în zilele de curând trecute îmi dădu a gândi, precum mare păcat, necuviință și nedreptate este, că Lugojenii nu să sârguiesc ca să-i ceară și

(să) caute folosurile ce li se cuvine după sarcina carea o poartă, starea în ce se află -și alte- țircumștenți (?!), de care sunt înconjurați. Citind mai deunăzi o înștiințare din gazeta „Pester Zeitung” numită, prin carea dar și din alte știri și daturi m-am învins (=convins?) încât orașele Sighetvar și Kapotvar au căpătat în 15 zile (a) lunii trecute după favoritatea mijlocire și arătare ministeriului unguresc, de la Înălțimea sa palatinul țării, un magistrat, adecă o jurisdicție sau ocârmuire de 1 (grad?) judecată după forma, cum are Vîrșețul, Becicherecul Mare și Vinga³.

Aceasta înțelegând fusei îndemnat a da în cunoștință și a face întrebuițare în privința aceasta pentru orașul Logoj ca locul vecinătății mele odată, încât să-și capete asemenea magistrat sau jurisdicție, cetățeană; am destinat dar (=așadar) a pune toată osteneala și a da puțină și cheltuială unde va fi de trebuință, pentru aceea dacă aceasta (a) mea frățescă, națională îngrijire va fi bine acceptată, nu întârziati, ci trimiteți o deputăție de 8 persoane, câte 2 de fiecare naționalitate, având în băgare de samă și religia fiecăruia; aceasta pentru aceea spre îndreptare și păstrare însemnez, de vreme ce numa(i) cu astfel de împlinire dreaptă vom putea trăi cu frații, vecinii noștri, și alte străine neamuri, într-o frățescă iubire și liniștită viață, precum Dumnezeu, Majestatea Sa regele nostru Ferdinand și ocârmuirea Ministeriului unguresc vreau, iar înțelepciunea voastră de binele comun și omenirea la aceea ne îndreptează.

Spre mai mare ușurime alături aici înscrisă plenipotenție sub % ce este de neapărată trebuință pentru deputăția numită, cu carele apoi aici ne vom sfătui, și înțelege de formarea unui recurs în privința aceasta, iar încât lucrul acesta în bun rînd pe drumul legiuit să se întreprindă, și la dorit capăt mai curând să

³ Vinga a primit acest statut la 1 august 1744, Becicherecul Mare la 6 iunie 1769, iar Vârșețul la 1804

se aducă, întrebuințați și altora sfat spre folosul de comun, ca să puteți căpăta mai ușor un magistrat, prin care ce bine veți ajunge?

Nu-i de trebuință, gândesc, să mai însemnez una totuși, nu poci (pot) să nu ating, precum adecă magistratul numit va da dreptul, de veți alege judecători din mijlocul vostru, de religia și naționalitatea fiecăruia, încât cuiva adecă i se va conveni dreptul alegerii, ce fericire apoi când veți avea un ținut (= statut?) de jurisdicție, unde voi și viitorimea, adecă fiii fiilor voștri vor fi puternici a cuprinde posturi de senatori și altă diregătorie; ce bună cuvântare va fi, când ungurul, românul, neamțul și slav(ul) vor sta înaintea pomenitei de concetățenii săi înființate judecăți, și vor putea fără sfială sau oprire vorbi fiecare (neștiind limba diplomatică ungurească) în limba nașterii sale, adecă părintească aducându-și trebile și cererile la dezbatere și hotărâre magistratuală.

Aceasta însă frățească provocare și îndemnare vreau, ca să se țină de îndreptate și cătră frații noștri unguri, nemți, slavi și alte neamuri, care întruna fac comunitatea din Logoji; căci iubiților frați români, numa (i) într-o iubire cu alte neamuri putem fi fericiți și ajunge la scopul norocirii, ce vom dori și cere de la Stăpânirea noastră prin întărirea de la împăratul Ferdinand carele prin manifeste ne povățuiește ca să iubim pe aproapele nostru, adecă să nu urâm și (să) gonim pe oameni de altă naționalitate; după această împărătească îndreptare oftează și se sârguiește stăpânirea noastră Ministerium unguresc, ca să împace și împlinescă cererile.....ca să ne căpătăm dreptul cât mai curând prin ajutorul ministerial de rând; deci fără mâna ministerială dreaptă ne stă necazul chiar cu răul în faptă, de carea ne va apăra cugetul bun împreunându-ne după dreptul străbun eliberați fiind de răul, fostul tiran, cu învoirea împăratului Traian, adecă Ferdinand celui preaîndurat de Dumnezeu

Întregiri la un schimb epistolar George Barițiu și personalități din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Preot George Naghi

George Barițiu, părintele publicisticii românești, a fost una din cele mai marcante personalități ale jumătății a doua a secolului al XIX-lea din Transilvania, care a polarizat întreaga intelectualitate românească și a celorlalte națiuni din Ardeal, întreținând legături și cu cei din Țara Românească și Moldova. Pentru George Barițiu nu au existat niciodată frontierele care i-au despărțit vremelnice români. Desigur, putem liniștiți afirma că a fost una din personalitățile cu cea mai intensă și imensă corespondență. De aceea, pentru a te încumeta la răscolirea acestei vaste corespondențe, ai nevoie de un mare curaj. Nu-i amintim pe toți cei care au publicat fragmente din acest imens tezaur de scrisori sau pe cei care se ating tangențial de subiectul nostru. Se știe că în Biblioteca Academiei se găsesc cele mai multe scrisori aparținând lui Barițiu. Acum foarte mulți ani, cercetând acest fond, i-am reținut pe câțiva din acești protagoniști. Între timp, unele din aceste scrisori au apărut în diverse ediții, dar altele, spre suprinzerea noastră, nu. Ne permitem să le amintim și pe unele și pe altele.

Acum mulți ani am găsit scrisorile lui Ștefan Moldovan către George Barițiu care au apărut între timp în valoroasa

colecție *George Bariț și contemporanii săi*¹ deși comentariul meu integral a fost publicat mai târziu, când nu mai eram în țară². Din păcate nu au fost depistate scrisorile lui George Barițiu către Ștefan Moldovan, dar sperăm că cercetările ulterioare le vor aduce la lumină. Fiindcă totdeauna numele lui Barițiu a reprezentat o garanție de seriozitate, un tezaur național, au apărut de-a lungul timpului câte una sau mai multe scrisori semnate de el și publicate de diverși autori, pe care le-am menționat la vremea respectivă în diverse articole și studii, și totuși, nu le mai pomenim și acum.

De data aceasta dorim să ne oprim doar la câteva scrisori de-ale lui Barițiu chiar dacă unele au fost publicate integral, și altele, nu, culese din Biblioteca Academiei Române din București cu mulți ani în urmă. *Prima* scrisoare este cea scrisă de *George Barițiu lui Emanuil Gojdu*³, datată din Brașov, 14 Mai 1861. Ea a apărut în valoroasa colecție *George Bariț și contemporanii săi*⁴. Ar fi o singură observație de făcut: data de pe scrisoarea lui Barițiu, care notase 14 Mai, diferă de cea în ediția lui Simion Retegan unde apare 13/1 Mai; fiind reprodusă din colecția Bibliotecii Academiei din București, nu o mai reproducem. *A doua* piesă este scrisoarea lui *Emanuil Gojdu către mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu* datată Pesta, 2 Mai 1861⁵ și care nu a fost folosită de niciunul dintre cei care s-au ocupat de

¹ *George Bariț și contemporanii săi*, Vol. VI, ediție de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș și Ioan Gabor, coordonator Ștefan Pascu, Editura Minerva, București, 1983, p. 256

² Pr. Gh. Naghi, *Corespondența lui Ștefan Moldovan cu George Barițiu*, în *Altarul Banatului* (Timișoara), 1996, VII(XLVI), S. N., Nr. 4-6, p.114-130

³ BAR, *mss. rom.*, 973, f. 165-166v

⁴ *George Bariț și contemporanii săi*, Vol. X, ediție de Simion Retegan, coordonator Acad. Camil Mureșanu. *Corespondență trimisă*. Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 236-238.

⁵ BAR, *mss. rom.*, 973, f. 159-160v

viața și activitatea mecenatului român până la cercetătoarea dr. Maria Berényi⁶. Ea însă o reproduce integral din lucrarea lui Ilarion Pușcariu⁷ și nu din colecția Bibliotecii Academiei unde este depozitat originalul⁸. Dar autoarea monografiei închinată Mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, Ioana Mihaela Bonda, nici nu a trecut pe la Biblioteca Academiei Române din București între instituțiile care trebuiau cercetate, crezând că folosirea valorosului corpus epistolar, *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I-X va fi de ajuns, probabil, uitând că autorii au reținut corespondența către și de la Barițiu, iar nu cea către alte personalități precum Gojdu-Șuluțiu. Aici, ca și în original, propunerea lui Gojdu către Alexandru Sterca Șuluțiu a unui viitor proiect de lege, este în limba maghiară, iar noi redăm cele 17 puncte ale proiectului respectiv, traduse din limba maghiară în limba română și reproducem documentul integral în anexă.

În acest context, cercetătoarea Ioana Mihaela Bonda în monografia pentru viața și activitatea Mitropolitului unit Alexandru Sterca Șuluțiu⁹ nu ia în considerare piese arhivistice extrem de importante (care sunt cunoscute, de altfel), și lucrări publicate deja de zece ani, mai exact lucrări de referință neluate în considerare¹⁰, situație care pune în discuție credibilitatea oricărei lucrări și izvoare arhivistice

⁶ Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802-1870*, Giula, 2002, p. 63-64

⁷ Dr. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Tom I. I, Sibiu, 1889, p. 353-356

⁸ BAR, *mss. rom.*, 973, f. 159-160v

⁹ Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Sterca Șuluțiu (1853-1867)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 428 p

¹⁰ În primul rând nu este ortografiat corect numele lui Nikolaus Nilles, profesorul de la Innsbruck (1828-1907); mă opresc doar la doi autori nefolosiți: Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802-1870*, Giula, 2002; și Gh. Naghi cu lucrările de la nota 11

care se afirmă că au fost realmente cercetate, de la Cluj, Alba Iulia, Timișoara și alte centre, dacă cele de la București am constatat că nu le-a văzut. Același lucru se poate spune despre discuția asupra izvoarelor răscoalei lui Horia după lucrarea întocmită de Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului* (1856), discuție ce a avut loc pe baza unor scrisori de la Arhivele Statului din Alba Iulia, loc unde autoarea afirmă că a cercetat și le-a văzut, semnate de Alexandru Sterca Șuluțiu. S-a putut stabili, în baza acestor scrisori, că Ștefan Moldovan este furnizorul documentelor folosite de Șuluțiu¹¹. “Ghinionul” amintitei cercetătoare este că a trecut “pe lângă documentul în chestiune” văzând, în același fond documentul Nr. 448¹², și Nr.550¹³. Dealtfel lucrarea cercetătoarei I.M.Bonda este foarte bună dar ca să fim siguri că cel puțin de acuma le va cunoaște, reproducem respectivul document în xtenso¹⁴ alături de cel aflat la cota 448, care poartă aceeași dată. Având în vedere dezvoltarea acestui subiect în cele două articole amintite ale subsemnatului nu mai dăm și documentele atașate de Ștefan Moldovan și trimise Mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, care oricum se află integral în manuscrisul lui Șuluțiu publicat în 1983¹⁵ ca să fie republicat de Nicolae Edroiu doar peste

¹¹ *Izvoarele răscoalei lui Horea în lumina unor documente inedite*, în *Orizont* (Timișoara), 1984, XXXV, S. N, Nr. 51, 21 Decembrie, p.6; *Opinii despre izvoarele răscoalei lui Horea*, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), 1987, XXXVII, Nr. 4, p. 71-75

¹² Ioana Mihaela Bonda, *op. cit.*, p. 46

¹³ *Ibidem*, p. 108. Ghinionul este că cele două documente, aflate la Nr. 448 și 449, au aceeași dată: Hațeg, 11 Mai 1854

¹⁴ Anexa II și anexa III. Mulțumim și pe această cale cercetătoarei Dr. Ana Dumitran din Alba Iulia pentru amabilitatea și rapiditatea cu care ne-a pus la dispoziție acest document, pe care, l-am revăzut după 35-40 ani, din nou

¹⁵ *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub red. Acad. Ștefan Pascu, seria B. *Izvoare narrative*, Vol. II, 1786-1860, Editura Academiei, București,

câțiva ani¹⁶. De fapt încurcătura pornește de la Nicolae Edroiu care afirma în anul 2000¹⁷ (fără să țină cont de documentele publicate în 1984 și 1987) că Alexandru Sterca Șuluțiu – un spirit polemist în plan istoric și teologic¹⁸ prin excelență - a folosit și tradus documente precum:

1. *Represantațiunea din a[nul] 1784 prerepresentată (Împăr[atului]Iosif [al] II[-lea] de C[on]ventul din M[aros]Vásárhely – l. Latină*¹⁹.
2. *Din Istoria Universală a lui Abbas Millot Tom. 15. Foaia 339 (Revoluțiunea din Ardeal la a[nul]1784 – l. română*²⁰.

1983, p. 332-443; Documentele trimise de Ștefan Moldovan sunt cele de mai sus pe care Șuluțiu le-a preluat integral și le-a folosit fără să le traducă (*Izvoarele răscoalei lui Horea* p. 334-339

¹⁶ Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Edroiu, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, 180 p.

¹⁷ Nicolae Edroiu, *Opera istoriografică a primului mitropolit al Blajului, Alexandru Sterca-Șuluțiu (1794-1867)*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 227

¹⁸ Corina Teodor, *Un spirit polemic: Alexandru Sterca-Șuluțiu*, în *Anuarul Institutului de Cercetări-Umane "Gheorghe Șincai" al Academiei Române*, Târgu Mureș, 1999, Vol. II, p. 116

¹⁹ *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub red. Acad. Ștefan Pascu, seria B. *Izvoare narrative*, Vol. II, 1786-1860, Editura Academiei, București, 1983, p. 332-443; Documentele trimise de Ștefan Moldovan sunt: 1. *Represantațiunea din a[nul] 1784 prerepresentată (Împăr[atului]Iosif [al] II[-lea] de C[on]ventul din M[aros]Vásárhely – l. Latină* Șuluțiu l-a preluat integral și l-a folosit fără să-l traducă : *Izvoarele răscoalei lui Horea*, p. 334-339; Este prezent și în Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Edroiu, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 29-36

²⁰ Al doilea document este de fapt o relatare asupra răscoalei lui Horea apărută în "Istoria Universală" aparținând lui C. F. X. Millot pe care Șuluțiu o integrează, în totalitate în manuscrisul său (*Izvoarele răscoalei*

3. *O frântură din supplica lui Ioane II Inoc[entiu] L. B. Micul de Sad Ep[isco]p[ul] Făgăraș[ului] pe la a[nul] 1739-[17]40 Împăr[atului] Carol VI subșternută – l. latină²¹.*

lui Horea, *op. cit.*, p. 340-342. Pasajul respectiv a fost tradus pentru prima oară în limba română de Ștefan Moldovan și nu de Alexandru St. Șuluțiu, după cum s-a apreciat până acum. (Nicolae Edroiu, *Prima istorie universală care vorbește despre răscoala lui Horea*, în *ActaMN*, 1966, III, p. 494. Discuția problemei la Pr. Gh. Naghi, *Studii de istoria bisericii românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Editura Criterion, București, 2006, p.74-75); este prezent și în Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Edroiu, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 38-40

²¹ Al treilea document este *o frântură din suplica lui Ioan Inochentie Micu*, episcopul Făgărașului, de pe la 1739-1740 către împăratul Carol al VI –lea, folosit și acesta de Șuluțiu (*Izvoarele răscoalei lui Horea, op. cit.*, p. 350-353) dar de data aceasta traducându-l. Este prezent și în Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Edroiu, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 50-55. Deși se știe că Inochentie Micu a înaintat la Viena numeroase petiții, memorii, editorii din 1983 și cel din 1995 apreciază că Șuluțiu se referă la Supplexul înaintat de episcop în anul 1744 împărătesei Maia Terezia (*Izvoarele...op. cit.*, p. 445, nota. 68). Este adevărat că Șuluțiu nu precizează anul “suplicei” lui Inochentie Micu, dar Ștefan Moldovan crede că este de „pe la” 1739-1740. Este cert că “supplica” în cauză este adresată împăratului Carol al VI-lea, deci poate fi datată maximum până la 10 Octombrie 1740, când acesta moare. Mai mult, Inochentie Micu s-a adresat Împăratului cu „*prea evlavioase împărate*”. Deși unele părți ale suplicei folosite de Șuluțiu seamănă cu Supplexul din 1744, prin compararea textelor (după A. Decei, *Memoriul (Supplex libbelus) lui I. Inochentie Micu Klein către regina Maria Terezia din anul 1744*, în *AIIA Cluj*, 1967, X, p. 23; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 149) am ajuns la concluzia că sunt două documente diferite, scrise la intervale de timp diferite. Suplica lui Șuluțiu (*Izvoarele...op. cit.*, p. 439) avea un alt început, iar Șuluțiu a tradus de la „...*a tempore adhaec Traiani* (încă din timpurile lui Traian), pe când Ștefan Moldovan mai notează la sfârșitul „suplicei”: *hic est fini fragmenti, sed non est finis dolorum*.

4. *Supplicatio Regii in Transylvania Gubernii ad Augustum Imperatorem-l. latină*²².

cea ce nu este adevărat, așa cum arătam, căci acestea i-au fost date de Ștefan Moldovan lui Alexandru Sterca Șuluțiu. Ștefan Moldovan care intuind după Timotei Cipariu, profesorul său, interesul pentru tezaurul arhivistic – remarcă Corina Teodor²³ –privind rostul documentelor așa cum le întrevedea el, inclusiv al celor despre istoria bisericii, exprimă revolta sa romantică față de stagnarea producției istoriografice ardelen.

Despre această perioadă din biografia sa avea să noteze mai târziu Alexandru Sterca Șuluțiu în *Istoria Horii*, remarcă Corina Teodor după ediția lui Nicolae Edroiu: „după ce am isprăvit învățătura și, ca preot, m-am asezat în popor, în Bistra, cetind și autori și alte mai multe scripte despre această revoluțiune (răscoala lui Horea -n.n.) și combinându-le cu spusăle și auzitele din cei mai în sus pomenini...mi-am fost propus a descrie această revoluțiune...”. Și așa a combinat ceea ce a avut el personal și ceea ce i-a dat Ștefan Moldovan și a scris *Istoria Horii*...iar Ioana Mihaela Bonta a preluat toate informațiile de la Nicolae Edroiu, atâtea câte au fost, fără să se mai uite

²² Al patrulea document este *Reprezentăția guvernului Transilvaniei către împăratul Carol al VI-lea – Supplicatio Regii in Trannia Gubernii*...este „reclamația” guvernului ardelen împotriva episcopului Inochentie Micu; se află și în Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Edroiu, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p.56-61. Este acuzat că nu știe limba maghiară pe care nu o vorbește deși o știa extrem de bine: St. Sulucz Sándor, gylafejérvári érsek, *Nyiltér* (Loc deschis), *Tisztelt szerkesztőség* (Stimată redacțiune)in *Korunk* (Kolozsvar), 1861, I, Nr. 201, 27 September, p. 2-3

²³ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Presa Universitară Clujeană, 2003, p.459

împrejur. La așa reușite și voluminoase lucrări ale Ioanei M. Bonda nici nu este de mirare că mai apar scăpări și această mică atenționare nu scade cu nimic din valoarea volumului.

O altă mărturie despre preocupările de cultură politică bisericească sunt schimburile epistolare ale lui George Barițiu cu protopopul Brașovului și viitorul episcop al Caransebeșului, Ioan Popasu (1808-1889), și el, alături de Șaguna²⁴, un fondator al școlilor brașovene,²⁵ și un abonat al foilor brașovene²⁶ sau un „întemeietor de așezăminte” cum îl pomenește Nicolae Iorga²⁷ asupra activității căruia ne-am mai oprit,²⁸ iar altă dată am folosit unele documente rămase de la Ioan Popasu²⁹.

Viitorul episcop Ioan Popasu s-a născut în 20 Decembrie 1808 la Brașov, în familia negustorului de pește provenit din Țara Românească (Vălenii de Munte) pe nume Popasu și soția sa Stana, originară din Șchei. Școala a început-o la cea din Prund, de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Șchei. Trece la școala grecească unde învață limba

²⁴ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, Sibiu, 1978, p. 340.

²⁵ *Gimnasiul român gr. or. din Brașov*, în *Foaia de Duminică a ziarului Dreptatea* (Timișoara), 1894, I, Nr. 20, 14/26 Mai, p. 1; Andrei Bârseanu, *Episcopul Ioan Popasu*. Vorbire ținută la Brașov la serbarea școlară din 20 Decembrie 1908, cu prilejul aniversării nașterii întemeietorului școlilor românești din oraș, în *Convorbiri literare* (Iași), 1909, XLIII, Nr. 3, Martie, p. 237-255; [Mulțumiri istoricului Dr. Gheorghe I. Florescu] A. B., [Andrei Bârseanu], *Episcopul Ioan Popasu*, în *Luceafărul* (Sibiu), 1909, VIII, Nr. 3, 1 Februarie, p. 51-53

²⁶ *Publicarea abonaților la Gazeta Transilvaniei*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (Brașov), 1854, XVII, Nr. 52, 29 Decembrie, p. 280

²⁷ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, Vol. III, București, 1936, p. 467

²⁸ Pr. Gh. Naghi, *Episcopul Ioan Popasu (1865-1889) în sprijinul școlii românești*, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), 1984, XXXIV, Nr. 3-4, p. 188-194

²⁹ Idem, *Noi contribuții documentare despre mișcarea națională (1865-1872)*, în *Ziridava* (Arad), 1981, XIII, p. 377-385

greacă și neogreacă. Continuă la gimnaziul săsesc din Brașov, la școala romano-catolică din Sibiu unde învață limba germană și limba latină, terminând liceul catolic din Cluj în 1832. Continuă vreme de patru ani la facultatea catolică din Viena. Este hirotonit diacon la 4 Martie și preot în 12 Aprilie 1837 de către Vasile Moga, numindu-l secretar, iar în 10 Aprilie 1838 este numit paroh la biserica Sf. Nicolae din Brașov și ulterior protopop. Andrei Bârseanu îl caracterizează că „a fost poate cea mai luminoasă înfățișare, ce s-a ivit vreodată în mijlocul obștii noastre românești din această așezare de la poalele Tâmpel”, iar Dr. Cornel Diaconovich spune: „Școlile din Brașov sunt monumentul lui nepieritor”; prestigiul de care s-a bucurat s-a văzut la alegerea pentru episcop din 2 Decembrie 1847 (când a fost ales Șaguna) unde a primit 11 voturi, deși nu a candidat³⁰.

Cât privește activitatea lui politică națională, cercetările au scos în evidență acțiunile sale din timpul revoluției de la 1848-1849 când înaintează împăratului Ferdinand I la Innsbruck, la 30 Mai 1848 hotărârile Adunării Generale a națiunii române din Transilvania de la 3/15 Mai 1848 de la Blaj, împreună cu August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu și Ioan Bran de Leményi și la Olmütz împăratului Francisc Iosif I, în 13/23 Februarie 1849, “petiția generală a națiunii române” - ca cel ce a făcut parte din delegația tuturor românilor, - precum și pe cele ale bănățenilor de la Adunarea din 15/27 Iunie 1848 din Lugoj. Cuprinse în memoriile din 20 Iulie și 24 Octombrie 1849 și înaintate ministerului cultelor, când Ioan Popasu i-a avut alături, de data aceasta, pe Petru Mocioni, Dr. Ioan Dobran,

³⁰ Andrei Bârseanu, *art. cit.*, p. 237. Idem, *Istoria Școalelor Centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, 1902, p. 35; Dr. I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, 1911, p. 48

Petru Cermena și Teodor Sârbu, documentele menționează dorința expresă a bănățenilor de a fi numit în scaunul Vârșețului, devenit vacant după moartea episcopului Ștefan Popovici (1843-1849), Arhim. Patrachie Popescu (1809-1862)³¹. Trebuie amintit și faptul că la apropierea revoluției maghiare de Brașov, în 20 Martie 1849, protopopul Ioan Popasu, însoțit de August Treboniu Laurian și Ioan Mărgineanu, se refugiază la Lugoj, unde țin întruniri în casa protopopului unit Ștefan Berceanu³².

³¹ Dr. Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu(1808-1889)*, în *Altarul Banatului* (Caransebeș), 1944, I, Nr. 11-12, p. 430; I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, Editura Academiei, București, 1968, p.185-186, 188, 189; I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 161, 173; T. Boșcaiu, *Ioan Popasu și mișcarea revoluționară de la 1848 în Transilvania*, în *Studii de limbă, literatură și folclor* (Reșița), 1978, Vol. IV, p. 383-393; George Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Ediția a II-a îngrijită, note și comentarii de Acad. Ștefan Pascu, prof. dr. Florin Salvan, Brașov, Vol. II, 1994, p. 18, 19, 26

³² Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj. Istoricul parohiei în anii 1836-1860*, ed. a II-a, Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 2001, p. 88 (printre refugiații din Ardeal figura și un oarecare Nicolae Popeaz- să fie oare Nicolae Popea?). Este amintită activitatea lui de la 1848-1849 și cea până la alegerea de episcop de Dr. Cornel Corneanu, *Ioan Popasu*, în *Foaia Diecesană* (Caransebeș), 1935, L, Nr. 40, 6 Octombrie, p. 2; Pr. Prof. Dr. Vasile Oltean, *Ioan Popazu și revoluția de la 1848*, în *Revista Teologică* (Sibiu), 2008, XVIII, S. N., Nr. 3, p. 13-20. Toată lumea istorică, mai veche și mai nouă (vezi și Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, Vol. III, p. 580), ortografiază Ioan Popasu, precum ilustrul cleric s-a semnat. Formula întrebuițată de Nicolae Iorga nu a fost cea mai fericită, iar preluarea acestei exprimări specifice perioadei interbelice a ieșit din uz. Mai mult Pr. Prof. Dr. Vasile Oltean ar fi putut avea cele zece volume din *George Bariț și contemporanii săi*. Folosirea unei bibliografii incomplete, a unor citări interminabile, fără un comentariu științific explicit, omiterea unor date importante despre activitatea și viața lui Ioan Popasu din timpul revoluției de la 1848-1849 scad mult din valoarea articolului. Apropo, Astra nu s-a înființat la 1868! Iar despre succesorii protopopului Ioan Popasu în scaunul de protopop, care sunt?

Prima scrisoare a lui George Barițiu din anul 1862 către protopopul Ioan Popasu din anexa III este publicată integral de Toma G. Bulat, un cercetător care a lucrat pe baze documentare, culeasă direct de la Biblioteca Academiei³³. În anul 1863 Popasu intră în monahism unde este ridicat la treapta de arhimandrit, iar un an mai târziu îl găsim în senatul imperial din Viena, după ce înainte a fost în dieta transilvană unde militează pentru reînființarea vechii mitropolii ardelenne și a episcopiei Caransebeșului. Asta se și realizează prin rezoluția imperială din 6 Iulie 1865. Toate acestea sunt dublate de o meritorie activitate culturală care pleacă din fragedă tinerețe și nu-l va părăsi până la sfârșitul vieții.

pentru că în *Istoricul Protopopiatului Brașov*, de același autor, nu-i aflăm (ar fi trebuit să menționeze anii între care a durat această funcție a protopopilor). Despre felul în care se face un studiu științific, recomandăm autorului pe Ruxandra Moașa-Nazare, *Relații interculturale în biblioteca familiei Baiulescu în Brașovul secolelor XIX-XX*, în *Țara Bârsei* (Brașov), 2011, Nr. 10, p.110-114, unde găsește date despre protopopul Bartolomeu Baiulescu de care nu vrea să audă. Și Doamne, ce cleric ilustru a fost și un om de cultură care poate fi celor de azi un deosebit exemplu! Și dacă nu are destule informații acolo, mai poate găsi în câteva lucrări precum Candid Mușlea, *Protopopul Bartolomeu Baiulescu*, Brașov, 1938, p. 45 ș.u. *Maria Baiulescu, Corespondență*, ediție de Ruxandra Moașa-Nazare, Editura Ars Docendi, 2001; Ruxandra Moașa-Nazare, *Biblioteca protopopului Bartolomeu Baiulescu*, în *Biblioteca* (București), 1998, IX, S. N., Nr. 7, p. 209-210, 212

³³ Toma G. Bulat, *Un secol de la reînființarea episcopiei Caransebeșului*, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), 1965, XV, Nr. 7-9, p. 560-561

Scrisoare a lui George Barițiu către protopopul Ioan Popasu

La 15 August 1865 este hirotonit episcop de mitropolitul Andrei Șaguna și de episcopul Aradului, Procopiu Ivașcovici în biserica mare, “Pogorârea Duhului Sfânt” din Rășinari și instalat în 31 Octombrie/12 Noiembrie 1865 prin episcopul Procopie Ivașcovici, după ce își ia rămas bun de la credincioșii săi din Brașov³⁴. Dar viața bisericească

³⁴ Hirotonirea episcopului de Caransebeș s-a întâmplat la Rășinari în 27 August 1865 de către Șaguna și Procopiu Ivașcovici, în *Familia* (Pesta), 1865, I, Nr. 9, 25 August/ 6 Septembrie, p. 116; *Telegraful Român* (Sibiu), 1865, XIII, Nr. 65, 31 August, p. 1; *Telegraful Român* (Sibiu), 1865, XIII, Nr. 81, 14/26 Octombrie, p. 1; Petru Lupulov, *Versificarea gratulatoare la instalarea Ilustrității Sale Domnului Domn Ioan Popasu carele fu denumit în 24 Iunie, și instalat Duminecă în 31 Octombrie 1865, în Caransebeș ca primul nou episcop românesc, de religiuena*

continuă în Brașov și după plecarea lui Popasu, așa cum ne arată George Barițiu într-un document din 1870 pe care-l publicăm în anexa V. Așteptat cu însuflețitoare speranțe de bănățeni – Andrei Mocioni, Nicolae Tincu Velia, Dr. At. M. Marienescu, Dimitrie Stoichescu-Petrovici, Elie Trăilă, Prot. Ioan Marcu - purcede cu toate puterile spirituale la implementarea unei vieți spirituale adecvate în reînviata episcopie a Caransebeșului. Prin urmare își continuă activitatea pe tărâmul școlar, începută la Brașov. Deși vechea noastră cunoștință care a refuzat ca Banatul să se administreze singur, prezent la Caransebeș, contele Alexandru Mensdorff-Pouilly (1813-1871), îl previne pe episcop că dotația episcopescă este total insuficientă, la 1 Noiembrie începe să funcționeze institutul teologic, iar zece ani mai târziu un institut pedagogic (1874). Cu toate că Popasu este ales mitropolit al Ardealului în locul lui Șaguna, după moartea acestuia din 1873, dar neconfirmat de împărat³⁵.

greco-orientale a restabilitei Eparhii din Caransebeș. Compusă de..... Timișoara, tipărit la Förk & Co. [f. a.], 8 p; Preot. Ioan Murgu, *În amintirea lui Ioan Popazu, primul episcop al Caransebeșului*, în *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), 1925, LXXXVIII, Nr. 13, p.1; *Ibidem*, Nr. 14, p. 2; Nicolae Cornean, *Ioan Popasu Episcopul Caransebeșului 1865-1889*, Caransebeș, 1935, p. 13; cf. Dr. Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu(1808-1889)*, în *Altarul Banatului* (Caransebeș), 1945, II, Nr. 5-7, p. 223-224; Tinerimea română din Viena salută în corpore pe noul episcop al Caransebeșului II. Sa D. Ioan Popasu, carele în răspunsul către tinerime se declară propusul de a fonda – afară de alte instituțiuni salutare – și o școală agronomică, în *Familia* (Pesta), 1865, I, Nr. 6, 25 Iulie/ 6 August, p. 80; George Bariț, *op. cit.*, Vol. III, p.371

³⁵ *Ioan Popasu*, în *Familia* (Budapesta), 1874, X, Nr. 45, 17/29 Noiembrie, p. 535-538; despre cum este așteptat în Banat vezi *Telegraful Român* (Sibiu), 1865, XIII, Nr. 54, 23 Iulie, p. 1. Trimite tineri talentați la studii: Prof. C. Rudneanu, *Activitatea culturală a episcopului Ioan Popasu în Banat*, în *Foaia Diecesană* (Caransebeș), 1935, L, Nr. 40, 6 Octombrie, p. 3-4; “Cu brațele deschise ne așteptăm arhiereul, bărbatul excelent și demn, ca să ne ocrotească sub scutul său părintesc...” - scria

Din necesitatea unei bune funcționări a școlilor și-a selectat un corp profesoral bine pregătit, format la renumitele școli din Apus precum: Ștefan Velovan, Patriciu Dragalina, Ion Nemoianu, Dr. Ioan Popa, Arhim. Filaret Musta, Dr. Gh. Popovici, Dr. Iuliu Olariu. Realizările lui nu se opresc aici ci continuă cu punerea bazelor librăriei și tipografiei în 1885, iar din 1886 cu apariția organului eparhial intitulat “*Foaia Diecesană*”.

La împlinirea celor 50 de ani de preoție s-au organizat serbări grandioase cu participarea a nenumărate personalități ale timpului dedicându-i-se și Ode. Era și sărbătoarea tuturor acelor care i-au stat aproape în greutățile începutului³⁶.

Invitațiile³⁷ făcute la începutul anului 1887 se duc și la George Barițiu - iar ziarele românești consemnează

Elie Trăilă, apud Dr. Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu (1808-1889)*, în *Altarul Banatului* (Caransebeș), 1945, II, Nr. 1-2, p. 12, 15; Prot. Ioan Murgu, *În amintirea lui Ioan Popazu, primul episcop al Caransebeșului*, în *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), 1925, LXXXVIII, Nr. 13, p.1; *Ibidem*, Nr. 14, p. 2; Prof. Dr. P. Rezuș, *Vlădica Popasu*, în *Altarul Banatului* (Caransebeș), 1944, I, Nr. 5-6, p. 236

³⁶ Zaharia Boiu, *Odă. Dedicată Prea sântiei sale părintelui episcop al Caransebeșului, Ioan Popasu, la jubileul său sacerdotal de 50 ani, 8 Martie 1887*, Caransebeș, Tiparul tipografiei diecezane, 1887, 12 p. Originalul acestei Ode am găsit-o în Arhiva Mitropoliei Banatului, fondul Caransebeș, alături de o medalie comemorativă cu efigia lui Ioan Popasu și pe verso 50, adică dedicată jubileului de 50 de ani de sacerdoțiu. Acest jubileu al celor 50 de ani de la hirotonia lui Ioan Popasu au fost menționați și de alte reviste precum: *Episcopul Ioan Popasu*, în *Amicul familiei* (Gherla, Cluj), 1887, XI, Nr. 10, 15 Mai, p. 125-127; *Ioan Popasu*, în *Romă nische Revue* (Reșița.), 1887, III, p. 145-152; Ioan Popea, *Un*

bărbat vrednic, în *Școala și Familia* (Brașov), 1887, II, p. 25-34; *Proiectul programei serbărei jubileului preoției de 50 ani a P. S. păr. Episcop Ioan Popasu*, în *Gazeta Transilvaniei*(Brașov), 1887, L, Nr. 61, 18/30 Martie, p. 2; Nicolae Cornean, *op. cit.*, p. 27; Petru Toma, *Episcopul Ioan Popasu eternizat în bronz*, în *Foaia Diecesană* (Caransebeș), 1935, L, Nr. 40, 6 Octombrie, p. 4-5

³⁷ BAR, *mss. rom.*, 978, f. 71; cf. Toma G. Bulat, *art. cit.*, p. 563

evenimentul și unele îl descriu în amănunțime, cum face spre exemplu *Luminătorul* (1880-1893) din Timișoara³⁸ - care îi și trimite o scrisoare de felicitare pe care o publicăm aici în anexa VI³⁹. A fost o sărbătorire extrem de fastuoasă, cu participarea episcopului Aradului, Ioan Meșianu, a episcopului Dr. Victor Mihali de Apșa al Lugojului⁴⁰ și a altor personalități ale lumii ecleziastice. La scurt timp episcopul Ioan Popasu, participând la examenele studenților teologi, la începutul lunii Februarie 1889, se răcește și la vârsta de 81 de ani moare spre jalea întregii lumi politice și bisericești.

Înmormântarea a fost săvârșită de episcopul Aradului Ioan Meșianu, a cărui cuvântare a și apărut în presă, asistat de protosinghelul Filaret Musta, ieromonahul Augustin Hamsea, protodiaconul Ignație Pap, diaconul Partenie Peșteanu (din

³⁸ *Despre jubileul din Caransebeș, în Luminătorul* (Timișoara), 1887, VIII, Nr. 29, 15/27 Aprilie, p. 2; *La sarbatoarea din Caransebes, în Luminătorul* (Timișoara), 1887, VIII, Nr. 30, 18/30 Aprilie, p. 1; *Jubileul Popasu, în Luminătorul* (Timișoara), 1887, VIII, Nr. 30, 18/30 Aprilie, p. 2; *Ibidem*, Nr. 31, 22 Aprilie/4 Mai, p. 2-3; *Ibidem*, Nr.32, 25Aprilie/7 Mai, p. 2, 4; *Ibidem*, Nr. 33, 29 Aprilie- 11 Mai, p. 3; *Ibidem*, Nr. 34, 2/14 Mai, p. 2-3; *Ibidem*, Nr. 35, 6/18 Mai, p. 2-3; *Ibidem*, Nr. 36, 9/21 Mai, p.3; *Ibidem*, Nr. 38, 16/28 Mai, p. 3

³⁹ Anexa VI publicată și de Toma G. Bulat, *art. cit.*, p. 564; O precizare: Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1995, p. 17, n. 35 citează (un fragment) din această scrisoare a lui Barițiu, dar trimiterea la articolul lui Dr. Cornel Corneanu (de altfel foarte bun) este inexactă. Dar ca să „știe” de unde a găsit să citeze, normal trebuia să citeze articolul (foarte important) al lui Toma G. Bulat. Însă ceea ce este și mai surprinzător omite, cu bună știință, citarea arhivei aflată la doi pași. Așa nu citează nici pe Tiberiu Boșcaiu cu articolul său despre Popasu la 1848, dar îl citează pe cel cu...Eminescu. De fapt are și alte omisiuni bibliografice. Ca să nu mai vorbim de calitatea hârtiei, tiparului, pozelor...

⁴⁰ Arhiva Mitropoliei Banatului. *Fond Lugoj*, Protocoalele șed. Capitulare- *Corespondență presidială*, Nr. 12/1887. Există o corespondență între episcopul Ioan Popasu și episcopul Victor Mihali cu ocazia jubileului de 50 de ani de preoție ai episcopului Caransebeșului.

Lugoj), protopopii, administratorii protopopești și 50 de preoți cu un fast deosebit, fiind depus spre veșnică odihnă în biserica Sf. Ioan din Caransebeș, înaintea ușilor împărătești, cu următorul epitaf: *“Aici odihnește fericitul prin episcop ortodox oriental al Caransebeșului Ioan Popasu repausat în 5/17 Faur (Februarie) 1889 în etate de 81 de ani, păstorind ca preot și protobresbiter în Brașov 28, iar ca arhiereu 24 de ani. În semn de adâncă venerațiune comunitatea bisericească rom. ort.orientală din Caransebeș, 1897”*. Momentul a fost marcat de participarea unor onorabile personalități, impresionând în special, prezența episcopului Dr. Victor Mihali de Apșa al Lugojului, însoțit de secretarul său Mihai Perianu, capitulul gr. cat. din Lugoj prin reprezentantul Can. Ioan Madincea, apoi Dr. Alexandru Mocioni, delegația Eforiei școalelor ortodoxe din Brașov reprezentată de preotul Vasile Voina și avocatul Ioan Langer, medicul I. St. Ciurcu și Criste Navre, toți din Brașov, o delegație de 20 de persoane de la Lugoj, delegațiile din Rușava, Oravița montană, Comunitatea de avere, Societatea de cântări și muzică și alte delegații. Au telegrafiat, exprimându-și condoleanțele, Mitropolitul Miron Romanul, Episcopul Ioan Mețianu, Mitropolitul Silvestru Morariu al Bucovinei și Dalmației, Episcopul ortodox sârb al Timișorii, George Brancovics, Titu Maiorescu, nepot, Emilia Maiorescu, Constantin Popasu, Dl. Bugarski, St. Iosif, director gimnasial din Brașov, Protopopul Trifon Miclea, Pavel Rotariu, români din București, Giurgiu, Brăila, Ploiești, comunitatea israelită din Caransebeș pentru care semnează I. Neuerer, Administrația căilor ferate austro-ungare, români din Cluj, printre semnatari numărându-se și Dr. Grigore Silași, Alexandru Bohățel, căpitan suprem, Gavrilă Pop, protopop gr. cat. și mulți alții⁴¹.

⁴¹ *Foaia Diecesană* (Caransebeș), 1889, IV, Nr. 8, 19 Februarie/3 Martie, p. 3-4 ;Toma G. Bulat, *art. cit.*, p. 565; Vasile Loichița, *Episcopul Ioan*

Dureroasa pierdere este consemnată de presa românească, germană și maghiară din Austro-Ungaria și România⁴².

Popasu, în *Foaia Diecesană* (Caransebeș), 1921, XXXVI, Nr. 7, 14/27 Februarie, p. 1-2

⁴² †Ioan Popasu, în *Foaia Diecesană* (Caransebeș), 1889, IV, Nr. 7, 12/24 Februarie, p. 1-7; *Ibidem*, Nr. 8, 19 Februarie/3 Martie, p. 1-7; *Încetarea din viață a episcopului de Caransebeș Ioan Popasu*, în *Biserica Ortodoxă Română* (București), 1888, XII, p. 904-911; [†Ioan Popasu], în *Candela*, 1889, VIII, p. 178-186; [†]Ioan Popasu, în *Tribuna* (Sibiu), 1889, p. 115, 126, 137-138; †Episcopul Ioan Popasu, în *Familia* (Oradea), 1889, XXV, Nr.7, 12/24 Februarie, p. 83; †Episcopul Ioan Popasu, în *Familia* (Oradea), 1889, XXV, Nr. 8, 19 Februarie/3 Martie, p. 85-87. †Episcopul Ioan Popasu, în *Calendarul Românului* (Caransebeș), 1900, XII, p.59-66; †Ioan Popasu, în *Romä nische Revue* (Reșița) 1889,

IV, Fasc. 3, Martie, p. 129-136; *Vasárnapi Ujság* (Budapesten), 1889, XXXVI, Nr. 8, 24 Februarie, p. 134; Alte necrologuri au apărut în *Telegraful Român* din Sibiu, *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, *Tribuna* din Sibiu, *România liberă* din București, *Biserica și Școala* din Arad, *Luminătorul* din Timișoara, *Meseriașul Român* din Brașov, *Temesvarer Zeitung* din Timișoara. Acesta din urmă, ziar ultraguvernamental, spune în numerele din 18 și 19 Februarie 1889 următoarele: “Ieri înainte de amiaz primirăm jalnica știre din Caransebeș, că Episcopul român gr. or. de acolo Ioan Popasu a răposat. Deja în numărul din urmă am relatat despre starea fără speranță a veteranului principe bisericesc. Știrea dar despre moartea lui nu ne-a venit neașteptată. Popasu a fost un bărbat de înaltă erudiție, care toată viața sa și toate mijloacele, ce i-a stat la dispoziție, le-a sacrificat ridicării culturale a naționalității sale. Politicienii din Caransebeș au știut să-l câștige de multe ori pentru demonstrațiile lor politice, cu toate acestea el n-a ieșit din rezerva aceea, ce i-a dictat demnitatea lui preoțească. Bunătatea inimii lui nu i-a dat acea putere încât să se poată sustrage cu energie de sub influențele naționaliștilor dimprejurul lui“. În afară de ziarul german din Timișoara, cuvinte la fel de frumoase i le dedică oficiosul *Caraș-Severinului*, care apare la Lugoj, *Krassó-Szörényi Lapok* (numărul 21 din Februarie 1889): “Ioan Popasu (1808-1889). Biserica gr. or. română a îndurat o pierdere gravă. Ea și-a pierdut în 17 ale acestei luni (Februarie, n. n.) pe un blând prelat, pe un episcop al ei. Etatea adâncă, ce o a ajuns iubitul prelat, nu se vedea pe el. Anii nu au tras brazde pe fața-i plină de

Ultimul document pe care-l prezentăm⁴³ cu această ocazie este scrisoarea comitetului *Societății istorice și arheologice* din Deva din 11 Februarie 1880 din anexa VII, semnat de cunoscute personalități ale culturii maghiare, *Ferenc Sölyom Fekete* (1839-1906), în calitate de președinte al Societății și de *Kun Róbert* (1842-1897), în calitate de secretar. În anul 1880 se înființează, la Deva, “*Societatea de Istorie și Arheologie*” (Hunyadmegyei történelmiés régészeti társulat), cu importanți membri onorifici printre care s-au numărat: George Barițiu; dr. Desideriu Csánkyi, de la Arhiva Natională din Budapesta; dr. Torma Károlyi, profesor la Universitatea din Cluj, apoi Budapesta, iar din anul 1882 membru al Academiei Române sau ministru al Cultelor și Învățământului la Budapesta; profesorii Iuliu Jung și Otto Keller, de la Universitatea din Praga; romancierul Jokai Mór; dr. Francisc Zimmermann, de la Arhiva Săsească din Sibiu și alții.

bunătațe; ei s-au strecurat încet asupra lui, ca și când ar fi voit să cruțe sufletul lui cel blând. Se părea că viața lui are să urmeze ordinea naturală.....Ocupându-se cu trup și suflet de soarta și cultura înapoiată a fraților săi români, spre ridicarea acestora s-a obosit întru organizarea școlilor. Succesul ostelilor sale îl vor vesti întotdeauna școalele populare și gimnasiul ridicat prin el. Și prin conlucrarea lui... Pe când însă a muncit astfel spre binele și progresul cultural al fraților săi români și al coreligionarilor săi, înaintea lumii externe asupra lui a rămas în multe privințe fără succes. Fiind crescut și trăind în lumea veche, se părea a nu observa, că nu mai lucește același soare pe cer, care a luminat asupra tânărului său suflet. Lumina nouă nu și-a putut face loc în inima lui, căci împrejurimea l-a împresurat cu o ceață, prin ale cărei pături razele lucinde ale constituției maghiare restabilite n-au fost în stare a străbate și așa s-a întâmplat, că în deșteptarea generală el dormita în starea cea veche. Nu poate fi scopul nostru a suscita trecutul său politic, dar cunoscându-i inima impresionabilă și firea-i plină de bunătațe, îndrăznim a afirma, că dacă și-ar fi ales în era nouă altfel de oameni, ar fi putut munci mai bine spre binele fraților și coreligionarilor săi...”

⁴³ Anexa VII, apud BAR, *mss. rom.*, 989, f. 302, Deva, 11 Februarie 1880

Respectiva *Societate de Istorie și Arheologie* edita un Anuar al asociației care cuprindea informații despre săpăturile de la Sarmizegetusa, diverse articole de istorie, pornind de la care Constantin Daicoviciu a continuat procesul săpăturilor arheologice. Președintele Societății era juristul *Ferenc Sölyom Fekete*⁴⁴ (1839-1906), fost președinte al Tribunalului regesc din Deva, istoric și jurist maghiar la Oradea. Cineva (neidentificat) i-a trimis lui Barițiu un document în limba slavonă pentru a-l publica în revista *Transilvania*. Dar pentru a fi publicat, consideră Barițiu, trebuie tradus, limbă pe care nu o cunoaște, iar cei mai buni slaviști români ca Episcopul de Roman, Melchisedec și Bogdan Petriceicu Hasdeu ori din Ardeal, Timotei Cipariu, nu aveau timp sau erau prea bătrâni. Pentru că nu au știut să le citească, din păcate pentru iubitorii de cultură din viitorime, au fost distturse.

În comitatul Hunedoarei însă, documentele le aduna de patru ani Ferenc Sölyom Fekete care, pe cele slavone, le trimitea la Academia Imperială din Viena, unde cel mai mare slavist Dr. Franz Miklosick (1813-1891) le traducea și le comenta. A fost și redactor în Bihor la un ziar politic din Oradea după ce și-a luat doctoratul în drept la 1867, apoi și-a deschis birou avocațial în Oradea din 1869, iar din 1875 a fost denumit președintele Tribunalului regesc din Deva, ca din 1880 să fie un câștig pentru Societatea istorică și arheologică din Deva, al cărui președinte devine. Dintre lucrările sale putem aminti: *Udvözlet Kazinczi szellemének*, Oradea, 1839; *A pandekták sommás átnézése*, Pesta, 1864; *A közönség és részszerű magyar egzházjok elemei*, Pesta, 1873, 2 ediții. A fost cel care a început Anuarul Societății din anul

⁴⁴ *George Bariț și contemporanii săi*, Ediție de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș și Gheorghe Asanache, Vol. VII, Editura Minerva, București, 1985, p. 358-359; Amănunte în *Pallas Nagylexicon* și *Révai lexicon*.

1880 cu mare câștig științific pentru istoria maghiarimii din Hunedoara, făcându-și o mare colecție de scrisori vechi. A murit la vârsta 67 de ani, plâns de oamenii de știință⁴⁵.

Celălalt semnatar al scrisorii către Barițiu a fost secretarul *Societății de Istorie și Arheologie*, Kun Róbert (1842-1897)⁴⁶. S-a născut în 24 Februarie 1842 la Akna-Rahon din Maramureș unde și-a petrecut copilăria și și-a început școala la piariști, continuată și terminată în 1859 la gimnasiul superior din Satu Mare, iar între anii 1859-1861 a continuat la universitatea din Budapesta, pregătindu-se pentru cariera preotească și începându-și activitatea la 1862, în biroul episcopal din Satu-Mare. Este numit și profesor suplinitor, capelan la o garnizoană în Cehia, capelan la un spital de răniți în Budapesta, din nou profesor suplinitor la Timișoara, ca din 31 Iulie 1878 să fie denumit profesor la școala superioară reală de stat din Deva, unde la 12 Aprilie 1888 a sărbătorit jubileul de 25 de ani. Din 13 Mai 1880 a fost și secretarul *Societății de Istorie și Arheologie* din Deva. A murit la Deva în 12 Aprilie 1897, în etate de 56 de ani, tot profesor la școala superioară reală din Deva și secretar *al societății de istorie și arheologie* din Deva, după ce timp de peste 30 de ani a slujit națiunea din care făcea parte din scaunul de profesor și ziarist (redactorul *Anuarului*, vol. I-VI, VIII) între anii 1882-1889 și 1897 și redactor la ziarul hunedorean local între 1867 până în 10 Aprilie 1897, cu două zile înainte de moarte⁴⁷. A scris și despre răscoala lui Horia, rămânând un manuscris despre comitatul Hunedoara.

⁴⁵ Vasárnapi Ujság (Budapest), 1906, LIII, Nr. 32, 12 August, p. 526

⁴⁶ Anexa VII, Despre viața și activitatea lui Kun Róbert vezi: Téglás Gábor, Émlékezés Kun Róbertre, în A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat. Évkönyve 1896-98, Vol. IX, (Deva), 1898, p. 139-147; Budapesti Hirlap, 1897, Nr. 105 & 106; , Déva és Vidéke, 1897, Nr. Nr. 15; Ország-Világ 1890, Nr. 51; Századok 1882. 777

⁴⁷ Vasárnapi Ujság (Budapest), 1897, XLIV, Nr. 16, 18 Aprilie, p. 257.

Documentele publicate, unele inedite, altele edite, traducerea altora, întregesc datele care se cunosc din laborioasa activitate a lui George Barițiu. Sperăm că supărările produse au fost doar temporare, eventual, fiindcă intenția noastră nu a fost să necăjim pe cineva, ci să clarificăm unele aspecte istorice. Per ansamblu, cei care au scris despre Alexandru Sterca Șuluțiu sau Ioan Popasu și-au adus contribuția, fiecare în parte, pentru deșțelenirea unui trecut, pe alocuri, neclar al poporului nostru, munca fiecăruia fiind salutară și binevenită pentru scopul nobil de a afla ADEVĂRUL.

Anexa I

BAR, mss. rom., 973, f. 159-160v. Pesta, 2 Mai 1861. Emanuil Gozdu către Mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu.

Copie.

Escelență!

f.1

Ți este cunoscut, că la Casa de sus a dietei Ungariei nu suntem mai mulți de doi români, căpitanul Chioarului și eu, toată greutatea dară în privința pretensiunilor Națiunei noastre cade pe umerii noștrii.

Fără îndoială va veni la desbatere cauza naționalității noastre, dară poate fi că și cauza unirei Transilvaniei cu Ungaria se va desbate.

Din Transilvania nu este nimene la dietă care să reprezenteze interesele românilor, - Eu ași afla de necesariu să vorbesc pentru interesele românilor din Transilvania, nu din împuternicirea lor, ci numai ca unui român, care știu

dorințele, și care trebu[i]e să se intereseze pentru bunul de comun al Națiunii sale.

Drept aceea dară nu mai i-au voie a roga pe Escelența Ta să binevoiești a-mi descoperi masimul sau minimul pretensiunilor Națiunilor române din Transilvania, să rog însă să ai înaintea ochilor acea împregiurare, că când Națiuni fac pace între sine, nu e consult să se târguiască ca ovreii, să mai poată și lăsa din pretensiunile primare, ci să zică deodată: atâta pretind și de aci numai las nici o iotă!- Eu am sperare că și magyiarii deodată vor zice, cât vreau să déé,- înainte de toate pot să Te încredințez, că magyiarii din Ungaria nu sunt ca cei din Transilvania, acestora li-e greață de compilatele și aprobatele Transilvaniei, aceștia sunt convinși de ticăloșia magyiarilor transilvani.

f.2

Dacă ai avea bunătate a mă înștiința despre ultimatul pretensiunilor. Te rog să binevoiești a mi-l comunica în formă de proiect de lege /törvény javaslat a lakj/ában/

Eu pentru Națiunea română din Ungaria și Banat cuget a propune următorul proiect de lege.

1. A román nemzetnek eg`házi és iskolai ügyei a szerbek eg`házi és iskolai ügyeiből örök időkre elkülönöztetik.
2. Tökéletes (Tökéletes, n. n) eg`házi autonómiaja saját nemzetéből választando Érsek alatt biztositatik.
3. Érsekjüket Temesvároni székhellyel, úgy Verséczen, Karansebesen, Aradon ,s Nagyváradon szikelandó püspökjüket, eg` az eg`házi és világi tagokból hasonló számmal, választó kerületekben választandó 100 tagból álló nemzeti zsinat szotöbbsegel választandja meg, es az ország kormányának megerősítés végett terjestendi fel.
4. Az Érseknek 20,000, minden püspöknek 10,000, minden hel`ség lelkésznek 400 fl. evi fizetés biztositatik. – Nagyob községékben 1.000 lelkek fejül 100 fl. 2.000

- lelkek felül 200, az eg' tovább évi fizetésként az állam kincstarabol biztasittatik.
5. Minden közönségben csak egy rendes lelkészneveztetetik ki, szükség esetében káplánok alkalmazandok.
 6. A román nemzet részére Temesváron eg' Academia allittatik fel, melyen minden tanulmányok /f. 3/magyar és román nyelven fognak előadatni.
 7. A nevelési ügyet a nemzeti Congressus fogja intezni, a főfelüg'elés az Ország kormángt illetendi.
 8. A vallás és közoktatási Ministeriumban eg'osztál', eg' állam-titkár vezénylete alatt, a román eg'házi, s közoktatási üg'ekért fogfelallitani mel'ben az állam-titkár, és valamennyi hivatalnokok, a napkeleti orthodox román nemzetből alkalmaztatni.
 9. Minden Községek, kerületik és varmeg'ék melyekben a román nemzet absolut többséggel bir, belkezelésében a román nyelv leend hivatalos.
 10. Az ily megyékben a nem románok más nyelven beadványaik elfogadtatnak, és azon nyelven melyen beadattak hatázottat ellátatnak.
 11. Oly megyék melyekben a román nyelv hivatalos egymással román nyelven leveleznek.
 12. Minden más hatóságokkal és a kormányal magyarul leveleznek, s onnan érkező magyar válaszokat elfogadni tartoznak.
 13. A vallás és közoktatás Ministeriumban a román nemzet részére felallitot osztályánál román nyelven tehetnek előterjésztéseket, éz azokra a választ román nyelven nyrendik.
 14. Bihar megyének déli része melyben a román lakóság tulnyomó számu egy külön megyévé alakul, s a szerént fog kezeltetni, mint a többi román megye.

15. A törvénykezés a román megyékben román nyelven fog kezeltetni.
16. Minden fel'ebbiteli törvény székeknél román/f. 4/ és előadok kellő számmal fognak alkalmaztatni.
17. A Kőzigazgatás kormánynál román egyének kellszámmal fognak alkalmaztatni.

Dacă Escelența Ta ar ave vreo reflexiune în privința paragrafelor acestora o primesc cu mulțumită.

Pe lângă aceasta repetându-mi rogarea rămân cu distincă stimă și reverință

Al Escelenței Tale
Pesta în 2 Mai n. 1861

șerb aplecat
Manuil Gozdu m. p.

Notă, punctele 15 și 16 sunt inversate la Bérenyi Maria după cum sunt inversate și la Dr. Ilarion Pușcariu (p. 356). comparativ cu originalul.

Traducerea:
Copie.

Escelență!

f.1

Ți este cunoscut, că la Casa de sus a dietei Ungariei nu suntem mai mulți de doi români, căpitanul Chioarului și eu, toată greutatea dară în privința pretensiunilor Națiunii noastre cade pe umerii noștri.

Fără îndoială va veni la desbatere cauza naționalității noastre, dară poate fi că și cauza unirei Transilvaniei cu Ungaria se va desbate.

Din Transilvania nu este nimene la dietă care să reprezenteze interesele românilor, - Eu aş afla de necesariu să vorbesc pentru interesele românilor din Transilvania, nu din împuternicirea lor, ci numai ca un român, care ştiu dorinţele, şi care trebu[i]e să se intereseze pentru bunul de comun al Naţiunii sale.

Drept aceea dară nu mai iau voie a roga pe Escelenţa Ta să binevoieşti a-mi descoperi maximul sau minimul pretensiunilor Naţiunilor române din Transilvania, mă rog însă să ai înaintea ochilor acea împregiurare, că atunci când Naţiunile fac pace între sine, nu e consult să se târguiască ca ovreii, să mai poată şi lăsa din pretensiunile primare, ci să zic deodată: atâta pretind şi de aci nu mai las nici o iotă!- Eu am sperare că şi magyiarii deodată vor zice, cât vreau să déé,- înainte de toate pot să Te încredinţez, că magyiarii din Ungaria nu sunt ca cei din Transilvania, acestora li-e greaţă de Compilatele şi Aprobatele Transilvaniei, aceştia sunt convinşi de ticăloşia magyarilor transilvani.

f.2

Dacă ai avea bunătate a mă înştiinţa despre ultimatul pretensiunilor. Te rog să binevoieşti a mi-l comunica în formă de proiect de lege /törvény javaslat a lakj/ában/

Eu pentru Naţiunea română din Ungaria şi Banat cuget a propune următorul proiect de lege:

1. Problemele şcolare şi bisericeşti ale naţiunii române vor fi tot timpul separate de problemele bisericeşti şi şcolare ale sârbilor.
2. Este perfect dacă o autonomie bisericească în cadrul naţiunii române va fi asigurată prin mitropoliţi aleşi.
3. Stabilirea reşedinţei mitropolitului la Timişoara, a episcopilor la Vârşeţ, Caransebeş, Arad şi Oradea, iar din cercuri o sută sau un număr similar de membri laici şi ai bisericii să-i aleagă în cadrul unui Congres

- Național, propunere care să fie întărită și de guvernul țării.
4. Mitropolitul 20.000 (fl-n.n.), fiecare episcop 10.000 (fl-n.n.), iar în fiecare localitate preotului să se asigure un salariu anual de 400 fl. În comunități mai mari de 1000 de suflete, 100 fl., în comunități mai mari de 2000 de suflete, 200 fl. să asigure erariul o plată suplimentară.
 5. În fiecare localitate să existe doar un preot, iar dacă este necesar să fie numit și un capelan.
 6. Înființarea pe seama națiunii române a unei Academii la Timișoara unde studiile/ f. 3/de predare să se facă în limbile maghiară și română.
 7. Problema educației va fi rezolvată în cadrul unui Congres Național, iar controlul îi revine guvernului țării.
 8. Religia și instrucția publică formează un singur minister, sub conducerea unui secretar de stat, iar pentru cauza bisericii românești și de instrucțiune publică va exista un secretar de stat și alți oficiali, proveniți din rândurile națiunii române ortodoxe.
 9. În fiecare localitate, cerc și comitat unde națiunea română este majoritară, limba oficială în administrația internă este limba română.
 10. În aceste comitate, se acceptă în alte limbi propunerile celor care nu sunt români, iar hotărârile date să fie puse în aplicare.
 11. În comitatele unde limba oficială este limba română, corespondența se va face în această limbă.
 12. Corespondența cu orice alte autorități sau cu guvernul se va face în limba maghiară și sunt obligați să primească din Ungaria orice răspuns în limba maghiară .

13. Limba română poate fi utilizată la religie, la ministerul instrucțiunii publice și la clasele înființate pe seama națiunii române, iar răspunsul în cadrul acestora se va face în limba română.
14. Partea de sud a comitatului Bihor unde românii sunt majoritari va fi formată într-un comitat distinct, organizat ca și celelalte comitate românești.
15. În comitatele românești legislația se va aplica în limba română.
16. La toate instanțele de apel /f.4/se va utiliza limba română și se va angaja un număr suficienți de vorbitori.
17. Se va angaja un număr suficient de oameni de la administrația guvernului român.

Dacă Escelența Ta ar ave vreo reflesiune în privința paragrafelor acestora o primesc cu mulțumită.

Pe lângă aceasta repetându-mi rogarea rămân cu distinsă stimă și reverință

Al Escelenței Tale
Pesta în 2 Mai n. 1861

șerb aplecat
Manuil Gozdu m. p.

Anexa II

Arhivele Statului Alba Iulia, fond Mitropolia gr. cat. rom. de A. I. și Fond Blaj-Cabinetul Mitropolitului, Nr. 448, Hațeg, 11 Mai 1854, Ștefan Moldovan către Mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu, f. 1-2.

Mărimea Voastră Prea Luminate și Prea Sântite Doamne Episcoape!

Cu câtă bucurie am les în Nr. 33. a Gazetei, cumcă Sacratissima Sa Maiestate Apostolică, tocma în zioa căsătoriei sale, spre eterna memoria, au decorat pre Prea Luminat Mărimea Voastră cu Crucea de Comendatoare a ordinului Leopoldin; cu atâta mai pre sus - am săltat din toate puterile mile de veselie, dacă am înțeles din Reverendiss[imul] D. Canonic Papfalvi – pre carele l'am salutat în mijlocul nostru – cumcă cerurile și Înălțatul nostru Împărat au căutat cu îndurare spre umiliința clerului și a Națiunei noastre, și sub scutul crucei V'au pus comendatore și morala acelora, înălțându-Vă la demnitatea de Metropolit, carea și cu mărturisirea fidei a o accepta ați binevoit.

Așa, Prea - Amate Părinte al Națiunei, prea – estimate Tată al clerului, acum mai mult nu suntem săraci, ci sub puternică îngrisirea cei D[umne]zeiască, și a prea credinciosului nostru Împărat am ajuns de/f. 2/de avem cap besericesc și după suferințe de 155.ani încă în a. c., că în cel de al 100 lea a întemeierei Scoalelor din Blaș, vom fi - dară - acei fortunați de vom serba sărbătoarea seclului I lea cu reînvierea Mitropoliei Române de Alba Iulia.

Deci, și până când pe calea sa vom fi încunoștințați de acestea toate, carele fac un studiu nou, sau un semn spre mai bine, și ne dau viața reînnoită tuturor, bine voiască a suferi grăbnicia amoarei fiiști de la mine, carele de aci încolo îndrăznesc a Vă însemna cu titula metropolitană;

Și orend părintească binecuvântare cu adâcă reverință
recomandat rămăiu al

Excellenței Voastre Prea Luminatului și Prea Sântitului
Domn Arhiepiscop

Hațeg 11 Mai [1]854

prea umilit capelan
Ștefan Moldovan
vicariu

Anexa III

**Arhivele Statului Alba Iulia, fond Mitropolia gr. cat.
română de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj, Cabinetul
mitropolitului, Nr. 10/1854 (cota veche 449/1854), f. 1-23**

Excelența Voastră Prea Luminate și Prea Sântite
Doamne Arhiepiscope!

Soartea cei mai apusă a prea-amatei noastre Națiune și
cu dânsa a clerului ei, la carea pe rend întru această a sa
veche patrie o au tîrît scopurile arogante a conlăcuiitorilor cu
dânsa venetici, asupra ei într- uniți, iară în seculul trecut o au
scuturat din fundament și o au împins într-un stadiu foarte
înfricoșiet, în trei documente cöeve, și genuine, - unul a
contralnicilor, – altul a unui strein – și al treilea a Marelui ei
Episcop Innocențiu Micu adumbrată, cu fiască devoțiune o
oferez Excelentissimei D. Voastre, ca pausând puțin de
îngrisirile presente, să reprivească în seria luptelor părinților
noștri, și pre lângă părinteasca, și prea – nobila sa inimă
lăsând ca să decurgă încă – șuerânde suspinele umbrelor lor,
grația cerurilor să Vă întărească, ca în mijlocul acestui al
luminilor, cu Prea - Sântită dreapta Excelentissimei Domniei
Voastre să ne învrednicim a ni să ștearge lacrimile, și a

ajunge la un stadiu de onoare și lumină! – Iară eu plecat
având părinteasca binecuvântare perseverez al
Excelenței Voastre Prea Luminatul și Prea – Sântitul
Domn Arhiepiscop

prea umilit capelan
Ștefan Moldovan
Vicariu

Hațeg 11 Mai [1]854

Anexa IV

BAR, mss, rom., 982, f. 46-46v
Brașov, 8 Februarie 1862 (copie), George Barițiu către
prot. Ioan Popasu din Brașov

Reverendisime Domine!

Fiindcă timpul trece și tace, nu ar fi oare bine ca să ne
adunăm cândva, de esi astăzi sau mâne în cauza Asociațiunii
și a esposițiunii naționale, atât pentru ca se se ia oareșicare
măsuri pregătitoare, cât și pentru că să se mai insufle și
publicului mai mult spirit de activitate.

Mie mi se pare că spre a inpintina[întâmpina, n. n.] pe
cei cari nicidecum nu vor a se înscrie între membrii
asociațiunii ar fi bine a se chiama la sfatiuri numai membrii
actuali, adică cari au plătit până acum cei 5 fl. sau cari vor
veni ca să plătească la anul, din casierii anumiți.

Eu ma-și roga, Reverendisime, ca cu ocasiunea aceasta
să alegem un comitet p. espusițiune, în care să intre numai
elemente luminate și acelea puține, pentru ca coînțelegerile
și dispusațiunile să se poată face iute și precis; că vor fi
foarte multe de a se face. Eu nu știu de ai avut ocasiune ca să

arunci ochii preste cei trei articuli ai mei, pe carii i-am publicat în Gazeta ca pregătitoare p. espozițiune. Eu la acelea a-și mai avea să adaug numai că va trebui să se încingă și întinză o corespondență mare ca toate ținuturile locuite de români, cum și unul din noi va trebui să călătorească la Pesta spre a vedea și studie acolo espozițiune permanentă (subl. lui Bariț) pe care o au ungurii în felul acesta, ca de ma (?) clasificarea lucrurilor ce vor veni ne va cășuna mare bătaie de cap.

Am onoare a fi cu toată stima și reverința

serv plecat
George Barițiu

Reverendisimo Domino Joanni Popasu
Loco

Anexa V

**BAR, mss. rom., 989, f. 188,
Brașov, 6 Iulie, 1870, George Barițiu către protopopul
Brașovului**

Reverendisime Domnule Protopopape,

Dn Ludovic Réthi, inspectorul districtuale al instrucțiunii publice află cu cale a-mi împărtăși ven. notă a Reverenției Voastre din 2/14 Mai Nr. 141/1870 adresată către onor. Magistrat al Brașovului în privința ecsamenelor publice care sunt a se ține la școalele confesionale de religiunea răsăriteană cum și a mă provoca prin nota sa de sub Nr. 297/1870 pentru că cu ocasiunea ecsamenelor se

ospitez la aceleași în calitate de reprezentante al consiliului districtuale de instrucțiune pe temeiul legii respective.

În urmarea acelei provocări am onoare a Vă face Reverinței Voastre cunoscut că de aci înainte îmi voi lua voia de a ospita, pe cât mă va erta timpul, în unele din clasele normale gr. răsăritene de aici.

Pe lângă care sunt și rămân

Al Reverinței Voastre

Cu distinsă venerațiune

George Barițiu

Anexa VI

BAR, mss. rom., 978, f. 72-72v.

Brașov, 24/12 Aprilie, 1887. George Barițiu către episcopul Ioan Popasu (ciornă)

Prea Sântite Domnule Episcop,

Vechiule luptătoriu nu numai pe terenul bisericei Tale care fusese odată cea mai asuprită ci și pe vastul teren al culturii poporului nostru care încă fusese întocma de nedreptățit.

Dă-mi voie ca să i-au și eu parte cel puțin cu aceste câteva cuvinte bătrânești la bucuria generală de care este însuflețit nu numai poporul credincios al bisericei române orthodoxe, ci națiunea română întreagă, la această aniversaria a sacerdoțiului Tău și al necurmatelor Tale lupte în liniile prime pentru emanciparea și scoaterea națiunii române din umbra morței în care o aruncaseră legislațiunile barbare.

Au trecut tot cinzeci de ani de când eu sunt martor viu la toate acțiunile Tale salutare și la luptele adesea storcătoare de sudori crunte, precum sunt și acelea din epoca

de față, pentru biserici, popor, cultură națională (adaus lateral).

Pri urmare mă simț obligat a mărturisi despre aceasta și pe viul Dumnezeu adevărată este mărturia mea (corecturi).

Fiiu al acestei patrii din moși de strămoși, Tu ai luptat totodată pentru prosperitatea și adevărata ei libertate; dară cei fără de lege n-au voit să-ți recunoască acest meri patriotic eminente; conștiința Ta însă este și din această parte pe deplin liniștită și posteritatea îți va da și în acest respect dreptate. Eu doresc din suflet, ca tu să ajungi mulți ani fericiți pentru ca să vezi cum chiar adversarii muștrați de conștiința lor îți recunosc toate meritele Tale ca ale unui archiepiscopiu român integru, inspirat numai de doctrinele evangheliei care (aici vine se pare adevărul) ai dat și dai lui D[umne]zeu ce este al Lui și Cesarului ce este al acestuia.

Brașov, 24/12 Apr 1887

(Concept)

[G. Barițiu]

Actualul sediu al Muzeului județean din Deva în palatul Magna Curia

Anexa VII

BAR, mss. rom., 989, f. 302, Deva, 11 Februarie 1880

Nagyságos Academiai Alelnök Ur !

Az alakulandó Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat érdekében fordulunk Nagyságodhoz.

Hunyadmegye nevezetes része édes hazánknak. A nagy multaknak megszámlálhatlan emlékei maradtak itt szétszorva, avagy a föld gyomrában elrejtve. Ezek megmentése, föltárása s összegyűjtése egyik célja társulatunknak. De Hunyad nem csak multjéért nevezetes. Népeisége megkapó sajátosságokban földje tájszépségeiben, ipari s más egyéb célokra szolgáló különféle termékekben gazdag. Mindezek csak tolmácsva, hivatott ismertetőre várnak, hogy valahára s megérdemlett méltánylásban részesüljenek. Ez társulatunknak szintén foladata levzen.

Abban a reményben, hogy alakulandó társulatunkát szükségesnek és üdvösnek tartja, keressük föl Nagyságodat alatt megküldvén azalapszabály tervvezetet egy példányban.

Kérjük hogynagybeesű résztvételét ne vanja meg tőlünk és messzeható befolyásával jó ügyünket támogatni kegyeskedjék.

Mély tiszteletünk mellett.

Déván 1880. évi Február 11. Ik napyán tartott szervező bizottvági úlésből

Dr. Sólyom Fekete Ferenc
bir. Elnök

Kun Róbert
bir.titkár

Traducere:

Domnule vicepreședinte al Academiei !
Interesul pentru formarea Societății de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara ne-a îndemnat să ne adresăm Domniei Voastre.

Comitatul Hunedoara este faimos pentru țara noastră. Amintirile mari din trecut au rămas împrăștiate sau ascunse în măruntaiele pământului. Salvarea, cercetarea și adunarea lor sunt unul din scopurile societății noastre.

Hunedoara nu este celebră doar pentru trecutul său.

Populația are un caracter specific, peisajele sunt frumoase, industria și alte produse bogate sunt folosite într-o varietate de alte scopuri. Toate aceste interpretări așteaptă să fie apreciate și cunoscute. Aceasta este și scopul societății noastre. Cu această speranță, societatea noastră consideră că este necesar să vă salute pe Domnia Voastră și să vă trimită un exemplar din proiectul de statut.

Vă rugăm să ne onorați cu participarea și implicarea Dumneavoastră, care să fie una cu efect mare în sprijinirea activității noastre.

Cu deosebită stimă.

Deva, 11 Februarie 1880, în ziua reunirii comitetului organizator.

Dr. Sólyom Fekete Ferenc
președinte

Kun Róbert
secretar

Lugojul și „Astra” (I)

Dumitru Tomoni,
Doctor în istorie

I. Legăturile „Astrei” cu Banatul (1861-1896)

Dintre numeroasele societăți culturale create începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea și până la Marea Unire, în provinciile românești aflate sub dominație străină, cea mai importantă a fost Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA), ea reprezentând principalul for cultural al românilor din Ardeal cu implicații deosebite și în sfera vieții social-economice și politice⁴. Nu întâmplător ea va constitui un model de organizare și acțiune pentru cea mai mare parte a societăților culturale înființate în această perioadă, unele consfințind în statute că, în cazul încetării activității, întreaga avere va reveni Asociațiunii: Societatea Transilvania⁵ din București, Societatea “Carmen-Sylva” din Graz⁶, Societatea literară “Petru Maior” din Budapesta⁷, Societatea “Iulia” a studenților români din Cluj⁸ etc.

⁴ Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, Edit. Eminescu, 1986, p. 379.

⁵ Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1986, p. 61 (în continuare: Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană...*)

⁶ *Ibidem*

⁷ Direcție Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.S.A.N.), *Fond Astra*, dosar 627/1897, f. 1

Înființată într-o vreme când, așa cum spunea Andrei Bârseanu la jubileul de 50 de ani al Asociațiunii - “energia națională își caută să-și afle alt câmp de acțiune, un câmp mai neted și mai mănos, câmpul nesfârșit și veșnic roditor al culturii”⁹ -, Asociațiunea întruchipa idealurile generației de la 1848, care a înțeles că lupta va continua în primul rând prin mijloace culturale, solidaritatea și unitatea culturală fiind importante pentru realizarea unității naționale.

Cu toate că Asociațiunea, potrivit statutului, nu activa și în Banat, înființarea Asociațiunii a trezit bucurie și speranță în rândul românilor bănățeni, care prin înscrierea ca membri, participarea la expozițiile organizate de Asociațiune, donarea de cărți și documente, răspândirea de publicații, vor sprijini astfel, efectiv, activitatea Asociațiunii și îi vor duce mesajul și în Banat¹⁰.

În rândul celor 212 membri, câți avea Asociațiunea la înființare, Banatul era reprezentat de Andrei Mocioni ca membru fondator și șase membri ordinari: At. M. Marinescu, George Popovici, Iova Popovici,, Aloisiu Vlad, Alexandru Lebu și Grigorie Munteanu.¹¹ În adunarea de constituire s-a citit conținutul scrisorii lui Emanuil Gojdu, comitele suprem al comitatului Caraș, prin care acesta salută înființarea Asociațiunii și promite a intra în rândul membrilor

⁸ Eugenia Glodariu, Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tinerețului studios român din Monarhia Habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 80

⁹ “Transilvania”, an. XLII, nr. 4, iulie-august 1911, p. 325

¹⁰ Dumitru Tomoni, *Interferențe cultural între Banat și Ardeal în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Legăturile Asociațiunii cu Banatul (1861-1896)*, „Revista istorică”, serie nouă, Tom XIV, nr. 1-2, București 2003, p. 167-178

¹¹ *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 53-54

fondatori.¹² În aceeași adunare vor fi proclamați membri onorari și bănățenii: Damaschin Bojincă, profesor de drept la Academia Mihăileană din Iași¹³, Ștefan Moldovan, prepozit capitar în Lugoj și Liviu Andrei Papp, canonic în Lugoj.¹⁴ Bănățeanul Pavel Vasici, de profesie medic, stabilit în Sibiu, unde îndeplinea din 1850 funcția de referent la Comisia școlară din localitate, iar din 1855 pe cea de consilier școlar și inspector al tuturor școlilor ortodoxe din Transilvania, va fi ales între cei 9 membri fondatori.¹⁵ În același timp, adunarea din 23 octombrie/4 noiembrie îl va alege în Comitetul de conducere al Asociațiunii. În această calitate, Vasici va depune o susținută muncă administrativă, propune “stipendiile” pentru studenți, își aduce contribuția la organizarea unor importante manifestări, cum a fost expoziția națională din Brașov din 16/28 iulie 1862. În Adunarea Generală de la Brașov (1862), Pavel Vasici va semna alături de George Barițiu, Timotei Cipariu și Sava Popovici, propunerea de premiere cu 50 de galbeni a primei ediții de poezii scrise de Andrei Mureșanu, autorul marșului național “Deșteaptă-te, române!”.¹⁶ Fiind ales cu această

¹² *Ibidem*, vezi și Octavian Goga, *Mijloace de propagandă literară și culturală ale Asociațiunii și dezvoltarea lor*, „Transilvania”, (Sibiu), an. XLII, nr. 4, iulie-august 1911, p. 349-392; Onisifor Ghibu, *Evoluția secțiilor literare și științifice ale “Astrei”*, Sibiu, Edit. Asociațiunii, 1925, p. 7-10, Mihai Sofronie, *Aspecte ale activității Asociațiunii transilvane „Astra” până la 1918*, Sibiu, Edit. Caleidoscop, 1996, p. 68-91

¹³ Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*, studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan, Timișoara, Edit. Facla, 1978, p. XVI

¹⁴ *Actele...*, p. 73-74

¹⁵ Grigore Ploșteanu, *Un iluminist român în secolul al XIX-lea – Pavel Vasici*, “Studii. Revistă de istorie”, tomul 24, nr. 1, 1971, p. 112

¹⁶ Vasile Netea, *Vasile Netea, Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, Edit. Științifică, 1974, p.

ocazie președintele secțiunii de științe naturale, va întocmi majoritatea recenziilor la cărțile trimise spre premiere și va populariza importanța igienei și medicinei printr-o serie de articole publicate în revista “Transilvania”: “Despre medicina cu respect la poporul român”, “Despre medicina cu privire la români” (1868-1870) etc.¹⁷

Până la extinderea organizatorică a Asociațiunii și pe teritoriul Banatului, numărul bănățenilor înscriși ca membri fondatori sau ordinari va crește an de an, mulți dintre ei remarcându-se prin solicitudinea manifestată față de numeroasele inițiative ale Comitetului Central al Asociațiunii. Revista “Transilvania” consemnează numele bănățenilor: Anton, George, Alexandru, Victor, Eugen și Zeno Mocioni, episcopului Nicolae Popea din Caransebeș¹⁸, canonicului școlar Petru Rațiu din Lugoj, avocatului Petru Tisu din Panciova și notarului public în Oravița, Aurel Maniu¹⁹, care și-au achitat taxa de 200 de fl., fiind înscriși în rândul membrilor fondatori. Episcopul greco-catolic Victor Mihaly din Lugoj, se va înscrie în 1877 membru pe viață.²⁰ Mult mai mare era numărul bănățenilor înscriși în listele membrilor ordinari: Nicolae Tincu Velea din Secaș²¹ și Tătucu Nicolae din Iabłanița²², menționați în anii 1863/1864, Silvan Matei din Bocșa Română, Andrei Dănilă din Coștei, Dumitru Stoica și Ioan Popovici din Vaidei (1869/70), Alexiu Popescu din Bocșa Română, Gregoriu M. Marinescu și Iosif Botto din Lipova (1874), Alexandru Ternoveanu din

271; vezi și *Cărturari brașoveni, sec. XV-XX*, „Ghid bibliografic”, coordonator Ilie Moruș, Brașov, 1972, p. 152

¹⁷ Grigore Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 112

¹⁸ “Transilvania”, an. XVIII, nr. 17-18, 1885, p. 152

¹⁹ *Ibidem*, nr. 18, 1870, p. 218

²⁰ *Ibidem*, nr. 15, 1877, p. 180

²¹ D.J.S.A.N., *Fond. Astra*, dosar 190/1863, f. 1

²² *Ibidem*, dosar 216/1864, f. 1

Orșova (1876), Petru Popu și Simeon Tamașiu din Lugoj (1877), Gabriel Popdanu din Sânandrei și George Dobrin din Lugoj (1880), Teodor Păcățianu, notar în Jadani, Andrei Ghidiu din Oravița, Fabiu Rezin, George Martinescu și Titu Hațieg din Lugoj (1883), Petru Tisu din Panciova (1884), Ludwig Meheș, medic în Mehadia, Ioan Russu-Micu, Dimitrie Bălănescu și Andrei Boboroni din Biserica Albă (1885), Emanuil Ungureanu din Timișoara (1887), Ioan Pinciu din Caransebeș și George Sima din Cărpiniș (1889), Alexandru Lemenyi din Bocșa, Ianculescu Simeon și Moise Micu din Poiana Mărului (1890), Ioan Bunea din Cacova (1894), Ilie Trăilă din Oravița, Alexandru Crenian din Reșița, Ioan Lințiu din Caransebeș, Lazăr Roșculeț din Satu Nou și Lazăr Șimon din Ciacova (1895).²³

Bănățenii vor participa la expozițiile organizate de Asociațiune în 1862 și 1881 cu exponate reprezentative pentru bunăstarea și frumusețea zonei, pentru a reliefa elementele comune de cultură și viață economică.

Importante donații au făcut bănățenii și pentru fondul inițiat de Asociațiune în vederea înființării unei “Academii române de drepturi” și pentru menținerea Școlii superioare de fete din Sibiu. Adunarea Generală din 8-10 august 1870 de la Năsăud²⁴ hotărăște strângerea sumei de 600 000 de fl. pentru înființarea unei Academii de Drept. Răspunzând apelului Asociațiunii, canonicul Matei Kiss din Lugoj a lăsat prin testament în anul 1878 suma de 400 de fl. în vederea întemeierii Academiei.²⁵ Din păcate, până în 1883 s-au adunat doar 20 501 de fl. De aceea, conducerea Asociațiunii a hotărât folosirea acestei sume pentru construirea unui local

²³ Elena Borugă, *Legăturile Asociațiunii “Astra” cu Banatul în perioada 1861-1895*, “Acta Musei Napocensis”, XX, Cluj-Napoca, 1983, p. 579-580

²⁴ “Transilvania”, an. III, nr. 20, 15 octombrie 1870, p. 218

²⁵ *Ibidem*, an. XVII, nr. 1, 1-15 ianuarie 1887, p. 12-13

destinat viitoarei școli de fete.²⁶ Lucrările vor începe peste doi ani, iar deschiderea festivă a școlii va coincide cu sărbătorirea a 25 de ani de la înființarea Asociațiunii.

Numeroși bănațeni vor ajuta înființarea și susținerea Școlii de fete încă din primul an de activitate. În 1886 colecții de bănațeni au adunat 948 de fl.: Vicențiu Babeș 620 fl.²⁷, Filaret Musta, protosinghel în Caransebeș – 125 fl.²⁸, Sidonia Majoru din Lugoj – 50 fl.²⁹, Aurel Maniu, notar public în Oravița, 41 fl.³⁰, Pavel Rotariu, avocat în Timișoara – 39 fl.³¹, Coriolan Brediceanu, avocat în Lugoj – 38 fl.³², Petru Oprișiu din Timișoara – 20 fl.³³, Pompiliu Lemeny, avocat în Panciova – 10 fl.³⁴ și George Crăciunescu, protopop în Belinț – 5 fl.³⁵ Cei mai generoși au fost, și de această dată, membrii familiei Mocioni – Antoniu (200 fl.), Gheorghe (200 fl.), Alexandru (100 fl.) – dar și alte personalități binecunoscute în Banat: episcopul unit Victor Mihaly din Lugoj (25 fl.), episcopul ortodox Ioan Popasu din Caransebeș (20 fl.), Vicențiu Babeș (20 fl.), Aurel Maniu (20 fl.) etc. Numeroși intelectuali bănațeni din Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Oravița, Bocșa Montană, Panciova, Reșița, Toracul Mare, fac donații și în anii următori pentru susținerea Școlii de fete din Sibiu. În 1891 Aurel Maniu se oferă să plătească în fiecare an de 200 fl. care să fie distribuiți ca ajutoare pentru elevele din Sibiu³⁶, iar Cornelia Brediceanu din Lugoj donează cărți și lucruri de mână pentru

²⁶ Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană...*, p. 42

²⁷ "Transilvania", an. XVII, nr. 7-8, 1-15 aprilie, 1886, p. 62

²⁸ *Ibidem*, p. 64

²⁹ *Ibidem*, nr. 1-2, 1-15 ianuarie 1886, p. 95

³⁰ *Ibidem*, nr. 7-8, 1-15 aprilie 1886, p. 64

³¹ *Ibidem*, nr. 3-4, 1-15 februarie 1886, p. 31

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*, nr. 9-10, 1-15 mai 1886, p. 80

³⁴ *Ibidem*, nr. 3-4, 1-15 februarie 1886, p. 31

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*, nr. 8, 15 septembrie 1891, p. 277

aceleași eleve.³⁷ Încă din primul an, școala va fi frecventată și de eleve din Banat – Leontina Simionescu din Lugoj, Silvia Palcu și Eugenia Roșiu din Biserica Alba³⁸ - organizarea și funcționarea ei fiind un imbold și pentru intelectualii bănățeni. După modelul școlii sibiene, Consistoriul din Caransebeș, Reuniunea femeilor române din Oravița, și protopopiatele ortodoxe din Oravița, Vârșeț și Biserica Albă vor încerca deschiderea unei școli de fete în Oravița.³⁹ Din păcate, generoasa inițiativă susținută și de gazeta timișoreană “Luminătorul”, nu se va finaliza în acea perioadă. Abia după Marea Unire va lua ființă, în septembrie 1921, Școala civilă de fete din Oravița.⁴⁰

Legăturile Banatului cu Asociațiunea s-au materializat și prin participarea bănățenilor la realizarea primei Enciclopedii românești, care va deveni “cea mai mare și mai importantă dintre întreprinderile literare realizate sub egida Asociațiunii”⁴¹

La cele trei volume ale “Enciclopediei române” apărute la Sibiu între 1898 și 1904, au colaborat și 19 personalități bănățene, aducându-și contribuții în domenii dintre cele mai interesante: istoria Banatului, istoria bisericii, istoria pedagogiei, folclor, etnografie, economie, medicină, arhitectură etc. În paginile enciclopediei sunt consemnate contribuțiile academicienilor Vicențiu Babeș și Atanasie M. Marienescu, ale publicistului Valeriu Braniște⁴², ale profesorului universitar Iosif Popovici, ale episcopului Radu

³⁷ *Ibidem*, nr. 5-6, 1-15 martie 1889, p. 46

³⁸ *Ibidem*, nr. 21-22, 1-15 noiembrie 1889, p. 162

³⁹ *Ibidem*, nr. 23-24, 1-15 decembrie 1889, p. 195

⁴⁰ Direcția Județeană Caraș-Severin, *Fond Liceul de fete Oravița*, registrul nr. 5/1921, f. 1 (în continuare: D.J.C.S.A.N....)

⁴¹ “Transilvania”, an. XXVI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, 1895, p. 231

⁴² *Valeriu Braniște. Corespondență 1879-1895*, vol. I, Ediție îngrijită de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1985, p. 288-289

Demetrescu, ale protopopilor George Popovici și Vicențiu Grozescu, ale canonicului Ioan Boroș, ale avocaților Aurel Cosma și Ilie Trăilă, ale poetului Victor Vlad Delamarina, a învățătorilor Iuliu Vuia și Sofronie Liuba, a medicilor Mihai Pop și C. Popazu, ale arhitectului Adrian Diaconu etc.⁴³ Prin studiile și articolele trimise la Sibiu și intelectualii Banatului au contribuit la realizarea de către Asociațiune a primei enciclopedii apărute până atunci în sud-estul Europei.⁴⁴ Enciclopedia poate fi considerată, fără teama de a exagera, drept un reper al culturii românești și cea mai importantă apariție editorială până la Marea Unire.

Încă din 1874, Adunarea Generală de la Deva hotăra ca următoarea adunare să se țină la Lugoj și prin aceasta să se facă primii pași pe teritoriul Banatului. Moartea președintelui Asociațiunii, Ladislau Vasile Pop și teama față de o posibilă intervenție a autorităților, pentru că, potrivit statutelor, Asociațiunea putea să-și desfășoare activitatea doar pe teritoriul Transilvaniei, au generat în rândul conducătorilor îndoieli cu privire la oportunitatea organizării adunării în Banat. Pentru a se lua o hotărâre realistă, a fost convocată la 24 mai 1875, o întrunire a conducerii Asociațiunii, prezidată de vicepreședintele Iacob Bologna, la care au luat parte 4 membri fondatori – Ioan Axente Sever, Partenie Dunca, Augustin Ladai, Constatin Szezarin – și 26 de membri ordinari – George Barițiu, Ioan Rațiu, Ioan Micu Moldovan, Visarion Roman, Zaharia Boiu, Ioan Hannia, Ioan Hossu, Teofil Frâncu, Aaron și Niculae Densușianu etc.⁴⁵

⁴³ Cornel Diaconovici, *Enciclopedia română*, Tomul I, Sibiu 1898; Tomul II, 1900 și Tomul III, 1904

⁴⁴ Mihai Sofronie, *Activitatea editorială a Asociațiunii Transilvane până la 1918*, în "Astra" 1861-1950. *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român. 125 de ani de la înființare*, sub redacția Dr. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 292

⁴⁵ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 100/1975, f. 1

Conducătorii Asociațiunii prezenți la această întâlnire, considerând că există “grave motive pentru schimbarea locului de adunare”⁴⁶, hotărâsc renunțarea la adunarea proiectată la Lugoj și organizarea unei Adunări Extraordinare la Alba Iulia, în 6/18 iulie 1875. Hotărârea de schimbare a locului de desfășurare a Adunării Generale din 1875 a fost comunicată lugojenilor printr-o scrisoare trimisă de Iacob Bologa lui Filip Pascu, președintele comitetului aranjator din Lugoj.⁴⁷ Au trebuit să treacă mai bine de două decenii pentru ca Asociațiunea să-și realizeze acest deziderat.

La această amânare a contribuit și faptul că în Banat, activități similare desfășurau reuniunile și societățile de lectură, de cântări și muzică, corurile de plugari⁴⁸, Asociația de teatru, casinou și citire din Oravița⁴⁹, Reuniunea învățătorilor români greco-ortodocși de la școlile din dieceza Caransebeșului⁵⁰, Reuniunea învățătorilor de la școlile confesionale greco-ortodoxe din protopopiatele Timișoara, Belinț, Comloș și Lipova⁵¹, Asociația națională arădană⁵²,

⁴⁶ *Ibidem*, f. 3

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 101/1875, f. 4-5

⁴⁸ Constantin Brătescu, *Mișcarea culturală din Banat între 1877-1900 în slujba desăvârșirii unității statale. Mișcarea corală și idealul Unirii*, Banatica, vol. VIII, Reșița, 1985, p. 335-341; vezi și Dumitru Jompan, *Coruri și fanfare din Banat. Caraș-Severin*, 2003

⁴⁹ D.J.C.S.A.N., *Fond Asociația de teatru, casinou și citire din Oravița*, dosar 3/1875, f. 1

⁵⁰ V. Țircovnicu, *Asociațiile învățătoresți din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, “Studii de istorie a Banatului”, vol. II, Timișoara, 1970, p. 164; vezi și George Joandrea, *Primii șase ani din trecutul Reuniunii noastre învățătoresți, 1869-1874*, Caransebeș, 1910

⁵¹ Petru Oallde, *Lupta pentru limbă românească, în Banat*, Timișoara, Edit. Facla, 1983, p. 239

⁵² Ioan Bolovan, *Asociația națională arădană pentru cultura poporului român 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994, p. 79

Societatea pentru fond de teatru⁵³, asociații ale studenților, femeilor, meseriașilor etc.

În aceste condiții “era greu să te atingi de instituții consacrate prin istorie și tradiție”⁵⁴, era părerea lui Valeriu Braniște, un bun cunoscător al realității bănățene.

Și, totuși derularea evenimentelor a făcut posibilă extinderea activității Asociațiunii și pe teritoriul Banatului, după Adunarea Generală de la Lugoj⁵⁵.

II. Adunarea generală de la Lugoj (1896)

La 30 iulie 1895, cu câteva zile înaintea convocării Adunării Generale de la Blaj, ziarul timișorean “Dreptatea”, publica articolul medicului Mihai Pop din Găvojdia, sugestiv intitulat “O Asociațiune bănățeană”.⁵⁶ După ce arată piedicile puse de regimul maghiar românilor bănățeni în încercarea lor de a-și crea instituții culturale proprii, medicul bănățean propunea “înființarea unei secțiuni sau „Asociațiuni bănățene pentru cultura și literatura poporului român”, după modelul Asociațiunii, sau “generalizarea acesteia și asupra Banatului”.⁵⁷

Apelul lansat de medicul Mihai Pop nu rămâne fără ecou. Învățătorul Iuliu Vuia din Comloș – ajuns mai târziu revizor școlar și autor de manuale – se asociază aceleiași idei, printr-un articol intitulat “Bănățenii și Asociațiunea”, publicat în “Dreptatea” din 21 iulie/august 1895. Semnatarul

⁵³ Virgil Vintilescu, *Consemnări literare. Repere literare bănățene. (De la începuturi până la 1880)*, Timișoara, Edit. de Vest, 1995, p. 232

⁵⁴ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, ediție îngrijită de Valeria Căliman și Șerban Polverejan, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 225 (în continuare: Valeriu Braniște, *Oameni, fapte...*)

⁵⁵ Dumitru Tomoni, *Prima adunare generală a „Astrei” în Banat. Adunarea Generală de la Lugoj, 1896, Societatea și civilizație în Banatul istoric*, Timișoara, Edit. Mirton, 2003, p. 331-343

⁵⁶ “Dreptatea”, Timișoara, an. II, nr. 159 din 18/30 iulie 1895, p. 1

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 159 din 18/30 iulie 1895, p. 1

articolului sublinia că “progresul și cultura sunt temelie pe care își edifică popoarele viitorul lor”, atrăgând totodată atenția că “vocea timpului strigă mereu înainte și vai de acel popor care nu ține cont de această voce”.⁵⁸ De aceea susținea convocarea unei conferințe pentru înființarea unei societăți culturale bănățene, care să coordoneze mișcarea culturală din Banat, acțiunile reuniunilor și corurilor din această provincie.

Deși conferința cerută de învățătorul bănățean nu s-a convocat, Adunarea Generală de la Blaj din 27-28 august/15-16 septembrie 1895, a luat în dezbateri invitația adresată de medicul lugojan Iacob Maior, în numele mai multor intelectuali din Lugoj, de a se extinde Asociațiunea și pe teritoriul Banatului. S-a hotărât astfel, modificarea statutelor și convocarea următoarei adunări generale la Lugoj, considerat atunci, pe bună dreptate, capitala spirituală a Banatului.⁵⁹

Printr-o scrisoare trimisă Comitetului Central al Asociațiunii, la 15 decembrie 1895, avocații lugojeni Titu Hațieg și Liviu Marcu, exprimă satisfacția intelectualilor din Lugoj pentru hotărârea luată de Adunarea Generală de la Blaj, urmând ca data adunării de la Lugoj să fie stabilită ulterior, de comun acord.⁶⁰ Ea va fi stabilită în ședința din 22 iulie 1896 st. n., când Comitetul Central al Asociațiunii discută și aprobă propunerea făcută de Titu Hațieg pentru ținerea adunării în zilele de 27 și 28 august 1896 st. n.⁶¹

Hotărârea conducerii Asociațiunii de a-și ține adunarea generală la Lugoj și de a păși astfel și pe teritoriul Banatului, producea o mare însuflețire în rândurile bănățenilor. Dirijorul

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 161 din 21 iulie/2 august 1895, p.2

⁵⁹ “Transilvania”, an. XXVI, nr. 9, 15 septembrie 1895, p. 275; vezi și “Foaia de duminică”, Timișoara, an. II, nr. 29 din 17 august/8 septembrie 1895, p. 1

⁶⁰ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 5/1896, f. 1. Vezi și “Transilvania”, an. XXVI, Partea oficială, 1895, p. XIV

⁶¹ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 325/1896, f. 81

și compozitorul bănățean Ion Vidu chema corurile române din Banat să vină în întâmpinarea Asociațiunii “cu sunetele lirei” și să-și exprime astfel bucuria pentru manifestarea culturală ce urma să fie găzduită de orașul Lugoj.⁶² În articolul de fond “Asociațiunea în Banat”, ziarul “Dreptatea” din 18/30 iulie 1896, își exprima speranța că bănățenii vor întâmpina Asociațiunea cu “brațele și inimile” deschise, “cu venerație, cu adevărată iubire, ca pe o mamă dulce”. Simțind această stare de spirit și importanța momentului pentru Asociațiune, dar și pentru Banat, fruntașul ardelean Elie Dăianu făcea un apel către bănățeni: „Alergați întru întâmpinarea ei, fii ai mănosalui Banat, ridicați capetele și inimile voastre, ca să o salutați cu cinste, adunați pe cântăreții voștri destoinici ca să intoneze ca și corurile îngerești imnul “Astrei”, imnul muncii cinstite, asidue, neîntrerupte, pentru literatura și cultura poporului român, și dați mâna ca în frăție și iubire să lucrăm pentru mărețele ei scopuri”.⁶³

Realizând semnificația acestui eveniment, pentru buna desfășurare a adunării, lugojenii au făcut pregătiri intense, începând cu câteva săptămâni înainte de data fixată pentru ținerea adunării. În acest scop, s-a constituit un comitet de organizare (“aranjator”), format din 45 de membri, avându-i în frunte pe Titu Hațieg (președinte), Coriolan Brediceanu și Virgil Thomiciu (vicepreședinți), Liviu Marcu, Isidor Pop, Corneliu Jurca și Liviu Tempea (secretari), George Dobrin (casier) și Coriolan Birescu (casier). Pentru rezolvarea multiplelor probleme legate de organizarea adunării, comitetul și-a constituit șapte secțiuni: secțiunea pentru primirea și cazarea oaspeților, condusă de dr. Iacob Maior; secțiunea pentru pregătirea ședințelor adunării generale, condusă de dr.

⁶² “Foaia diecezană”, Caransebeș, an. XI, nr. 26 din 6 iulie st. v. 1896, p. 1; vezi și “Dreptatea”, an. III, nr. 144 din 1/13 iulie 1896, p. 3

⁶³ “Transilvania”, an. XXVII, nr. 7-8, august-septembrie 1896, p. 197

George Popovici; secțiunea pentru înscrierea noilor membri, condusă de dr. Ștefan Petrovici; secțiunea pentru aranjarea convenirii sociale, a banchetului și a excursiilor, condusă de Coriolan Brediceanu; secțiunea pentru concert și reprezentații teatrale, condusă de Virgil Thomiciu; secțiunea pentru organizarea concursurilor corale, condusă de dr. Dimitrie Florescu și secțiunea pentru organizarea petrecerii de joc, condusă de dr. Isidor Pop.⁶⁴ Din comitet mai făceau parte și alte personalități marcante ale vieții politice și culturale lugojene: Tiberiu Mihai și Caius Brediceanu, Ion Vidu, Timotei Popovici, Vichentie Grozescu, Corneliu Jurca, George Joandrea, dr. Ioan Maior, dr. Ioan Popovici, Ioan Iorga etc. La 20 iulie/1 august 1896, comitetul lansa un apel către bănaștenii din jurul Lugojului și din alte centre importante ale Banatului, cu rugămintea de a acorda sprijinul lor moral și material și de a se înscrie în rândul membrilor Asociațiunii.⁶⁵

Programul adunării generale propus de comitetul de organizare și aprobat de Comitetul Central al Asociațiunii în ședința din 22 iulie 1896⁶⁶, prezidată de Iosif Sterca Șuluțiu, va fi publicat atât de presa românească din Banat – “Dreptatea” și “Foaia diecezană” – și Ardeal – “Transilvania”, “Gazeta Transilvaniei”, “Telegraful român”, “Tribuna”, “Foaia poporului” etc., - cât și de cea maghiară – “Délmagyarországi Közlöny” – și germană – “Temesvárer Zeitung” – din Timișoara. Conform acestui program ziua de miercuri, 14 august a fost destinată primirii oaspeților, la

⁶⁴ “Dreptatea”, a. III, nr. 180 din 14/26 august 1896, p. 3; vezi și “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 93 din 20 august/1 septembrie 1896, p. 370; “Gazeta Transilvaniei”, an. LIX, nr. 180 din 17/29 august 1896, p. 1; “Foaia poporului” (Sibiu), an. IV, nr. 35 din 25 august/6 septembrie 1896, p. 276

⁶⁵ “Dreptatea”, an III, nr. 166 din 27 iulie/8 august 1896, p. 3

⁶⁶ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 325/1896, f. 82

toate trenurile, de către lugojenii din secțiunea ce se ocupa de primirea și cazarea oaspeților. În gară, oaspeții erau întâmpinați și de o mare mulțime de români din localitățile învecinate, îmbrăcați în costum național și acompaniați de un cor de plugari. La ora 16 au sosit președintele Asociațiunii, Ioan Micu Moldovan și reprezentanții Comitetului Central - Cornel Diaconovici, partenie Cosma, George Pop de Băsești, Ioan Rațiu, Vicențiu Babeș, Ilarion Pușcariu, Zaharia Boiu, Iosif Sterca Șuluțiu, fiind întâmpinați de întregul comitet de organizare în frunte cu Titu Hațeg.⁶⁷ La ora 18 a sosit episcopul Caransebeșului, Nicolae Popea, întâmpinat de comitetul de organizare, oficialitățile locale și protopopul Lugojului, dr. George Popovici. De la gară, episcopul a fost însoțit spre locul de cazare, de un grup de 100 de călăreți, țărani din comunele învecinate – Hodoș, Honorici, Herendești, Lugojel, Oloșag – îmbrăcați în frumoase costume naționale.⁶⁸ De aceeași primire entuziastă s-au bucurat și ceilalți fruntași ai mișcării naționale, ajunși în Lugoj din diferite părți ale Ardealului și Banatului, dar și mulți invitați din România. Prezent la Lugoj în acele momente, corespondentul “Telegrafului român” consemna: “Lume și iar lume curgea din toate părțile, atât pe trăsuri, cât și mai mult pe trenurile către Caransebeș, Orșova, Mehadia, oaspeți din România, din orașele București, Pitești, Craiova, Iași, Turnu-Severin. Cetățeni din întreg Banatul, din Crișana, Maramureș, ardeleni din Sibiu, Brașov, Deva, Hunedoara, Cluj au umplut curtea cea spațioasă a bisericii...”⁶⁹

Ziua de 15/27 august a început pentru cei prezenți la adunarea Asociațiunii prin participarea la serviciul divin,

⁶⁷ “Dreptatea”, an. III, nr. 183 din 20 august/1 septembrie 1896, p. 1

⁶⁸ *Ibidem*, p. 2

⁶⁹ “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 93 din 20 august/1 septembrie 1896, p. 370

oficiat atât la Biserica Ortodoxă cât și la cea Greco-Catolică. Prima ședință a adunării desfășurată în sala cea mare a comitatului, a început la ora 11⁰⁰, prin discursurile președintelui Asociațiunii, Ioan Micu Moldovan. Realizând semnificația acestei adunări, președintele sublinia că “e primul pas ce se întreprinde spre a lărgi cursul de activitate al societății, ... coborând coasta munților și înaintând spre marginile extreme ale țărâmului ocupat de neamul nostru”, pentru că “legătura sângelui și a limbii s-au dovedit de neînvinși”.⁷⁰ Îi va răspunde Alexandru Mocioni, care era atunci cea mai influentă personalitate politică a Banatului, printr-un discurs apreciat de Valeriu Braniște ca fiind “din cele mai magistrale ce s-au rostit pe aceste meleaguri”.⁷¹ “Simțit-am cu toții că adunarea are să fie un eveniment de mare importanță pentru năzuințele și interesele noastre culturale. Prin aceasta se dărâmă un zid de despărțire între frații de același neam, setoși de aceeași cultură. Asociațiunea noastră în această adunare se dezbracă de caracterul ei provincial, se proclamă principiul solidarității naționale pe terenul cultural”.⁷² Mocioni subliniază importanța deosebită a solidarității naționale în plan cultural, atrăgând însă atenția asupra dificultății luptei pentru cultura națională, pentru că ea nu va fi o luptă “cu foc și fier, nici o luptă pentru interese meschine și efemere”, ci va trebui să fie o luptă dusă “cu armele cele mai nobile ale minții și inimii, pentru idealuri

⁷⁰ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 416/1896, f. 1; vezi și “Foaia diecezană”, an. XI, nr. 34 din 18 august/16 septembrie 1896, p. 2; “Dreptatea”, an. III, nr. 181 din 17/29 august 1896, p. 1

⁷¹ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Ediție îngrijită de Valria Căliman și Șerban Polverejan, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 225

⁷² “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 378; vezi și “Dreptatea”, an. III, nr. 180 din 16/28 august, p. 2; “Transilvania”, an. XXVII, nr. 9, octombrie-noiembrie 1896, p. 213

mărețe și nepieritoare”.⁷³ În ciuda acestor dificultăți, marele om de cultură și sprijinitor al culturii române era optimist, considerând că atâta timp cât cultura poporului român va fi “veșnică, națională și patriotică”, indiferent de pericolele ce îl amenință, acest popor își va găsi împlinirea.

Era clar că obiectivul solidarității în plan cultural, posibil și atât de necesar pentru a contracara măsurile oficiale de maghiarizare, era un obiectiv orientat pe o perioadă lungă de timp, dar fără de care ideea unității nu putea deveni realitate. De aceea, ideea solidarității culturale va jalona derularea multor acțiuni din cadrul mișcării naționale românești din Ardeal și Banat.

După cele două discursuri ce au atras atenția asupra importanței momentului respectiv s-a trecut la dezbaterile pe comisii a raportului general despre activitatea Comitetului Central, a bugetului Asociațiunii pe anul 1895 și a proiectului de buget pe anul 1897. O altă comisie se ocupa de încasarea taxelor și de înscrierea de noi membri. Dintre cele trei disertații prezentate adunării: “Momente istorice despre continuitatea românilor în Banatul Temeșan” de Vicențiu Grozescu, protopop în Lugoj, “Influența casei părintești asupra caracterului indivizilor și națiunilor” de Ioan Popea, profesor gimnazial în Brașov și “Căsătoriile la români” de Gavrilă Pop, canonic în Blaj, se va citi doar cea a lui Vicențiu Grozescu.⁷⁴ Protopopul greco-catolic al Lugojuului, vorbind despre creștinătatea românilor din Banat, combătea cu argumente istorice și arheologice falsitatea teoriei imigraționiste. O populație ce trăia într-o “țară mănoasă, întărită cu castre, cu municipii, cu un comerț considerabil”, nu putea “într-o bună dimineață la trompeta

⁷³ *Ibidem*

⁷⁴ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 410/1896, f. 2 și doc. 429/1896, f.1

unui legionar [roman] să fugă în balcani” și să lase în urmă o țară pustie, considera cu deplin temei vorbitorul.⁷⁵

După încheierea primei ședințe, invitații au participat la sărbătoarea hramului Bisericii Adormirea Maicii Domnului, iar seara, la un impresionant concert dat de corurile țărănești din Banat în cinstea distinșilor oaspeți și în fața a peste 4000 de spectatori, adunați în curtea Bisericii Ortodoxe și în grădina hotelului “Concordia”.⁷⁶ Conform programului stabilit de secțiunea pentru organizarea concursurilor corale, corurile interpretau doar un cântec și intrau în concurs în ordine alfabetică. Juriul era prezidat de Zeno Mocioni și format din Ion Vidu, Coriolan Brediceanu, Elie Dăianu, Dimitrie Florescu, Timotei Popovici, Nicolae Ștef și I. M. Roșu. Acesta trebuia să acorde un premiu I – un armoniu donat de familia Mocioni – două premii II – două exemplare dintr-o culegere de compoziții românești – și trei premii III – un pocal de argint, o violină și un flaut, donate de Reuniunea română de cântări și muzică din Lugoj.⁷⁷ Primul cor, intrat pe o scenă special amenajată, a fost cel din Bogda, cor format din 20 de coriști. Acesta a interpretat “Marșul românilor” de I. Vidu. Au urmat apoi corurile din Belinț cu piesele “Taci bărbate” de același compozitor, Cacova (30 de coriști) cu “Marșul economilor” de Ciprian Porumbescu, Caransebeș (22 de coriști) cu “Serenada” de T. cavaler de Flondor, Chizătău (86 de coriști) cu “Fiii României” de Gavril Muzicescu, Comloșu Mare (26 de coriști) cu “Cântec sărbătoresc” de I. Karras, Comorâște (26

⁷⁵ *Ibidem*, *Fond Astra*, dosar 347/1896, f. 1; vezi și “Transilvania”, an. XXVII, nr. 9, octombrie-noiembrie, 1986, p. 215

⁷⁶ I.D.Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice băănățene*, Timișoara, Edit. Facla, 1980, p. 134

⁷⁷ “Dreptatea”, an III, nr. 183 din 20 august/1 septembrie 1896, p. 2; vezi și “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 378; “Foaia poporului”, an. IV, nr. 36 din 1/13 septembrie 1896, p. 284

de coriști) cu “Junimea pariziană” de Adolf Adam, Ghilad (16 coriști) cu “Bobocel și inele” de I. Vidu, Herendești (36 de coriști) cu “Doină, doiniță” de Isidor Vorobchievici, Ictar (42 de coriști) cu “Lelea vitează” de G. Muzicescu, Jena (26 de coriști) cu “Uită mamă”, Oravița (26 de coriști greco-catolici) cu “Ciasul rău” de I. Vorobchievici, Oloșag (30 de coriști) cu “Creangă ruptă” de I. Vidu, Oravița (36 de coriști ortodocși) cu “Doamne buzele mele” de G. Muzicescu, Pesac (35 de coriști) cu “Spiritul”, Sâlha (36 de coriști) cu “Veste bună” de I. Costescu, Târgoviște (20 coriști) cu “Cucuruz” de V. Humpel, Ticvanul-Mare (30 de coriști) cu “Valurile Dunării” de Ivanovici, Topolovățul Mare (60 de coriști) cu “Hora Oltului” de C. Cordonean.⁷⁸ Corul din Chizătău, dirijat de preotul Șepețan și acompaniat la pian de Liviu Tempea, a interpretat și piesa corală “Stăncuța”, dar el n-a intrat în concurs, fiind câștigătorul mai multor premii în cei 39 de ani de activitate.⁷⁹ Nu a intrat în concurs nici corul din Caransebeș. Această emulație corală fără precedent în Banat⁸⁰, l-a impresionat pe corespondentul “Telegrafului român”: “Pășirea maiestooasă, aspectul coriștilor în costumele lor țărănești... dulcile melodii armonioase, făceau să uiți tot amarul acestei vieți și să te simți măcar pe un moment într-un adevărat rai pământesc”.⁸¹ Programul coral s-a încheiat cu un moment emoționant, când cele 20 de coruri țărănești, însumând 740 de coriști, au interpretat la lumina focurilor de artificii, sub bagheta dirijirală a lui Ion Vidu, marșul

⁷⁸ “Gazeta Transilvaniei”, an. LIX, nr. 181 din 18/30 august 1896, p. 3; vezi și “Dreptatea”, an. III, nr. 184 din 21 august/2 septembrie 1896, p. 2

⁷⁹ Sever Șepețian, *Corul de la Chizătău*, București, 1957, p. 86

⁸⁰ Romulus Molin, *Pagini dintr-o monografie “Almanahul Banatului”*, Timișoara, 1929, p. 57

⁸¹ “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 378

revoluționarilor de la 1848 “Deșteaptă-te, române!”.⁸² Era o “priveliște măreață, neobișnuită și totodată mișcătoare a vedea această mare mulțime de cântăreți și cântărețe în costumele lor naționale românești”, consemna “Gazeta Transilvaniei” din 18/30 august 1896. În urma deliberărilor, cele mai bune coruri au fost premiate. Corul greco-catolic din Oravița, dirijat de Ioan Bogdan, a primit premiul I, premiul II a fost acordat corului ortodox din Oravița și celui din Belinț, iar corurile din Ticvanul Mare, Topolovăț și Ictar au obținut premiul III.⁸³ Un craiovean impresionat de spectacolul coral a donat câte 100 de florini Reuniunii române de cântări din Lugoj, corului ortodox din Oravița și celui din Topolovăț. Fiecare cor participant a primit diploma “Litere comemorative”, culegerea de compoziții muzicale “Crestomația muzicală” de Costescu și câte 5 exemplare din “Poveștile din popor” de Ioan Pop Reteganul.⁸⁴

Manifestările din 16/28 august au debutat printr-un parastas în memoria lui George Barițiu oficiat în Catedrala Greco-Catolică de Ștefan Moldovan, preposit capitular, asistat de 5 protopopi, 2 canonici, 4 preoți și 2 diaconi. Au asistat la acest parastas întreg comitetul Asociațiunii și cea mai mare parte a participanților la adunare, fără deosebire confesională. Răspunsurile liturgice au fost executate de corurile din Oravița (greco-catolic) și Ticvanul Mare (ortodox).⁸⁵

⁸² “Gazeta Transilvaniei”, an. LIX, nr. 181 din 18/30 august 1896; vezi și “Semenicul”, Lugoj, an. IV, nr. 1-2 din 25 februarie 1931, p. 37; Viorel Cosma, *Un maestru al muzicii corale. Ion Vidu, București*, Edit. Muzicală, 1965, p. 63

⁸³ “Dreptatea”, an. III, nr. 183 din 3 august/1 septembrie 1896, p. 2; vezi și “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 378

⁸⁴ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 480/1896, p. 123

⁸⁵ “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 378

După oficierea acestui parastas, s-a desfășurat cea de-a doua ședință a adunării generale la sala cea mare a comitatului, în care s-au prezentat rapoartele comisiei de examinare a activității Comitetului Central din anul precedent și a comisiei pentru înscrierea de noi membri.⁸⁶ La propunerea lui Onoriu Tilea, referentul comisiei pentru înscrierea de noi membri, adunarea hotărăște înscrierea a doi membri fondatori – Biserica Ortodoxă Română din Lugoj și avocatul Emanuil Ungurianu din Timișoara – 6 membri pe viață – Asociația cojocarilor din Lugoj, “Făgețeană”, Institutul de credit din Făget, Titu Hațieg, avocații Ioan Nedelcu și Alexiu Manguica din Oravița și Dimitrie Corcan din Ilidia – și aproape 150 de membri ordinari.⁸⁷ Printre membrii ordinari erau nume reprezentative pentru viața culturală și politică a Banatului: Coriolan, Tiberiu și Caius Brediceanu, Ion Vidu, avocații Pavel Rotariu și Aurel Cosma din Timișoara, Ioan Budințan din Bocșa Montană, Dionisie Păscuțiu din Făget, Aurel Novac din Biserica Albă, Petru Țepeneag din Vârșeț, Nestor Oprean din Sânnicolau Mare, Alexandru Birescu din Panciova, Rezei Fabius din Lugoj, protopopii ortodocși George Popovici din Lugoj, Andrei Ghidiu din Caransebeș, Traian Putici din Timișoara, Sebastian Olariu din Făget, Mihai Popovici din Orșova, protopopul greco-catolic Vicențiu Grozescu din Lugoj, profesori Patriciu Drăgălina și Iosif Bălan din Caransebeș, Virgil Tomici, proprietar în Lugoj, Constantin Burdia, primar în Caransebeș, Mihai Pop, medic în Găvojdia etc.⁸⁸ Tot ca membri ordinari s-au înscris și băncile “Lugojana” din Lugoj și “Sentinela” din Satul Nou și peste 300 de persoane.

⁸⁶ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 422/1896, f. 2-4

⁸⁷ *Ibidem*, *Fond Astra*, dosar 410/1896, f. 9-11

⁸⁸ *Ibidem*; vezi și “Transilvania”, an. XXVII, nr. 9, octombrie-noiembrie 1896, p. CV-CVII

După încheierea celei de a doua ședințe, a urmat banchetul organizat în grădina hotelului “Concordia”, unde s-au rostit toasturi de către președintele Asociațiunii”, Ioan Micu Moldovan, pentru împăratul Francisc Iosif, Alexandru Mocioni, pentru președintele Asociațiunii, Ilarion Pușcariu, pentru fruntașii din Lugoj și împrejurimi, Titu Hațieg, pentru oaspeți, Zaharia Boiu, pentru doamnele prezente la adunare, Onoriu Tilea, pentru bănățeni, Augustin Bunea, pentru Alexandru Mocioni și V. Vlădescu pentru toți românii.⁸⁹ Manifestările culturale prilejuite de Adunarea Generală a Asociațiunii de la Lugoj s-au încheiat seara cu concertul și reprezentația teatrală a Reuniunii române de cântări și muzică din localitate cuprinzând un program cu piese reprezentative din creația compozitorilor Giuseppe Verdi, Fryderyk Chopin, Ion Vidu și Gavril Muzicescu. S-au prezentat piesele muzicale: “Răsunet de la Crișana” de Ion Vidu, cor din actul al II-lea al operei “Othelo” de Verdi, “Polonaise” de Fr. Chopin, “Al doilea concert bisericesc” de Gr. Muzicescu și piesa de teatru “Pacienta”, comedie într-un act, pusă în scenă de Victor Vlad Delamarina.⁹⁰ A doua zi, sâmbătă 17/29 august 1896, o parte a participanților la adunarea de la Lugoj a efectuat o excursie organizată pe traseul Băile Herculane, Orșova, Ada-Kaleh, Poarta de Fier etc.

Pe lângă conducătorii Asociațiunii și ai mișcării naționale românești din Ardeal și Banat la adunarea din Lugoj au participat și reprezentanți ai vieții culturale și ai studențimii din România: V. Vlădescu, vicepreședintele Ligii culturale, V. Popovici, președintele Asociației generale a studenților din România, V. Cogălniceanu, Manolescu și Neamțu, reprezentanții societății “Tinerimea română” din București,

⁸⁹ “Dreptatea”, an. III, nr. 186 din 23 august/4 septembrie 1896, p. 2; vezi și “Foaia poporului”, an. IV, nr. 36 din 1/13 septembrie 1896, p. 284

⁹⁰ “Dreptatea”, an. III, nr. 183 din 20 august/1 septembrie 1896, p. 2

Amedeu Rădulescu, delegatul studenților de la Școala de poduri și șosele din București etc.⁹¹ Zeci de telegrame de felicitare au fost trimise de personalități binecunoscute în Ardeal și Banat – mitropolitul Sibiului, Miron Romanul⁹², mitropolitul Blajului, Victor Mihaly⁹³, episcopul Aradului, Ioan Mețianu⁹⁴, Axente Sever⁹⁵, Iuliu Coroianu⁹⁶, doctor Aurel Mureșianu⁹⁷, despărțămintele Asociațiunii din Sălaj, Orăștie și Deva⁹⁸, Societatea “Petru Maior” din Budapesta, publicațiile sibiene “Tribuna” și “Foaia poporului”⁹⁹, românii din Giurgiu, Argeș, Deva, Zalău, Mediaș, Iași etc.¹⁰⁰

Adunarea Generală de la Lugoj, desfășurată sub semnul celor mai sincere sentimente de înfrățire culturală, a rămas una din cele mai importante adunări ținute de Asociațiune în cele aproape 9 decenii de existență, bucurându-se de o apreciere deosebită, atât din partea contemporanilor evenimentului, cât și din partea istoricilor interesați de activitatea Asociațiunii.

Exprimându-și satisfacția că după mai bine de trei decenii Asociațiunea a reușit să depășească hotarele Ardealului, revista “Transilvania”, principala publicație a Asociațiunii, consemna: “a fost o adevărată și splendidă

⁹¹ *Ibidem*, nr. 185 din 22 august/3septembrie 1896, p. 3

⁹² “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 377

⁹³ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 421/1894, f. 13

⁹⁴ *Ibidem*, f. 16

⁹⁵ *Ibidem*, f. 45

⁹⁶ “Telegraful român”, an. XLIV, nr. 95 din 24 august/5 septembrie 1896, p. 378

⁹⁷ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 421/1896, f. 11

⁹⁸ “Transilvania”, an. XXVII, nr. 9, octombrie-noiembrie 1896, p. CVII-CIX

⁹⁹ D.J.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 421/1896, f. 17

¹⁰⁰ “Transilvania”, an. XXVII, nr. 9, octombrie-noiembrie 1896, p. CVIII-CIX

sărbătoare culturală a românilor (...) și prin farmecul ei ne-a făcut să uităm hotarele politice, divergențele de vederi și interesele locale și cu toții să ne întâlnim într-un singur cuget, într-o singură simetrie, în cunoștința romanității noastre, a unității noastre de sânge, de limbă și de cultură”.¹⁰¹ Cotidianul “Dreptatea” considera adunarea drept un moment de reflecție asupra situației în care se afla mișcarea națională românească, dezbinată și în căutare de soluții. Apelul lui Al. Mocioni de realizare a solidarității naționale în plan cultural era considerat drept un îndemn la identificarea unor noi strategii și forme de acțiune.¹⁰² Publicația social-religioasă “Unirea” din Blaj sublinia importanța mesajului de solidaritate culturală transmis de adunarea din Lugoj, deoarece “cultura este libertate” și doar atunci când “neamul nostru va fi cult, atunci vor urma de la sine toate drepturile politice, pentru că înaintea culturii cad lanțurile robiei”.¹⁰³ Mesaje asemănătoare vor transmite și alte publicații din Ardeal, ce și-au trimis corespondenți la Lugoj: “Tribuna”, “Gazeta Transilvaniei”, “Foaia poporului”, “Vulturul”. Adunarea de la Lugoj a fost urmărită cu interes și de presa din România, fiind consemnată atât de publicațiile ce și-au trimis corespondenții la fața locului – “Adevărul”¹⁰⁴, “Timpul”¹⁰⁵, “L’indépendance roumaine”¹⁰⁶, “Lumea nouă”, “Mesagerul național”, “Gazeta”, “Revista tinerimei”, “Românul”, “Constituționalul”, “Voința națională”, cât și de cele ce au preluat informațiile.¹⁰⁷ Astfel, ziarul “Epoca” prezintă programul amănunțit al adunării, tradiția

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 209

¹⁰² “Dreptatea”, an. III, nr. 188 din 26 august/7 septembrie 1896, p. 2

¹⁰³ “Unirea”, Blaj, an. VI, nr. 35 din 29 august st. n. 1896, p. 2

¹⁰⁴ “Adevărul”, București, an. IX, nr. 2612 din 17/29 august 1896, p. 3

¹⁰⁵ “Timpul”, București, an. XVIII, nr. 181 din 17/29 august 1896, p. 3

¹⁰⁶ “L’indépendance roumaine”, București, an. XX, nr. 5867 din 18/30 august 1896, p. 3

¹⁰⁷ “Dreptatea”, an. III, nr. 184 din 21 august/2 septembrie 1896, p. 2

corurilor țărănești din Banat, exprimând un interes deosebit față de poziția fruntașului bănățean Al. Mocioni, așteptat să se pronunțe și asupra situației politice, “ceea ce ar fi un eveniment în viața politică de dincolo și ar contribui la limpezirea situației”.¹⁰⁸ Cotidianul “Universul” își informa cititorii despre programul adunării și despre numărul mare de studenți și profesori din România ce au plecat la Lugoj pentru a participa la manifestările organizate de Asociațiune.¹⁰⁹ Corespondentul unui alt cotidian bucureștean important, “Adevărul”, îi sfătuia pe conducătorii mișcării naționale din Ardeal și Banat “de a se păzi ca de foc să mai primească în mijlocul lor sau să accepte numai concursul chiar al politicianilor din România”.¹¹⁰

Întâlnirea fruntașilor mișcării naționale românești din Ardeal și Banat nu putea să nu trezească interesul presei maghiare și germane. Pentru a prezenta desfășurarea adunării de la Lugoj și-au trimis corespondenți în orașul de pe Timiș: “Budapesti Hirlap”, “Országos tudositó”, “Magyar Hirlap”, “Délmagyarországi Közlöny”, “Temesvárer Zeitung” și “Südungarn”.¹¹¹ Cotidianul timișorean “Temesvárer Zeitung” își informa zilnic cititorii despre atmosfera de sărbătoare și ordine din Lugoj: “Din împrejurimile orașului vin întruna țărani în straie naționale ca să participe la adunare. Pe toate străzile e mare agitație. Bat întruna clopotele. Seara a avut loc un mare concert la care au participat 20 de coruri românești. Alexandru Mocioni a oferit un premiu important pentru concert. Totul s-a desfășurat în mare ordine.”¹¹² Dincolo de numeroasele manifestări culturale presa străină a sesizat apropierea dintre gruparea lui Ioan Rațiu și Al. Mocioni și

¹⁰⁸ “Epoca”, București, seria a II-a, an. II, nr. 231 din 18/30 august 1896, p. 1

¹⁰⁹ “Universul”, București, an. XIV, nr. 194 din 17/29 august 1896, p. 3

¹¹⁰ “Adevărul”, an. IX, nr. 2615 din 21 august/2 septembrie 1896, p. 1

¹¹¹ “Dreptatea”, an. III, nr. 184 din 21 august/2 septembrie 1896, p. 2

¹¹² “Temesvárer Zeitung”, an. XLV, nr. 198 din 29 august 1896 st. n., p. 5

pașii făcuți spre o nouă direcție în mișcarea națională prin renunțarea la autonomia Transilvaniei. “Noi am prevăzut deja la timpul său rezultatul politic al adunării de la Lugoj și am avut dreptate. Se admite și din partea românească că a intervenit între Rațiu și Mocioni o înțelegere”, consemna “*Temesvárer Zeitung*”.¹¹³ În numărul din 18/30 august 1896 ziarul “*Magyaország*” relatează că la Lugoj, românii “au aprins focul bengalic de bucurie și în toată țara circulă proclamațiunile prin care se anunță că s-a săvârșit marea împăcare”.¹¹⁴

De aceeași atenție se va bucura adunarea de la Lugoj și peste ani. Valeriu Braniște participant la acele evenimente, considera în 1923 că “memorabila adunare din 1896 a fost un moment important în solidaritatea culturală a românilor din Ardeal și Banat și în același timp o formă de protest contra serbărilor maghiare milenare”.¹¹⁵ Rolul adunării în intensificarea colaborării dintre români, ardeleni și bănățeni, în plan cultural, va fi subliniat și de către cunoscutul cercetător al istoriei moderne bănățene, I. D. Suciū.¹¹⁶

Adunarea de la Lugoj a fost urmărită cu atenție deosebită și de către autoritățile locale. De aceea organizatorii au acordat o importanță aparte menținerii ordinii și programului anunțat. Comitetului de organizare i s-a interzis să poarte insigne în culorile tricolorului românesc. La gară toate grupurile de țărani veniți din satele înconjurătoare au trebuit să predea tricolorul românesc. Aceeași obligație au avut-o și corurile țărănești¹¹⁷. În ciuda acestor măsuri

¹¹³ *Ibidem*, nr. 209 din 12 septembrie 1896 st. n., p. 4

¹¹⁴ “*Gazeta Transilvaniei*”, an. LIX, nr. 182 din 20 august/1 septembrie 1896, p. 1

¹¹⁵ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte...*, p. 225

¹¹⁶ I.D. Suciū, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Edit. Mitropoliei Banatului, 1977, p. 147

¹¹⁷ “*Dreptatea*”, an. III, nr. 184 din 21 august/2 septembrie 1896, p. 2

adunarea și festivitățile organizate timp de trei zile s-au desfășurat fără probleme deosebite.

Numărul mare de participanți la adunarea de la Lugoj, aproximativ 4000, prezenți într-un oraș ce avea atunci în jur de 15 000 de locuitori, nu putea să nu atragă atenția conducătorilor Asociațiunii. Impresionați de numărul mare al țăranilor veniți din satele înconjurătoare, conducătorii Asociațiunii vor acorda o mai mare importanță relației cu satul românesc. De fapt, întreaga politică națională românească va lua, doar peste câțiva ani, un nou curs, bazat pe “dialogul cu factorul popular, iar într-o accepțiune mai largă, cu societatea”.¹¹⁸

¹¹⁸ Silviu Dragomir, *Banatul românesc. Schiță istorică*, Ediție îngrijită de Viorica Goicu, studiu introductiv de Nicolae Bocșan, Timișoara, Edit. Augusta, 1999, p. 8.

Componente ale modernizării în viața rurală din comitatul Caraș-Severin între anii 1867-1918

Profesor universitar doctor Ioan Munteanu

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Banatul istoric între anii 1716-1718 a declanșat schimbări multiple și importante la nivelul întregii societăți, orientând-o spre cerințele unei civilizații moderne. Prefacerile devin evidente încă spre mijlocul secolului al XVIII-lea și se accentuează în deceniile următoare, incluzând componentele vieții economice și sociale, ocupațiile populației, modalitățile de comunicare și de contacte între localități, nivelul de instruire și mentalitățile oamenilor. Se realizează o creștere rapidă a populației ca urmare a repetatelor colonizări; apar în spațiul bănățean așezări noi; sunt efectuate importante lucrări de hidroameliorații și de desecări a mlaștinilor; ample măsuri sunt adoptate pentru explorarea resurselor miniere și prelucrarea eficientă a materiei prime, pentru extinderea afacerilor comerciale. Se pun bazele unor activități noi în principalele comunități, pretinse de munca în unități manufacturiere și mai târziu în fabrici, instituții bancare, de comerț și comunicații. În domeniul economiei agrare se introduc o serie de metode pentru practicarea unei agriculturi mai raționale, mai eficientizată prin prelucrarea manufacturată a producției. O componentă nouă, de orientare modernă, se constată în sectorul creșterii animalelor prin interesul arătat ameliorării raselor și selecționării reproducătorilor¹. Vânzarea

¹ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Ocupații. Economia*, vol. 2, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2007, p. 40

multor domeniicamerale și constituirea lor în mari domenii private va impulsiona preocuparea de modernizare prin perfecționarea utilajului agricol, a metodelor de exploatare a terenurilor agricole și diversificarea culturilor. Exploatarea bogățiilor miniere, prospectarea de noi zăcăminte înregistrează progrese însemnate și determină organizarea prelucrării acestora prin întemeierea de întreprinderi manufacturiere și, mai târziu, de unități industriale moderne. În cursul secolului al XVIII-lea au funcționat manufacturi la reșița, Bocșa, Moldova Nouă, Orșova, Caransebeș, Sasca, Dognecea, Călina, cliciova Montană, Făget, Timișoara, Vârșeț, Vărădia, Borlova ș.a.² La mijlocul acestui secol, din producția medie anuală de cărbune extrasă la Anina – Steierdorf, peste 74% era comercializată³.

Sunt menținute vechile forme de schimburi a produselor, cu vânzări în piețele săptămânale sau la târgurile periodice, dar se produc mutații, cu tendințe modernizatoare, în domeniul activităților comerciale printr-un început de specializare și de desfacere a mărfurilor în unități cu forme de acțiune permanentă. Schimbări s-au impus în mentalitățile locuitorilor, concretizate în participarea la sistematizarea așezărilor, în interesul sporit pentru știința de carte.

Progresele multiple înregistrate până la mijlocul secolului al XIX-lea au fost urmate de *un amplu proces de modernizare* în perioada delimitată de anii 1867-1918. A cuprins toate formele de activitate din viața așezărilor și comunităților rurale. Vom argumenta această afirmație cu prezentarea realităților complexe din viața rurală a

² B. Surdu, *Contribuții la problema nașterii manufacturilor din transilvania în secolul al XVIII-lea*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", VII, 1964, p. 62-63

³ R. Grăf, *Domeniul bănățean al St. E. G. 1855-1920*, Editura Banatica, Reșița, 1977, p. 77

comitatului Caraș-Severin, realități care s-au înregistrat în dinamica generală a societății din Banatul istoric.

În preajma războiului mondial, conform Recensământului efectuat în anul 1910, comitatul Caraș-Severin însuma o suprafață de 11.074 km², reprezentând 38,82% din arealul total al banatului istoric⁴. Era alcătuit din două orașe (Lugoj și Caransebeș) și 360 de așezări rurale, repartizate administrativ în 14 *plăși*, cu reședința în localitățile mai importante (Lugoj, Caransebeș, Bocșa, Bozovici, Făget, Oravița, Orșova, Reșița, Teregova, Moldova Nouă, jam etc.). În anul 1910, teritoriul rural al comitatului Caraș-Severin echivala cu 39,6% din suprafața rurală a Banatului istoric, iar numărul așezărilor cu 45,5% din totalul localităților bănățene⁵. Recensămintele realizate la intervale de zece ani (1870, 1880, 1900, 1910) indică o creștere lentă a populației rurale. Populația rurală civilă însuma 362914 locuitori în 1869/1870 și 437276 locuitori în anul 1910, rezultând o creștere de 20,49%. Se adaugă 2167 cetățeni străini și 928 militari. Întreaga populație din satele comitatului reprezenta 32,09% din totalul locuitorilor rurali ai Banatului istoric.

Dinamica numărului locuitorilor în spațiul rural al comitatului a fost inegală în etapa istorică 1867-1918. Din cele 360 de așezări rurale, în 105 (29,2%) s-a produs o scădere, relativ mică, de populație, în primul rând datorită deplasării sătenilor cu potențial de muncă spre localitățile cu reale perspective de dezvoltare. Plasa Orșova, în schimb, înregistrează o creștere cu 73,9% a numărului locuitorilor, fapt datorat afluenței însemnate spre Orșova (un spor de 3983 persoane) în urma accentuării importanței acestui port

⁴ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Așezările. Populația*, vol. 1, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2006, p. 109

⁵ *Ibidem*, p. 107

la Dunăre și reședință militară și administrativă. O creștere de 32,4% a populației s-a produs în plasa Reșița, justificată prin sporul însemnat din Reșița (cu 9870 persoane), consecință a amplificării activităților industriale⁶. Din totalul populației rurale active, 75,3% era ocupată în agricultură; 10,6% în industrie; 2,4% în minerit; 1,4% în comerț și credit; 1,7% în transporturi; 1,5% în servicii publice⁷. Precizările menționate indică faptul că, în contextul general al Banatului istoric, comitatul Caraș-Severin ocupa un loc important ca suprafață, număr de așezări, populație, potențial economic. Procesul de modernizare desfășurat în spațiul rural al acestui comitat reflectă, în mare parte, realități caracteristice pentru întreaga provincie bănățeană⁸.

Înțelegerea corectă a fenomenului modernizării din viața rurală a comitatului Caraș-Severin implică luarea în considerare a unor factori diverși, care au conștientizat și s-au implementat direct, influențându-i evoluția. Sunt factori specifici Banatului istoric, în totalitatea sa, care au alcătuit un suport și o componentă majoră a procesului de modernizare.

Dezvoltarea infrastructurii prin realizarea unei rețele importante de *drumuri modernizate* și de *căi ferate* va avea un impact însemnat asupra dinamicii vieții în comunitățile rurale. A scos din îndelungată și tradițională izolare numeroase localități, a facilitat intensificarea legăturilor dintre așezări, a îngăduit comunităților rurale integrarea într-un larg schimb de bunuri materiale și valori culturale. Urmările au fost benefice în sfera economicului și socialului, a contactelor inter-umane, a schimbării mentalităților din societate. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și, în special, la

⁶ *Ibidem*, p.284-286; *Magyar Statisztikai Közlemények*, vol. 42, Budapesta, 1912, p. 342-372 (în continuare M.St.K.)

⁷ M.St. vol. 48, Budapesta 1913, p. 623-706

⁸ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p.178-486

Începutul celui următor se fac investiții masive pentru extinderea rețelei rutiere modernizate.

Argumentăm cu situația existentă în primele două decenii ale secolului al XX-lea:

Tabelul 1. Structura și evoluția rețelei de drumuri⁹

Comitat	Anul	Drumuri naționale	Drumuri comitasense		Drumuri comunale		Suma de întreținere Mii de coroane
			Total	Amenajate	Total	Amenajate	
Caraș-Severin	Kilometrii						
	1900	289,1	1132,3	1102,6	1043,1	323,8	61,7
	1905	333,1	1113,7	1094,0	1037,6	329	111,5
	1914	393	992	943	1084	404	x

Tabelul 2. Structura și evoluția rețelei de căi ferate¹⁰

Comitatul	Anul	Total	În proprietatea		Număr de km de cale ferată revenind la	
			Statului	Particulară	Suprafața de 100 km ²	100 mii de locuitori
			Kilometrii			
Caraș-Severin	1900	304,8	235,7	69,1	2,76	69,75
	1910	418,6	236,9	181,7	3,8	90,3

Datele statistice elaborate de autoritățile maghiare atestă certitudinea preocupărilor pentru extinderea rețelei de cale ferată și modernizarea rețelei rutiere care străbătea arealul comitatului Caraș-Severin. Într-un interval de aproximativ un deceniu, lungimea căilor ferate existente în comitat a sporit cu 113,8 km, în primul rând datorită societăților cu capital privat. Drumurile comunale amenajate își sporesc lungimea cu 80,2 km, iar cele considerate drumuri naționale cu 103,9 km. S-a investit sume importante pentru construirea și punerea în exploatare a tronsoanelor de cale ferată între localitățile bănățene. Pe lângă posibilitatea de intensificare a legăturilor dintre așezările comitatului, construirea rețelei de căi ferate și gări în zeci de localități, va avea un dublu impact asupra

⁹ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, vol. 8, Budapesta, 1902, p. 214; vol. 13, Budapesta, p. 219, vol. 22, Budapesta, 1916, p. 168

¹⁰ *Idem*, vol. 8..., p. 219; vol. 18, Budapesta, 1911, p. 213

procesului de modernizare. Activitatea la căi ferate a pretins forță de muncă calificată, respectiv dobândirea științei de carte, care să asigure realizarea unui anumit nivel de pregătire profesională. Apariția gărilor și activităților feroviare în numeroase localități rurale devine astfel un stimulent pentru săteni în vederea ridicării nivelului de instruire școlară, un factor care contribuie la schimbări în mentalitatea acestora și la accentuarea fenomenului modernizării. Pe de altă parte, rețeaua feroviară existentă avea o deschidere spre Budapesta, Viena, Fiume, avea puncte de contact cu căile ferate din Regatul României (traseul Vârciorova – Orșova) și cu zona portuară fluvială dunăreană. Integrarea comitatului Caraș-Severin în circuitul economic central-sud-estic european, la rândul său element component al procesului de modernizare¹¹.

Mijloacele de comunicație au ocupat un loc distinct în evoluția modernă a civilizației bănățene. Realizările tehnice valoroase ale secolului al XIX-lea, telefonia, telegrafia, au fost receptate de locuitorii comitatului ca modalitate modernă, eficientă, de comunicare între comunități, instituții, persoane fizice. A existat o preocupare reală din partea autorităților comitasense, orășenești și chiar rurale pentru introducerea acestor mijloace utile de comunicație. Strădaniile depuse s-au materializat în înființarea de centrale și oficii telefonice, de posturi telefonice publice, oficii telegrafice și noi oficii poștale stabile. Documentăm cu situația existentă în anul 1910:

¹¹ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p. 479

Tabelul 3. Structura rețelei mijloacelor de comunicație în anul 1910¹²

Comitatul	Oficii			Mandate telegrafice predate	Convorbiri telefonice	Oficii ce revin la 100 de mi de locuitori		
	Poștale	Telegrafice	Telefonice			Poștale	Telegrafice	Telefonice
	Număr			Nr. mii	Nr. mii	Număr		
Caraș-Severin	82	112	956	131	2510	17,6	24,1	205,9

Informațiile referitoare la anul 1910 indică progresul înregistrat de implimentarea rețelei telefonice și telegrafice în societatea din comitatul Caraș-Severin, dovadă clară a însușirii elementelor de modernitate. În anul 1910, de pildă, funcționau în orașul Lugoj în trei centrale telefonice¹³, existau 285 de abonați particulari, care au efectuat 5564 convorbiri în țară și 34 internaționale. Numărul impresionant al convorbirilor telefonice cu alte localități din statul ungar dovedește că populația comitatului era integrată în circuitul mijloacelor moderne de comunicație.

Orientarea certă spre modernizare a populației rurale din comitat este demonstrată și de conturarea unui interes real pentru instituții bancare (Tabelul 4).

Tabelul 4. Dinamica instituțiilor de credit¹⁴

Comitatul	Total instituții	Numărul instituțiilor de credit în perioada anilor				
		Până în 1870	1871-1880	1881-1890	1891-1900	1900-1910
Caraș-Severin	45	1	5	2	16	21

Până în anul 1910 s-au întemeiat instituții de credit în 24 de localități rurale, majoritatea funcționând după anul 1890. În unele așezări au activat 2-3 unități bancare;

¹² *Magyar Statisztikai Évkönyu*, vol. 18, ..., p. 271

¹³ *Idem*, p. 269

¹⁴ *M. St. K.*, vol. 35, Budapesta, 1913, p. 314-318

Bozovici – 3; Făget – 3; Mehadia – 2; Bocșa Montană – 3; Oravița – 3; Reșița – 2; Sasca Montană – 2¹⁵. Constituirea acestor instituții a fost consecința acumulărilor bănești rezultate din progresele înregistrate prin modernizările incluse în activitățile din agricultură, industrie, comerț, transporturi și prin extinderea serviciilor publice. O bună parte din unitățile de credit au fost instituții simple, în special bănci populare, case de depuneri; case de depuneri și credit. Dețineau un capital redus; Ilidia – 25.000 coroane; Cuptoare – 18.000 coroane; Petroasa Mare – 24.000 coroane; Săcana – 40.000 coroane, Găvojdia – 50.000 coroane; Banca poporală din Făget – 60.000 coroane. Pe lângă sumele mici care alcătuiau capitalul, majoritatea nu dispuneau de specialiști pe probleme financiare, desfășurau operațiuni de împrumut pe plan local. Au avut totuși, importanță în viața comunităților rurale, eliberând o parte a sătenilor de sub presiunea cămătarilor prin dobânzile reduse pretinse, cultivând spiritul de economisire modernă în rândul țăranilor, încurajând activitățile productive prin profiturile realizate.

Un sistem bancar rural mai încheat s-a conturat de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la declanșarea Primului Război Mondial, când au activat 82,2% din totalul băncilor existente în așezările rurale caraș-severinene. Este etapa constituirii de unități bancare mai puternice, cu un capital deosebit de însemnat: Făgețeană – 400.000 coroane; Almăjana – 100.000 coroane; casa de depuneri Mehadia – 100.000 coroane; Bocșana gemană – 400.000 coroane; Orăvițeană – 550.000 coroane; Banca poporală Reșița – 337.000 coroane¹⁶, etc. Evoluția ascendentă a sistemului bancar din localitățile rurale demonstrează receptarea metodelor moderne de utilizare a fondurilor bănești disponibile în

¹⁵ *Idem*, p. 314-318

¹⁶ *Idem*, p. 314-318

înțelegerea necesității de implicare eficientă a capitalului în realizare progresului din comunitatea rurală.

O componentă importantă a procesului de modernizare din viața rurală a comitatului caraș-Severin au constituit-o prefacerile înnoitoare, raționale, din *domeniul economiei*, menite să sporească productivitatea muncii și rentabilitatea activităților.

Tradiția de secole a cultivării pământului și de creștere a animalelor, dispunerea reliefului în trepte, clima blândă și o repartiție echilibrată a precipitațiilor în cursul anului, au asigurat, mereu, condiții favorabile practicării *agriculturii* în comitatul Caraș-Severin. Din totalul de 199.067 locuitori, care alcătuiau populația activă din comitat în anul 1910, un număr de 149.842 (75,3%) persoane erau ocupate direct în activitățile din economia agrară¹⁷. La sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului următor s-au înregistrat schimbări importante în evoluția agriculturii. Se constată o menținere a predominării culturilor cerialiere, dar se pune un accent sporit pe culturile cu plante textile, alimentare și furajere. Argumentăm cu situația existentă la începutul secolului al XX-lea:

Tabelul 5. Dinamica suprafețelor cultivate cu plante industriale și furajere¹⁸

Comitatul	Anul	Total	Plante industriale					Plante furajere					
			Suprafețe cultivate	Tutun	Cânpă	In	Rapită	Hamei	Sfeclă furajeră	Porumb furajer	Trifoi	Lucearnă	Mohor
			Hectare										
	1900	195380	3	1411	33	200	-	197	368	5693	1300	326	
Caraș-Severin	1910	219621	23	1344	53	241	7	421	432	7349	2986	673	

¹⁷ *Idem*, vol. 48, Budapesta, 1913, p. 623-706; I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p. 105

¹⁸ *Magyar Statisztikai Évkönyu*, vol. 8, ..., p. 82-83; vol. 18, ..., p. 90-91

Deși cultivarea acestor plante nu a înregistrat o amploare deosebită, în comparație cu suprafețele destinate culturilor cerealiere, este evidentă conturarea unei noi orientări în practica agricolă. Demonstrează tendința de a imprima un caracter comercial producției, aceasta urmând să acopere cerințele unor ramuri industriale prelucrătoare.

Creșterea sensibilă a cultivării plantelor furajere indică derularea unei schimbări, în sens modern, a modului de creștere și întreținere a animalelor. Nu se renunță total la pășunatul liber, dar este utilizat doar în prima etapă de creștere a animalului. Pregătirea acestuia pentru vânzarea sau sacrificare a generat o modalitate modernă de întreținere printr-o hrană suplimentară asigurată de plante furajere. Consecința acestei schimbări a fost orientarea unei părți din gospodăriile rurale spre creșterea vitelor de rentă, destinate comercializării. În anul 1911, din totalul de 168065 vite cornute existente în comitat, un număr de aproximativ de 91563 de capete aveau destinația de animale de rentă (tauri, junici, boi, vaci)¹⁹. Sub aspect economic, această nouă orientare din destinația suprafețelor cultivate și din modalitatea de creștere a animalelor atestă cu claritate asimilarea metodelor moderne de rentabilizare a economiei agrare.

Procesul de modernizare din agricultura comitatului Caraș-Severin a fost permanent temporizat de predominarea micilor gospodării țărănești, cu pământ puțin, în structura generală a proprietății agrare. În anul 1910, peste 78,5% din totalul proprietarilor de terenuri agricole aveau în proprietate loturi de până la 5,8 ha²⁰. Dintre aceștia, 4,7% posedau până la jumătate de hectar; 42,2% aveau în proprietate între 0,6-3 ha; aproximativ 31,6% dețineau între 3-5,8 ha. Mai mult de

¹⁹ M.St.K., vol. 41, Budapesta, 1913, p. 710-771

²⁰ *Idem*, vol. 56, Budapesta, 1915, p. 892-893; I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p. 212

În din populația rurală era formată de categoria țăranilor săraci. Peste 80% din această categorie socială era alcătuită din țărani români²¹. Accentuata predominare a țăranimii sărace, cu limitate resurse financiare și cu un redus potențial productiv a influențat negativ capacitatea de înzestrare a economiei agrare cu inventarul modern necesar cultivării raționale a terenurilor arabile. Deși situația din anul 1895 (Tabelul 6) nu definește pe deplin realitatea existentă până la declanșarea conflagrației mondiale, atestă, totuși, un fenomen aflat într-o derulare moderată, vizibil influențat de diferențierea socială.

Tabelul 6. Structura inventarului agricol modern în funcție de categoria de proprietate²²

Indicatori	Anul 1895. Categoria de proprietate – în jugăre							
	Total	0-5	5-10	10-20	20-50	50-200	20-1000	Peste 1000
Locomobile	54	2	2	-	4	9	15	22
Batoze	46	-	-	1	4	6	13	22
Plug-brazdă adâncă	284	26	72	88	33	11	42	12
Plug-două brazde	1602	375	441	454	190	39	36	67
Mașini semănat	80	5	3	3	1	3	22	43
Mașini secerat	18	3	1	-	2	1	2	9
Mașini de cosit	11	1	1	1	-	-	2	6
Selectoare	238	24	18	68	55	24	188	31
Cultivoare	28	2	2	2	-	2	11	9
Prășitoare	1616	97	97	784	345	35	16	28

Preocuparea pentru modernizarea mijloacelor de cultivare a pământului arabil este evidentă, dar inventarul care asigură o eficientizare majoră a productivității (locomobile, batoze, mașini de semănat sau de secerat, cultivoare, selectoare) se află mai cu seamă în proprietatea moșierilor și mai puțin a proprietăților mici și mijlocii, care

²¹ *M. St. K.*, vol. 56, ..., p. 134, 150, 182-198

²² *Magyar Mezőgazdasági Statisztika*, vol. 4, Budapesta, 1900, p. 244-246, 253

dețineau majoritatea terenurilor agricole. A constituit o cauză importantă a *ritmului lent* în care s-a desfășurat procesul de modernizare în economia agrară.

Mijlocul veacului al XIX-lea a fost marcat de o schimbare importantă, modernă, în evoluția activităților cu caracter *industrial* din comitatul Caraș-Severin. Sub impactul dezvoltării anterioare, fenomenul modernizării s-a manifestat în planuri diferite și a înregistrat forme multiple. Activitatea prelucrative a depășit faza manufacturieră și se fundamentează treptat pe introducerea tehnologiilor mecanizate, pe utilizarea forței de muncă calificate, în școli speciale de ucenici industriali, pe creșterea productivității muncii în cadrul unui mare număr de întreprinderi mici și mijlocii²³.

Evoluția a fost ireversibil ascendentă, concretizată în diversificarea ramurilor de activitate industrială, și extinderea funcționalității lor spre așezări rurale. Continuă activitățile anterioare (extractiona cărbunilor, a minereurilor, prelucrarea acestora, exploatarea forestiere etc.) dar sunt înființate în localitățile rurale și întreprinderi cu alte destinații, cert moderne de prelucrare industrializată: mori mecanice cu valțuri, materiale de construcții, prelucrarea oțelului, reparații de căi ferate, rafinare de uleiuri, construirea de mașini diverse²⁴ ect. Folosirea muncii salariale calificate, producția realizată le definesc ca întreprinderi industriale reale. Situația existentă în anul 1910 demonstrează progresul înregistrat de fenomenul extinderii activităților industriale în lumea rurală a comitatului (Tabelul 7).

²³ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p. 337

²⁴ *Ibidem*, p. 340

Tabelul 7. Ateliere și unități industriale în localitățile rurale. Anul 1910²⁵

Comitatul	Număr de ateliere și unități industriale						
	Total unități	În funcție de numărul angajaților					Peste 20
		Fără angajați	Cu număr de angajați				
			1-2	3-5	6-10	11-20	
Caraș-Severin	7036	4797	1717	361	74	28	59

Existența și activitatea unităților prelucrative de factură industrială pun în lumină realități importante din viața rurală a localităților caraș-severinene. Atestă un nivel diferit de dezvoltare a civilizației moderne și de receptare a potențialului economic asigurat de activitatea industrială. Datele oficiale referitoare la anul 1910 indică faptul că în 14 dintre cele 360 localități rurale ale comitatului nu existau asemenea unități sau chiar ateliere orientate spre producția industrială. Majoritatea erau așezări mici, cu un număr redus de locuitori (Nemeșești – 185, Vama Marga – 96, Cicleni – 124 etc.). Aveau sub 100 de familii care își asigurau cele necesare gospodăriilor de la puținii meșteșugari localisau din satele învecinate. Considerăm că unitățile care funcționau cu 1-2 angajați erau apropiate, ca nivel de activitate, de atelierele de tip familial și foloseau sporadic munca salariată.

O microproducție cu caracter industrial se realiza, cu siguranță, în unitățile care utilizau un număr mai mare de angajați calificați. Unitățile industriale cu 6-10 angajați au funcționat în 23 de localități (Bozovici, Făget, Ilidia, Sasca Montană, Oțelul Roșu – Ferdinand, Căprioara, Băile Herculane, Mehadia, Orșova, Reșița etc.), iar cu 11-20 angajați în 17 așezări (Bocșa Montană, Bozovici, Pârvova, Margina, Goleț, Rusca Montană, Căprioara, Iablanița, Ieșelnița, Orșova, Reșița etc.). În 18 localități rurale (Dognecea, Bocșa Germană, Botinești, Tomești, Mărul, Rusca

²⁵ *M. St. K.*, vol. 48, ..., p. 684-745; I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p. 374

Montană, Ciclova Montană, Oravița Montană etc.) au funcționat cu unități industriale mari, cu peste 20 angajați²⁶. Unele aveau orientată funcționarea spre activități noi, pretinse de cerințele economice modernizate. La Bocșa germană funcționa o moară mecanică cu valțuri; unități mecanizate de morărit activau la Găvojdia, Topleț, Oravița montană; întreprinderi industriale pentru construcții de mașini și cazane se aflau la Bocșa Română, Bârza, Orșova, Reșița; de metalurgie a oțelului Ferdinand, Cliciova Montană, Anina, Reșița; rafinării de uleiuri la Tufari, Oravița Română; întreprinderi de reparat material rulant la Anina și Oravița Montană²⁷.

Importantă a fost preocuparea pentru dotarea acestor unități industriale mari și, parțial, a celor mijlocii (cu 11-20 angajați) cu *mașini și instalații moderne*, de ridicată productivitate. La Reșița, în anul 1893, vechile furnale cu mangal sunt demolate și se construiesc două furnale noi, prevăzute cu aparate moderne de încălzire²⁸. Sporește și numărul cuptoarelor Simens-Martin la oțelărie, introducându-se în producție sistemul vetrelor bazice, obținându-se astfel oțeluri de calitate superioară. S-a construit Fabrica de mașini în care se utiliza forța aburului²⁹. Sunt date în exploatare uzinele electrice la Reșița, Orșova, Anina, Bocșa Montană; rafinărie de petrol și fabrică de ciment la Oravița³⁰. Uzina din Ferdinand se modernizează tehnologic, fiind instalate mașini cu aburi și tribune hidraulice de mare putere. La Rușchița, întreprinderea de prelucrare a marmorei este dotată cu

²⁶ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 2, p. 359 - 374

²⁷ *Ibidem*, p. 341-342

²⁸ D. Gh. Perianu, *Istoria Uzinelor din Reșița, 1771-1996*, Editura Timpul, Reșița, 1996, p. 51

²⁹ *225 ani de siderurgie la Reșița, 1771-1996*, Editura Timpul, Reșița, 1996, p. 55

³⁰ *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. 1, p. 140-152

fierăstraie de mare randament, importate din Anglia. La Anina, Fabrica de cherestea îți modernizează capacitatea productivă prin înzestrarea cu instalații de preîncălzirea a aerului³¹ etc.

Procesul de modernizare prin tehnologizarea întreprinderilor cu instalații noi, de randament sporit s-a desfășurat în ritmuri diferite, dar a cuprins majoritatea domeniilor de activitate industrială. Răspunderea și pretențiilor moderne de eficientizare a productivității muncii și îmbunătățire a calității produselor industriale destinate comercializării. A generat însă schimbări importante în viața comunităților rurale, determinând asimilarea unor cerințe noi, de ordin calitativ, în exercitarea ocupațiilor care pretindeau un nivel mai ridicat de pregătire profesională. În anul 1910, din cele 199.067 persoane considerate active, 34.808, respectiv 17,48%, aveau ocupații distincte de cele tradițional agricole: minerit și metalurgie – 4837 persoane; Industrie – 20992 persoane; comerț și credit – 2701 persoane; transporturi și comunicații – 3367 persoane; servicii publice – 2911 persoane³². Datele oficiale menționate arată că nu s-au produs schimbări radicale, care să modifice fundamental modul de viață tradițional al sătenilor, dar se accentua evident o tendință axată pe cerința acceptării și asimilării modalităților moderne care trebuiau să definească civilizația rurală a comitatului Caraș-Severin.

Noile realități care se cristalizează la nivelul comunităților rurale în urma mutațiilor survenite în domeniile economiei sau ale activităților administrative și sociale au provocat schimbări însemnate în *mentalitatea* locuitorilor. S-au concretizat, în primul rând, în modul de înțelegere a

³¹ C. Feneșan, R. Grăf, V.M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunelui, Anina 200*, Reșița, 1991

³² *M. St. K.*, vol. 48, ..., p. 623-706

necesității de însușire a *științei de carte*. Un anumit rol l-au avut măsurile luate de autorități și aplicarea legislației școlare adoptate până la declanșarea Primului război Mondial. Factorul esențial l-a constituit însă noul mod de gândire al locuitorilor rurali, concretizat în voința de dobândire a științei de carte ca o șansă de integrare în activitățile social economice moderne și ca o modalitate de depășire a condiției sociale. Aceasta explică îndârjirea sătenilor de a apăra instruirea școlară elementară și sacrificiile făcute pentru construirea de edificii școlare care să corespundă cerințelor impuse prin legislația în vigoare. Argumentăm cu situația rețelei școlare existente în anul 1908 (Tabelul 8).

Tabelul 8. Numărul de școli primare (elementare) în anul 1908³³

Comitatul	Indicator	Caracterul instituției școlare primare (elementare)					Total Instituții școlare
		De stat	Comunale	Confesionale	Asociații	Particulare	
Caraș- Severin	Nr.	64	114	241	-	3	422

Raportate la numărul localităților din comitatul Caraș-Severin, datele oficiale incluse în tabelul 8 indică faptul că unele așezări, cele mai mari în primul rând, aveau în activitate 2 sau chiar 3 instituții de învățământ, cu profile diferite. Atrage atenția ponderea ridicată (57,1%) a **școlilor elementare confesionale**, dintre care 221 instituții (91,7%) aveau predarea în limba română³⁴. Aceasta dovedește că populația românească, majoritară în comitat, a înțeles să susțină instituția de învățământ cu predare în limba maternă ca modalitate de afirmare a procesului de modernizare și ca mijloc de apărare a valorilor culturale și identității naționale. Avem în vedere prevederile legislative care stipulau susținerea școlilor confesionale numai de către locuitorii

³³ *Idem*, vol. 31, Budapesta, 1913, p. 222-227

³⁴ *Idem*, p. 222-227

aparținând de confesiunea respectivă (ortodoxă; romano-catolică; greco-catolică; protestantă)³⁵.

Orientarea certă a procesului de învățământ spre susținerea modernizării în viața rurală a determinat adoptarea de măsuri menite să asigure condiții normale de instruire a elevilor în special existența unor locații școlare care să îngăduie o activitate adecvată. Multe din localurile școlare erau vechi, construite din bârne sau văiugă, neîncăpătoare, pentru numărul în creștere al elevilor, puțin aerisite și cu material didactic insuficient. Înlăturarea acestor neajunsuri era o cerință majoră. Prin legislația adoptată s-au prevăzut norme precise de funcționare în edificii școlare moderne, de înzestrare cu material didactic³⁶ etc. În numeroase localități ale comitatului Caraș-Severin, locuitorii au înțeles importanța acestei cerințe și au acceptat sacrificii materiale însemnate pentru a construi edificii școlare în conformitate cu legislația maghiară. În localitatea Bucoșnița a existat o clădire școlară din lemn, datând din secolul al XVIII-lea. Pe cheltuiuala sătenilor a fost zidită, din cărămidă, o clădire nouă în anul 1879, care îndeplina condițiile pretinse de legea școlară³⁷. În comuna Bulei edificiul școlarexista din anul 1802. Devenind neîncăpător și necorespunzător, locuitorii fac un efort important și construiesc, din cărămidă, în anul 1892, o nouă clădire. Situații similare au existat în zeci de localități din comitat. Interesul manifestat pentru susținerea instituției de învățământ s-a concretizat în extinderea științei de carte în rândul sătenilor (Tabelul 9).

³⁵ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația*, vol. 3, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 202-216

³⁶ *Educatorul*, Oravița, V, 1913, nr. 9-10, octombrie-noiembrie, p. 189, 193-196

³⁷ Muzeul Banatului, Timișoara, *fond documentar "Ioachim Miloiaia"*, fișa Bucoșnița

Tabel 9. Evoluția științei de carte în Caraș-Severin³⁸

Total populație civilă			Știutori de carte / Număr de locuitori			Știutori de carte / În procente (%)			Diferența 1880/1910
Anul			Anul			Anul			-
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	%
364253	419700	437276	68899	150007	187827	18,9	35,8	43	24,1

Situația prezentată în Tabelul 9 nu reflectă decât parțial realitatea întrucât numărul știutorilor de carte este raportat la toată producția civilă, inclusiv la locuitorii de vârstă preșcolară. În anul 1910, numărul locuitorilor cu vârsta peste 6 (șase) ani a fost de 381700. Rezultă că ponderea reală a știutorilor de carte era de 49,2%. Cu siguranță, procentul știutorilor de carte este mai ridicat decât cel înregistrat prin recensămintele vremii. Atestă cu claritate programul realizat de instruirea școlară în lumea satelor caraș-severinene și preocuparea locuitorilor de a se integra în procesul de modernizare din societatea rurală. Comentând interesul sporit al sătenilor al sătenilor pentru știința de carte, redacția gazetei *Dreptatea* remarca în anul 1897: ”Prima recoltă a anului de care se îndulcește poporul de la sate este recolta școlii. Această recoltă e sufletească. E semn că și poporul de rând are pricepere pentru chemarea mai nobilă a omului, capătă gust pentru hrană, suflet și este însetat după învățatură și știință... Școlarii de azi câștigă mai multă învățatură ca în trecut”³⁹.

Evoluția modernă a formelor de activitate din economia agrară și industrială; dezvoltarea rețelei de căi ferate, a transporturilor, comunicațiilor, serviciilor publice; creșterea producției agricole și a posibilităților de valorificare comercială sau industrială; extinderea muncii salariate au contribuit la acumulări bănești și la creșterea potențialului financiar al unor familii de la sate. Pe acest fond, schimbările produse în mentalitatea oamenilor

³⁸ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația*, vol. 3, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 537

³⁹ *Dreptatea*, Timișoara, IV, 1897, nr. 123, din 10/22 iunie, p. 1

generează noi pretenții în privința condițiilor de trai, cu consecințe directe în modernizarea treptată a *înfățișării localităților*. Numeroase case vechi, construite din bârne de lemn, acoperite cu paie, trestie sau șindrilă sunt înlocuite cu clădiri încăpătoare, zidite cu piatră sau cărămidă, acoperite cu țiglă. O parte a școlilor și bisericilor construite din bârne de lemn sunt înlocuite de clădiri noi, care se integrează în alte cerințe de civilizație. Înființarea întreprinderilor care produceau materiale de construcție a fost urmarea directă a noilor realități care se conturau în viața rurală. Argumentăm cele afirmate cu situația existentă în anul 1910 (Tabelul 10).

Tabelul 10. Structura caselor în anul 1910. Modul de construire⁴⁰

Comitatul Caraș- Severin	Total case / anul 1910	Număr de case existente						
		Construite din				Acoperite cu		
		Cărămidă	Piatră	Văiugă	Lemn/altele	Țiglă	Șindrilă	Trestie/ paie
-	89751	28146	9202	5722	46681	41997	39400	8354

Până în preajma Primului Război Mondial nu dispar clădirile construite din văiugă, lemn sau alte materiale, acoperite cu șindrilă, trestie sau paie. Procesul de modernizare a înfățișării satelor este însă evident. În anul 1910, erau construite din cărămidă sau piatră 41,6% din totalul caselor existente.

Orientarea spre modernizare a fost evidentă și mentalitatea oamenilor referitoare la *comportamentul* în comunitatea rurală. A dăinuit tradiția utilizării portului popular la manifestările ocazionate de sărbătorile religioase, dar era tort mai clară tendința de adoptare a îmbrăcămintei de tip orășenesc și chiar aplecarea spre lux. Mult capital, consemna ziarul *Drapelul* în anul 1909, se pierde ”prin luxul, ce, durere, s-a înrădăcinat în poporul nostru, mai ales la femei și se poate afirma că sute de mii de coroane zac, ca și capital

⁴⁰ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 1, p. 159

mort, numai în salbele și conciuirile țărancelor noastre. Am fost într-o comună frunțașă la o rugă, am văzut, pe lângăsalbe și conciuiri, și poale de mătase albă cu opregul cusut cu fir de aur, un lucru care nu stă nicidecum în măsură dreaptă cu câștigul poporului nostru. Râvna de a se lăsa mai prejos ca alții a înmulțit luxul și prada”⁴¹. Era criticată și mentalitatea care se manifesta la unii săteni de a se îndepărta de activitățile direct productive în favoarea celor funcționărești. La Adunarea Generală a învățătorilor din Diecesa Caransebeșului din anul 1901 s-a arătat că unii săteni au ca obiectiv ”de a vedea băiatul lor azi-mâine domn, vasăzică om cu diplomă și dacă nu alta cel puțin un scriitorăș, să șeadă la masă cu peana la ureche”⁴². Conturarea acestor tendințe la sate demonstrează cât de complexe și de profunde au fost consecințele fenomenului modernizării implementat în viața rurală.

Procesul de modernizare din viața rurală a comitatului Caraș-Severin s-a manifestat în majoritatea domeniilor de activitate umană. A influențat într-o măsură însemnată productivitatea și rentabilitatea din economia agrară și industrială; a generat o dezvoltare importantă a infrastructurii, a mijloacelor de comunicație și sistemului de credit; imprimă un ritm ascendent afacerilor comerciale; determină mutații treptate în mentalitățile oamenilor și înfățișarea localităților. În ansamblul său, a constituit un factor de real progres în evoluția civilizației rurale

⁴¹ *Drapelul*, Lugoj, IX,1909, nr. 84, din 8/12 august, p.1-2

⁴² *Tribuna poporului*, Arad, V, nr. 195, din 20 octombrie/2 noiembrie, p. 4

Componente ale modernizării în viața rurală din comitatul Caraș-Severin între anii 1867-1918

Rezumat

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Banatul istoric a determinat schimbări multiple în societatea din comitatul Caraș-Severin, orientând-o spre cerințele unei civilizații moderne. În viața rurală, modernizarea a fost un fenomen complex, cu consecințe importante. S-a desfășurat într-un ritm lent, însă a cuprins toate domeniile de activitate umană și a influențat nivelul de instruire, ocupațiile și mentalitatea oamenilor. Creșterea demografică și posibilitățile reale de valorificare a produselor agricole prin comercializare au generat extinderea suprafețelor arabile, diversificarea culturilor, înzestrarea gospodăriilor cu inventar modern, sporirea producției. S-a extins utilizarea muncii salariate în agricultură și în unitățile industriale întemeiate la sate. În anul 1910 funcționau 2180 ateliere în întreprinderi industriale mici și mijlocii în localitățile rurale din comitat. Se conturează o activitate comercială permanentă prin prăvălii și magazine deservite de personal calificat. Este dezvoltată rețeaua de instituții școlare, iar ponderea știutorilor de carte depășește 50% din totalul populației rurale. O întinsă rețea de căi ferate și drumuri modernizate scot din izolare majoritatea localităților și le integrează în circuitul de bunuri materiale și valori culturale. Se schimbă treptat înfățișarea așezărilor prin modernizarea locuințelor și diferențierea ocupațiilor locuitorilor. Viața rurală, în totalitatea ei, se așează pe coordonatele evoluției moderne.

Composantes de la modernisation de la vie rurale dans le comitat de Caraş-Severin entre 1867-1918

Résumé

L'établissement de la domination des Habsbourgs dans le Banat historique a provoqué des changements multiples dans la société de Caraş-Severin, la préparant pour les exigences de la civilisation moderne. Dans la vie rurale, la modernisation a été un phénomène complexe, avec des conséquences importantes.

Elle s'est déroulée dans un rythme lent, mais a inclus tous les domaines d'activité humaine et a influencé le niveau d'éducation, les professions et la mentalité des gens.

La croissance démographique et les opportunités réelles pour la réalisation de la commercialisation des produits agricoles ont généré l'agrandissement des surfaces agricoles, la diversification des cultures, l'équipement des ménages qui avaient un inventaire moderne, l'amélioration de la production.

L'utilisation du travail rémunéré dans l'agriculture est accrue et aussi les unités industrielles construites dans le village.

En 1910, 2180 ateliers et petites et moyennes entreprises industrielles fonctionnaient dans les zones rurales du comitat. Il décrit une activité commerciale permanente par les petits magasins et les magasins desservis par le personnel qualifié.

Le réseau des écoles est développé et le taux des personnes lettrées dépasse 50% de la population rurale totale. Un vaste réseau de chemins de fer et routes modernisés sortent de l'isolement la plus part des villes et les intègrent dans le flux des biens matériels et de des valeurs culturelles. Peu à peu on change l'aspect des localités, la modernisation des logements et la différenciation des occupations des habitants. La vie rurale, dans sa totalité, est mise sur les détails de l'évolution actuelle.

Aspecte ale urbanizării Lugojului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolul al XX-lea

Monica Suciu

În Lugojul secolului al XIX-lea e specifică varietatea mare etnică și confesională. Conscripția din 1849 stabilește o populație totală de 10293 locuitori, dintre care 8313 în Lugojul român și 1980 în Lugojul german. Statistica pune în evidență o întrepătrundere și conviețuire a locuitorilor de diferite naționalități și religii. Astfel, pe ambele maluri ale Timișului, locuia o populație mixtă cu următoarea repartitie: în partea românească - 5146 români, 2029 germani, 453 maghiari, 189 sârbi și slovaci, 496 evrei; iar în cea germană: 1154 germani, 360 români, 287 maghiari, 27 sârbi și slovaci, 152 evrei¹.

Toleranța etnică a fost dublată în toată această perioadă de cea confesională, în Lugoj fiind atestate în 1857, 6 confesiuni, toate având lăcașuri de cult (ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, lutherană, reformată-calvină și iudaică).

Conviețuirea multiethnică era o parte integrantă a educației copiilor. Astfel, în 1862, între cei 100 de elevi ce învățau la gimnaziul romano-catolic, 50 erau ortodocși, 33 catolici, 6 greco-catolici, 6 reformați și 5 evrei. La fel se întâmpla și-n celelalte unități de învățământ din oraș².

¹ Medina Săvulescu, *Lugojul – model de conviețuire și convergențe multietnice*, articol manuscris, p. 2

² *Ibidem*

Înțelegerea multietică este evidențiată și de colaborările culturale. De exemplu, în 1872, corul românesc era condus de un dirijor ceh, Iosif Czekgka, activând în el, alături de români și sârbi și nemți. Se știe, de asemenea, că Traian Grozăvescu, vestitul tenor, sau Elena Boieriu, renumita solistă, și-au început cariera cântând în corul maghiar, activând apoi, în paralel, și-n cel românesc și german³.

Lugojenii, deși erau în fruntea mișcării naționale din Banat, au vădit întotdeauna echilibru politic și bun simț. Când Nicolae Iorga protesta în 1906, față de faptul că Corul german din București și-a interpretat cântecele în limba proprie, la Expoziția jubiliară din capitala României, Valeriu Braniște scria în „Drapelul”: „Nu am văzut nimic supărător în cântarea nemțească a nemților ce trăiesc în Regatul român... ca neamțul să cânte nemțește... e un eflux al libertății universale pentru care luptăm”⁴.

Se remarcă, de asemenea, plurilingvismul. Nu numai intelectualii care studiau la Viena și Buda puteau trece cu ușurință de la română la maghiară sau la germană, ci și populația de rând. Revista „Familia” (1881) scria: „La Lugoj nu numai stimatele domnișoare, dar și tinerii sunt deprinși a conversa cu mare plăcere în alte limbi decât cea română”⁵.

Pentru lugojeni, însă, plurilingvismul era un lucru firesc. „Drapelul”, în 1902, scrie (dând, parcă, o replică afirmațiilor din revista „Familia”): „Din contră, cunoașterea mai multor limbi ne aduce mari foloase și ne dă ocaziunea să ne înmulțim cunoștințele”⁶.

Dezvoltarea social-economică a Lugojului din secolul al XIX-lea a determinat numeroase transformări ale orașului.

³ Ioan Stratan, *Corul Ion Vidu din Lugoj*, Timișoara, 1970, p. 36

⁴ *Drapelul*, Lugoj, VI, 1906, nr. 95, din 14/27 august, p. 2

⁵ *Familia*, Oradea Mare, XVII, 1881, nr. 58, din 6/18 august, p. 362

⁶ *Drapelul*, Lugoj, II, 1902, nr. 96, din 22 august/9 septembrie, p. 2

Acestea se observă mai ales în domeniul edilitar-urbanistic, lăsându-ne să înțelegem că viața locuitorilor Lugojului se schimbă în bine. Fiind o localitate întinsă, cu o industrie și un sistem bancar bine puse la punct, această așezare, cu o populație majoritar românească, a primit titlul de oraș în 1889, având toate trăsăturile unui centru urban modern.

Astfel, în perioada din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au apărut majoritatea construcțiilor importante din Lugoj. Dacă până în 1850, cele mai importante edificii din oraș erau biserici (Catedrala ortodoxă - 1759, Biserica romano-catolică - 1723, Biserica greco-catolică - 1845-1854), după această perioadă au început să apară numeroase clădiri impunătoare de natură civilă. Între anii 1872 - 1873 a fost construită *Casa Armatei*, între 1895 - 1896 *Liceul „Coriolan Brediceanu”* într-un stil neoclasic cu influențe baroce, între 1898 - 1899 *Muzeul de Istorie și Arheologie*; între 1899 - 1900 a fost edificat *Teatrul Municipal „Traian Grozăvescu”* cu o arhitectură cu influențe renașcentiste, iar în 1901 *Palatul Bejan*, remarcabil monument de arhitectură, îmbinând goticul cu secesion-ul vienez⁷. În anul 1888 a fost terminată clădirea hotelului restaurant „Concordia” (în fruntea acțiunilor pentru construire acestuia a fost Coriolan Brediceanu), care va adăposti celebra „masă a proganilor” (personalităților)⁸. În 1876 a fost construită Gara Lugoj, în 1900 clădirea seminarului teologic greco-catolic, transformată după Unire în Școala Normală de fete, iar în 1956 în Casa de copii școlari, între anii 1903 - 1905 a fost edificată Primăria, o clădire monumentală de factură

⁷ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Editura Marineasa, Timișoara, 1998, p. 328-329

⁸ Peteanu E. Aurel, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului. Figuri reprezentative: Coriolan Brediceanu (1850 - 1909)*, Lugoj, 1935, p. 67-71

neoclasică (cu subsol, parter și două etaje)⁹. Între 1903 - 1904 o nouă clădire își face apariția în peisajul orașului. Este vorba despre „Palatul Poporului”, construit după proiectul inginerului Armin Wilanyi, o clădire masivă, într-un stil simplist¹⁰. În 1901 presa locală semnala începerea lucrărilor de construcție, pe strada Timișorii, a Palatului de Justiție din Lugoj¹¹. După planurile arhitectului Pongracz Sandor a fost ridicată între 1906 - 1907, Biserica Reformată (pe strada C. Brediceanu, nr. 6 - astăzi), sfințirea acesteia având loc cu tot fastul pe 16 iunie 1907¹². În 1912, pe locul unde înainte era parcare de căruțe și reprezentații de film în aer liber, s-a clădit imobilul Băncii de Stat¹³.

Despre unele dintre clădirile deja existente în Lugoj înainte de perioada pe care o studiem avem câteva informații surprinse cronologic. După colonizarea germanilor în Banat, potrivit obiceiului ca în localitatea unde se stabileau noii veniți să fie înființată o „ospătărie” (hotel mare), au apărut mai multe astfel de construcții. În 1733 s-a zidit hanul „Ad Nigram Aquilae” („La Vulturele Negru”) având ca proprietar pe Adam Walter¹⁴. Pe terenul acestuia a fost construit ulterior hotelul „Păunul de Aur”, în care a poposit demnitarul Cuza plecat spre Viena în 1866

Una dintre cele mai vechi construcții din oraș este clădirea Hotelului „Dacia” de pe strada Alex. Mocioni. Inițial

⁹ Dan Popescu, *Ghid turistic. Lugoj și împrejurimi*, Fundația Europeană Drăgan, 1993, p. 78-80

¹⁰ *Ibidem*, p. 87

¹¹ *Drapelul*, Lugoj, I, 1901, nr. 28, din 7/20 aprilie, p. 2

¹² *Idem*, VII, 1907, nr. 59, din 24 mai/6 iunie, p. 3. Vezi și numărul 63 din 5/18 iunie, p. 3

¹³ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul II, p. 11

¹⁴ Ștefan Pop, *Din trecutul Lugojuului*, în “Calendarul românului”, Caransebeș, 1927, p. 130-135

a purtat numele „d-rei Rossen”, după revoluția de la 1848 - 1849 cel de „Kaiser Gasthaus”, iar în perioada dualismului austro-ungar a devenit „König von Ungaru” (cunoscut în presă sub numele de Hotelul „Regele maghiar”¹⁵). Din 1919 va purta până astăzi numele de „Dacia”. Fațada este sobră, maiestooasă, amintind de vechile construcții din secolul al XIX-lea. Construcția are cel mai mare volum și suprafață din oraș, la ea efectuându-se lucrări de întreținere și refacere între 1901 - 1906¹⁶.

Tot în partea germană a Lugojului (la stânga Timișului) a mai existat un hotel („tractir”) „La Păun”. De partea românească erau trei astfel de hanuri sau hoteluri, unul vis-a-vis de Biserica cu două turle (al Poștei) și două în calea Făgetului: „Cornul Vânătorului” (limitrof Bisericii amintite) și un altul, mai sus, spre Dealul Viilor. După 1842, în partea germană mai apar menționate „ospătăriile” „Pălăria de Aur” și „Crucea Albă”¹⁷. Celebre sunt de asemenea, Birtul Poștei (Hanul Poștei), construit în 1726 pe locul unei clădiri din secolul XVI, edificiu care a servit ca sediu al serviciului de poștalioane pe drumul spre Ardeal, Casa de Cultură a Municipiului, datând din 1836 - 1837 și Palatul Prefecturii, construit la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁸.

Trebuie remarcată de asemenea preocuparea primăriei orașului pentru extinderea unor construcții (sediul primăriei, teatrul) și pentru achiziționarea de noi terenuri în vederea ridicării unor noi edificii. Astfel presa consemnează hotărârea Reprezentanței Lugojului de a efectua lucrări de „transformare” a Teatrului și demersurile aferente pentru realizarea unui astfel de proiect (planuri, cheltuieli, împrumuturi)¹⁹.

¹⁵ *Ibidem*, p. 132

¹⁶ Dan Popescu, *op. cit.*, p. 86

¹⁷ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 133

¹⁸ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *op. cit.*, p. 328

¹⁹ *Drapelul*, L, V, 1905, nr. 44, din 14/27 aprilie, p. 6

Tot acum, la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, pe plan edilitar se iau o serie de măsuri menite a moderniza orașul. În raportul primăriei privind situația Lugojului în 1900, se arată că fostul primar, Constantin Rădulescu (inginer) a luat măsuri de curățare a Timișului, a început canalizarea străzilor și secarea bălților. De asemenea, s-a început plantarea țarmurilor și a străzilor cu pomi. Acțiunea lui a fost continuată de primarul Marsovszky Arpad, care a demarat acțiunea de asfaltare a străzilor sau pardosirea lor. Tot în timpul lui au fost ridicate: Abatorul, al doilea pod peste Timiș, Teatrul, gimnaziul și școala elementară, s-a introdus lumina electrică, înlăturându-se petrolul considerat ca fiind dăunător sănătății. Totuși, orașul se confruntă încă cu problema curățirii străzilor și problema câinilor fără stăpâni (înregistrate 13 cazuri de rabie)²⁰. Aceste acțiuni au fost reluate în anii care au urmat, punându-se în practică metode mai eficiente pentru realizarea lor. În 1903 Reprezentanța orașului disloca fonduri (400 de coroane) pentru plantarea de sălcii în vederea întăririi țarmurilor râului Timiș²¹. Tot primăria dispunea în 1905 regularizarea malurilor și mătcii Timișului de la moara „spânească” până la podul de fier peste care tercea trenul Vârșeț – Ilia Mureșeană²². Numeroase străzi sunt pavate acum, procesul petrecându-se însă etapizat din lipsa fondurilor necesare, fapt reieșit din ședințele Reprezentanței orașului, astfel, în fiecare an era prezent un anumit număr de străzi pentru a fi pavate și canalizate. În 1905, astfel de lucrări se desfășurau pe o parte a străzii Huniade și a colțului Bocșei²³. În același an, au beneficiat de canalizare strada Bonnaz și strada Bisericii din

²⁰ *Idem*, I, 1901, nr. 8 din 24 ianuarie/6 februarie, p. 2-3

²¹ *Idem*, III, 1903, nr. 32, din 18/31 martie, p. 2

²² *Idem*, nr. 44, din 14/27 aprilie, p. 5

²³ *Idem*, Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Material monografic*, volumul II, p 11, 905, nr. 43, din 12/25 aprilie, p. 2

Lugojul german. Primăria organizează acum un concurs pentru realizarea planurilor de canalizare ale întregului oraș și hotărăște creerea unui statut de canalizare pentru stabilirea cheltuielilor și a modalităților de acoperire a lor²⁴. Cu toate acestea, canalizarea a rămas o problemă, în 1912 înregistrându-se cazuri de îmbolnăviri din cauza lipsei acestora și a implicațiilor acestui fapt.

Prezența unui râu traversând orașul a impus construirea în decursul timpului a unor podețe și poduri pentru a lega cele două părți ale Lugojului. Inițial materialul de construcție a fost lemnul, apoi fierul. Despre existența unui pod de lemn avem informații din secolul al XVIII-lea (se stabilește o vamă a podului)²⁵, apoi, cu ocazia inundațiilor din 1910, 1912 sunt amintite în rândul pagubelor materiale distrugerea de poduri și podețe din lemn sau din beton de fier legat, de asemenea, un pod de fier destinat circulației trenurilor pe ruta Vârșeț - Ilia Mureșană²⁶. O realizare remarcabilă a administrației din acea perioadă a fost, prin funcționalitatea și trăinicia ei, construcția în 1901 - 1902 a fost construirea Podului de Fier peste Timiș, pod destinat circulației vehiculelor și pietonilor. Inaugurarea a avut loc pe 31 august 2001, fiind prezenți reprezentanți ai ministrului de resort, ai orașului (primarul Marsovky, membri ai primăriei, ai magistraturii), ai reprezentanței comunale, taraful de lăutari²⁷. Construirea acestui pod a fost o necesitate, până în 1902, deseori podurile fiind luate de apele crescute ale Timișului. Pentru a ne face o imagine avem la îndemână știri despre inundațiile din 1910 și 1912, reprezentative întrucât evenimentele legate de astfel de calamități decurgeau cam

²⁴ *Idem*, nr. 104, din 10/23 septembrie, p. 2

²⁵ *Idem*, II, 1902, nr. 47, din 20 aprilie/3 mai, p. 2-3

²⁶ *Idem*, V, 1905, nr. 44, din 14/27 aprilie, p. 1

²⁷ *Idem*, II, 1902, nr. 93, din 13/26 august, p. 3. Vezi și nr. 95 din 20 august/2 septembrie, p. 2

după același scenariu în aceea perioadă. În 1910, se menționa că podul de lemn din fața Teatrului orașenesc a cedat sub presiunea apei²⁸, iar în 1912, analizându-se pagubele, s-a constatat ruperea podului economic și a punții de beton de fier legat²⁹. Aceste inundații făceau și alte distrugerii: luarea de către ape a băilor de vară Karl (pe butoaie), inundarea promenadei, lipsa de lumină și apă, afectarea fabricilor de cărămidă Holzner și Muschong, case demolate, morți și răniți³⁰. Trebuie menționat că și alte calamități afectau viața orașului. Astfel, un exemplu ar fi cel din 1842, când un incendiu devastator a distrus peste 300 de case³¹. În aceste condiții nu e de mirare că se încerca trecerea pompierilor de la statutul de voluntari la unul oficial și transformarea acestui serviciu într-o instituție orașenească, mai ales că aceștia erau slab dotați³².

Modernizarea Lugojului a cunoscut o nouă etapă, începând cu 1900 prin introducerea iluminatului public și civil cu energie electrică, care venea să înlocuiască iluminatul cu petrol lampant. Evenimentul e legat bineînțeles și de înființarea în Lugoj a Uzinei electrice în urma tratativelor primăriei cu societatea „Elin” din Viena. Acestei societăți îi va fi concesionat iluminatul orașului de pe Timiș pe 50 de ani, după care urma ca uzina electrică să fie răscumpărată de primărie. De menționat e faptul că, în jurul anului 1900, neexistând o vastă industrie în Lugoj, energia electrică era folosită cu precădere pentru iluminatul public și casnic³³. Totuși iluminarea electrică, a pătruns treptat (din

²⁸ *Idem*, X, 1910, nr. 91, din 2 august/6 septembrie, p. 2-3

²⁹ *Idem*, XII, 1912, nr. 56, din 17/30 mai, p. 1-3

³⁰ *Ibidem*, p. 3

³¹ Dan Popescu, *op. cit.*, p. 37

³² *Drapelul*, Lugoj, III, 1903, nr. 15, din 6/19 februarie, p. 2-3

³³ Slănină Vasile, *Monografia de Gospodărie Orașenească I.G.O.L. Lugoj*, document, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 7

motive financiare) în casele oamenilor și pe străzile orașelor. Astfel, primăria era nevoită să aprobe conectarea la rețeaua electrică a unor mici sectoare din oraș, în fiecare an. De exemplu, în anul 1912, străzile de pe Dealul Viilor urmau să fie iluminate, aprobându-se și proiectul vizând înmulțirea becurilor de pe străzile deja iluminate³⁴.

O altă cucerire a tehnicii moderne pătrunde în anul 1901 și-n orașul Lugoj. Este vorba despre telefon. Construirea rețelei telefonice a orașului se desfășurează în acest an, lugojenii fiind invitați să se aboneze la acest nou mijloc de comunicare³⁵.

Dintre toate aceste noi invenții nu putea lipsi nici la Lugoj, filmul. Primele informații despre apariția spectacolului cinematografic în orașul amintit datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, presa relatând despre unele turnee efectuate de către proprietarii de cinematograf ambulant. Cinematograful stabil aici a fost inaugurat în 1912. pătrunderea celei de-a șapte arte în viața spirituală a orașului nu a fost lipsită de unele dificultăți. În 1913, șeful, poliției orășenești interzicând reprezentarea unei drame de groază, motivând interdicția prin influența nefavorabilă ce ar putea-o avea asupra publicului³⁶. Unul dintre cele mai vechi localuri de cinematograf din Lugoj a funcționat într-o clădire, care a existat pe locul actualei case de cultură a sindicatelor, purtând porecla de „Cinematograf murdar”, aceasta pentru că era de categorie inferioară, sub raportul dotării și al întreținerii, fiind destinat păturii celei mai sărace din oraș. Reprezentații cinematografice au mai avut loc și într-o sală a hotelului „Regele maghiar”³⁷.

³⁴ *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 5, din 10/23 ianuarie, p. 3

³⁵ *Idem*, I, 1901, nr. 78, din 29 septembrie/12 octombrie, p. 3

³⁶ Gherghe Luchescu, *Lugojul cultural – artistic*, Editura Facla, Timișoara, 1975, p. 38

³⁷ *Ibidem*

Se observă deci o îmbunătățirea vizibilă a vieții oamenilor din acest oraș. Dezvoltarea economico – edilitară a dus și la o creștere a populației. Astfel, dacă statisticile din 1881 consemnau existența în Lugoj a unui număr de 11.287 de locuitori³⁸, cele din 1911 numărau 19430 de locuitori, deci o creștere vizibilă³⁹. În ce privește natalitatea și mortalitatea populației din Lugoj la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, vom prezenta o statistică din 1903, realizată pe un eșantion de populație greco-ortodoxă, considerând-o reprezentativă întrucât populația, indiferent de confesiune, trăia în aceleași condiții. Astfel, se consemnează că numărul credincioșilor greco-ortodocși a crescut cu 183 din 1901 în 1902 (la 28182), numărul nașterilor crescând și el cu 109 (la 757) față de 1901. În 1902, au murit 683 persoane, cu 36 mai puțin decât în 1901.

Creșterea populației și a numărului de muncitori va duce la apariția unei nevoi noi de locuințe suplinită de construcțiile făcute de fabricile nou apărute. Întreprinderea „Industria textilă Lugoj”, creată în 1907, a construit locuințe (pe terenuri achiziționate de ea) pentru angajații săi. În 1910, construcția Abatorului a fost însoțită de construirea a încă 3 pavilioane cu etaj pentru personalul care deservea acest obiectiv. Familiile cazate aici, primeau, pe lângă locuințe, lemne gratuit, lumină gratuită și nu plăteau chirie⁴⁰.

Sporirea populației este în strânsă legătură cu îmbunătățirea calității serviciului medical. În 1911 este terminat noul Spital județean, condus de Emanuel Neumann, medic superior, având doi medici specialiști și un medic balneolog, funcția de surori îndeplinind-o 19 călugărițe

³⁸ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 131

³⁹ *Drapelul*, Lugoj, XII, nr. 50, din 29 aprilie/11 mai, p. 2

⁴⁰ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul II, p. 8

franciscane. În plus existau în oraș câteva farmacii: Marsovch, Galiny, Sfânta Maria⁴¹. În sprijinul celor afirmate mai sus vine și raportul primăriei privind starea „sanitară” a orașului în 1911. se apreciază că nivelul de sănătate al populației a fost bun, că s-a evitat, prin luarea de măsuri corespunzătoare, extinderea epidemiei de holeră existentă la Dunărea de Jos. Numărul copiilor morți sub 7 ani a fost de 177, dintre care 50, din diverse motive (cele mai frecvente: lipsa de educație și sărăcia), n-au beneficiat de îngrijire medicală. Bolile infecțioase cele mai numeroase în această perioadă au fost: difteria și tuberculoza (15,8 % din cazuri)⁴².

Grija pentru populație se manifestă și prin creșterea numărului de polițiști. Viața lor nu e însă ușoară, din moment ce li se încheie asigurări „contra nenorocirilor” (taxă anuală pentru 32 de polițiști: 118 coroane 36 bani, suportate de oraș)⁴³.

În procesul de sistematizare a orașului întâlnim un caz deosebit care determină construirea Băii Populare. Nu s-au găsit documente din care să rezulte date în legătură cu edificarea acestora. Informațiile provin din mărturia orală a lui Moraru Nicolae, lucrător de peste 20 de ani la Baia Populară. În jurul anului 1900, un locuitor al orașului Lugoj, Karl F. Martin avea ca proprietate clădirile de pe malul stâng al Timișului, lângă Liceul de băieți. În urma tratativelor duse cu primăria orașului Lugoj, dat fiind că era nevoie ca în această parte să se construiască strada existentă și astăzi, s-a pus la dispoziția lui Karl F. Martin terenul pentru construirea Băii. Acesta, asociat cu încă trei persoane, în 1904 a construit Baia Populară, iar în fața acesteia a înființat un ștrand pe butoai (pe malul Timișului), având câteva cabine.

⁴¹ Dan Popescu, *op. cit.*, p. 40

⁴² *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 50, din 28 aprilie/11 mai, p. 2

⁴³ *Idem*, V, 1905, nr. 43, din 12/25 aprilie, p. 2

Condiția pusă de reprezentanța orașului Lugoj la aprobarea pentru construirea băii a fost ca după moartea proprietarului, baia să fie răscumpărată de către primărie (răscumpărarea a avut loc în 1942)⁴⁴.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea marchează o perioadă favorabilă dezvoltării micului comerț. Se sistematizează piețele și apar noi prăvăli și unități de prestări servicii. Un articol din ziarul „Drapelul” (1907) vine să confirme această realitate. În 1907, se deschide a doua prăvălie din piața Lugojuului: băcănia lui Lazăr G. Ioanovits, ridicând numărul firmelor românești din această zonă la patru. Mai existau aici magazinele lui P. Rácz, Iuliu Ilea, fumăria lui Ioanovits Grecu, 2 firme românești de măcelărie și o frizerie românească⁴⁵.

Viața economică a orașului e impulsionată și de dezvoltarea căilor ferat. Acum, alături de mijlocul de transport tradițional: căruța, țaranii vor începe să folosească tot mai mult trenul pentru a-și transporta mărfurile la piețele din oraș. Parcările de căruțe încep să dispară în favoarea unor edificii noi, impunătoare (de exemplu, în 1912, pe locul unei astfel de parcări s-a construit Banca de Stat). În același timp se dezvoltă tot ceea ce e legat de căile ferate. Gara s-a construit între 1875 - 1876. la 22 octombrie 1876, a trecut pe aici prima locomotivă cu aburi, inaugurându-se astfel linia ferată Timișoara - Lugoj - Caransebeș, care î 1878 a fost prelungită până la Orșova⁴⁶. În 27 iulie 1896 era dată în folosință linia ferată Lugoj - Gătaia, iar în 17 septembrie 1898 cea de pe traseul Lugoj - Ilva. Tot în această perioadă au fost construite

⁴⁴ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Material monografic. Scurt istoric al Băii Populare*, p. 8

⁴⁵ *Drapelul*, Lugoj, VII, 1907, nr. 62, din 2/15 iunie, p. 2

⁴⁶ Dan Popescu, *op. cit.*, p. 59

liniile ferate pe ruta: Lugoj - Lipova, Lugoj - Dogncea - Vrsac⁴⁷.

Cu toate aceste transformări moderne, grija oamenilor pentru biserică și Dumnezeu nu dispăre. Ea transpare din acțiunile comunității, prin reprezentanții săi laici și clericali, de restaurare a bisericilor. În 1869 era reînnoit pronaosul Bisericii Mari („Adormirea Maicii Domnului”), aceeași construcție fiind reparată și în 1876, când au fost zugrăvite o serie de icoane prin contribuțiile benevole ale credincioșilor⁴⁸. Tot cu ajutorul populației (de data aceasta greco-catolică) s-a ridicat Biserica „Pogorârea Sfântului Duh” (Biserica cu un turn), antesființită în 1854 și definitivată între 1857 - 1859⁴⁹. Biserica romano-catolică, conform unor protocoale bisericești, a fost în 1879 avariata de o furtună puternică, care i-a distrus acoperișul de tablă, smulgându-i de asemenea țiglele. De remarcat este că în scurt timp a fost refăcută⁵⁰.

Capela romano-catolică cu hramul „Sfântul Ștefan”, construită în anii 1780 - 1781, a fost mutată din amplasamentul ei în 1882 deoarece, în urma construirii căii ferate Timișoara - Lugoj - Caransebeș, încurca circulația⁵¹.

Între 1883 - 1884 a fost construită prin contribuția mecenatului Alexandru Nedelcu, capela cu hramul „Sfinții Constantin și Elena”, „adevărată necropolă a Lugojului, cu criptă subterană în care zac osemintele unor vrednici înaintași ai logojenilor”⁵².

⁴⁷ Dionisie Károlyi, *Contribuții la istoria construcțiilor de căi ferate în Banat (1856 - 1914)*, în “Banatica”, nr. 2, Reșița, 1973, p. 201-219

⁴⁸ Ioan Stratan, Vasile Munteanu, *Monumete istorice bisericești din Lugoj*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, p. 126

⁴⁹ *Ibidem*, p. 165

⁵⁰ Dan Popescu, *op. cit.*, p. 76

⁵¹ Ioan Stratan, Vasile Munteanu, *op. cit.*, p. 198

⁵² M. M. Rusu, *Aspecte ale vieții economice a orașului Lugoj în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX*, în “Tibiscum”, V, 1978, p. 271

Din cele spuse mai sus, se observă că în a doua jumătate a secolului al XX-lea, orașul Lugoj trece prin numeroase transformări urbanistice, edilitare, tehnice, sociale, toate având loc într-o atmosferă de cosmopolitism și înțelegere.

Reuniunile învățătoresți din comitatul Caraș-Severin la începutul secolului al XX-lea, până în 1918

Gabriela Hajdu,
doctor în istorie

Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, în Banatul istoric s-a impus ideea organizării unor forme speciale de activitate prin care învățătorii să se informeze reciproc asupra acțiunilor întreprinse în procesul de învățământ și să-și transmită din propria experiență pentru a ridica calitatea învățării¹. Reuniunile învățătoresți din întregul Banat “și-au aflat baza legală de funcționare în prevederile Legii 38/1868 și ale Statului Organic pentru Biserica Ortodoxă Română. Asigurau dreptul învățătorilor de a se organiza în asociații specifice care să le îngăduie ridicarea pregătirii lor profesionale și să impulsioneze orientarea progresistă a învățământului poporal”².

La Caransebeș, în toamna anului 1868, episcopul Ioan Popasu a recomandat comisarilor și învățătorilor din Eparhie ca să înființeze o asociație profesională cu Statute aprobate. Elaborarea Statutelor începe „sub îndrumarea învățătorului Vasile Nicolescu din Lugoj (...). Sunt înaintate Ministerului Maghiar de Culte și Instrucțiune Publică care le aprobă în 17 iulie 1869. S-a întemeiat astfel Reuniunea învățătorilor români de școale capitale și elementare populare din Dieceza dreptmăritoare răsăriteană a Caransebeșului (...). La

¹ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația*, vol. III., Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 270

² *Ibidem*, p. 275

înființare, Reuniunea învățătorilor din Dieceza Caransebeșului a cuprins 222 de membri: 197 activi, 5 fondatori, 20 ajutători. Membrii Reuniunii erau de două categorii: a) ordinari și b) onorari (...). În activitatea Reuniunii învățătorilor din Dieceza Caransebeșului se pot remarca două etape: a) între 1869-1879. Se conduce după statutele din 1869, cu organizarea de adunări generale o singură dată pe an și b) între 1880-1919. Se conduce după noi statute, cu organizarea pe despărțăminte, cu adunări generale și adunări în despărțămintele constituite: Ciacova, Buziaș, Lugoj, Făget, Panciovo, Vârșet, Oravița, Bocșa, Caransebeș, Mehadia, Biserica Albă, Bozovici”³.

La începutul secolului al XX-lea, “președinți ai Reuniunii Învățătorilor din Dieceza Caransebeșului au fost: (...) Patriciu Dragalina – profesor în Caransebeș, 1900-1901; Traian Linția – învățător în Grădinari, 1901-1905; Ioan Marcu – învățător în Bocșa Montană, 1905-1908; Gheorghe Jianu – învățător în Oravița, 1908-1910; Traian Hențiu – învățător în Orșova, 1910-1913; Mihai Crăciun – învățător în Hodoș, 1913-1919. În anul 1919 Reuniunea este integrată în normele instituționale profesionale din România Mare”⁴.

Reuniunea învățătorilor din Dieceza Caransebeșului și-a adus o contribuție însemnată la orientarea învățământului bănățean spre o mentalitate modernă în aplicarea principiilor pedagogice, la ridicarea nivelului de predare în învățământul poporal-confesional, la apărarea intereselor cadrelor didactice și creșterea prestigiului lor social. Numărul membrilor Reuniunii a crescut an de an. La începutul secolului al XX-lea, aproape toți învățătorii făceau parte din Reuniune. Între membrii ordinari sau onorari erau acceptați oameni de diferite

³ *Ibidem*, p. 276-277

⁴ *Ibidem*, p. 279

profesiuni: profesori, preoți, avocați, funcționari, ziariști, medici, plugari, negustori, meseriași etc⁵.

În ceea ce privește Statutele, acestea «prevedeau crearea a 12 despărțăminte, “spre a face posibil membrilor Reuniunii întrunirea lor în adunări mai dese și prin aceasta a stimula din ce în ce mai multă activitate spre cultivare.” Despărțămintele organizau două adunări anuale. Aveau un comitet de conducere, nesalariat, alcătuit din: președinte, vicepreședinte, casier, bibliotecar, avocat, trei notari. Se achita o taxă de înscriere, între 4-10 coroane. Adunările bianuale erau publice, țineau două zile, participau: protopopul, inspectorul școlar, primarul localității, sătenii, uneori Episcopul. Erau prezentate: Raportul general de activitate pe perioada încheiată; Raportul bibliotecarului; Raportul casierului; Disertații pe teme metodice și educaționale, sociale; se făceau propuneri pentru editarea de manuale și îmbunătățirea conținutului acestora»⁶.

Potrivit Statutelor, tematica dezbătută în adunările învățătoresți avea ca obiective: Perfecționarea cunoștințelor metodice necesare instruirii și educației școlare; Discutarea modalităților de promovare a activităților școlare; Prezentarea de conferințe pe teme pedagogice de actualitate (numite disertații sau elaborate); Stabilirea de măsuri și proiecte menite să contribuie la procesul de instruire și educație; Stabilirea de ajutoare destinate văduvelor și orfanilor de învățători, prin înființarea unui fond special; Stabilirea de măsuri pentru ameliorarea situației materiale a învățătorilor care funcționau în localitățile mai mici și sărace; Adoptarea de hotărâri destinate să perfecționeze activitatea Reuniunii și a despărțămintelor sale⁷.

⁵ *Ibidem*, p. 277-278

⁶ *Ibidem*, p. 278-279

⁷ *Ibidem*, p. 283

Din conceptul Statutului Reuniunii preoților și învățătorilor români din Protopresbiteratul Oraviței, întocmit de Andrei Ghidiu înainte de 1887, aflăm că scopul Reuniunii era: “Promovarea culturii intelectuale, morale și sociale, atât a preoților și învățătorilor, ca membri ai Reuniunii cât și a poporului condus de preoți și învățători; apărarea reciprocă a intereselor bisericești și școlare precum și acelor interese particulare care privesc pe preoți și învățători, ca provenite din legătura ce este între preoți, învățători și popor; restituiră bunei armonii între preoți și învățători și susținerea ei; îmbunătățirea stării materiale și înființarea unui fond pentru ajutorarea reciprocă a preoților și învățătorilor, văduvelor și orfanilor acelora, în felurite referiri ce revin în viață și cu deosebire la cazuri de moarte. Mijloacele spre ajungerea scopului sunt: înființarea unei biblioteci centrale, ținerea disertațiilor instructive în adunări generale și discuțiuni asupra lor, consultări și formulări de propuneri în privința răspândirii cunoștințelor necesare între popor”⁸.

În privința colaborării dintre preoți și învățători, se poate aminti și faptul că la adunările generale ale Reuniunilor învățătoresți, înaintea programului obișnuit, se celebra și chemarea Duhului Sfânt după rânduiala statornicită. Următorul fragment este semnificativ: “Pentru învățătorii noștri români de la școalele confesionale și pentru tot poporul ce stă înainte și așteaptă darul Sfântului Duh, Domnului să ne rugăm. Pentru ca să trimită asupra lor Duhul înțelepciunii și a înțelegerii și să lumineze mintea lor spre apărarea, întărirea și răspândirea învățăturii celei adevărate și a faptelor bune, Domnului să ne rugăm. Pentru ca, prin înțelepciune și viața virtuoasă și prin buna stare în credința cea dreptmăritoare, să fie ei bucurie, mângâiere și întărire

⁸ S. J. A. N., Caraș-Severin, *Fond „Colecția de documente bisericești”*, dosar G.11/sfârșitul Sec. al XIX-lea, ante 1887, fila 1

școalei noastre confesionale și bisericii noastre dreptmăritoare și pentru ca să fie ei cu înțelepciune în sfaturile lor și toate lucrările lor să fie îndreptate spre mărirea Celui Preaînalt și spre mântuirea lor, Domnului să ne rugăm. Pentru ca Domnul Dumnezeu să mântuiască Sfânta sa biserică și școalele noastre confesionale și Reuniunea învățătorilor noștri și pe noi pe toți, de tot necazul, primejdia, urgia și nevoia și de toți vrăjmașii văzuți și nevăzuți și pe păstorii sufletești și pe toți credincioșii să-i întărească întru adevărata credință și să le dăruiască sănătate, îndelungare de zile și pace, Domnului să ne rugăm”⁹.

Reuniunea învățătorilor din Dieceza Caransebeșului a desfășurat pe parcursul timpului o bogată activitate, organizată pe principii democratice, pentru promovarea învățământului confesional românesc și răspândirea metodelor moderne în procesul didactic. În contextul politicii școlare oficiale, Reuniunea și-a depășit considerabil scopul și menirea profesională de perfecționare a cadrelor didactice, impunându-se ca o instituție cu rol major în apărarea învățământului poporal primar în limba maternă. Totodată și-a adus o contribuție remarcabilă la afirmarea valorilor culturale și a conștiinței naționale a românilor bănățeni¹⁰.

Adunările generale anuale ale Reuniunii și cele bianuale organizate în despărțăminte s-au impus adeseori ca adevărate întruniri naționale, cu mare răsunset în starea de spirit a populației rurale și urbane, prin diversitatea și importanța problemelor dezbătute. Rolul Reuniunii în plan profesional, educațional, social, cultural, moral, național era menționat în repetate rânduri de presa vremii. Gazeta “Educatorul” a publicat, în septembrie 1909, următoarele versuri de mare

⁹ S. J. A. N., Caraș-Severin, *Fond „Reuniunea învățătorilor greco-ortodocși români din Dieceza Caransebeșului”*, Dosar 47/1911, fila 1

¹⁰ I. Munteanu, *op.cit.*, p. 287

prețuire pentru menirea învățătorilor: „Dragi apostoli ai culturii, dascăli zoritori de minte, / Cari aveți sfânta menire de a merge tot înainte, / Prindeți dar, tăiați la brazde în cultura românească, / Semănați în agrul Romei ghinda noastră strămoșească. / Căci din rodul trudei voastre va veni Cerescul dar. / Dintre câte lupte grele are neamul nost sub soare, / Lupta voastră-i cea mai dreaptă, cea mai binefăcătoare, / Că deși cădeți în lupte, idealul vost` rămâne, / Fiind purtat de generații tot cu suflete senine”¹¹.

Multe evenimente importante din activitățile organizate de Reuniunea învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului sunt consemnate în presa bănățeană a vremii: „Foaia Diecezană” din Caransebeș și „Drapelul” din Lugoj.

Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului – despărțământul Caransebes

În perioada 1900-1918, Despărțământul Caransebeș al Reuniunii învățătorilor greco-ortodocși români din Dieceza Caransebeșului a organizat numeroase adunări și alte activități din care amintim: la 1 iunie st.v. 1900, Despărțământul Caransebeș și-a ținut a doua adunare în localul școlii confesionale din localitate sub conducerea președintelui Despărțământului, Dr. Petru Ionescu, profesor de pedagogie. Învățătorul Nicolae Velcu a ținut o prelegere practică din aritmetică cu elevii din clasa a II-a. A urmat disertațiunea „Chestiunea examenelor” a membrului George Lipovan, citită de învățătorul George Cătană. De asemenea, disertațiunea „Despre stupărit”, ținută liber de învățătorul Pavel Jurchescu, a fost ascultată cu mare plăcere și atenție¹².

¹¹ *Ibidem*, p. 282-283

¹² *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XV, 1900, nr. 23 din 4 iunie c.v., p. 4

Din Raportul general al Comitetului Central al Reuniunii învățătorilor gr.or. români de la școalele confesionale din Dieceza Caransebeșului pe anul societar 1900-1901, aflăm despre activitatea Despărțământului Caransebeș următoarele: s-au ținut trei adunări în frunte cu Prea On. Protopresbiter Andrei Ghidiu, la care învățătoarea Elena Biju din Caransebeș a citit disertațiile „Limba română în anul prim de școală” și „Ținuta învățătorului în secolul XX”; învățătorul George Lipovan din Maciova a citit Darea de seamă asupra cărții apărute cu titlul : „Drepturile și datorințele învățătorilor confesionali” iar comisarul școlar al tractului Caransebeș, George Cătană a citit operatul său: „Observări asupra examenelordin protopresbiteratul Caransebeșului”. După aceea, învățătorii din acest tract au participat la examenele școalelor confesionale din Caransebeș asupra cărora s-a întins o serioasă discuție, atât în conferința învățătorilor cât și în „Foaia Diecezană”¹³.

Pentru anul societar 1901-1902, Raportul general al Comitetului Central al Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului amintește următoarele evenimente pentru Despărțământul Caransebeșului: profesorul Enea Hodoș a ținut Recenzia încredințată din partea Despărțământului asupra manualului de școală „Cartea copiilor ilustrată”. Tot Enea Hodoș a citit elaboratul său „Planul de învățământ pentru limba română și maghiară”. Învățătoarea Elena Biju din Caransebeș a citit „Planul de învățământ pentru religione și desen”. Profesorul Dr. Petru Ionescu a prezentat elaboratul său „Planul de învățământ pentru istorie și constituție”. Învățătorul George Cătană din Valeadeni a prezentat elaboratul „Plan de învățământ pentru geografie și gimnastică”. Învățătorul George Lipovan din Maciova a citit elaboratul său „Planul de învățământ pentru limba maghiară,

¹³ *Idem*, XVI, 1901, nr. 40 din 7 octombrie c.v., p. 3

fizică și cântare” precum și recenzia asupra împărțirii orelor întocmită de George Cătană. Învățătorul Mihaiu Simu din Apadia a citit lucrarea „Planul de învățământ pentru aritmetică” și a ținut o prelegere practică din aritmetică dezvoltând „Numărul 5” asemenea și „Cumpăna decimale”. Învățătorul Traian Ionașiu de la Școala de aplicație a citit despre „Planul de învățământ pentru gimnastică”¹⁴.

Pentru anul societar 1902-1903 li s-a pus în vedere învățătorilor să țină adunările prescise în care să discute asupra chestiunilor pedagogice care privesc mai deaproape învățământul în școala populară. Urmău să se organizeze disertațiuni și lecțiuni practice din oricare disciplină a școlii, ca astfel, prin practica continuă, să se lămurească tot mai mult chestiunile școlare. De asemenea, la adunarea generală s-a pus în vedere despărțămintelor necesitatea de a se ține prelegeri practice din domeniul economic, stăruiind la dezvoltarea interesului pentru aceasta, atât în sânul învățătorimeii cât și al poporului. S-a recomandat despărțămintelor de a se ocupa și cu chestiunea planului de învățământ și al împărțirii orelor precum și de temele „Învățământul ca mijloc al educațiunei” și „Care sunt credințele deșarte din care rezultă mai mari pagube materiale și morale la poporul nostru și cum ar trebui combătute”¹⁵.

Între 30 august și 1 septembrie st.v. 1903, Reuniunea învățătorilor și-a ținut adunarea generală din acel an la Băile Herculane. După serviciul divin împreună cu chemarea Duhului Sfânt, oaspeții s-au adunat într-o sală din spațiul Salonului de cură menită pentru ținerea ședințelor. G. Joandrea a ținut o disertațiune despre Băile Herculane. Trebuia să citească și temele despre credințele deșarte precum și despre învățământul ca mijloc de educațiune dar

¹⁴ *Idem*, XVII, 1902, nr. 36 din 8 septembrie c.v., p. 3

¹⁵ *Idem*, XVIII, 1903, nr. 34 din 24 august c.v., p. 3

fiind timpul înaintat și fiindcă temele de la referenții generali n-au sosit la timp, acestea nu s-au citit¹⁶.

În articolul „O adunare model” a despărțământului Caransebeș al Reuniunii învățătorilor gr.ort. români se preciza că joi, în 26 mai (8 iunie) a.c. (1905), în ziua Înălțării Domnului, s-a ținut a doua adunare a acestui despărțământ, în comuna Delinești. Succesul acestei adunări atât moral cât și material a fost satisfăcător. Nu s-a pierdut din vedere nici un moment, scopul ce-l urmăresc aceste adunări învățătorești. Acesta este perfecționarea bărbaților care muncesc pe teren școlar. Un învățător mai bătrîn, Jurchescu din Ruginosu a vorbit celor prezenți ceva despre stupărit, într-o limbă simplă dar frumoasă. Din cele spuse de colegul Jurchescu, am avut de învățat nu numai poporul adunat în număr destul de mare ci și membrii despărțământului. De asemenea, vorbirea de deschidere a președintelui, protopresbiterul Andrei Ghidiu, scurtă dar mult cuprinzătoare, a fost o comoară adevărată de sfaturi și dorințe părintești¹⁷.

La adunarea de la Bocșa din septembrie 1905, G. Jianu a deschis adunarea printr-o cuvântare după care a urmat discursul mandatarului consistorial, protopresbiterul Maxim Popoviciu. Printre alte chestiuni abordate, acesta spune despre istorie că „este icoana trecutului și magistrul vieții. Trecutul nostru istoric are să vă fie adevăratul călăuz și izvor de inspirațiune la creșterea viitoarei generațiuni. Biserica și tradițiile ei moștenite din bătrâni au fost în trecutul vitreg acea putere, ce a putut susține în poporul nostru, credința și virtuțile strămoșești, conservându-și totodată, prin legea românească și individualitatea sa națională. Biserica noastră ortodoxă este națională și școala noastră confesională, ca fiica ei iarăși națională are să fie. Și spre a-și ajunge școala

¹⁶ *Idem*, XVIII, 1903, nr. 37 din 14 septembrie c.v., p. 6

¹⁷ *Idem*, XX, 1905, nr. 22 din 29 mai c.v., p. 1-2

adevărata ei menire, are să se adape la izvorul cel nesecat al Bisericii”¹⁸.

La 28 și 29 august st.v. 1905 s-a ținut la Bocșa Montană, adunarea generală a Reuniunii învățătorilor români din Diaceza Caransebeșului. Petru Bandu a disertat despre „Valoarea și influența exemplului în educația religioasă – morală”, una dintre temele date de Comitet. Conferința lui Petru Bandu a fost întregită prin Conferința lui Ștefan Otonoga. La ambele disertații s-au făcut unele reflexiuni, prin Constantin Liuba și Ioan Cotârlă. Adunarea generală a luat la cunoștință raportul bibliotecarului cu adaosul că:

- a) În viitor să se pună mai mare pond pe augmentarea bibliotecii centrale;
- b) Să se ia toate măsurile de lipsă cu posibila urgență și chiar și cu intervenirea fiscului Reuniunii ca să se înapoieze Reuniunii cărțile împrumutate;
- c) Bibliotecarii despărțămintelor să fie din nou provocați a-și împlini datorința ca pe viitor să avem înaintea ochilor o icoană fidelă și despre interesul ce se dezvoltă în despărțăminte față de bibliotecile lor;
- d) În viitor bibliotecarul să ne arate și circulația cărților din bibliotecă și să ne facă un conspect și despre membrii care pînă la încheierea anului societar, n-au restituit cărțile împrumutate;
- e) În fine, bibliotecarul să fie cu atențiune la repertoriul bibliografic ce-l publică ASTRA în „Transilvania”, alegând de acolo, opurile cele mai de valoare și să le recomande spre cumpărare pe seama bibliotecii centrale¹⁹.

¹⁸ *Idem*, XX, 1905, nr. 36 din 4 septembrie c.v., p. 3

¹⁹ *Idem*, XX, 1905, nr. 37 din 11 septembrie c.v., p. 1-2

- f) În zilele 5/18 și 6/19 octombrie 1908 s-a ținut adunarea generală a Reuniunii învățătorilor din Dieceza Caransebeșului în orașul Caransebeș. Membrii distinși ai Reuniunii, dascăli destoinici, prin discursuri frumoase și cu pricepere, „au luat cuvântul la ședințele din aceste zile, crezând fiecare a putea servi din experiența proprie cu indicări metodice prin care scopul învățământului s-ar putea ajunge mai ușor. Pe lângă aceasta, și coincidența norocoasă cu centenarul aniversării celui dintâi episcop al înființatei episcopii a Caransebeșului a ridicat adunarea la un nivel înalt”. Președintele Reuniunii, Ioan Marcu a deschis adunarea printr-un discurs în care amintește despre această aniversare și despre scopul Reuniunii, printre altele. Protopresbiterul Andrei Ghidiu, ca mandatar consistorial, a vorbit în discursul său despre cultură, știință și civilizație care erau rezervate odinioară unei aristocrații alese dar care, în timpul de față au primit un caracter democratic, deoarece s-au răspândit atât de mult încât au putut pătrunde și străbate până la școalele rurale și chiar și în familiile țăranilor, aceasta datorită numai și numai învățătorilor. De asemenea, „Raporturile de cultură, știință și civilizație aporie din ce în ce mai mult oamenii de diferite națiuni, datini și obiceiuri, înlătură multe neînțelegeri și aruncă sămânța bună a ideilor de pace. Individul capătă în urma culturei, științei și civilizației, o noțiune mai dreaptă despre demnitatea actuală, își înfrâneză orgoliul și egoismul, rezultatele ignoranței. Omul cu cultură, știință și civilizație este dispus mai mult ca orișicare altul, la răbdare îndelungată și respectul libertății.” Toate acestea îi caracterizează pe învățători ca luminători ai neamului. Punctul cel mai important al adunării a fost

disertațiunea festivă citită de P.C. Sa protosincelul Dr. Iosif Traian Bădescu despre viața și activitatea episcopului Ioan Popasu²⁰.

La 3 mai 1909 a avut loc adunarea Reuniunii învățătorilor din despărțământul Caransebeșului în comuna Zăgujeni, la care au participat toți învățătorii în număr complet. S-au purtat discuții asupra prelegerilor ținute. Au luat cuvântul profesorii Dr. Regman și Sânjoan, precum și învățătorii Cătană și Iacobescu. Dintre celelalte puncte ale programului s-a evidențiat disertația interesantă și instructivă a zeosului învățător George Cătană din Valeadeni, sub titlul: „Ce să citim și ce să scriem noi, învățătorii români?” Adunarea a decis publicarea acestei disertații pentru a o face cunoscută în cercuri cât mai largi²¹.

Reuniunea învățătorilor români de la școalele ortodoxe din eparhia Caransebeșului și-a ținut adunarea generală din 1911, la data de 28 august (10 septembrie), în Băile Herculane. Din program au făcut parte următoarele puncte: învățătorul Mihai Crăciun din Hodoș a prezentat lucrarea sa „Cum să se obișnuiască învățătorul a face observări psihologice?” A fost urmărită cu atenție din partea celor prezenți. Petru Bandu din Reșița Montană a arătat „În ce măsură contribuie învățământul limbii materne la dezvoltarea cugetării” iar învățătorul Ioan Marila din Reșița Română a vorbit despre preot ca director școlar. Tuturor disertanților li s-a votat mulțumită protocolară și s-a decis premiera lucrărilor²².

La 24 iunie st.v. 1912 s-a ținut la Delinești, adunarea despărțământului învățătoresc din tractul Caransebeșului. Președintele despărțământului, Ilie Orzescu, profesor în

²⁰ *Idem*, XXIII, 1908, nr. 42 din 12 octombrie c.v., p. 1-6

²¹ *Idem*, XXIV, 1909, nr. 19 din 10 mai c.v., p. 4-5

²² *Idem*, XXVI, 1911, nr. 36 din 4 septembrie v./17 septembrie n., p. 5

Caransebeș, a deschis adunarea arătând însemnătatea prezenței țăranilor în mișcarea culturală precum și lumina și adevărul ce le răspândește școala confesională. Învățătorul George Cătană a raportat pe larg despre decurgerea examenelor din protopopiatul Caransebeșului spunând ce a experimentat în calitatea sa de comisar tractual la aceste examene. Referentul școlar, Ștefan Jianu a ținut un discurs în care a arătat rostul școlii confesionale românești, singura îndreptățită pentru asigurarea existenței noastre ca națiune deosebită, singura în stare să ne susțină moștenirile primite de la strămoși: limba și legea românească. Ștefan Jianu a vorbit cu căldură apărând interesele învățătorimii și îndemnând pe cei de față la jertfă pentru susținerea și înaintarea școalelor și învățământului. A urmat apoi conferința foarte potrivită a profesorului Sabin Evuțian care sub formă de poveste a vorbit despre cine sunt strămoșii noștri, cum s-au plămădit și format neamul și limba română și cum ne-au lăsat strămoșii moștenire scumpă: **limba, legea și obiceiurile**. Combătând relele care rod la rădăcina moștenirilor scumpe, a dat sfaturi bune pentru păstrarea în curățenie a acestei sfinte treimi naționale²³.

La adunarea Reuniunii învățătoresți ținută la Caransebeș în august 1912, președintele, veteranul dascălilor activi din Dieceză, Traian Hențu a deschis adunarea printr-un discurs însuflețit și instructiv. Comisarul consistorial Traian Oprea a salutat adunarea arătând problema școlii și misiunea învățătorului confesional în aceste vremuri de grea încercare pentru biserica părinților. Ștefan Jianu, referent consistorial, a dat povețe însemnate învățătorilor de a conlucra în armonie cu toți factorii și în special cu preoțimea căci ambii sunt slujitorii altarelor neamului, „unul slujește la altarul credinței iar altul la altarul inimei”. Cel mai călduros

²³ *Idem*, XXVII, 1912, nr. 28 din 8 iulie v. (21 iulie n.) p. 5

a fost salutul fruntașului neamului, Ioan M. Roșu care a vorbit cu dragoste sinceră și cu entuziasm despre „martirii neamului” încheind cu „un salut dedicat Reuniunii”, o poezie cu 11 strofe²⁴.

Într-un articol publicat în „Foaia Diecezană” din Caransebeș cu titlul „Convocare” se precizează că adunarea generală a Reuniunii învățătorilor români de la școlile confesionale ortodoxe din Dieceza Caransebeșului se organizează în zilele de 27 octombrie / 9 noiembrie și 28 octombrie / 10 noiembrie a.c. (1913), la Caransebeș. Programul primei ședințe este: Serviciul divin, deschiderea adunării, prezentarea rapoartelor, disertația învățătorului Ioan Marila, intitulată „Raportul dintre Biserică și școală în zilele noastre”, disertația profesorului Sabin Evuțianu, „Științele naturale în școala populară”. Programul celei de a doua ședințe cuprinde: disertația învățătorului Alexe Jianu, „Patronajele școlare”, disertația învățătorului Damian Izverniceanu, „Memoria și cultivarea ei în școala populară”, referada comisiunilor, defigerea (stabilirea) locului pentru adunarea de anul viitor, propuneri, alegerea funcționarilor și a comitetului reuniunii pe anul societar 1914, închiderea adunării. Articolul este datat 11/24 iulie 1913 fiind redactat la Timișoara și este semnat de Traian Hențu, președinte și Petru Bandu, secretar²⁵.

Un alt articol tot cu titlul „Convocare” este publicat în „Foaia Diecezană” din Caransebeș, la 11/24 mai 1914. În articol se anunță că adunarea generală a despărțământului va avea loc marți în 13/26 mai a.c. (1914), în școala de aplicație a Institutului Pedagogic Diecezan din Caransebeș. Programul cuprindea: Deschiderea adunării, prelegere practică din Lucrul de mână (slöjd), ținută cu elevii claselor II-III elementare de

²⁴ *Idem*, XXVII, 1912, nr. 35 din 26 august v. (8 septembrie n.) p. 4

²⁵ *Idem*, XXVIII, 1913, nr. 41 din 13/26 octombrie, p. 5

către învățătorul Ioan Curescu, „Az asztal”, prelegere practică din limba maghiară ținută cu elevii din clasa I elementară de către profesorul Ioan Hango. Au fost prezentate: recenziunea prelegerilor ținute, s-a vorbit despre „Individualitatea elevului în educația școlară”, conferință de profesor Ilie Orzescu. Au fost citite: Circularul Comitetului Central, Raportul bibliotecarului, Raportul casierului, s-a efectuat înscrierea membrilor noi, alegerea noului comitet, propuneri, defigerea locului și timpului proximei adunări, alegerea comisiei pentru verificarea protocolului, închiderea adunării. Articolul este redactat la Caransebeș și datat 7/20 mai 1914. Este semnat de Ilie Orzescu, președinte și Ioan Curescu, notar²⁶.

De asemenea, o mare parte din activitățile organizate de Reuniunea învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului, despărțământul Caransebeș se regăsesc consemnate în protocoalele adunărilor și ședințelor reuniunii. În acest sens, pot fi exemplificate câteva din aspectele notate în protocoalele adunărilor reuniunii din perioada 1908-1914. Astfel, la adunarea festivă ținută în 20 decembrie st.v. 1908, în școala de aplicație a Institutului Pedagogic din Caransebeș, președintele a deschis ședința printr-o frumoasă disertație despre „Șaguna, ca bărbat de școală”. Elevul de cursul al III-lea ped., Pavel Marcovici a declamat poezia „Scrisoare de la Muselim Selo” de G. Coșbuc. Membrul Pavel Jumanca, învățător în Caransebeș, a citit disertația „Activitatea extrașcolară a învățătorului”. Elevul din cursul al IV-lea ped., Nicolae Vasile a declamat poezia „Ștefăniță Vodă”. A urmat constituirea din nou a Comitetului și defigerea locului și timpului pentru adunarea viitoare²⁷.

²⁶ *Idem*, XXIX, 1914, nr. 19 din 11/24 mai, p. 6

²⁷ S. J. A. N., Caraș-Severin, fond „Reuniunea învățătorilor greco-ortodocși români din Dieceza Caransebeșului”, dosar 2/1908-1909, filele 7-8

La adunarea de constituire a despărțământul Caransebeș al Reuniunii învățătorilor ținută în 21 ianuarie/3 februarie 1910, în școala de aplicație a Institutului Pedagogic Diecezan din Caransebeș, președintele a deschis adunarea printr-o cuvântare potrivită cerințelor școlare actuale, învățătorul G. Cătană a citit disertația „Exercițiile de stil și compozițiuni în școala poporală”, bibliotecara despărțământului, Elena Biju a citit Raportul despre bibliotecă, conform căruia în biblioteca despărțământului existau 38 de cărți și 2 reviste. La propunerea membrului G. Cătană, adunarea hotărăște că pentru a dezvolta o activitate mai vastă, fiecare membru e dator a lucra pentru fiecare adunare câte o disertație, eventual câte o prelegere practică care să fie trimise cu o lună înainte de ținerea adunării către președintele despărțământului. Acesta va alege apoi, care vor fi citite, respectiv predate în adunare. Se constituie noul comitet și se stabilește locul și timpul pentru adunarea viitoare²⁸.

În 4/17 aprilie 1911 s-a ținut în școala de aplicație din Caransebeș prima adunare a despărțământului la care a fost invitat să participe și P.S.S. Episcopul Diecezan, Dr. Miron Cristea. Președintele Ștefan Jianu, printr-o vorbire potrivită, a deschis adunarea. Învățătorul Pavel Jumanca ține o prelegere practică din geografie cu elevii din clasa a III-a despre „Ținutul Râului Timiș” iar profesorul Ilie Orzescu ține o prelegere practică din limba maghiară despre „Az emberi törzs Résezi” cu elevii din clasa a II-a. După recensiunea celor două prelegeri, P.S.S. Episcopul Diecezan, în cuvinte frumoase, dă învățătorilor o mulțime de sfaturi părintești și învățături folositoare, după care se retrage din adunare. Apoi, membrul G. Cătană citește disertația „Datorințele extrașcolare ale învățătorului”. La propunerea lui Pavel Jumanca sunt desemnați acesta și Solomon

²⁸ *Idem*, dosar 7/1909-1910, filele 9-10 verso

Bistreanu, învățător în Maciova, pentru a scrie disertații pentru următoarea adunare. Se constituie din nou Comitetul și la propunerea membrului Ștefan Jianu se decide ca următoarea adunare să se țină în comuna Rugi cu ocazia examenului de la finalul anului școlar²⁹.

Cu prilejul primei adunări a despărțământului Caransebeș al Reuniunii învățătorilor ținută în 2/15 februarie 1912 în școala de aplicație din Caransebeș, profesorul Ioan Popa Curescu, învățător la școala de aplicație, ține o prelegere practică din istoria patriei despre „Ludovic cel Mare”, cu elevii din clasa a V-a. Profesorul Sabin Evuțianu ține o prelegere practică din istoria naturală despre „Viperă” cu elevii din clasa a VI-a. Bibliotecarul raportează verbal că la bibliotecă nu s-a făcut nici o schimbare. Se alege noul comitet și se stabilește locul și timpul viitoarei adunări.³⁰

La adunarea de constituire a despărțământului Caransebeș al Reuniunii învățătorilor ținută în 4/17 aprilie 1913, în școala de aplicație din Caransebeș, profesorul Ilie Orzescu ține cu elevii din clasa I a școlii de aplicație, o prelegere practică despre „Cele cinci simțuri”. Apoi, președintele salută pe P.S.S. Episcopul Diecezan, pe secretarul consistorial, Dr. Cornel Corneanu și pe referentul școlar, Ștefan Jianu, mulțumindu-le pentru interesul ce-l arată chestiunilor școlare, vorbind apoi despre școala de azi, despre pericolul ce o amenință și despre rolul învățătorului în creșterea neamului. Profesorul Sabin Evuțianu citește disertația „Științele naturale în școala populară” iar învățătorul G. Cătană citește lucrarea sa „Experiențe pedagogice”³¹. În lucrare se menționează: școala, pe lângă toate silințele date pentru îndreptarea școlarilor, poate face

²⁹ *Idem*, dosar 19/1910-1911, filele 19-22

³⁰ *Idem*, dosar 37/1911-1912, filele 16-17 verso

³¹ *Idem*, dosar 73/1913, filele 1-2 verso

foarte puțin, de vreme ce în familie, unde trebuie să se pună accentul pe creștere rațională, se lucrează tocmai pe dos; ba de multe ori, tot ce zidește cu mult greu școala, familia dăruie cu două, trei vorbe nesocotite. Căci dacă în familie se acceptă minciuna, invidia, hoția, vorbele urâte, sudalmele (înjurăturile) chiar, ba de multe ori se încurajează, socotindu-le ca o vrednicie a celui ce le practică, atunci învățătorul și școala, pe lângă cea mai mare bunăvoință, puțin poate ajuta și de aici provine apoi întârzierea în cele culturale. Este prezentat apoi cazul unui elev nesupravegheat de părinți care înscenează unui coleg de clasă furtul unei cărți și modalitatea prin care învățătorul George Cătană a rezolvat acest caz³². Membrul Ștefan Jianu propune ca adunarea generală din anul acesta să se țină la Caransebeș. Se alege apoi noul Comitet³³.

În 27 și 28 octombrie st.v. 1913 s-a ținut în Caransebeș adunarea generală a Reuniunii învățătorilor. Membrul Ioan Marila prezintă lucrarea „Raportul dintre Biserică și școală în zilele noastre”, membrul Alexa Jianu prezintă tema sa „Patronajele școlare”, membrul Damian Izverniceanu prezintă tema „Memoria și cultivarea ei în școala poporală”. Se alege noul Comitet și se stabilește locul și timpul pentru viitoarea adunare³⁴.

La adunarea de constituire a despărțământului Caransebeș al Reuniunii învățătorilor, ținută în 13/26 mai 1914, în școala de aplicație din Caransebeș, învățătorul de la școala de aplicație Ioan Curescu ține o prelegere despre lucrul de mână (slöjd) cu elevii din clasele II-III iar

³² *Foia Diecezană*, Caransebeș, XXVIII, 1913, Nr. 28 din 14 iulie v./27 iulie n., p. 3-4

³³ S. J. A. N., Caraș-Severin, *Fond “Reuniunea învățătorilor greco-ortodocși români din Dieceza Caransebeșului”*, Dosar 73/1913, fila 2 verso

³⁴ *Idem*, dosar 69/1913, filele 2 verso-3 verso

profesorul Ioan Hango ține o prelegere din limba maghiară „Az asztal” elevilor din clasa I de la școala de aplicație. Profesorul Ilie Orzescu citește disertația „Individualitatea elevului în educațiunea școlară”. Președintele comunică circularul Comitetului Central în chestia Congresului învățătorilor ortodocși români care se va ține la Arad. Adunarea alege doi delegați: G. Cătană, învățător în Valeadeni și Ioan Curescu, învățător la școala de aplicație din Caransebeș care să reprezinte despărțământul Caransebeș la acest congres. Se alege noul comitet și se fixează locul și timpul proximei adunări³⁵.

În ședința Comitetului Central al Reuniunii Învățătorilor, ținută la Caransebeș în 23 octombrie/5 noiembrie 1914, se prezintă Raportul despre activitatea Comitetului Central și al despărțământelor din decursul anului societar dimpreună cu Raportul general al anului viitor. Comitetul însărcinează pe membrul comisiei literare, Ilie Orzescu, profesor seminarial, cu compunerea unui studiu asupra broșurii „Iskolai fűrdők”. Se prezintă Raportul asupra Congresului Cultural al învățătorilor români din Bucovina. Se aduc la cunoștință dispozițiile luate de prezidiu pentru participarea Reuniunii la Congresul Învățătorilor greco-ortodocși români din întreaga Mitropolie, convocat la Arad. Președintele Mihai G. Crăciun propune iar Comitetul decide să se intervină la Venerabilul Consistor Diecezan, în cauza salariilor învățătorilor înrolați în război cerând dispunerea urgentă în cauză. Tot președintele propune iar Comitetul decide să se aducă mulțumită Episcopatului nostru pentru intervenire la guvernul țării pentru modificarea legii școlare apponyene. Se prezintă apoi Raportul casierului, al bibliotecarului și al Comisiei literare³⁶.

³⁵ *Idem*, dosar 84/1914, filele 24-25 verso

³⁶ *Idem*, dosar 84/1914, filele 32-33 verso

Adunările generale ale Reuniunii învățătorilor români se organizau o dată pe an, în timp ce adunările despărțământului Caransebeș al Reuniunii învățătorilor se organizau de două ori pe an. Când aceste adunări se organizau în Caransebeș, de regulă se țineau în localul școlii de aplicație din localitate. În unii ani, activitățile organizate de Reuniunea învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului erau foarte bogate, în timp ce în alți ani activitatea Reuniunii era mai puțin prodigioasă. Acest aspect se poate observa în special după începutul primului război mondial când, rând pe rând, mulți dintre învățători și profesori au fost înrolați și trimiși în război nemaiparticipând la activitatea Reuniunii. După Marea Unire de la 1918, Reuniunea învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului a fost integrată în structurile organizatorice din România Mare.

Despărțământul învățătoresc din tracul protopresbiterial greco-catolic român al Lugojului

În perioada 1900-1918, despărțământul învățătoresc din tractul protopresbiterial greco-ortodox român al Lugojului a organizat numeroase adunări și alte activități, din care amintim: prima sa adunare din anul societar 1900/1901 s-a ținut joi, la 22 martie st.v. în sala cea mare a școalelor greco-ortodoxe din Lugoj. Membrii despărțământului s-au întrunit mai întâi în biserică, unde P.O. Dr. George Popoviciu, protopresbiter a celebrat un serviciu divin împreună cu chemarea Duhului Sfânt. S-a deschis apoi adunarea printr-o vorbire înălțătoare în care protopresbiterul tractual arată însemnătatea școalelor confesionale, importanța întrunirilor învățătoresți, pune la inimă fiecărui învățător, păstrarea și apărarea cu sfințenie a caracterului confesional ortodox al acestor școli și salutând adunarea, declară ședința deschisă. După constatarea membrilor prezenți și a celor absenți,

precum și după citirea circularului Comitetului Central, se trece la constituirea despărțământului pe anul societar 1900-1901. La propunerea membrului C. Liuba se alege cu aclamațiune tot biroul cel vechi și anume: Președinte: Dr. George Popoviciu, protopresbiter, George Joandrea, notar, Nicolae Ianculescu, casariu și Eva Ogrin, bibliotecară. Membrul Alexandru Onae, învățător în Lugoj ține o prelegere practică din învățământul intuitiv alegându-și ca substrat al temei, obiectul: Banca. Prelegerea s-a ținut înaintea elevilor aduși anume spre acest scop. Urmează la ordinea zilei disertațiunea intitulată „Învățământul pentru nobilitarea sentimentelor”, studiu pedagogic, prelucrat după W. Rein, de către George Joandrea care în vastul său elaborat vorbește despre importanța învățământului religiunii. În partea a doua a operatului său, disertantul vorbește de reformele ce tinde a le face pedagogia Herbart – Zilleriană. În partea a treia, disertantul ne spune că școala pedagogică modernă recomandă drept cel mai potrivit material pentru nobilitatea sentimentelor: fabulele și poveștile (basmelor) populare. Drept încheiere, disertantul recomandă cu toată căldura întrebuițarea acestor istorioare care pot fi un izvor religios-moral iar elevii, cu pietate și încredere, se vor apropia de ființa cea mai înaltă a Dumnezeirei.

În ședința a doua, membrul George Bălțean, învățător în Jdioara ține o prelegere practică din gramatica limbii române având de substrat al temei: Verbul. Și prelegerea aceasta e ținută și predată înaintea elevilor aduși anume pentru acest scop. Urmează la ordinea zilei o prelegere intitulată „Genealogia familiei Huniadescilor”, ținută de membrul George Joandrea. Acesta ne spune că despre originea acestei familii, compatrioții noștri maghiari, apoi sârbii, italienii, ba chiar și grecii, au compus o întreagă literatură. Fiecare voia să dovedească că părinții viteazului Iancu de Huniade, toate au fost, numai români nu au fost. În

acest sens, Joandrea amintește lucrarea profesorului Iosif Bălan din Caransebeș care este unică deoarece acesta se ocupă cu cercetări istorice privitoare la familia aceasta de însemnătate mare istorică. Astfel, se poate preda elevilor că părinții lui Iancu Huniade au fost români. De asemenea, grație scrutărilor mai noi făcute de M. Wertner, noi învățătorii putem spune elevilor cu fața deschisă că Iancu de Huniade „apărătorul creștinismului, servitorul crucii lui Hristos, sprijinitorul patriei noastre comune a fost român curat de origine. Părinții lui au fost chinezul Voicu din părțile Hațegului și Elisabeta Marginean. S-a născut din părinți legitimi, în religiunea ortodoxă română. Tatăl străbunului lui Iancu a fost asemenea român, cu numele Costa.” Comunicările acestea istorice făcute de membrul G. Joandrea și întregite cu altele referitoare la Regele Matei Corvinul, făcute cu multă bunăvoință de prezidentul Dr. G. Popoviciu, la propunerea lui Dimitrie Cioloca au fost luate la cunoștință de cei prezenți. În continuare, Eva Ogrin, în calitate de bibliotecară, raportează că biblioteca despărțământului constă din 96 opuri în 116 volume înmulțindu-se față de anul trecut numai cu două opuri. S-a decis apoi că proxima adunare de despărțământ să se țină în comunele Criciova și Jdioara, cu ocazia examenelor publice, după care se va întreprinde o excursie la topitoarele de fier din Nădrag. Articolul este semnat Raportorul³⁷.

Raportul general al Comitetului Central al Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului pe anul societar 1900-1901 amintește pentru despărțământul VII al Lugojului, următoarele activități: s-au ținut două adunări, una în 22 martie și alta în 27 mai 1901. S-a discutat în conferința publică despre examenele publice din comuna

³⁷ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XVI, 1901, nr. 14 din 9 aprilie c.v., p. 4-6.

Sacul, învățător Vasile Traian și din Jena, învățător Iuliu Ioanoviciu care au fost declarate de succese. Învățătorul Alexandru Onae din Lugoj a ținut în prima adunare o lecțiune practică din învățământul intuitiv despre „Bancă”. Învățătorul George Bălțean din Jdioara a ținut o prelegere practică din gramatică „Despre Verb”, Preotul – învățător Traian Gașpar din Hezeriș, a ținut o disertație despre stupărit. Învățătorul George Joandrea din Lugoj a disertat despre „Învățământul pentru nobilitarea sentimentelor”, apoi „Genealogia familiei Huniadescilor” și despre „Revizuirea fondului regnicolar de pensiuine al învățătorilor populari, dorințe și gravamine învățătoarești”. Comitetul a predat acest operat vicepreședintelui Traian Lința spre censurare și raportare în adunarea generală. Se amintește că acest despărțământ dispune de o bibliotecă care constă din 96 opuri în 112 volume³⁸.

Din Raportul general al Comitetului Central al Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului pentru anul societar 1901-1902 sunt amintite pentru despărțământul Lugoj, următoarele activități: învățătorul Alexandru Onae din Lugoj a ținut o prelegere practică din aritmetică: „Împărțirea frângerilor vulgare”, învățătoarea Eva Ogrin din Lugoj a ținut o prelegere practică din fizică: „Echilibrul corpurilor”, învățătorul George Joandrea din Lugoj a ținut o disertațiune intitulată „Vichențiu Babeș ca inspector districtual de școale” și recenziunea asupra manualului de școală „Cartea copiilor”, învățătorul Mihai Crăciun din Hodoș a ținut o disertațiune „Despre pomărit”. În afară de acestea, membrii acestui despărțământ au luat parte la examenele anuale din comunele Jdioara și Criciova³⁹.

³⁸ *Idem*, XVI, 1901, nr. 40 din 7 octombrie c.v., p. 2-3

³⁹ *Idem*, XVII, 1902, nr. 36 din 8 septembrie c.v., p. 3

Pentru anul societar 1902-1903, Raportul general al Comitetului Central al Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului amintește că în despărțământul Lugoj s-au ținut trei adunări și anume: prima adunare la școala confesională din Căvăran. În această adunare învățătorul Arseniu Voscinaru din Tincova a ținut o prelegere practică din Istoria Ungariei despre „Regele Matei Corvin”, învățătorul Damaschin Daicoviciu din Căvăran a ținut o prelegere practică din istoria naturală despre „Albină” iar învățătorul George Joandrea din Lugoj a citit elaboratul său „Lecțiuni din economia de casă”, după mai mulți autori care va servi ca bază pentru un manual din economia de casă. A doua adunare s-a ținut în comuna Hodoș iar a treia adunare în comuna Herendești. Ambele au fost foarte bine cercetate de învățători, preoți, popor și inteligență și luându-se în discuție examenele, au fost declarate de succes: cel din Hodoș unde e învățător Mihai Crăciun și cel de la Herendești, unde e învățător Alesandru Novac. Cu ocazia acestor adunări, învățătorul Ion Vidu din Lugoj a citit operatul său intitulat „Credințe deșarte la poporul nostru și combaterea lor”, învățătorul George Bălțean din Jdioara a citit un operat al său, cu păreri proprii, cu privire la planul de învățământ precum și planul orelor. Învățătorul Constantin Liuba din Lugoj a citit elaboratul său „Învățământul, ca mijloc al educațiunei”⁴⁰.

În articolul „Convocări”, publicat în „Foaia Diecezană” din Caransebeș, în prima parte a sa, se anunță că membrii ordinari, fondatori și ajutători ai despărțământului învățătoresc din tractul protopresbiteral gr. or. român al Lugojului sunt invitați să participe la prima adunare de despărțământ din anul societar 1909/1910 care se va ține în 22 decembrie st.v. 1909, în sala cea mare a școalelor gr.or.

⁴⁰ *Idem*, XVIII, 1903, nr. 34, din 24 august c.v., p. 4

române din Lugoj. Ordinea de zi prevede: Deschiderea adunării, Constatarea membrilor prezenți, Citirea circularului Comitetului Central, Constituirea despărțământului, „Scriptologia pe bază onomatopeică”, studiu pedagogic de C. Liuba, învățător din Lugoj, „Lucrul de mână în școalele populare”, disertație de Sidonia Vița, învățătoare în Lugoj, „Alți trei ani din trecutul Reuniunii noastre învățătoarești (1872-1873-1874). Contribuțiuni istorice” de G. Joandrea, învățător diacon în Lugoj, Raportul casarului, Raport despre bibliotecă, Propuneri, Încheierea adunării. Articolul este semnat de Dr. George Popoviciu, protopresbiter fiind redactat la Lugoj în 10 decembrie st. v. 1909⁴¹.

În 4/17 aprilie 1911 s-a ținut la Lugoj a doua adunare a acestui despărțământ la care au fost prezenți 30 învățători. Președintele Dr. George Popoviciu a deschis adunarea printr-o vorbire dedicată memoriei unuia dintre cei mai harnici și renumiți pedagogi români Dr. Petru Șpan. Membrul G. Joandrea a făcut propunere iar adunarea a aprobat să se colecteze bani pentru ridicarea unei pietre monumentale pe mormântul defunctului. A urmat apoi prelegerea practică din limba maghiară, ținută de învățătoarea Sidonia Vița având ca substrat al prelegerii „Comparațiunea adjectivelor”. Învățătoarea face compararea unor însușiri de obiecte din școală paralel în două limbi. Răspunsurile elevilor au fost corecte, clare și mulțumitoare. Membrul G. Joandrea a ținut conferința sa intitulată „Preotul ca director școlar”. După ce conferențiarul face o privire generală peste întemeierea și conducerea celor dintâi școale din vechime, ne dă o schiță din trecutul școalelor creștine, amintește de școalele întemeiate de Maria Terezia, vorbește despre înființarea celor confesionale și în final înșiră o bună doză de datorințe ale preotului ca director școlar. La propunerea membrului

⁴¹ *Idem*, XXIV, 1909, nr. 50, din 13 decembrie c.v., p. 5

M.G. Crăciun, susținută și de prezidiu, conferențiarului G. Joandrea i se aduce mulțumită protocolară și se decide publicarea conferinței în revista eparhiei noastre „Foaia Diecezană” precum și în „Educatorul”. În continuare, G. Joandrea vorbește despre interesanta ortografie a „Educatorului”. Ne spune că în întreaga lume literară românească nu se folosește un mod de scriere atât de curios, nebazat și ridicul ca tocmai la organul nostru „Educatorul”. După ce ne arată un variat specimen de scriere se primește unanim propunerea membrului G. Joandrea ca relegând On. Comitet Central afacerea ortografiei „Educatorului” proximei adunări generale, aceasta să aducă concluzia că începând din 1 ianuarie 1912, redacția „Educatorului” să întrebuițeze exclusiv și cu toată îngrijirea numai ortografia stabilită de Academia Română, fără a-i fi permis a face schimbări în ea, după plac. Din Raportul bibliotecarei Sofia H. Florescu, aflăm că biblioteca despărțământului s-a sporit cu 6 opuri. La final, presidentul Dr. G. Popovici aduce la cunoștința onoratei adunări că membrul G. Joandrea și-a terminat tipărirea recente sale lucrări foarte interesante, intitulată „Primii șase ani din trecutul Reuniunii noastre învățătorești (1869-1874)”. Opul cuprinde opt coale de tipar între care sunt intercalate și cinci portrete ale întemeietorilor Reuniunii. Deocamdată, lucrarea se poate procura doar de la Librăria Diecezană din Caransebeș. Se propune ca această valoroasă lucrare din domeniul istoriei școalelor noastre să fie răspândită cât mai mult⁴².

Despărțământul învățătoresc din tractul protopresbiteral ortodox român al Lugoșului și-a ținut prima adunare din anul societar 1911/1912, la data de 10/23 decembrie, în Lugoș. Au fost prezenți 26 de învățători. S-au ținut trei prelegeri practice foarte instructive. Prima prelegere practică a ținut-o

⁴² *Idem*, XXVI, 1911, nr. 15 din 10 aprilie v./23 aprilie n., p. 5-6

învățătorul Simeon Sârbu din Găvojdia având ca substrat al ei tema din învățământul intuitiv „Sala de învățământ și obiectele din ea”. A doua prelegere practică a fost ținută de membrul Andrei Răchitovan, învățător în Tincova, având ca temă: „Numărul 7 în cele 4 operații”. A treia prelegere practică a ținut-o membrul Alexandru Novac, învățător în Herendești, tratând tema de geografie „Regatul Italiei”. A urmat apoi disertația membrului G. Joandrea, învățător diacon în Lugoj, intitulată „Conferințele învățătoresți introduse de episcopul I. Popasu (1868-1872)”. Prezenta un interesant tablou istoric privitor la situația dinaintea introducerii acestor conferințe descriindu-ne fidel starea școalelor și a învățătorilor noștri sub cele trei ocârmuiri felurite: sub guvernul unguresc, austriac și ierarhia sârbească. Este prezentat apoi și istoricul introducerii acestor conferințe, activitatea comisarilor și a învățătorilor dezvoltată în ele, până în anul 1870 scoțând în relief multe cereri și doleanțe ale învățătorimei de atunci. Partea a doua urma să se citească la a doua adunare. S-a decis ca lucrarea să fie tipărită. În final, s-a hotărât ca proxima adunare să se țină în comuna Găvojdia⁴³.

La fel ca despărțământul Caransebeș al Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului și despărțământul Lugoj al aceleiași Reuniuni organiza adunări generale o dată pe an iar adunările de despărțământ se țineau de două ori pe an. Când aceste adunări se organizau la Lugoj, se țineau de regulă în Sala cea mare a școalelor gr.or. române din Lugoj. Pentru perioada 1900-1918, și în despărțământul Lugoj al Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului, în unii ani, activitatea era foarte bogată în timp ce în alți ani, aceasta era mai puțin mulțumitoare. Și aici se poate constata că după începutul

⁴³ *Idem*, XXVI, 1911, nr. 51 din 18 decembrie v./31 decembrie n., p. 5

primului război mondial, când mulți învățători au fost înrolați în război, activitățile organizate de Reuniune au fost mult mai puține sau chiar au stagnat.

În Comitatul Caraș Severin, în perioada 1900-1918, și-au desfășurat activitatea nu doar despărțămintele amintite ci și despărțămintele Făget, Oravița, Bocșa, Mehadia, Bozovici ale Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului. Și acestea organizau câte două adunări ale despărțământului în fiecare an, adunări care aveau aproximativ aceeași structură ca și cele organizate de despărțământul Caransebeș și de despărțământul Lugoj. Președintele deschidea adunarea (la Făget, Dr. Sebastian Olariu, protopresbiter; la Bocșa, Ioan Marcu, învățător pensionar iar la Oravița, Alexandru Popoviciu, protopresbiter tractual) după care urmau punctele din program: Serviciul divin, circularul Comitetului Central, constituirea despărțământului, disertații, prelegeri practice, elaborate, conferințe etc. Se prezenta Raportul despre bibliotecă, propuneri, urma încheierea adunării. Se dădeau uneori învățătorilor teme pentru disertațiile care aveau să fie prezentate la următoarea adunare pentru a fi elaborate din timp, după care se stabilea data și locul proximei adunări a Reuniunii.

Reuniunea învățătorilor din dieceza greco-catolică de Lugoj

Această reuniune „s-a constituit în 17 mai 1883, la adunarea din Lugoj desfășurată sub președenția canonicului Andrei Pop Liviu, în baza unei Decizii a Consistoriului episcopesc (...). Au fost dezbătute Statutele care vor fi aprobate de Ministerul de Culte și Instrucțiune publică de abia în 21 decembrie 1886”⁴⁴.

⁴⁴ I. Munteanu, *op.cit.*, p. 290-291

Fiind elaborate de învățători „au avut menirea de a realiza cadrul organizatoric necesar dezbaterilor cu conținut metodic și pedagogic și propunerilor destinate perfecționării cadrelor didactice și procesului de învățământ. Prevedeau existența a patru categorii de membri: ordinari, fondatori, onorari, ajutători. Ca membri ordinari erau considerate toate cadrele didactice care activau în școli și facultativ, cele pensionate. Condiția pusă: posedarea Diplomei de calificare (...). Conducerea Reuniunii avea un Comitet Central care o reprezenta în raporturile cu autoritățile, organismele bisericești etc. Adunarea generală era organizată o singură dată pe an și dezbătea problemele de fond ale activităților școlare. Lucrările Reuniunii se desfășurau aproape identic cu cele ale Reuniunilor ortodoxe. La unele adunări generale au fost invitați și învățători ortodocși (Iuliu Vuia ș.a.). În ansamblul ei, Reuniunea va avea un caracter confesional mai pronunțat, dovadă că a fost condusă de canonicii Andrei Pop Liviu, Ioan Boroș”⁴⁵.

Reuniunea învățătorilor din Dieceza greco-catolică de Lugoj „și-a adus o importantă contribuție la apărarea învățământului confesional în limba română, la conservarea limbii materne, la cultivarea sentimentului național”⁴⁶.

Toate aceste adunări ale Reuniunilor învățătorilor români au constituit ocazii de neprețuit pentru întâlnirea învățătorilor confesionali români din Dieceza Caransebeșului precum și din Dieceza greco-catolică de Lugoj, la care au putut discuta chestiuni de metodică școlară modernă, au audiat lucrări științifice pe diferite teme didactice, au asistat la lecții publice anuale organizate la fiecare sfârșit de an școlar în școlile confesionale românești. Se poate constata, de asemenea, nu doar rolul profesional al acestor adunări

⁴⁵ *Ibidem*, p. 291

⁴⁶ *Ibidem*.

învățătoarești și contribuția acestora la afirmarea valorilor culturale românești și a conștiinței naționale a românilor bănățeni din Comitatul Caraș Severin, de la începutul secolului al XX-lea, până la 1918.

Abstract: Teachers' Reunions in the Caras – Severin County at the Beginning of the 20th Century Until 1918

The idea of organizing teachers' reunions in the historical Banat was felt as a need even starting with the middle of the 19th century. The reunions of the teachers teaching in the Romanian schools sustained by the Church were occasions for the teachers to meet and discuss modern teaching methods, to listen to scientific works on different didactic topics, to attend public annual lessons that were organized at the end of each school year in the Romanian schools sustained by the Church. These reunions had not only a professional purpose but they also contributed to the affirmation of the Romanian cultural values and of the national consciousness of the Romanians from the Caras – Severin County in the Banat region at the beginning of the 20th century until 1918.

Scurt istoric al ziarului „Drapelul” de Lugoj (1901-1918)

Oana-Roxana Ivan,
doctor în literatură

Motto:

„*Drapelul* trebuie să corespundă, pe de o parte, trebuințelor istorice a părților bănățene, iar, pe de altă parte, să reprezente interesele generale românești în mod demn și serios cu toată energia izvorâtă din iubirea de neam și moșie.”
(articolul *Program* al ziarului *Drapelul* de Lugoj)

Articolul de față își propune să sublinieze unele aspecte culturale și literare oglindite în *Drapelul*, reprezentative pentru începutul secolului al XX-lea în Banat. Atenția noastră se îndreaptă, mai ales, asupra acelor fapte de cultură care au contribuit din plin la dezvoltarea conștiinței naționale, la afirmarea intereselor naționale și sociale, la lupta poporului pentru eliberare socială și unitate politică.

Lupta pentru drepturi și unitate națională a intrat într-o fază nouă în acea perioadă (1901-1918), primind un caracter larg, de masă. Acțiunile cu caracter cultural național s-au intensificat pe întreg teritoriul patriei noastre și, în primul rând, în Transilvania și Banat, regiuni aflate sub stăpânirea dualismului austro-ungar.

Alături de întregul popor, generații de intelectuali progresiști și-au jertfit viața și condeii pentru formarea și dezvoltarea unei culturi independente valoroase, care să

contribuie la întărirea conștiinței de neam, la afirmarea poporului român ca un puternic factor de progres și civilizație în lume.

Acești cărturari luminați „mai mari sau mai mici, prin talentul și activitatea lor, cu toții oameni ai epocii în pas cu nevoile ei, formează o familie de spirite complementare, unite prin meritele unor temerari deschizători de drumuri. Mesajul lor, transmis din generație în generație, s-a perpetuat și întregit mereu și, biruitor asupra timpului, a ajuns la noi, nealterat în sensurile lui adânci”¹.

Trebuie subliniat că Banatul reprezenta, în această perioadă de început de secol, o industrie, agricultură și viață culturală mai înaintate decât Transilvania. Fiind mulți ani proprietatea Curții de la Viena, se făcuseră aici însemnate investiții la nivelul tehnicii avansate, iar lipsa marilor moșieri încurajase dezvoltarea micii burghezii autohtone. În plus, dependența bisericească față de ierarhia sârbească crease în Banat o fizionomie spirituală deosebită. „Privit din orice colț al trecutului, spațiul românesc dintre Mureș și Dunăre rămâne, prin oamenii săi, prin monumentele sale, prin publicațiile și cărțile [...] aici tipărite, o dovadă – una dintre cele mai elocvente – că aria carpato-dunăreană face parte organică și dintotdeauna, ca spirit, ca tradiție, ca respirație, din civilizația europeană”², Banatul fiind numit „mica Vienă Balcanică”.

În acest minunat colț de țară (Banatul), Lugojul, focar revoluționar și spațiu spiritual de excepție, a însemnat pentru istoria culturii românești „un glorios capitol”, cu adânci rezonanțe în conștiința poporului nostru.

¹ Maria Platon, „*Dacia literară*” – *Destinul unei reviste. Viața unei epoci literare*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p.3.

² Victor Neumann, *Convergențe spirituale*, Ed. Eminescu, București, 1986, p.7.

Biruințe ale opiniei publice, martore ale inteligenței și sensibilității unei perioade istorice, publicațiile, prin studiul programelor și conținutului lor și prin particularitățile de expresie ale colaboratorilor, contribuie la definirea fizionomiei spirituale și reconstituirea procesului cultural al unei epoci, la afirmarea unor intelectuali de prestigiu.

Drapelul ia naștere în Lugoj în urma inițiativei însuflețitului fruntaș bănățean dr. George Dobrin, avocat în Lugoj și cu sprijinul moral și material al frunțașilor naționaliști dr. Petru Țepeneag, fost avocat în Vrsac și notar public în Vinga și a neuitatului Ion M. Roșu, fost avocat în Biserica Albă. Proprietar și editor a fost intelectualul de prestigiu Valeriu Braniște. Primul număr apare în ziua de 1/14 ianuarie 1901, având ca program lupta pentru izbânda Partidului Național Român și apărarea tuturor intereselor românești ale Banatului. Ziarul era subintitulat „organ național-politic” și apărea de două sau trei ori pe săptămânia Carol Trautfellner și sub îndrumarea redactorului responsabil, Corneliu Jurca. Apariția acestui ziar după două decenii de la încetarea ziarului *Deșeptarea*, era un eveniment important în viața publică a românilor bănățeni. Iata cum ne descrie dr. D. Cioloca apariția primului număr: „Primul număr al *Drapelului* a văzut lumina tiparului în preziua Anului Nou 1901. Seara, „la masa poganilor”, ocupată până la ultimul loc de aproape toți frunțașii naționaliști din Lugoj, așteptam – cei mai mulți cu nerăbdare și încredere – apariția foii, deoarece nu toți, mai ales cei bătrâni, împărtășeau părerea necesității și, mai ales, a viabilității unui organ politic național în Lugoj. Dar primul număr ce se prezenta solemn, imediat a împrăștiat rezervele celor sceptici. Treceau exemplarele din mână în mână și fiecare se simțea fericit că poate duce cu sine acasă această pârghie a unei activități intense și conștiente românești. Scrisul fascinant al directorului dr. Valeriu Braniște, curajul

cu care spunea tot ceiace inimile noastre curate simțeau și seriozitatea ziarului cucereau toată lumea, așa că toți aceia ce trăgeau la îndoială viabilitatea lui îi deveniră cei mai fervenți sprijinitori și colaboratori. Se împărțiră cu rândul în a colabora la el, așa că în curând văzurăm articoli din condeul frunțașilor Coriolan Brediceanu, Gheorghe Popovici, Ștefan Petrovici, Dimitrie Florescu, Petru Barbu, Constantin Liuba, Ion Vidu, nemaivorbind de George Dobrin, neobosit colaborator și Corneliu Jurca, redactor responsabil, cari neconcentrit îmbogățeau cuprinsul foi cu contribuțiile lor”³.

Drapelul a apărut regulat, timp de aproape două decenii până la începutul anului 1920, având ca suplimente *Drapelul Literar* (1904), *Gazeta de Duminică* (1908), *Revărsat de Zori* (1913) și 16 numere în limba franceză în anul 1919. Dr. Valeriu Braniște a reușit să facă din gazeta lui, „pe care o iubea ca pe copilul său sufletesc”, o adevărată tribună de afirmare și manifestare românească în care s-au refugiat în timpul războiului ca într-o „puternică și nebiruită cetate” toate „sentimentele și aspirațiunile noastre naționale”. S-a considerat că *Drapelul*, ca stil, ca și concepție și ca material redacțional, este o gazetă scrisă mai mult pentru intelectuali decât pentru popor.⁴ Într-adevăr, Valeriu Braniște ținea mult la nivelul intelectual al ziarului său și în această privință n-a cedat nimănui, nici chiar lui Coriolan Brediceanu, care îl sfătuia să facă din *Drapelul* o gazetă pentru popor, „căci poporul are mai multă nevoie de lumină decât intelectualii noștri”. Pentru popor, însă, Valeriu Braniște și alți intelectuali au editat alte reviste: *Banatul* (1905-1906), *Plugarul român* (1904-1910), *Sfatul poporului* (1908-1909), *Meseriașul* (1906-1908), *Banatul* seria a II-a

³ Aurel Cosma, *Istoria presei române din Banat*, Ed. Ziarului „Unirea Română”, Timișoara, 1932, p.87-88.

⁴ *Ibidem*, p.88.

(1909), *Grănicerul* (1911-1912), *Sionul românesc* sau *Foaia oficioasă a dietezei Lugoșului* (1914-1947) - având ca redactori pe Nicolae Brînzeu și Ioan Boroș.

Din încredințarea comitetului redacțional, dr. Valeriu Braniște redactează articolul *Program*, publicat ca articol de fond în numărul 1 al ziarului: „*Drapelul* trebuie să fie curat în principii și onest în ezeceutivă și să corespundă, pe de-o parte, trebuințelor istorice a părților bănățene, iar, pe de alta parte, să reprezente interesele generale românești în mod demn și serios, cu energia izvorâtă din iubire de neam și moșie și fără vreo rezervă ascunsă. Ziarul trebuie să devină în patria sa străbună un factor eminent politic, conform importanței sale numerice, culturale și istorice și, concluși de lozinca că în unire consistă puterea, vom căuta să ne închegăm șirele și să aducem în linia luptei de apărare toate elementele noastre bune. Scopul nostru, precum și al tuturor Românilor de bine nu poate fi altul decât solidaritatea politică, socială și culturală a tuturor românilor din țările coroanei Sfântului Ștefan”⁵.

Așadar, încă de la început *Drapelul* își declară intențiile de a fi un ziar politic care să reprezinte interesele generale ale românilor. În mod deosebit, ziarul va apăra cauza românilor din Banat, aflați sub stăpânire străină și fără drepturi, chiar dacă sunt majoritari. Sprijinindu-se pe toate „elementele noastre bune”, ziarul va avea drept țel „solidaritatea națională, politică socială și culturală a românilor.”

Un alt deziderat al *Drapelului* este întărirea legăturilor între clase și pătri sociale, intelectualii luptând pentru luminarea maselor, pentru luminarea tuturor românilor, pentru ridicarea lor culturală și dezvoltarea gustului public pentru literatură și artă, pentru „tot ce e frumos, bun și

⁵ Articolul *Program* al ziarului *Drapelul*, numărul 1, 1901, p.1.

românesc”: „Vom căuta să cimentăm legăturile firești între toate păturile poporului nostru. Ne ținem de datorință a contribui și din partea noastră la răspândirea poftei de citire în marele public român și la dezvoltarea gustului literar pentru tot ce e frumos, bun și românesc”⁶.

Programul prezentat de Valeriu Braniște se încheie cu angajamentul redacției de a sluji poporul român: „Luăm astăzi angajamentul solemn de a lucra onest pe toate terenele vieții publice pentru afirmarea drepturilor poporului nostru după cea mai bună a noastră știință și conștiință.”⁷

Spre deosebire de celelalte ziare din epocă, *Drapelul* nu apare ca o publicație cu caracter simplu, popular. Problemele culturii și ale literaturii sunt tratate de pe pozițiile intelectualității, având un caracter elevat, un stil aparte și, mai ales, un conținut spiritual artistic mai distins. „Foița”, „Foița originală”, „Bibliografie”, precum și alte rubrici ale *Drapelului* au publicat literatură de valoare impunându-se „forțele scriițești proprii”: Mihail Gașpar, Damian Izverceanu, George Cătană, George Gârda, Casian R. Munteanu, Emilia Lungu Puhalo, Mia Cerna, George Bălțeanu. Colaborarea scriitorilor din celelalte provincii românești beneficiază de nume reprezentative: Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Octavian Goga, George Coșbuc, Ion Agârbiceanu, Alexandru Vlahuță, Șt. O. Iosif, Victor Eftimiu, Emil Isac, I.A. Basarabescu, A.C. Cuza, Maria Cunțan, Ion Dragoslav. Sectorul traducerilor indică, de asemenea, un gust estetic ales, predominând opere ale unor scriitori ca: Balzac, Stendhal, Maupassant, Daudet, Andersen, Tolstoi, Cehov, Lermontov, Sienkiewicz.

Mulți din fondatorii ziarului au fost și colaboratorii lui de nădejde: V. Braniște, C. Brediceanu, Gh. Dobrin,

⁶ *Idem*

⁷ *Idem*

Gh.Popovici, P.Barbu, A. Văleanu, I. Vidu, Al. Mocioni. La aceștia s-au adăugat mereu noi nume ale intelectualilor din Banat: C. Jurca, D. Cioloca, Șt. Petrovici, Gh. Noadea, A. Imbroane, M. Gașpar și N. Brînzeu.

Fără discuție, personalitatea cea mai reprezentativă, situată în prim plan, a fost Valeriu Braniște. Așa cum îl caracterizează Nicolae Iorga, acesta a fost dintre „aceia cari prin suflet au lucrat asupra sufletului omenesc, izvor al tuturor celor bune în calitate de cărturar, profesor, scriitor, gazetar, pe un timp când, în țara lui roabă, nu era loc mai expus decât acesta”⁸. Prin întreaga sa activitate jurnalistică, dar mai ales prin ziarul *Drapelul* de Lugoj (1901-1918), Valeriu Braniște a contribuit la educarea poporului român: „Lumină vreau să răspândesc! Lumina minții și căldura inimei! Învățăături și sfaturi vreau să dau! Cunoștințe vreau să aduc și petrecere vreau să fac celor obosiți după munca zilei!”

⁸ Nicolae Iorga, *Pagini alese*, Editura EPL, București, 1965, p.73.

Regalitatea României în ziarul „Drapelul” din Lugoj - o construcție de imagine -

Medina Săvulescu

La începutul veacului trecut interesul românilor bănățeni pentru mediul politic de dincolo de Carpați s-a amplificat pornind de la noile condiții ale mișcării naționale, adoptarea activismului și conturarea tot mai clară a perspectivei statului național unitar. În consecință, presa românească din Banat și-a asumat o dublă misiune, de familiarizare a opiniei publice cu realitățile de peste munți și în același timp de propagandă sistematică în favoarea României, de construire a unei imagini pozitive și atractive a acesteia, în vederea creării unui curent popular favorabil aspirațiilor naționale. Imaginea României, considerată „centrul de viață al tuturor românilor” urma să se contureze în jurul ideii omogenității națiunii române moderne.

În această acțiune de mediatizare a realităților românești, de propagandă sistematică și tenace în favoarea României s-a înscris, în primul deceniu al secolului al XX-lea, ziarul lugojean „Drapelul” ca principal organ politico-național al românilor bănățeni. Urmărind mecanismul formării imaginii României, pentru redactorii Drapelului aceasta s-a conturat în cele mai multe cazuri în cadrul unor contacte directe, prin călătorii, vizite în țară, participarea la serbări jubiliare sau diferite manifestări culturale, informațiile fiind apoi valorificate prin reportaje sau articole memorialistice.

Adesea imaginea era intermediată prin preluarea de articole din ziarele românești „Adevărul”, „Viitorul”, „Patriotul”, „Minerva”, „L'Independence Roumaine”, din presa vieneză, germană sau maghiară, ce erau asumate prin publicare sau în anumite cazuri, amendate prin comentarii proprii. Un plus de veridicitate era adus prezentării realităților românești prin apelul la surse oficiale, fiind publicate documente, date statistice, proiecte legislative, conținutul Mesajului de Tron sau a dezbaterilor parlamentare. România nu apare în paginile ziarului ca un mediu străin, evenimentele din țară nu sunt privite cu detașare sau simplă curiozitate ci cu implicare și participare afectivă. Sugestiv este faptul că informațiile ce privesc România nu erau încadrate în rubrica de știri externe „Din Străinătate” ci publicate sub titlul „Din România” în casete speciale sau editoriale cu pondere mare în economia ziarului¹. Românii bănățeni nu se raportează la spațiul românesc și conaționalii de peste munți ca la o alteritate, cu simpla dorință de descifrare și cunoaștere a unor realități străine ci căutându-și identitatea, trăsăturile comune, spațiul în care urmau să se integreze. România apare în paginile publicației drept „Țara” iar locuitorii drept „frații noștri”.

Analizând percepția vieții politice de peste munți în mediul bănățean, un loc central revine instituției monarhice, considerată un factor de stabilitate și evoluție spre modernitate.

Bănățenii, educați în spirit monarhic, manifestă profunde opțiuni dinastice, credința față de Tron fiind considerată un liant între românii de o parte și de alta a Carpaților, fapt sesizat și de primarul Vienei, dr. Lueger,

¹ Medina Săvulescu, *Ziarul „Drapelul” din Lugoj-expresie a identității regionale în „Țara Bârsei”*, anul VII (XVIII), nr 7, Brașov, 2008, pg 107-112

Într-un interviu din anul 1907 preluat de ziarul lugojean: „Românii sunt credincioși Monarhului, în România Regelui Carol, iar în Austro-Ungaria lui Franz Iosef, legătura ce unește cele două popoare este sentimentul monarhic”². Pornind de aici legitimarea Monarhiei, cu atât mai mult a uneia de esență germană, devine o constantă în programul editorial a ziarului lugojean.

Perechea regală Carol I și Elisabeta au fost permanent în atenția publicației, care subliniază înrâurirea lor asupra tuturor sectoarelor vieții românești și contribuția la ameliorarea imaginii României în străinătate. Regelui Carol I i s-a construit un adevărat mit al „eroului civilizator” fiind considerat un personaj providențial, portretizat ca un patriarh, un părinte al națiunii, apropiat de oameni, atașat intereselor țării, dar în același timp un politician de certă valoare și recunoaștere europeană. Imaginea sa se desprinde din articole ce urmăresc atât viața privată, de la activitatea zilnică, starea sănătății, călătoriile „la cură” în străinătate sau în țară, croazierele pe Dunăre, participarea la diferite ceremonii, cât și activitatea politică, reflectată în publicarea constantă a Mesajului de Tron la deschiderea corpurilor legislative, întâlnirile diplomatice, luările de poziție în momente critice sau interviurile acordate jurnaliștilor străini. De asemenea erau publicate frecvent aprecierilor unor oameni politici din țară și străinătate, care prin autoritatea de care se bucurau certificau larga recunoaștere pe care o avea suveranul român. Din această perspectivă poate fi semnificativă reproducerea în ziarul lugojean a unui discurs al primului ministru D.A. Sturdza, rostit la inaugurarea Palatului administrativ din Galați: „Prin M.S. Dumnezeu a voit să dea nu numai un suveran cu care s-a pus capăt certurilor pentru domnia țării, ci și un viteaz, un om care să

² „*Drapelul*”, nr 5, din 13/26 I 1907

ne fie exemplul nouă și urmașilor noștri. Toată lumea privește cu drag Casa Regală a României. Bărbatul acesta ce conduce țara spre fericirea sa a spus la 10 Mai 1866 că este român ca noi toți...³.

Regele Carol era asociat cu cele două mari realizări politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea – Independența și proclamarea Regatului, fapt ce îi conferă cu certitudine, în percepția publică, statutul de fondator al statului român modern. „Drapelul” urmărește an de an aniversarea acestor evenimente în România, comentându-le în articole omagiale. Era publicat din timp programul festivităților dedicate zilei de 10 Mai, apoi descrierea în detaliu a desfășurării acestora, cu accent pe implicarea familiei regale, subliniată prin mici comentarii elogioase la adresa Monarhului. Exemplificator poate fi un articol din anul 1905, care deși nu se centrează pe portretizarea Regelui, aduce imaginea unei sărbători pline de căldură, punctând constant prezența familiei regale: „În anul acesta s-a serbat la București ziua de 10 Mai cu mare solemnitate... La serviciul divin au fost prezenți Regele, Regina și reprezentanții tuturor autorităților civile și militare. Regina era îmbrăcată într-un frumos costum național. A urmat defilarea trupelor în fața Regelui și a familiei regale. Mai întâi a defilat batalionul școalelor normale din Județul Ilfov. Acest batalion format din copii de la țară, în vârstă de 12-14 ani, poartă opinci, ițari, căciuli de dorobanți și puști Mannlicher. Ei pășesc voioși și mândri și defilează ca niște adevărați soldați pe dinaintea suveranului. Entuziasmul publicului e de nedescris... Trei copii care s-au distins în batalion au primit câte un ceasornic de argint din partea Regelui”⁴.

³ *Ibidem*, nr 61, din 27 V /9 VI 1906

⁴ *Ibidem*, nr 55, din 14/27 V 1905

Cu aceeași constanță „Drapelul” prezintă și evenimentele legate de proclamarea Independenței de stat a României. Erau amintite în fiecare an datele aniversare ale cuceririi redutei Grivița, capitulării Plevnei, urmărite vizitele Regelui Carol, a veteranilor de război, a învățătorilor români la locurile istorice, întâlnirile suveranului cu veteranii de război, cu accent pe rolul său în obținerea neatârării. Ziarul marchează într-un articol elogios vizita Regelui Carol la Plevna, în noiembrie 1902, la a 25-a aniversare a cuceririi cetății, într-un moment de încordare a relațiilor româno-bulgare: ”Sunt 25 de ani de când a trecut tânăra armată română prin botezul de sânge de pe câmpiile bulgare, condusă de marele Rege Carol. Zile de glorie care au reîmprospătat în ochii lumii strălucirea numelui de român. Zile de mărire din care s-a născut independența și regalitatea română”⁵.

Personalitatea Regelui Carol era strâns legată, din perspectiva pe care o conturează ziarul bănățean, de evoluția României spre modernitate. Dezvoltarea economică, eforturile privind industrializarea, exploatarea subsolului, activitatea financiară și comercială, modernizarea transporturilor și conectarea rețelei românești la cea a statelor vecine, organizarea navigației pe Dunăre și amenajarea portului Constanța, au transformat România într-unul din cele mai dezvoltate state din S.E. Europei⁶. „Drapelul” mediatizează etapele acestei evoluții și meritul Monarhiei de a fi catalizat eforturile țării, de a fi dat consistență unei mari diversități de proiecte.

Bilanțul progreselor realizate de România în dezvoltarea economică și culturală s-a realizat prin

⁵ *Ibidem*, nr 127, din 2/ 15 XI 1902

⁶ Dan Berindei, *Monarhia în istoria modernă a României. Domnia lui Carol I*, în „Studii și articole de istorie” LIX, București, 1991. Pg 68-69

sărbătorirea cu deosebit fast, în 1906, a jubileului de 40 de ani de domnie a Regelui Carol I și organizarea expoziției din Dealul Filaretului. „Drapelul” urmărește cu interes pregătirea, desfășurarea și ecourile acestei „sărbători a românismului” care avea drept element central personalitatea monarhului, devenită astfel simbolică. Monarhia și familia regală devin subiectul central a numeroase articole din această perioadă, publicația insistând pe ideea dinastică ca element de coeziune a națiunii: „Prin expoziție am făcut să reiasă și mai bine că ideea dinastică a pătruns adânc în inimile românilor. Istoria nepărtinitoare va înscrie în paginile ei cât de mare a fost munca ce am desfășurat-o pentru ca spiritul dinastic să rămână”, spunea Take Ionescu, ministrul de finanțe și unul dintre inițiatorii manifestărilor, într-un discurs ținut la Craiova, publicat în mod semnificativ în ziarul bănățean⁷. Ideea este reluată constant în declarațiile oamenilor politici, pe care „Drapelul” le preia, cu intenția vădită de a sublinia rolul monarhiei ca element de stabilitate al vieții politice românești: „Dacă suntem acum despărțiți de păreri politice, asupra ideii monarhice și a iubirii de patrie suntem strânși cu toți românii laolaltă”⁸.

Evenimentele din anul 1906 au determinat puternice ecouri favorabile României în străinătate, multe dintre articolele elogioase din presa europeană, inclusiv din cea maghiară, fiind reproduse în ziarul lugojean. Exemplificator poate fi un text publicat de „Budapesti Hirlap” în care monarhul român era plasat în rândul celor „trei bărbați providențiali care au introdus România în rândul statelor civilizate” alături de Tudor Vladimirescu și A.I.Cuza. „Regele Carol a dat țării căi ferate, administrație, justiție modernă, independență, a ridicat țara la rang de Regat, a

⁷ „Drapelul”, nr 108, din 30 IX/13 X 1906

⁸ *Ibidem*, nr.135, din 2/15 XII 1906

învățat-o economie și agricultură, a aranjat finanțele statului, a câștigat autoritatea armatei și a țării în afară. Fericită și mândră țara căreia soarta i-a dat astfel de conducători...”⁹.

Imaginea pe care „Drapelul” o conturează monahiei se reliefează și din perspectiva recunoașterii internaționale a României, a afirmării sale ca un factor demn de luat în considerație în politica europeană. Elementul ce a grevat de-a lungul deceniilor relațiile Regelui cu națiunea - aderarea României la Tripla Alianță, nu a are o reflectare reală în ziarul lugojean, care pornind de la poziția sa favorabilă alianței, evită să redea lipsa ei de suport popular în România. În același timp „Drapelul” urmărește cu un vădit interes recunoașterea obținută de politica externă a României în străinătate și contribuția Regelui la aceasta. Rolul României în Balcani de „primus inter pares” de mediator între micile state și marile puteri era considerat în 1907, într-un interviu al ministrului de externe Austro-Ungar, drept opera Regelui Carol I - caracterizat drept „unul dintre cei mai geniali oameni care a dovedit nu numai o activitate și un spirit de pătrundere extraordinar ci și o înțelepciune deosebită în chestiunile politice ale țării sale”¹⁰.

Imaginea de om politic, girant al intereselor țării, personificare a autorității, tradiției și datoriei, construită Regelui Carol I este dublată de cea a unui personaj charismatic, sensibil, de o aleasă cultură. Conturarea personalității monarhului se face adesea cu subiectivism, cu o evidentă simpatie, prin redarea unor momente de implicare și trăire afectivă. Emoția contactului uman se desprinde, spre exemplu, dintr-un articol ce descrie întâlnirea Regelui Carol cu veteranii de război din Dobrogea în timpul călătoriei pe Dunăre din anul 1908: ”Veteranii privesc mândri, cu

⁹ *Ibidem*, nr 58, din 20 Vi / 3 VII 1906

¹⁰ *Ibidem*, nr 103, din 18 IX / 1 X 1907

piepturile ticsite de decorații române și muscălești, amintind suveranului, acum bătrân și dânsul, de zilele de glorie și vârtej nebun de acum 30 de ani de pe câmpiile bulgare. Ochii lui râd când pune mâna pe umerii supti ai veteranilor. Plecând, ochii lui nu s-au mai desprins de grupul eroilor săraci, care și-au pus viața la 77 pentru independența țării care a uitat să-i răsplătească”¹¹.

În spiritul naționalismului ce domina gândirea epocii, ziarul construiește atent și accentuează constant ca latură a personalității regelui - patriotismul, atașamentul față de pământul românesc, tradițiile și istoria națională, elemente scoase în evidență și prin descrierea călătoriilor făcute de acesta pe Dunăre, în anii 1904 și 1908, la Iași în 1904, pe Valea Prahovei sau la diferite mănăstiri. Articolele, deosebit de minuțioase se constituie în veritabile note de călătorie, descrieri geografice, culturale, etnografice, de viață cotidiană, adevărate investigații ale realității românești. Ele aveau, în același timp, menirea de a sugera atașamentul popular față de monarh care era întâmpinat, potrivit ziarului, pretutindeni cu manifestări spontane și sincere de simpatie: „La Hârșova a fost primit exclusiv numai de populațiunea de la țară. Regele s-a amestecat între țărani care au spus că le e bine în Dobrogea, au pământ, au tot ce le trebuie. Numai „ăi din Țara Românească tare s-ar frige Măria Ta după pământ”. Regele și-a încrețit sprâncenele și a spus că toate se vor îndrepta cu timpul...”¹².

Imaginea de lider politic era dublată în percepția publică de cea de erudit, om cu o vastă cultură, susținător al „românismului” și valorilor naționale. „Drapelul” semnalează prezența regelui la toate manifestările cu caracter cultural, la deschiderea sesiunilor Academiei, la comemorări istorice, la

¹¹ *Ibidem*, nr 53, din 8 / 21 V 1908

¹² *Idem*, nr 51, din 3 /16 V 1908

diverse manifestări științifice unde ține conferințe și îl caracterizează drept „un orator și istoric apreciat, cu un mod excelent de expunere”¹³. Ca o concretizare a atașamentului suveranului față de valorile naționale ziarul publică în întregime discursul ținut în ședința Academiei Române, în contextul elaborării dicționarului „Ethymologicum magnum romaniae” prin care face apel la păstrarea purității limbii prin eliminarea neologismelor: „De ce să ne ferim de aceste locuțiuni vechi, cu obârșie atât de curată ca aceea a liturghiei și a letopisetelor țării și care nici măcar arhaisme nu sunt deoarece le întâlnim în limba bisericii și a poporului. Mult mai de temut sunt acele neologisme sterpe, cu formă și înțeles pocit, care nu aduc nicio idee nouă și izgonesc cuvintele curat românești spre a le înlocui cu altele străine”¹⁴.

„Drapelul” urmărește cu îngrijorare evoluția stării sănătății monarhului, mai ales între anii 1906-1908 când aceasta s-a înrăutățit, publicând alături de comunicate oficiale și declarațiile medicului de curte, informații diverse, adesea contradictorii, preluate din presă. Simpatia și compasiunea sunt evidente în comentariile ziarului lugojean: „Bineînțeles că Regele Carol, la vârsta de aproape 68 de ani, nu mai poate fi omul care a fost între 40-50 de ani. Îi este însă foarte greu suveranului în zelul îndeplinirii datoriilor ce le are de a-și mărgini activitatea, ascultând de povețele ce i se dau. Poporul trebuie să recunoască și el acest lucru nemaicerând Monarhului așa multă activitate ca odinioară, în anii când era în floare. Vârsta își valorează drepturile sale, iar Regele Carol care a făcut așa de mult pentru poporul român are dreptul acum la o adevărată odihnă”¹⁵.

¹³ *Ibidem*, nr 17 din 10/23 II 1907

¹⁴ *Ibidem*, nr 41, din 7/20 IV 1905

¹⁵ *Ibidem*, nr 16, din 8 /21 II 1907

Monarhia ca element de echilibru, ca model și catalizator al vieții naționale își întregeste imaginea prin conturarea personalității celorlalți membri ai familiei regale. Portretul lor, în general idealizat, se desprinde din articole cu tentă anecdotică, prin sublinierea unor trăsături definitorii de caracter și a conduitei exemplare în situații deosebite.

Regina Elisabeta apare permanent alături de suvean la diferite ceremonii, în călătorii sau manifestându-și opțiunile politice și culturale în interviuri. Constantele în jurul cărora se conturează imaginea sa sunt activitatea socială, legată de numeroase opere de binefacere și cea culturală de scriitoare și susținătoare a valorilor naționale. „Drapelul” insistă pe prezentarea programului de lucru deosebit de încărcat, dar bine organizat al familiei regale în articole sub titlul: „Cum trăiește familia regală română”¹⁶, „Carmen Sylva - 40 de ani de domnie ca Regină și 40 de ani de literatură”¹⁷ sau pe armonia vieții de familie: „Regele și Regina României și-au serbat a 35-a aniversare a căsătoriei”¹⁸, „Familia regală la Târgul Moșilor”¹⁹. Ziarul semnaleză permanent sub titluri ca „Regina României în ajutorul populației”²⁰, „Mărinimia Reginei Elisabeta”²¹, operele de caritate ale suveranei, construind, într-un clișeu de natură romantică, imaginea sa de protectoare a celor defavorizați. Spre exemplu, în anul 1902: „compasiunea populației față de doliul Reginei pentru moartea mamei sale a determinat-o să pună la dispoziția Ministerului de culte întreaga sa avere privată (20 mil. lei) cu scopul de a se întreține școlile din București și din alte orașe. Cametele acestor sume vor fi folosite pentru acoperirea,

¹⁶ *Ibidem*, nr. 64, din 4/17 VI 1905

¹⁷ *Ibidem*, nr 58, din 20 V/2 VI 1908

¹⁸ *Ibidem*, nr. 130, din 6/19 XI 1904

¹⁹ *Ibidem*, nr.66, din 14/27 VI 1907

²⁰ *Ibidem*, nr 12, din 29 I/11 II 1905

²¹ *Ibidem*, nr 46, din 18 IV/1 V 1902

respectiv ștergerea progresivă a taxelor școlare”²². În anul 1905, în condițiile unei ierni grele „Regina Românei a donat 3000 pâini de câte um kg spre a fi împărțite țăranilor lipsiți din județul Ilfov și 1000 lei lucrătorilor din portul Galați care sunt în mare mizerie”²³ sau în condiții asemănătoare în 1909 „a dăruit de Crăciun familiilor sărace 4500 de franci”²⁴.

Semnificativ este modul în care „Drapelul” mediatizează, adevărata campanie de ajutorare a țăranilor dusă de Regina Elisabeta în timpul răscoalei din 1907, mergând până la publicarea interviurilor date de aceasta unor ziare din străinătate pentru a reabilita imaginea țăranilor „denigrați” de presa europeană²⁵.

„Drapelul” urmărește, de asemenea, să impună percepția asupra Reginei României ca un veritabil om de cultură, cu o deschidere europeană dar în același timp aplecată spre valorile tradiționale românești. Ziarul popularizează creațiile sale literare (sub pseudonimul Carmen Sylva) semnalându-le apariția în rubrica „Bibliografie”, publicând recenzii sau lucrări de mici dimensiuni în „Foița Drapelului”. Suplimentul literar al ziarului găzduiește numeroase creații, în special cu caracter istoric – nuvelele „Pietrele Doamnei”²⁶, „Petru Cercel”²⁷ sau poezii. De o largă mediatizare s-a bucurat lucrarea „Fiica Rinului pe Dunăre” scrisă în urma croazierei familiei regale din anul 1904²⁸, care a fost publicată alături de recenzia preluată din „Neue Freie Presse”²⁹. Însemnările, ce redau emoția călătorului participativ, alcătuiau o hartă

²² *Ibidem*, nr 46, din 18 IV/1 V 1902

²³ *Ibidem*, nr 12, din 29 I / 11 II 1905

²⁴ *Ibidem*, nr 3, din 8/21 I 1909

²⁵ *Ibidem*, nr.116, din 20X/2 XI 1907

²⁶ *Ibidem*, nr 53 din 10/23 V 1905

²⁷ *Ibidem*, nr 31, din 5/28 VII 1905

²⁸ *Ibidem*, nr.77, din 3/16 VII 1904

²⁹ *Ibidem*, nr 151, din 30 XII/12 I 1906

geografică și spirituală a României, atât de necesară bănaștenilor ce doreau să cunoască și să înțeleagă mediul de dincolo de Carpați.

Ziarul semnaleză constant audiențele acordate de regină unor personalități culturale, cu predilecție din Ardeal: Maria Dima³⁰, Octavian Goga³¹, coespondența cu Tolstoi și aprecierile acestuia asupra creațiilor sale literare³² sau semnificativa întâlnire cu Badea Cârșan³³.

În aceeași manieră apar portretizați și ceilalți membri ai familiei regale, în special principii Ferdinand și Carol, cărora li se evidențiază anumite trăsături de caracter: fermitate, curaj, spiritul datoriei, elemente de natură să întărească percepția asupra monarhiei ca factor de stabilitate, menit să suțină construcția României moderne.

Dincolo de clișeele epocii, de subiectivismul și evidentență de idealizare, posibil reflex al mitului „bunului împărat” prezent încă în această perioadă în spațiul Austro-Ungar, este evidentă încercarea publicației de a construi și difuza în mediul bănașean o imagine de stabilitate și modernitate a instituțiilor statului român, cu accent pe valoarea simbolică a Monarhiei de liant a societății românești.

³⁰ *Ibidem*, nr. 32, din 13/26 III 1904

³¹ *Ibidem*, nr.142, din 10/23 XII 1905

³² *Ibidem*, nr 90, din 14/27 XI 1901 și nr. 94, din 17/30 XII 1902

³³ *Ibidem*, nr 59, din 24 V / 6 VI 1905.

Informații inedite despre monumentele lugojene

Dușan Baiski

Unirea Banatului și Transilvaniei cu România, la 1 decembrie 1918, dincolo de profunzimea sa semnificație pentru poporul român, în general, pentru bănățeni și transilvăneni, în special, a însemnat pentru aceștia din urmă declanșarea unei ample acțiuni de eternizare a memoriei neamului acolo unde până atunci le-a fost interzis. În următoarele două decenii, cu deosebire în localitățile bănățene mai importante, au luat ființă zeci și zeci de comitete de inițiativă pentru ridicarea de monumente, obeliscuri, cruci-monument, busturi etc., inițiatorii provenind din cele mai diverse categorii sociale și profesionale: învățători, preoți, militari, studenți etc. Primăriile, băncile, societățile bancare, diversele instituții și organizații au fost efectiv asaltate cu cereri de sprijin. Cele mai multe inițiative s-au finalizat, chiar și cu multe sacrificii din partea inițiatorilor, altele s-au pierdut însă pe parcurs, fondurile dispărând în neant. Schimbările de regim și-au lăsat și ele amprenta. Busturi ieșite brusc de sub „garanția” politică au fost trimise la topit, locul lor luându-l cele „valabile”. Din nefericire, în iureșul istoriei s-au luat uneori și decizii pripite, ireparabile. Cele care au rezistat au fost soclurile. Monumentele și busturile oamenilor de cultură.

Numai că proliferarea unor lucrări inestetice, chiar de prost gust, realizate de amatori, au determinat în cele din urmă autoritățile să intervină prin diverse ordine, ordonanțe, legi etc.

Lugojul va fi și el beneficiar al unei întregi serii de monumente, prioritate absolută avându-le însă cele dedicate

oamenilor de cultură și mai puțin oamenilor politici. Drept pentru care zestrea sa de astăzi se datorează în cea mai mare parte inițiativelor finalizate înainte de cel de-al Doilea Război Mondial. Fiecare dintre aceste monumente își are propria poveste, adeseori dramatică. Cel puțin așa reiese din documentele vremii, din corespondența purtată între inițiatori și autoritățile locale, din presa timpului. O radiografie la rece a acestor istorii se face posibilă prin analiza documentelor aflate în custodia Direcției Județene Timiș a Arhivelor Naționale, povestea putând fi completată prin accesarea ziarelor vremii și memorialisticii unora dintre contemporanii ridicării acestor monumente. Din păcate, dosarele Primăriei orașului Lugoj nu oferă finalurile tuturor subiectelor noastre.

În rândurile de mai jos, ne vom limita cu precădere la documentele de arhivă, mai cu seamă că majoritatea dosarelor cu referire la monumentele lugojene au fost deloc sau inadmisibil de puțin cercetate până acum, cu unele extrem de puține excepții. Trebuie însă acceptată ideea că ar fi fost poate cu totul alta situația dacă arhiva ce ține de Primăria Lugojului ar fi rămas la Lugoj.

Unei expuneri punctuale, pe câte-un singur subiect, i-am preferat una cronologică, pentru a oferi cititorului o viziune în timp, alăturând frânturi care să redea mai credibil eforturile comitetelor de inițiativă și autorităților. Aceasta cu o singură excepție, cea a tenorului Traian Grozăvescu, datorată mai ales problemelor legate de filmul funeraliilor sale, subiect tratat separat tocmai fiindcă a fost un caz aparte.

Consiliul orașului Lugoj va decide în ședința sa din 23 septembrie 1925¹, la propunerea prim-notarului dr. Alex. C.

¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 366, dosarul nr. 34/1925

Vasilie, „...ca întru comemorarea adunărilor naționale din 1848 pentru libertatea națională și din 1919 pentru integritatea Banatului, ținute în Lugoj, pe Câmpul Libertății², zis – Balta lată – să se ridice de comună un monument. Cheltuielile ridicării acestui monument să se prevadă în bugetul pe exercițiul 1925.“ La 20 noiembrie 1925, primarul (semnătura indescifrabilă) va transmite contabilității comunale o notă cu privire la prevederea în bugetul viitor a sumei de 50.000 de lei destinată ridicării monumentului libertății.

În acest sens, se va propune o comisie formată din cinci membri și anume: 1. Primarul (Harambașa); 2. prof. Ioan Boroș; 3. dr. prof. Gheorghe Popovici; 4; Ion Vidu; 5. dr. Valeriu Braniște. Aceasta trebuia să vegheze asupra pregătirii unei propuneri concrete „...până la concurența sumei de 50.000 Lei conform bugetului...“, pentru ridicarea monumentului propus, pe Câmpul Libertății.

Comitetul județean Severin al Societății „*Mormintele eroilor căzuți în război*“³ va comunica Primăriei Lugoj, la 31 mai 1926, faptul că a decis ridicarea unui monument „...în memoria eroilor căzuți pentru întregirea neamului și memoria celor înmormântați în cimitirul eroilor din Lugoj. Lucrările sunt către terminare, în lipsă de fonduri însă nu se poate termina. Considerând cultul eroilor practicat la toate popoarele civilizate, precum și împrejurarea că, partea cea mai mare a eroilor înmormântați în acest cimitir sunt fii ai orașului și ai județului, apelăm la Dvoastră și vă rugăm să

² Câmpul Libertății – la 27 iunie 1848, aici a avut loc a mare adunare națională prezidată de pașoptistul mason Eftimie Murgu (originar din localitatea bănățeană Rudăria din Caraș-Severin), unde au fost expuse dorințele naționale ale românilor bănățeni.

³ Societatea „*Mormintele eroilor căzuți în război*“ a fost înființată la 12 septembrie 1919, sub înalta ocrotire a Reginei Maria și prezidată de patriarh.

binevoii a vota un ajutor extraordinar de circa 50.000 Lei pentru terminarea acestui monument.“ Vor semna delegatul Societății, căpitanul Iorga, și prefectul județului (sermnătură indescifrabilă)⁴.

La 9 iunie 1926, Delegația permanentă a orașului Lugoj aprobă deschiderea unui credit extraordinar de 10.000 de lei destinat sprijinirii construirii unui monument în memoria eroilor, în Cimitirul Eroilor din localitate. Actul este ulterior aprobat de către Consiliul Comunal, în ședința din 17 iulie.

Primăria Lugoj va convoca pentru 26 iunie 1926, la sediul său, cinci persoane propuse pentru a face parte dintr-un comitet pentru ridicarea monumentului libertății. Față de lista din 1925, intervine o singură schimbare, în locul primarului fiind propus și convocat dr. Gheorghe Dobrin.

La solicitarea lui Ioan Boroș, primarul și un alt membru al comitetului se vor deplasa în luna august 1926 pe Câmpul Libertății, pentru a identifica locul unde urma să se ridice monumentul libertății, primarul promițând că va dispune să se delimiteze locul și să se amenajeze un părculeț. Fiindcă nu și-a onorat această promisiune, I. Boroș îi va reaminti de ea printr-o adresă datată 16 noiembrie 1926: *„Fiindcă în acest respect până acum nu s-a făcut dispoziție, cu deosebită stimă Vă rog ca cu posibilă urgență să binevoiți a face acea dispoziție mai ales că amenajarea acelei grădinițe s-ar putea face deodată cu aranjarea parcului ce se intenționează a se face pe teritoriul dinaintea palatului județean, unde deja se fac lucrări pregătitoare.*“

Primarul va reacționa prompt pe 20 noiembrie, scriind pe verso-ul aceleiași solicitări, în atenția Serviciului tehnic al Primăriei, să întocmească de urgență *„...proactul și devizul*

⁴ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 366, dosarele nr. 49 și 129/1926

monumentului ce urmează să se ridice pe Câmpul Libertății din Lugoj, în amintirea zilelor de însemnătate istorică pentru acest oraș și jur. Pentru orientarea Dv. Vă informăm că în bugetul anului în curs este prevăzută în acest scop suma de 50.000 Lei...⁵.

„Monitorul Oficial“ al județului Severin nr. 4/29 ianuarie 1927 va aduce la cunoștința pretorilor și primăriilor faptul că în foarte multe comune rurale s-au ridicat monumente comemorative eroilor căzuți în Primul Război Mondial, dar fără a se înștiința comitetul central al Societății „Mormintele eroilor căzuți în război“, drept pentru care monumentele respective nu figurează în registrele organizației în cauză. Ca atare, comitetele de inițiativă particulară, care au adunat fonduri financiare și au ridicat asemenea monumente, erau invitate să comunice la București datele esențiale despre monumente (denumirea localității, anul ridicării, o scurtă descriere, eventual o fotografie și/sau chiar proiectul).

Pe 5 februarie 1927, Primăria Lugoj, sesizată de Prefectura Severin, va comunica atât la Prefectură, cât și la București, către Societatea „Cultul Eroilor“⁶, faptul că în cimitirul ortodox din localitate s-a ridicat un monument al eroilor, la inițiativa căpitanului Ioan Iorga, fost delegat al Societății „Mormintele eroilor căzuți în război“ din Lugoj, ca atare nu dispunea de planul acestui monument.

⁵ *Ibidem*

⁶ În 1927, prin Legea asupra regimului juridic al mormintelor de război din România, Societatea „Mormintele eroilor căzuți în război“ și-a schimbat denumirea în Societatea „Cultul Eroilor“, în 1940 devenind Așezământul Național „Regina Maria“ pentru Cultul Eroilor. Societatea „Cultul Eroilor“ a reușit să amenajeze sute de cimitire și de monumente, în majoritatea localităților României Mari (sursa: Oficiul Național pentru Cultul Eroilor). În 1948, Așezământul a fost desființat, iar cultul eroilor s-a rezumat la „eroii sovietici și luptătorii antifasciști“.

Primăria orașului Mărășești, județul Putna, va trimite pe 4 martie 1927, primăriilor din Regatul României, printre care și cele de la Lugoj, o epistolă emoționantă, pe care se merită să o redăm integral și întocmai, fiindcă zugrăvește o stare de fapt și anume lipsa de coeziune, indiferența față de istoria neamului și jertfele înaintașilor:

„Domnule Primar

S-au împlinit zece ani decând, pe sfântul pământ al Mărășeștilor și pe întreg cuprinsul regiunii vecine, s-a scris, cu sângele soldatului român, una din cele mai strălucite pagini din istoria noastră națională.

Poate că chiar D-voastră, Domnule Primar, și cei de aproape ai D-v., ați purtat arma, și ați trecut prin marea și glorioasa încercare care a adus unitatea noastră națională.

De zece ani de zile însă, Mărășeștii, stă într-o dureroasă situație, ca niște ruine înfiorătoare.

Nepăsarea aceasta este o ofensă adusă întregului nostru neam.

Cu adâncă părere de rău vedem că nepăsarea continuă să acopere atât sacrificiul făcut de ostașul român, cât și pământul pe care el a căzut, udându-l cu sângele său...

Acei care aveau, printre cei dintâi, datoria să se gândească, imediat la refacerea localității istorice Mărășești – care este, pentru noi toți, un fel de Ierusalim al națiunii române, - au uitat sau n-au putut să se gândească la această mare și sfântă datorie.

*Sufletele celor morți privesc de dincolo, cu tristețe, văzând că lumea i-a uitat, **pe ei**, cari n-au pregetat să moară pentru libertatea țarei și pentru salvarea noastră, pe ei cari ne-au dat și liniște și pâine și viață tihnită.*

Credeți D-v., Domnule Primar, că un bun român poate să privească cu nepăsare această tristă stare de lucruri?

Nu credeți și Dv., că trebuie făcut ceva, că toți românii, indiferent de situația lor socială și de starea materială, trebuie să repare ofensa și nedreptatea făcută Mărășeștilor?

Ajutați-ne, Domnule Primar, să facem dreptate mucenicilor neamului românesc! Nu vă cerem nici pomană, nici să ne dați nouă ceva.

Cu modestele noastre mijloace, în calitate de Primar al comunei istorice Mărășești, și cu ajutorul Societății «Mărășești», am turnat o statuă, reprezentând pe soldatul român încordat - și cu arma în mână așa cum fiecare am fost - și strigând dușmanului:

Înapoi! Pe aicia nu se trece!

Am făcut această statuă din resturile de obuze și din pământ adunat de pe câmpiile udate cu sânge ale Mărășeștilor și ale regiunii vecine, unde copiii și frații noștri au murit, cu pumnii încleștați, mușcând țărâna – sânge din sângele lor în schijă și în lutul din care s-a făcut statua aceasta.

Am trimis tuturor comunelor din România și oferim și comunei D-voastră o asemenea statuă, pe care trebuie s-o puneți la Primărie, la loc de onoare, ca pe o icoană.

Ea să fie pentru D-v., pentru toți locuitorii care trăiesc azi, pentru copiii lor și pentru copiii copiilor lor, simbolul sacrificiului din iubire de țară, și legătura sfântă cu toți acei care au luptat pentru libertatea și mărirea scumpei noastre Patrii.

Vă rugăm ca, din bugetul Comunei D-voastră, să faceți o donație, după puteri, pentru ca Primăria din Mărășești, să poată purcede la refacerea comunei, după programul alăturat, de oarece după zece ani, a rămas tot o grămadă de ruine.

În acest chip, D-voastră personal, Domnule Primar, vă veți lega numele de una din cele mai frumoase acțiuni

patriotice, iar morții noștri scumpi, de acolo de unde sunt, vă vor binecuvânta.

Vă rugăm dar a subscri alăturata dovadă, pe baza căreia noi vă vom trimite statua noastră ca un simbol de recunoștință pentru ajutorul D-voastră.

În cazul când Comuna D-v. este lipsită de mijloace, noi vă rugăm să faceți un apel la persoanele caritabile din Comună, ca să vă doneze suma ce urmează a o subscri.

Sperăm Domnule Primar, că nu veți lipsi de sprijinul D-voastră localitatea istorică Mărășești și veți binevoi a face toate eforturile, căci ajutându-ne pe noi, ajutați localitatea care pentru cinstea și demnitatea noastră, trebuie să-și schimbe aspectul de ruină.“

Semnau primarul orașului Mărășești, Al. Balaban, și, respectiv, președintele Societății Mărășești, comandantul Corp. II Armată, general de divizie Ion Popescu.

Solicitarea nu avea să rămână fără răspuns, dovadă fiind o recipisă și mulțumirile trimise la Lugoj de Primăria din Mărășești pe data de 7 noiembrie 1927.

„*Monitorul Oficial*“ al României nr. 119/2 iunie 1927 va publica Legea asupra mormintelor de războiu din România, fapt adus la cunoștința Primăriei Lugoj printr-o adresă din 15 iulie 1927 a comitetului central al Societății „*Cultul Eroilor*“, cu sediul la Palatul Patriarhiei din București, semnată de însuși președintele organizației, patriarhul Miron Cristea, dar și de către directorul acesteia (semnătura indescifrabilă). Potrivit actului normativ pomenit, trebuiau cinstiți toți cei căzuți în război, fără deosebire de naționalitate sau religie. La realizarea obiectivelor trebuiau să conlucreze instituțiile de stat, administrația locală și comitetele de inițiativă particulară. Administrațiile locale erau obligate nu doar să întrețină și să păzească monumentele ale eroilor aflate în raza lor de

activitate, ci trebuiau și să instituie un fond special – „*Fondul pentru întreținerea mormintelor de războiu*“ -, în cotă de 10% din bugetul propriu, care să acopere cheltuielile necesare lucrărilor la mormintele și cimitirele de război. Totodată, trebuia constituit un comitet pentru supravegherea și administrarea fondului, care să funcționeze pe lângă administrația locală. Invitate să-și desemneze membri în acest comitet erau biserica, școala, armata și comitetul local al Societății „*Cultul Eroilor*“. Garnizoanele locale aveau obligația de a conlucra cu administrația, elaborând și un program comun. Într-un afiș al aceleiași societăți au fost publicate sancțiunile și penalitățile. Amenzile, care în caz de neplată se transformau în închisoare, se aplicau în cuantumuri cuprinse între 200-25.000 de lei, pentru infracțiuni de genul: a) strămutarea mormintelor de război fără autorizația Societății „*Cultul Eroilor*“; b) murdărirea lucrărilor comemorative ale războiului, semnelor funerare, monumentelor etc.; c) introducerea animalelor în cimitire pentru păscut sau adăpostit; d) nesupravegherea animalelor și lăsarea lor liberă în cimitirele de război. Iar potrivit Art. 31 din pomenita lege, „*Orice profanare, distrugere sau vătămare a lucrărilor comemorative, semnelor funerare, mormintelor, monumentelor, construcțiilor, plantațiilor etc. cari potrivit art. 4 din Lege sunt declarate ca monumente publice, este calificată ca delict și se vor pedepsi cu închisoare dela 15 zile la 2 ani și cu amendă dela 1.000 lei la 10.000 lei, fără prejudiciul despăgubirilor pentru daunele ce vor fi cauzate societății «Cultul Eroilor»*“.

Se considerau morminte de război cele care cuprindeau rămășițele pământești ale persoanelor căzute în următoarele situații:

- a) ostași și civili – fără nicio deosebire de religie sau origine etnică – căzuți în timpul și din cauza războiului;

- b) cercetași, surori de caritate și persoanele căzute îndeplinind un serviciu comandat, la oricare din formațiunile armatei, în timpul războiului;
- c) invalizi de război;
- d) români de pretutindeni care au căzut, de-a lungul vremurilor, în timpul războaielor țării;
- e) ostași, supuși ai fostelor state beligerante – amice și inamice -, internați civili căzuți în timpul războiului pe teritoriul României (aici neintrând în categoria mormintelor de război cei aflați în cavourile de familie).

În afară de cele de mai sus, nici un alt mormând nu putea fi considerat de război și, ca atare, pus sub regimul de protecție al legii. În acest context, dat fiind faptul că s-au semnalat înhumări în morminte de război fără a fi îndeplinite cerințele legale, Garnizoana Lugoj, sub semnătura generalului Negreanu, va atrage atenția Primăriei de a nu permite acest lucru, iar dacă existau asemenea cazuri, cei înhumați trebuiau deshumați după șapte ani, potrivit legilor sanitare și celor creștinești, și predați familiilor pentru reînhumare.

Comenduirea Garnizoanei Lugoj va comunica primăriei locale, la 20 mai 1928, faptul că, pentru instituirea comitetului local al Societății „*Cutul Eroilor*“, și-a desemnat reprezentanții, respectiv pe colonelul Brazdă, comandantul Cercului de Recrutare, și pe căpitanul Marinescu, de la Comenduirea Pieței.

Conducerea firmei „*Granitul Românesc*“, societate în nume colectiv pentru exploatarea de mine și cariere, cu sediul în București, cu punct de lucru în județul Severin, va trimite pe 5 ianuarie 1929 Primăriei din Lugoj o misivă prin care informează că, aflând de intenția acesteia de a eterniza anumite evenimente istorice „...și dorind a lua parte cu o modestă contribuție la opera de românizare a Consiliului Orășenesc, ne-am propus a dona Primăriei piatra necesară ridicării acestor monumente.“ Piatra era de granit, de

calitate superioară, și putea fi ridicată de la cariera din Slatina Timișului, județul Severin.

La 14 aprilie 1929, Prefectura Severin va trimite și la Primăria Lugoj copia unui ordin al Ministerul Afacerilor Interne, prin care se aduce la cunoștință faptul că „...*amatori de lucrări antice, fără nici un fel de pregătire științifică în această direcție, fac săpături și își însușesc lucruri cari pot fi necesare științei istorice...*” și se solicita luarea de măsuri legale corespunzătoare.

La 1 mai 1929, Primăria Lugoj va solicita Comendurii Pieței Locale a-i pune la dispoziție, „...*cu ziua de 2 Maiu a.c. 30 soldați, convocați cu sape și lopeți, cari sub conducerea grădinarului, vor aranja aceste morminte*“, în cauză fiind, evident, mormintele de război ce intrau sub incidența Legii asupra mormintelor de războiu din România, promulgată și publicată în 1927.

Primăriei Lugoj i se va aduce la cunoștință, la 14 august 1929, faptul că, urmare a dispozițiilor Comisiunii centrale a Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Banat a acesteia s-a mutat de la Lugoj la Timișoara, str. Lonovici nr. 8 (Muzeul Bănățean). În noua ei organizare, secțiunea avea următoarea componență: președinte – P.S. Sa Ion Boroș, arhieru-preposit; vicepreședinte – dr. Ioachim Miloia, directorul Muzeului Bănățean; membri – ing. Victor Vlad, profesor la Politehnica Timișoara, și ing. Adam Cucu, inspector-șef al Serviciului Geodezic din Banat. Direcțiunea Bănățeană Lugoj a Monumentelor Istorice solicita fonduri: „...*să întreprindem cercetări, să facem săpături, să îngrijim și să restaurăm monumentele istorice din regiunea noastră expuse nimicirii.*” Primarul va adnota pe verso ca Serviciul financiar să aibă această solicitare în vedere la compunerea bugetului pe următorul an.

Într-o solicitare, înregistrată la Primăria Lugoj pe data de 6 mai 1929, colonelul Apostolescu, președintele activ al

Comitetului de inițiativă pentru ridicarea unui monument dedicat generalului Ion Dragalina, anunța că *„Ridicarea pe Piața Episcopiei din Lugoj a primului monument românesc, după marea unire, care va reprezenta eternizat în bronz chipul eroului bănățean General Dragalina se apropie de sfârșit.*

Suma realizată până astăzi a întrecut cifra de 100.000 lei și se află depusă la Banca Creditul Bănățean.

Macheta proiectului este aproape gata, suntem în tratative cu stimatul Domn Bibel, proprietarul carierei de piatră din Ruschița spre a ne asigura în mod avantajos marmura necesară soclului.

Dar suma totală necesară nu este asigurată complet și dorim că cu un minut mai devreme să vedem falnicul monument realizat, astfel ca să-l putem inaugura în toamnă.

Suntem recunoscători tuturor Lugojenilor fără deosebire de rasă și credință cari și-au dat obolul benevol la serbările organizate și nu am dori să-i supunem la noi sacrificii.

Rugăm însă Consiliul Comunal , compus din atâția oameni de inimă, ca din bugetul anului 1929 – cu toate greutățile crizei – să aprobe suma minimă pentru mărirea fondului.“

Delegația permanentă a orașului Lugoj, deliberând asupra solicitării, va decide să acorde ca sprijin suma de 5.000 de lei.

Același colonel Apostolescu va trimite Primăriei Lugoj, la 29 aprilie 1930, confirmarea faptului că s-a primit suma de 5.000 de lei pentru monument, adăugând: *„Considerăm ca o mare satisfacțiune faptul că întreaga opinie publică din orașul Lugoj a apreciat stăruințele ce s-au depus pentru realizarea acestei opere, făcută spre a rămâne generațiilor viitoare spre pildă vie a sacrificiului pentru neam, și a sprijinit în mod oficial înfăptuirea ei cu un ceas mai devreme.*

Tot odată, vă aducem la cunoștință că lucrările sunt aproape terminate și sperăm că înaintea vacanțelor mari să putem să vi-l încredințăm, spre păstrare și îngrijire pentru vecie.“

La 15 iunie 1931, la Primăria Lugoj va fi depusă o invitație din partea colonelului Apostolescu, președintele Comitetului pentru ridicarea bustului Generalului Ion Dragalina, cu privire la participarea edililor la dezvelirea monumentului, programată pentru 28 iunie. De asemenea, se propunea o recepție în saloanele Casinoului Civilo-Militar, drept pentru care se solicita și un fond financiar aferent. Comisia interimară va aproba suma de 5.000 de lei.

De la Timișoara va sosi la Primăria Lugoj invitația pentru participarea, pe 28 iunie 1931, la inaugurarea în Piața Huniade din orașul de pe Bega a monumentului ridicat în amintirea lui Emanuil Ungurianu.

Comitetul „*Cercului Academic Bănățean*“ – Secția Cluj va iniția ridicarea unui bust al scriitorului Ion Popovici-Bănățeanu. Pentru adunarea fondurilor necesare, membrii acestuia și-au propus un turneu în Banat în vacanța de Paște. De asemenea, au trimis un apel tuturor intelectualilor din Banat, primăriilor și prefecturilor bănățene, pentru a le cere sprijinul financiar. O solicitare concretă de ajutor va fi trimisă și primăriei lugojene, la 1 februarie 1932⁷: „*Ajutorul Onor. Primării, la inițiativa noastră, s-ar putea realiza fie prin facerea soclului pe care se va așeza bustul, fie prin ajutoare bănești...*“ Comisiunea interimară va decide, în ședința sa din 1 martie 1932, să sprijine realizarea soclului.

O nouă solicitare a aceluiași I. Boroș către Primărie este înregistrată la data de 21 ianuarie 1932⁸:

⁷ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 51/1932

⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 64/1932

„După o consfătuire prealabilă avută încă la anul 1926 cu Onor Primăria din Lugoj, cu (indescifrabil) pre atunci primar D. (domnul) Ioan Harambașa și cu D. Gheorghe Dobrin, pre izlazul comunal numit Balta lată pentru comemorarea evenimentulelor istorice din anii 1848 și 1919, s-a designat un mic teritor – unde pre spezele orașului și ale județului fost Caraș-Severin să se ridice un monument istoric.[...] În urma acelei dispoziții, - încât dându-se ordin Dlui ingeneur Oprișan, acolo a și făcut planul monumentului. – De atunci însă nu s-a mai făcut nici un alt pas ori dispoziții.

Subscrisul cu D. 16 Nov. 1926 am solicitat rezolvarea chestiei și de atunci – la care deseori am solicitat - promisiuni am primit destule. Din cari nu s-a ales nimic.

Considerăm că realizarea acestei chestiuni – cred că pentru orașul Lugoj – de onoare – se târăgănează mai bine de 5 ani, cu deosebit respect Vă rog să binevoii a relua pertractarea și definitivă rezolvare favorabilă a pomenitei chestiuni... [...] Observ că, încât știu, - spre scopul ridicării monumentului, județul nostru Severin ar fi adunat ceva fond, să binevoii a întreba autoritatea județeană, că de fapt are în depozit ceva fond și în ce sumă?“

Urmare a solicitării lui I. Boroș, Comisia interimară a orașului va hotărî să facă o intervenție la Composesoratul urbarial⁹ pentru a ceda o suprafață de 100 mp destinată înființării unui părculeț în mijlocul căruia urma să se ridice „...un monument pentru comemorarea Adunării naționale din 1848, convocată de Eftimie Murgu, precum și pentru eternizarea memoriei adunării de protestare ținută în acest loc în

⁹ Composesorat urbarial – asociație de indivizi care aveau parcele pentru pășunat. Se numeau „urbarialiști“ în Evul Mediu bănațean și transilvănean cei care aveau în exploatare bunul altuia. La un moment dat, aceștia au dobândit dreptul de a cumpăra aceste bunuri (terenuri, păduri).

contra divizării Banatului.“ Totodată, va solicita Prefecturii Severin să comunice dacă, într-adevăr, dispune de un fond destinat ridicării monumentului, și care este suma respectivă.

La 19 februarie 1932, Primăria Lipova trimite către Primăria Lugoj solicitarea de a i se expedia fotografia monumentului ridicat în amintirea eroilor căzuți pe câmpul de luptă, cu indicarea dimensiunilor, a naturii și provenienței materialelor și a costului acestora, deoarece intenționa ca pe 29 februarie același an să țină o licitație publică în vederea construirii unui monument al eroilor și avea nevoie de îndrumări. Lugojul va răspunde că îi este imposibil ca până la 29 februarie să trimită fotografia și planurile monumentului eroilor, ridicat în cimitirul ortodox din localitate¹⁰.

Asociația Profesorilor Secundari – Secția Lugoj, care a avut în 1931 inițiativa ridicării unui bust compozitorului Ion Vidu, va solicita Primăriei, pe 3 martie 1932, sprijin financiar pentru realizarea acestui deziderat. Cererea a fost însoțită de un apel emoționant, care se merită redat integral:

„APEL

O lumină s-a stins, o stea a apus! VIDU NU MAI ESTE! Faceți voi s-apară în bronz din nou printre noi! Al nostru al tuturor e VIDU!

Făcând din artă religie și din amândouă pedestal de preamărire neamului său, în care suflet român n-a picurat VIDU balsam din potirul harului său?

Nu-ți oglindești chipul, fecioară, femeie româncă, în grație și cânt prin VIDU în capodoperele lui «Negruța», «Ana Lugojana»?

¹⁰ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 394/1932

În fața altarului sfânt nu te simți mai spiritualizat, prin liturgiile lui VIDU, tu, preot sacerdot?

Ritmul pulsațiilor de ideal, patrie, onoare, nu bate mai viu, mai năvalnic în inima ta, cărturar român, ascultând prin VIDU, glasul pământului strămoșesc?

Pe umerii tăi, micuț școlar, șoimuț licean, vultan student, nu cresc aripele de vultur în vinele tale, oricine ai fi, tu, frate Român de pretutindenii, la auzul accentelor lui VIDU:

«Eroi au fost, eroi sunt încă

Și-or fi în neamul românesc...»?!?

Prin «Ana Lugojana», cu deosebire, nu s-a petrecut în sufletul tău, osmoza sfintei înfrățiri de neam?

Cele 180 coruri și 60 fanfare bănățene – opera lui VIDU și a ucenicilor lui – n-au fost candelile de veghe, aprinse în ultimile decenii de sugrumare națională, profetind mântuirea? Alături cu Alecsandri, Goga, Coșbuc, Iorga, Enescu, Eminescu, Grigorescu, nu fu și VIDU puternic difuzor al Românilismului?

Neprihănit tribun al aprigei lupte naționale, purtată 50 ani pe umerii lui, neînfrânt, unind la Alba-Iulia de patria-mamă Transilvania și Banatul.

Obolul tău, frate Român, pentru bustul lui VIDU! Unificator al sufletului român! Făuritor al României-Mari!

Pe soclu de granit apară iarăș VIDU, cu nobilu-i suflet roman, sub chipu-i cezarian! «Cine este acest bărbat falnic, a cărui privire țintește în depărtare mărețul viitor al Daciei Traiane?», întreba-vor micuții copilași ai generațiilor viitoare. «Unificator al sufletului român, făuritor al României-Mari!», vor răspunde mamele, pășind cu copilașii de mână sub bolta bisericii străbune. «Cântărețul doinelor străbune!» - «Cântărețul nostru!», va îngâna Timișul, murmurând în vale doinele sale.

*Obolul tău, frate! Nu-l precupeți! Numai acele națiuni sunt vrednice de viață, cari nu uită pe marii aleși ai neamului*¹¹.

Președinții de onoare ai Comitetului de acțiune au fost:

1. Sever Bocu, director ministerial al Banatului;
2. P.S.S. Roman Ciorogariu, episcop al Oradiei Mari;
3. P.S.S. dr. Alexandru Nicolescu, episcop al Lugojului;
4. P.S.S. Vartolomeu Stănescu, episcop de Râmnic și al Noului Severin;
5. General de brigadă Petre Bucică, Lugoj;
6. Sabin Evuțianu, șeful Serviciului Instrucțiunii și al Cultelor, Timișoara;
7. Dr. Gheorghe Dragu, prefectul jud. Severin, Lugoj;
8. Dr. Tiberiu Brediceanu, președinte de onoare al Corurilor și Fanfarelor din Banat, Brașov;
9. Sabin Drăgoi, directorul Conservatorului de Muzică, Timișoara;
10. I. St. Paulian, profesor, Turnu-Severin.

Iar membri în Comitetul de acțiune:

1. Prof. Virgil Simionescu, pictor, președinte;
2. Prof. Aurel Cușniriuc, secretar;
3. Dr. Alexandru Birescu, primarul orașului Lugoj;
4. Dr. Aurel Peteanu, directorul Liceului „Coriolan Brediceanu“, Lugoj;
5. Dr. Victor Bîrlea, directorul Școalei Normale de fete, Lugoj;
6. Margareta Cadelcu, directoarea gimnaziului „Julia Hașdeu“, Lugoj;
7. Ecaterina Șutzu, directoarea Școlii Profesionale de fete, Lugoj;

¹¹ *Ibidem*

8. Prof. Olimpia Teodoru, Lugoj;
9. Prof. Iosif Velceanu, președintele Corurilor și Fanfarelor din Banat, Timișoara;
10. Ioan Marila, inspector onorific, revizor școlar, Lugoj;
11. Dir. C. Liuba, președintele Asociației Învățătorilor – Secția Lugoj;
12. Pera Pastila, președintele Reuniunii Meseriașilor Români, Lugoj;
13. Isac Linția, profesor, Lugoj;
14. Traian Simu, profesor, Lugoj;
15. Ștefan Livescu, profesor, Lugoj.

Întrunită în ședință, pe 3 martie 1932, Comisia interimară va pune în discuție solicitarea pentru realizarea bustului lui Ion Vidu și va aproba suma de 5.000 de lei. Dat fiind faptul că în buget nu era prevăzută suma respectivă, se va reveni pe 22 aprilie și se va decide deschiderea unui credit extraordinar. C. M. Nicolau, inspectorul general administrativ regional (Timișoara) va aproba acest credit, specificând că operațiunea: *„...se va efectua după ce se vor realiza toate contribuțiile necesare pentru ridicarea acestui bust.“*

Primăria va solicita Comendurii Pieței, pe 14 mai 1932, să-i pună la dispoziție *„...30 soldați, prevăzuți cu sape și lopeți, cari sub conducerea grădinarului com. vor aranja aceste morminte“*, în cauză fiind mormintele de război.

La 20 mai 1932, Comitetul filial din jud. Caraș-Severin al Societății *„Ocrotirea Orfanilor din Război“*, cu sediul în str. Buziașului nr. 32/48, va comunica către Primărie că de la 1 iulie 1931, *„...a fost desființat orfelinatul său din acest oraș.“*, drept pentru care *„...vă rugăm a primi sub îngrijirea Primăriei cele 5 morminte de ale copiilor națiunei, dintre cari 4 betonate, unul nebetonat – din cimitirul ortodox român. – Ele se află pe dreapta aleiei principale, care duce la cimitirul eroilor.“* Un al șaselea mormânt se afla *„...în*

dosul familiei Țiucu.“ Comisia interimară va accepta preluarea în ședința sa din 27 mai 1932¹².

Alexandru Mircescu, președintele Comitetului interimar Lugoj, luând în considerare raportul serviciului de salubritate al Primăriei, va cere serviciului de contabilitate al aceleiași instituții să plătească suma de 160 de lei către Asociația de pășune din cadrul Composesoratului Urbarial din Lugojul Român, drept contravaloare a patru care de lemne, a 40 de lei fiecare, lemne necesare confecționării de cruci „...pe seama mormintelor eroilor...” În raportul sus-amintit, din 1 iunie 1932, se specifica faptul că 70 de cruci erau putrede și trebuiau înlocuite.

Serviciul administrativ din cadrul Prefecturii Severin va trimite Primăriei, pe 16 iunie 1932, un răspuns la solicitarea acesteia privind un posibil fond pentru ridicarea monumentului libertății, afirmând că nu are cunoștință și nici nu administrează un asemenea fond.

Potrivit unui tabel datat 17 iulie 1932, „*Despre lucrătorii dela grădinarit și cocierii cari au prestat servicii extraordinare cu ocazia îngrijirii mormintelor Eroilor dela 1-9 iunie 1932*“, cele 25 de persoane în cauză au executat împreună 80 de zile-muncă, în valoare de 3.310 lei.

La 2 august 1932, „*Cercul Academic Bănățean*“ – Secția Cluj va trimite Primăriei Lugoj o scrisoare în care va specifica faptul că devizul pentru construirea unui soclu pentru bustul scriitorului Ion Popovici-Bănățeanu¹³, întocmit de firma lugojeană „*Kovács și Polgár*“, se ridică la 40.000 de lei. Drept pentru care solicita deschiderea creditului necesar, bustul urmând a fi turnat până pe 1 septembrie același an.

¹² *Ibidem*

¹³ Ion Popovici-Bănățeanu, numit în toate documentele vremii Ioan Popovici Bănățeanul - nuvelist, promotor al limbii literare bănățene. S-a născut pe 17 aprilie 1869, la Lugoj, unde a și decedat, la 29 august 1893, la doar 24 de ani.

Composesoratul urbarial va trimite și el, la rândul său, pe 24 august 1932, răspunsul așteptat și anume cedarea a 100 mp pentru un monument al libertății, dar precizând: „...cu condițiunea, că terenul să rămână și pe mai departe în deplina proprietate a acestei asociații.“

În ședința sa din 9 septembrie 1932, Comisia interimară a orașului Lugoj supune discuției și, la final, mulțumește Composesoratul urbarial din Lugojul Român pentru faptul de a fi aprobat cedarea unui teren de 100 mp din izlazul ce constituia proprietatea sa, pentru ridicarea unui monument pentru comemorarea adunării naționale din 1848.

Prefectura Severin îi va solicita Primăriei, pe 18 noiembrie 1932, să ia toate măsurile necesare pentru ca la întocmirea bugetului pe 1933 să prevadă suma necesară întreținerii și pazei cimitirelor de război de pe teritoriul municipiului.

În decursul anului 1932, sosește la Primăria Lugoj, sub semnătura lui Sever Bocu¹⁴, o solicitare pentru sprijinirea ridicării la Becicherecul Mic, județul Timiș, a unei cruci-monument în memoria lui Dimitrie Țichindeal¹⁵. Nu se cunoaște dacă solicitarea a avut efecte pozitive, dosarul neconținând decât cererea lui Bocu.

Noul comitet, care a preluat conducerea „*Cercului Academic Bănățean*“ – Secția Cluj va informa Primăria Lugoj, pe 16 februarie 1933, că a hotărât în unanimitate ca dezvelirea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu cel mai târziu

¹⁴ Sever Bocu a fost unul din fruntașii Partidului Național Român, ulterior Partidul Național Țărănesc, deputat reprezentant al Banatului, apoi ministru în guvernul lui Iuliu Maniu. S-a născut la 19 noiembrie 1874, la Șiștarovăț, județul Arad. A decedat la 21 ianuarie 1951, la penitenciarul din Sighet.

¹⁵ Dimitrie Țichindeal s-a născut în 1775, la Becicherecul Mic, jud. Timiș, ca fiu de preot. A decedat la 20 ianuarie 1818, la Timișoara. Fabulist, traducător, scriitor.

cu prilejul sărbătorilor de Paște, drept pentru care solicita urgentarea finalizării soclului, în fața gării din orașul de pe Timiș.

Avocatul lugojean Titus Popovici va anunța Primăria Lugoj, pe 15 martie 1933, că oferă în mod gratuit, la cererea acesteia din 6 martie 1933, granitul necesar pentru confecționarea soclului pentru bustul scriitorului Ion Popovici-Bănățeanu.

Ioan Plauchithiu, președintele „Cercului Academic Bănățean“ – Secția Cluj va trimite pe 12 aprilie 1933, către Primăria Lugoj, o scrisoare în care precizează în legătură cu bustul lui Ion Popovici-Bănățeanu:

„Bustul fiind terminat, avem nevoie de un ajutor bănesc pentru a completa suma necesară scoaterii lui dela turnătoria Rășcanu din București și achitarea sumei ce o datorăm sculptorului Ladea.

Cum Prefectura jud. Severin s-a angajat cu ridicarea soclului, rugăm On. Primăria, care a promis același lucru, să transfere acest sprijin în ajutor bănesc care să fie de 15.000 lei (cincisprezece mii), urmând ca dezvelirea bustului să se facă în cursul acestei veri“.

Delegația consiliului orașului Lugoj va aproba, în ședința sa din 21 aprilie 1933, „...un ajutor de Lei 15.000 spre a servi la ridicarea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu la Lugoj și în acest scop propune consiliului com. deschiderea creditului necesar, din fondul pentru deschideri de credite extraordinare a bugetului pe anul financiar 1933/34“.

La 26 aprilie 1933, Primăria Lugoj va transmite Comitetului de Direcție C.F.R. o declarație prin care ia la cunoștință faptul că respectiva instituție a aprobat ridicarea unui bust al scriitorului Ion Popovici-Bănățeanu în fața gării din localitate și că terenul alocat este și va rămâne pe mai departe proprietatea C.F.R.

În baza unui tabel întocmit la 12 iunie 1933, 20 de muncitori vor trebui remunerați pentru „...curățirea și aranjarea mormintelor Eroilor cu ocazia sărbării de 25 Mai 1933“, însă plata le va fi refuzată în ședința din 16 iunie 1933 a Delegației permanente, pe motiv că „...în bugetul comunei pe anul financiar în curs nu este prevedere pentru cheltuieli de natura celor cerute...“

Primăria va raporta pe 10 iulie 1933, către Prefectura Severin, faptul că s-a adresat mai multor instituții și fabrici din municipiu în scopul strângerii de fonduri pentru rerealizarea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu, „...dar la apelul nostru nu am primit nici un răspuns“.

La 30 septembrie, consiliul local Lugoj va vota suma de 15.000 lei ca ajutor pentru ridicarea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu.

Pe 6 noiembrie 1933, Primăria Lugoj îi va solicita lui Ioan Plauchithiu, președintele „Cercului Academic Bănățean“ – Secția Cluj, să trimită o chitanță timbrată, însoțită de un duplicat, pentru se putea trimite suma de 15.000 lei drept ajutor pentru realizarea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu. Plauchithiu se va conforma pe data de 17 noiembrie și va cere ca banii să se trimită pe numele său.

Victoria Stan, delegata filialei lugojene a „Societății de Ocrotire a Orfanilor de Război“, va comunica Primăriei, la 23 noiembrie 1933, faptul că depune suma de 1.430 de lei „...spre a fi întrebuințată la betonarea mormântului orfanei Eugenia Ungureanu, decedată la 5 Mai 1932, iar diferența de cheltuieli Vă rog a coperi din bugetul orașului Lugoj.“

Prof. V. Simionescu, președintele Comitetului pentru ridicarea unui bust compozitorului Ion Vidu îi va solicita Primăriei, la 3 februarie 1934, „...ajutorul bănesc votat pentru acest bust, întrucât desvelirea s-a hotărât pentru ziua de Duminică 15 Aprilie a.c., iar Comitetul nu mai dispune de fonduri pentru a face față cheltuielilor curente.“

Având în vedere situația precară în care se află în prezent Comitetul de inițiativă, suntem siguri că nu veți refuza ajutorul solicitat, căci altfel suntem siliți – deși opera e aproape terminată – de a amâna desvelirea acestui monument.“ În ședința sa din 12 februarie 1934, Delegația consiliului comunal va dispune serviciului financiar comunal „...să treacă în bugetul comunei pe anul viitor un credit de Lei 10.000 pentru ridicarea monumentului Ioan Vidu.”

Același prof. V. Simionescu va trimite pe 17 martie 1934 o nouă solicitare: „*Lucrările bustului fiind terminate, avem onoare a Vă ruga să binevoiți a ne fixa un loc pentru așezarea acestui bust pe teritoriul orașului Lugoj pentru a-l putea ridica și desveli în prima jumătate a lunii Iunie a.c.*“ Pe schița atașată, cu dimensiunile bustului și amplasamentul propus, inițiatorii găsiseră ca potrivit Spl. C. Brediceanu, în colțul format de splai și râul Timiș, vizavi de casa Verteș.

Deliberând pe 29 martie 1934, Comisia interimară nu va fi de acord cu amplasamentul propus de Asociația Profesorilor Secundari – Secția Lugoj și va propune amplasarea bustului în curtea Bisericii ortodoxe române. A doua zi, „...aflând pe cale particulară“ de noul amplasament, comitetul asociației va reacționa prompt: „*Întrucât bustul compozitorului Ion Vidu s-a făcut prin străduințele profesorilor secundari – în special a profesorilor dela liceul Coriolan Brediceanu - și cu ajutorul subscripțiilor din întreaga Țară, Comitetul nu înțelege să așeze acest bust într-un loc dosnic și crede că locul de pe splaiul C. Brediceanu propus e cel mai potrivit din punct de vedere național și estetic.*

În caz că On. Comisia interimară nu va ține cont de această întâmpinare și propunerea noastră, vom fi siliți să păstrăm acest bust în muzeul liceului până se vor schimba timpurile și situația.“

În fața unei asemenea atitudini categorice, Comisia interimară va reveni asupra deciziei anterioare și, pe 2 aprilie 1934, va fi de acord cu amplasamentul propus de profesorii lugojeni¹⁶.

Iată însă că văduva lui Ion Vidu, Sidonia Vidu, nu este de acord cu alegerea profesorilor și-i va trimite primarului o energică scrisoare de protest (nedată), din care cităm două paragrafe, cele mai importante: *„Dvoastră, unii dintre dnii consilieri și cea mai mare parte dintre cei ce l-au iubit pe Vidu, au socotit că locul cel mai nimerit pentru ridicarea bustului ar fi în piața din fața bisericii, de cari Vidu a fost legat prin sufletul său și muzica închinată ei și la cari părere se atașează și familia lui, fiind un loc demn de memoria sa.*

Cu mare durere în suflet aflu deabia astăzi, că Dvoastră ați fi informat că eu aș fi consimțit și chiar cerut ca bustul să fie așezat în fața magazinului Türkl. Ori nici prin gând nu mi-a trecut că chipul soțului meu ar putea fi plasat acolo, această idee constituind o adevărată bătaie de joc a memoriei lui, pe cari eu și familia mea o apărăm și o vom apăra cu toată energia.“

Primarul va răspunde pe 29 mai 1934, recomandându-i văduvei să se adreseze Asociației Profesorilor Secundari – Secția Lugoj.

Nota de plată pentru „...lucrătorii angajați la lucrările pentru întreținerea cimitirului de război“ a fost la data de 16 mai 1934, pentru cele 17 persoane, de 3.010 lei.

Primăria Lugoj nu va respecta întocmai și întotdeauna prevederile legislației în vigoare cu privire la întreținerea și paza mormintelor eroilor. Drept urmare, la 23 mai 1934, Garnizoana Lugoj îi va expedia o notă pe măsură, precizând că *„Prin ordin superior și constatări personale, s-a ajuns la*

¹⁶ D. J. T. A. N., Fond 242, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 291/1934

concluzia că cimitirul de eroi nu se îngrijește deloc în cursul anului decât numai cu ocazia zilei eroilor. “ Drept pentru care „Corpul VII Armată, cu ordinul No. 10592/933, ne ordonă ca săptămânal (miercurea) să trimitem la cimitir câte o companie de soldați pentru a li se face în mod intuitiv educație națională patrotică și cu care ocazie să privească pământul. “

I se cerea Primăriei:

„... - Să facă un plan de îngrijire a cimitirului, prin care să se continue și execute tot timpul anului (dela Aprilie până la Septembrie inclusiv) prin ostașii noștri;

- Să dea florile necesare înfrumusețării mormintelor.*
- Să se găsească în fiecare Miercuri (zi de lucru), la ora 15, la cimitir, pentru a da instrucțiuni companiei și comandantului ei asupra lucrărilor ce trebuie executate. “*

La 6 iunie 1934, dr. Aurel Peteanu¹⁷, directorul Liceului „Coriolan Brediceanu“, va trimite la Primăria Lugoj o adresă prin care aducea la cunoștință faptul că ministrul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, dr. C. Angelescu, și-a programat pentru 24 iunie 1934 participarea la inaugurarea noului internat al liceului, precum și la dezvelirea bustului lui Ion Vidu.

Duminică, 24 iunie 1934, vor sosi la Lugoj dr. C. Angelescu, ministrul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, și dr. Avram Imbroane¹⁸, secretarul general al aceluiași minister. La gară au fost întâmpinați de prefectul V. Curuțiu, primarul dr. Al. Birescu, de întregul corp didactic etc. După o scurtă

¹⁷ Aurel Peteanu a văzut lumina zilei la Surducu Mare, jud. Caraș-Severin, la 12 august 1887. A decedat în 1961. Publicist bănațean, profesor, folclorist, președintele despărțământului din Lugoj al „Astrei“. A scris seria de volume „Din galeria marilor dispăruți ai Banatului“.

¹⁸ Avram Imbroane s-a născut pe 9 decembrie 1880, la Coștei, astăzi în Serbia, aproape de Vârșeț. A decedat la 23 septembrie 1938, la București. Om politic bănațean, luptător pentru unirea Banatului și Ardealului cu România, teolog, deputat.

recepție la Prefectură, oaspeții au făcut o vizită familiei lui Ion Vidu, după care s-au deplasat la cimitirul ortodox, unde au depus o jerbă de flori naturale pe mormântul marelui dispărut și au trecut pe la mormintele altor personalități bănățene: C. Brediceanu, V. V. Delamarina¹⁹, Traian Grozăvescu, V. Braniște²⁰.

Ministrul C. Angelescu, însoțit de inspectorul-șef S. Evuțeanu, va face un tur al școlilor din oraș. După slujba religioasă de la biserică, va urma dezvelirea bustului compozitorului Ion Vidu. Publicația săptămânală lugojeană „*Răsunetul*“ (nr. 27/1 iunie 1934), descrie plastic atmosfera:

„Aici, pe un teren foarte mic, stau îngrămădiți mii de spectatori, delegați din centrele Banatului, prieteni dela București, Craiova și T. Severin, coruri și fanfare, școli și armată.

După un scurt serviciu religios și după ce Arhiepiscopul sfințește bustul, Maestrul Vidu re apare în mijlocul nostru.“

Vor ține alocațiuni: P.S. Sa episcopul Caransebeșului Caransebeșului, dr. Rațiu din partea Episcopiei Unite, prof. Virgil Simionescu, președintele Asociației Profesorilor Secundari – Secția Lugoj, lt. Col. Tocineanu din partea Casinoului român și Filarmonicii, prof. Iosif Velceanu din partea Asociației Corurilor, Sabin Drăgoi²¹ din partea Societății Compozitorilor Români și alții.

¹⁹ Victor Vlad Delamarina s-a născut la 31 august 1870, la Satu Mic (localitate ce astăzi îi poartă numele), județul Timiș, mort la 15 mai 1896. Poet dialectal, dramaturg, traducător.

²⁰ Valeriu Braniște (în documentele vremii, Branișce) s-a născut la 10 ianuarie 1869, în comuna Cincu, comitatul Făgăraș, ulterior județul Brașov. A decedat pe 1 ianuarie 1928, la Lugoj. Publicist și om politic român, membru de onoare al Academiei Române.

²¹ Sabin Drăgoi a văzut lumina zilei pe 6 iunie 1894, la Seliște, județul Arad, și a trecut la cele veșnice pe 31 decembrie 1968. Compozitor și folclorist român, membru corespondent al Academiei Române.

Ministrul Angelescu va participa apoi la inaugurarea noului internat al Liceului „*Coriolan Brediceanu*“ și va vizita expoziția școlilor secundare și profesionale, amenajată în sala de gimnastică a liceului. Între timp, în fața bustului lui Ion Vidu vor cânta, pe rând, fiecare câte o melodie compusă de Vidu, reuniunile de cânt din Gruni, Coștei, Sâlha, Herendești, Criciova, Boldur, Jena și fanfara din Coștei. După banchetul de la ora 14, din saloanele hotelului „*Dacia*“, la ora 18 va urma concertul festiv, organizat de Asociația Corurilor din Banat, în cadrul căruia vor evolua: Societatea Filarmonică, corul Ion Vidu, corurile Asociației Învățătorilor Gruni, Babșa, Racovița, corurile minorităților: „*Hazamir*“ (evrei), „*Liederkrantz*“ (germani) și „*Dalárda*“ (maghiari).

Prof. V. Simionescu va solicita Primăriei, pe 13 iulie 1934, să se pună la dispoziția Comitetului pentru ridicarea unui bust compozitorului Ion Vidu suma de 10.000 de lei, pentru a putea onora plățile restante pentru realizarea bustului²².

În decursul lunii septembrie, se va constitui Comitetul „*Monumentul Unirii*“, ceea ce va fi adus și la cunoștința primarului orașului Lugoj pe 15 noiembrie 1934, președintele acestui comitet fiind însuși prefectul de Severin, Victor Curuțiu. În încheierea notificării va scrie: „*Cum acest monument va fi o adevărată operă de artă și care va contribui mult la ridicarea esteticei orașului nostru, Comitetul Vă roagă să binevoiți a contribui cu o sumă de circa 100-120.000 Lei, cunoscând că costul monumentului se urcă la circa Lei 250.000.*“

O solicitare imperativă va sosi la Primărie la 14 noiembrie 1934, în care prefectul va scrie scurt: „*Avem*

²² D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 291/1934

onoarea a Vă ruga să binevoiți a ne ordonața suma de Lei 100.000. – pentru ridicarea Monumentului «Unirii» din Lugoj. “ Se pare însă că prefectul încă nu aflase că, cu o zi înainte, pe 13 noiembrie, Delegația consiliului comunal votase ordonanțarea sumei de 100.000 de lei pe seama Comitetului „Monumentul Unirii“, sumă aprobată pe 9 noiembrie și de Ministerul de Interne.

Monumentul, care urma să fie ridicat în fața Palatului Administrativ, fusese contractat cu prof. sculptor Radu Moga din Brad, jud. Hunedoara. Potrivit contractului, semnat și de primarul dr. Alexandru Birescu, se descriau elementele principale ale lucrării: *„...va reprezenta un dorobanț în poziție de atac, având trei metri înălțime. Dorobanțul va fi așezat pe un soclu de piatră de Deva lustruită, având o înălțime de cinci metri conform machetei realizată în lut. Pe soclu se va aplica în față lupoaița în bronz (basso relief), spre poarta Prefecturii scena predării actului unirii, spre partea opusă Regina Maria în costum național îmbrățișând o familie de țărani Bănățeni, iar în dos un text săpat în piatră, care se va compune ulterior. Basso-relieful din față va avea o dimensiune de 1.40 m lățime și 90 cm. înălțime. Cele două laterale vor avea 1.80 m lățime și 90 cm. înălțime. Fundamentul va fi construit din beton armat, conform cerințelor acestui moment.“* Sculptorul se obliga să finalizeze lucrarea până la 1 decembrie 1934.

Avocatul bănățean Gheorghe Stoica, stabilit la Cluj, va solicita pe 15 septembrie 1934, de la Primăria din Lugoj să precizeze dacă a virat suma de 20.000 de lei către „*Cercul Academic Bănățean*“ reprezentând contravaloarea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu, realizat de sculptorul prof. Romulus Ladea. Aceasta deoarece președintele organizației în cauză a dat în scris că va achita suma de îndată ce o va primi de la Lugoj.

La 4 octombrie 1934, la Primăria Lugoj sosește o nouă scrisoare din partea avocatului Gheorghe Stoica, prin care acesta îi solicită să-l forțeze pe președintele „*Cercului Academic Bănățean*” – Secția Cluj să-și achide datoria față de el, în caz contrar amenințând că nu va accepta ridicarea bustului pentru dezvelirea preconizată pentru 7 octombrie 1934.

Ediția gazetei național-independente „*Răsunetul*” din 11 noiembrie 1934 va anticipa dezvelirea, la 1 decembrie 1934, a Monumentului Unirii.

„*Cercul Academic Bănățean*” - Secția Cluj va solicita Primăriei Lugoj, pe 16 martie 1935, să aprobe ca termen pentru dezvelirea bustului lui Ion Popovici-Bănățeanu ultima decadă a lunii noiembrie 1935 și să suporte cheltuielile pentru realizarea soclului și pentru dezvelire. La 26 martie 1935, va trimite o nouă misivă:

„Cercetând mai deaproape chestiunea bustului scriitorului Ion Popovici Bănățeanu, am constatat:

Că bustul actual nu samănă cu realitatea,

Că există o atmosferă defavorabilă actualului bust printre (con)cetățenii scriitorului,

Că realizarea lui aparține numai tineretului universitar și dorind ca această operă să reprezinte cât mai fidel pe Ioan P. Bănățeanu și să fie un omagiu adus de către întreg tineretul universitar bănățean,

Cu onoare Vă rugăm să binevoiți a aproba ca primăria municipiului Lugoj să contribuie cu un sfert din prețul de cost ce ar necesita începerea realizării bustului, acordând facerea machetei profesorului sculptor Moga.“

Săptămânalul național-independent „*Răsunetul*” din Lugoj avea să descrie pe larg, în nr. 25/16 iunie 1935, sub titlul „*Grandioasa manifestație de la Lugoj*”, inaugurarea Monumentului Unirii, petrecută duminică, 9 iunie 1935:

„Din inaugurarea acestui impunător și simbolic monument, Lugojul a ținut să facă o mare demonstrație antirevizionistă, chemând la această prăsnuire pe cărturarii și poporul însuflețit al istoricului județ Severin.

Și poporul a venit cu conducătorii, cu corurile și fanfarele, a venit cu însuflețirea care îl caracterizează și care i-a binemeritat numele de «Banatu-I fruncea».

Peste 15 000 săteni au umplut străzile și piețele acestui oraș, așteptând într-o însuflețire rară, solemnitatea.“

Pentru acest eveniment, au venit de la București Valer Pop – ministrul Justiției, Stelian Popescu – directorul ziarului „Universul“ și președintele Ligii antirevizioniste, deputații Labonțiu, Alexandru Alexandrini, Gh. Lungulescu – secretarul general al Ligii antirevizioniste și Ioan Tomaziu – directorul de cabinet al ministrului Pop.

Oaspeții au fost întâmpinați la gară de către dr. Victor Curuțiu – prefectul județului Severin, dr. Alexandru Birescu – primarul municipiului Lugoj, generalul Graf, colonelul Romulus Boldea, canonicul N. Brânzeu și de mulți alți intelectuali. Alaiul format s-a oprit mai întâi la catedrala greco-catolică, unde personalitățile au asistat câteva minute la serviciul divin oficiat de un sobor de preoți în frunte cu P.S. Sa dr. Al. Nicolescu. Apoi au trecut la catedrala ortodoxă română, unde serviciul divin a fost îndeplinit de un sobor de 12 preoți în frunte cu P.S. Sa episcop dr. Vasile Lăzărescu. Răspunsurile liturgice au fost date de corul „Ion Vidu“, sub conducerea maestrului Filaret Barbu, și de corul teologic din Caransebeș, sub conducerea prof. I. Vlad. După care s-a trecut la dezvelirea Monumentului Unirii, situat în fața Palatului Administrativ. După sfințirea monumentului, au urmat cuvântările înaltelor personalități prezente: P.S. Sa episcopul Vasile Lăzărescu al Caransebeșului, P.S. Sa episcopul dr. Nicolescu, colonelul Jianu, prefectul Victor Curuțiu, primarul dr. Alexandru Birescu, dr. prof. Virgil Simionescu, dr. Titus

Popoviciu, ministrul Valer Pop, colonelul Romulus Boldea, Stelian Popescu, Gh. Lungulescu. A urmat, la ora 13, un banchet festiv la restaurantul „Dacia“.

Primarul Lugojului (semnătură indescifrabilă), îi va notifica secretarului general al instituției să facă o propunere de decorare a sculptorului prof. Radu Moga și să o trimită ziaristului bucureștean I. Lungulescu de la publicația „Universul“, ceea ce subalternul său va și face, acesta motivând în scrisoarea trimisă la București, pe 6 august 1935, că „...prof. Sculptor Radu Moga, îndeajuns cunoscut și apreciat, a executat o mulțime de lucrări de artă, monumente etc. pe raza orașului Lugoj, pentru care noi nu putem fi decât adânc recunoscători, iar drept răsplătă pentru munca și priceperea sa, facem un apel călduros la Dvs. Să binevoști a interveni [...] să fie decorat“.

Pe 5 decembrie 1935, Primăria îi va trimite președintelui „Cercului Academic Bănățean“ - Secția Cluj, inițiatoarea, în 1932, a ridicării unui bust dedicat scriitorului Ion Popovici, o scrisoare în care preciza: „Primăria Municipiului Lugoj, în dorința de a vedea realizat acest bust, a acordat un ajutor bănesc de 15.000 Lei, în plus și-a luat angajamentul ca să acopere cheltuielile împreunate cu ridicarea soclului și cu desvelirea.

Tot în vederea acestui scop și pentru desăvârșirea acestei opere, Primăria a cedat o porțiune din terenul parcului din fața gării, unde urmează să se ridice bustul.

Cum Primăria Municipiului Lugoj este direct interesată și dorește să vadă ridicat acest bust, pe de altă parte această chestiune a stârnit mare vâlvă în rândurile populației locale și în presă și a dat loc la o mulțime de nedumeriri și discuțiuni. În acest scop, Vă rugăm domnule Președinte să ne comunicați de urgență următoarele: dacă bustul este turnat sau nu și dacă da, unde se găsește în prezent, ce cheltuieli și obligații aveți față de dl sculptor

*Romulus Ladea, ce măsuri ar mai trebui luate pentru ca acest bust să fie ridicat cât mai de curând posibil*²³.

Avocatul George Dobrin va trimite pe 14 mai 1936, către Primăria Lugoj, o sesizare ce merită a fi redată măcar parțial:

„Onorată Primăria

Sub dealul viilor, pe locul numit «Balta lată» dela Lugoj, de prezent se află un monument, rădăcat nu de mult în amintirea faptelor istorice întâmplare pe acest loc.

*Cum locul acesta să țină de hotarul Lugojului și On. Primăria se pare a fi luat la cunoștință de existența lui, căci nu de mult s-a împietruit jur-împrejur, dar s-a lăsat petrii prea mari, cu cari acum necunoscuți aruncă în monument și îl ciopârțează [...]conzult se dispuneți, ca petrișul acesta să fie greblat și curățit de petricelile prea mari, spre a nu mai avea ocaziune necunoscuții aceia, de a arunca cu petrii în monument*²⁴.

Primăria Lugoj îi va trimite, pe 23 mai 1936, comandantului Garnizoanei Lugoj, o notă prin care-i aduce la cunoștință faptul că pentru bugetul 1936/1937 a fost aprobată suma de 15.000 lei, destinată întreținerii cimitirului eroilor.

Tineretul Național-Liberal din Ardeal și Banat, în congresul său din 5 iulie 1936, a luat inițiativa și a lansat o listă de subscripție pentru ridicarea la Cluj a unui monument dedicat omului politic Vintilă Brătianu. O scrisoare datată 18 octombrie 1936, prin care se solicita ajutor financiar în acest scop, va sosi și la Primăria Lugoj²⁵. Delegația consiliului va decide pe 5 noiembrie 1936 un ajutor de 1.000 de lei prin deschiderea unui credit extraordinar.

²³ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 266/1935

²⁴ *Ibidem*, dosarulnr. 326/1936

²⁵ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 337/1936

Lugojul avea, la 11 ianuarie 1937, în zestre sa: Monumentul Unirii (ridicat în 1934, cu suma de 300.000 de lei, cu un soclu înalt de 5 m, o statuie de 3 m, realizare a prof. Radu Moga din Brad); bustul lui Ioan Vidu (ridicat în 1932, cu suma de 100.000 de lei, cu o înălțime, cu tot cu soclu, de 4,8 m, creație a prof. Radu Moga); bustul lui Traian Grozăvescu (ridicat în 1935, cu suma de 100.000 de lei, cu înălțimea, cu tot cu soclu, de 4,8 m, realizarea prof. Radu Moga); Bustul lui I. G. Duca (ridicat în 1936, cu suma de 100.000 de lei, înălțimea, cu tot cu soclu, de 4,8 m, realizare a prof. Radu Moga); bustul lui Coriolan Bredinceanu (ridicat în 1936, cu suma de 100.000 de lei, înălțimea, cu tot cu soclu, de 4,8 m, realizat de prof. Radu Moga), bustul generalului Dragalina (ridicat în 1932, cu un soclu înalt de 3,8 m și bustul de 1 m; realizat de Spiridon Georgescu, cu suma de 90.000 de lei).

Subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, V. Bârcă, îi va trimite primarului Lugojului, dr. Alexandru Birescu, la 27 ianuarie 1937, să subvenționeze cu cel puțin 10.000 de lei ridicarea la Orhei, în Basarabia, a unei statui a domnitorului Vasile Lupu. La 26 februarie 1936, Delegația consiliului comunal va vota un ajutor de 5.000 de lei, prevăzut pentru exercițiul financiar 1937/1938. Același subsecretar de stat V. Bârcă revine cu o nouă misivă, reamintindu-i primarului de solicitarea din 27 ianuarie. Pe 5 mai 1937, primarul decide ordonanțarea către „...*Constantin Roșca, prefectul județului Orhei și președintele comitetului pentru ridicarea monumentului Domnitorului Vasile Lupu suma de 5.000 cincimii Lei, dela art. 97 de cheltuieli.*“ Dar se pare că același V. Bârcă, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, nu va fi mulțumit, dovadă o nouă scrisoare sosită la Primăria Lugoj (data nefiind indicată pe scrisoare, iar plicul lipsește de la dosar): „*În urma apelului ce am făcut, ați binevoit a înscrie în bugetul județului D-vs. pe exercițiul 1937-1938, o subvenție în*

sumă de lei 10.000 pentru ridicarea monumentului Domnitorului «Vasile Lupu» în orașul Orhei, pentru care vă rog să primiți D-vs. personal și să transmiteți și Consiliulul comunal viile mele mulțumiri²⁶. Pe 13 iulie 1937, primarul dispune ordonanțarea sumei de 10.000 de lei.

Sculptorul Radu Moga din Brad va înainta către Primăria Lugoj, la 14 iunie 1937, oferta realizării monumentului lui A. Mocioni²⁷. Acesta urma să fie făcut din piatră și bronz, totul cu materialul lui Moga. Luând în discuție oferta lui Moga, Primăria Lugoj o va aproba la 14 iunie 1937²⁸. Monumentul lui A. Mocioni (înălțime totală de 3,95 m) urma să fie amplasată în fața Palatului Administrativ, în partea dreaptă a Monumentului Unirii.

Prefectura județului Severin va solicita la 31 octombrie 1938, tuturor primarilor și pretorilor din teritoriu, să întocmească o situație cu bisericile „...monumente istorice, adică de cele clădite înainte de anul 1850...” Lugojul se va conforma pe 22 noiembrie 1938, pe lista sa figurând patru asemenea obiective: biserica ortodoxă română (clădită în perioada 1759-1766); „biserica mică” din curtea bisericii ortodoxe, restaurată în 1726, din care mai exista doar turnul, nava fiind demolată; biserica catedrală unită (ridicată între anii 1838-1843); biserica romano-catolică a Ordinului Minorit (clădită în anul 1718).

²⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 22/1937

²⁷ Alexandru Mocioni (maghiarizat: Mocsonyi) s-a născut pe 4 noiembrie 1841, la Budapesta, și a murit pe 1 aprilie 1909, la Birchiș, județul Arad. Se trage dintr-o familie de macedo-români. A fost un om politic român, deputat în mai multe legislaturi în Camera Ungară a Parlamentul de la Budapesta. A militat pentru înființarea unui Partid Național al românilor din Banat și Crișana, al cărui președinte a fost timp de patru luni, dar și pentru drepturile românilor din Banat și Transilvania.

²⁸ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 159/1937

Mormântul orfanei de război Eugenia Ungureanu (născută la 5 mai 1932 la Drăgănești, județul Fălțiceni) nu era finalizat nici nici la începutul verii lui 1938, deci după aproape șase ani, dovadă fiind o notă a șefului serviciului financiar către primarul Lugojului: „*În bugetul municipiului pe exercițiul 1938/1939, la art. 48, s-a prevăzut suma de Lei 2.500 -, pentru betonarea mormântului orfanei de război Eugenia Ungureanu.*

Având în vedere că începând cu bugetul pe exerc. 1934/1935 s-a prevăzut în fiecare exercițiu un credit de 1.430. – (care fusese deja donat, n.n.) dar betonarea mormântului nu s-a putut face, suma nefiind suficientă,

Având în vedere că prevederea art. 48 a fost majorată la suma de Lei 2.500 pentru a putea executa această lucrare,

Cu onoare Vă rugăm să binevoiți a dispune în cauză, că creditul de mai sus să nu mai fie trecut și pe mai departe în bugetele exercițiilor viitoare“. De fapt, în sfârșit, Consiliul votase suma de 1.070 de lei ca adaos la suma deja donată încă din noiembrie 1932, atunci Victoria Stan, delegata filialei lugojene a „Societății de Ocrotire a Orfanilor de Război“, comunicând Primăriei că depune suma de 1.430 de lei „...spre a fi întrebuintată la betonarea mormântului orfanei Eugenia Ungureanu...“.

În ianuarie 1939, serviciul tehnic din cadrul Primăriei Lugoj va calcula un deviz de 4.411 lei pentru betonarea mormântului orfanei Eugenia Ungureanu, drept urmare se va propune organizarea unei licitații publice pentru efectuarea lucrării. Se vor depune patru oferte: 1). „*Iosif Morelli & Comp.*“ Întreprindere pentru construcții edilitare și lucrări publice, societate în comandită simplă din Lugoj – la oferta de 6.409 lei; 2). Gheorghe Mateica, arhitect constructor din Lugoj, la oferta de 7.336 de lei; 3). Iosif Ternovits, arhitect constructor, la oferta de 7.495 de lei; 4). Ioan Dragoș, la

oferta de 5.813 lei. Plicurile vor fi deschise pe 28 februarie 1939, câștigătorul licitației fiind antreprenorul Ioan Dragoș.

Serviciul de horticultură îi va solicita Primăriei, la 15 mai 1939, „...a interveni pe lângă Comandamentul Garnizoanei locale pentru a ni se pune la dispoziție, începând cu data de 17 Mai a.c., pentru aranjarea Mormintelor Eroilor din Cimitirul ortodox 20 soldați, iar pentru Cimitirul catolic zilnic 10 soldați. Curățirea și aranjarea acestor morminte este necesar a se efectua cu ocazia comemorării Zilei Eroilor la data de 25 Mai 1933“. A doua zi, pe 16 mai, Primăria se va conforma solicitării²⁹.

La 7 septembrie 1939, Primăria Lugoj va trimite suma de 5.000 de lei „...pentru mărirea fondului necesar construirii Mănăstirii Reginei Maria, de la Bicz“, lucru confirmat de Comisiunea Monumentelor Istorice la 4 mai 1940.

La 14 februarie 1940, pe adresa Primăriei va sosi o solicitare de la Comisiunea Monumentelor Istorice din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor, semnată de consilierul regal N. Iorga, în calitate de președinte, și de prof. Victor Brătulescu, în calitate de secretar-director general, prin care se reamintește faptul că în 1939 s-a lansat un apel în vederea ridicării, în amintirea reginei Maria, la Bicz, a Mănăstirii „Maica Domnului a Tuturor Mângâierilor“, apel care „...a dat rezultate modeste față de ceea ce ni-am propus a duce la capăt.“ Drept pentru care se cere ca „...în budgetul exercițiului financiar 1940/1941 să se prevadă o sumă pe care o lășăm la aprecierea Dumneavoastră“³⁰.

Primarul municipiului Oradea (semnătură indescifrabilă) îl va autoriza pe 2 septembrie 1940, pe Iustin Fogaș, subdirector,

²⁹ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 367, dosarul nr. 7/1939

³⁰ *Ibidem*, dosarul nr. 147/1940

șeful serviciului cultural al instituției, „...să transporte statuia Majestății Sale Reginei Maria, în orașul Lugoj, împreună cu alte obiecte de valoare istorică pentru neamul nostru.

Rugăm autoritățile românești să dea tot concursul pentru a ușura efectuarea transportului“³¹.

Primăria Lugoj va trimite către Direcțiunea Artelor din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor, pe 15 mai 1941, o solicitare pentru aprobarea instalării acestei statui: „*Prin stăruința și bunăvoința autorităților locale, orașul nostru s-a îmbogățit cu o nouă și frumoasă grădină publică, prin transformarea grădinei prefecturii în parc public. La amenajarea acestei grădini, plasarea statuii ar găsi un loc potrivit și [...] menirei.*

Vă rugăm, Domnule Ministru, să binevoiți a acorda orașului nostru onoarea și mândria de a găzdui statuia M.S. Regina Maria, aprobându-ne s-o plasăm în «parcul prefecturii» în cel mai frumos și onorabil loc, pe care îl vom amenaja special pentru acest scop“³².

Urmează o nouă solicitare la același minister, pentru instalarea bustului regelui Ferdinand: „[...] *Pe soclul rămas în «parcul gării», prin îndepărtarea bustului I.G.*³³, am putea așeza bustul M.S. Regele Ferdinand, urmând ca parcul să ia denumirea de «Parcul Regele Ferdinand»“

³¹ *Ibidem*, dosarul156/1940.

³² D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 368, dosarul nr. 193/1941

³³ Ion Gheorghe Duca, cunoscut mai ales ca I. G. Duca, a văzut lumina zilei la 20 decembrie 1879, la București. A murit pe 29 decembrie 1933, la Sinaia. Politician, francmason, a deținut funcțiile de ministru al educației (1914-1918), ministru al agriculturii (1919-1920), ministru al afacerilor externe (1922-1926), ministru al afacerilor interne (1927-1928) și prim-ministru al României între 14 noiembrie și 30 decembrie 1933. Dușman al Mișcării Legionare, a fost asasinat de așa-numiții Nicadori (acronim format din primele litere din prenumele a doi făptași și dintr-un nume de familie: Nicolae Constantinescu, Caranica Ion, Doru Belimace).

Direcțiunea Artelor din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor va aproba, pe 4 iunie 1941, solicitările Primăriei Lugoj „...cu privire la așezarea, în orașul Lugoj, a statuii Reginei Maria și a bustului Regelui Ferdinand, care au fost aduse acolo din Oradea și Sighet, cu prilejul evacuării teritoriilor cedate. Astfel, se încuviințează ca statuia Reginei Maria să fie așezată în noul parc al Prefecturii, iar bustul Regelui Ferdinand în parcul gării din orașul Dvs.“

La sfârșitul anului 1940, Mihai Bejan, șeful Frăției de Cruce de la Liceul „Coriolan Brediceanu“ va solicita atât Primăriei, cât și Prefecturii, predarea bustului lui I. G. Duca. Primarul va aviza cererea favorabil. Prefectul îi va trimite la 21 decembrie 1940 o notă în care preciza că „...întrucât bustul a fost ridicat din fondurile comunelor rurale și cele ale județului, mai puțin contribuția orașului Lugoj, în consecință ne rezervăm și dreptul de a dispune de acest bust și care în cazul dat formează proprietatea județului.“

Ministerul Afacerilor Interne va trimite în teritoriu, inclusiv la Lugoj, un ordin prin care dispune strângerea tuturor busturilor de metal ale fostului rege Carol al II-lea și expedierea lor la București, la Arsenalul Armatei, mai puțin cele din ipsos, marmoră etc., care urmau să rămână la în păstrarea autorităților până la noi dispozițiuni. Relevantă este telegrama trimisă la Lugoj pe 25 octombrie 1940:

„dlor primari ai oraselor de resedintza si neresedintza lugoj – buciuresti – 19-19609 48 25-10
= urmare ordinului no / 16782/1940 rog comunicatzi acestui departament numărul busturilor predate care va intocmi lucrarea centralizatoare. Pentru presedintzia consiliului de ministri = p ministrul afacerilor interne eugen cristescu no-17592.“

Pe 30 decembrie 1940, Prefectura Severin va informa Primăria Lugoj despre faptul că bustul lui I. G. Duca urma să fie utilizat pentru terminarea bustului lui Aurel C. Popovici,

drept pentru care solicita scoaterea bustului respectiv din patromoniul Primăriei, cu îndeplinirea dispozițiilor în domeniu în vigoare și remiterea acestuia către Prefectură.

Prefectul de Severin, Petrovițiu, va confirma către Primăria Lugoj, pe 10 ianuarie 1941, faptul că bustul lui I. G. Duca, cedat Prefecturii de către Primărie, a fost luat în primire.

Primăria Lugoj va aproba, la 6 martie 1941, suma de 20.000 de lei destinată fondului pentru construirea Mănăstirii „*Maica Domnului a Tuturor Mângâierilor*“.

În 1941 (la tăietura de ziar din dosar lipsește orice specificație la data sau numărul), publicația bucureșteană „*Universul*“ scria, sub titlul „*Să cinstim trecutul*“, următoarele:

„E o mare durere pentru noi să știm că dela 1917, nu ne-am vrednicit să aducem în țară rămășițele pământești ale unui mare luptător și gânditor politic bănățean, Andrei C. Popovici, înmormântat în cimitirul din Geneva. Unul din marii conducători spirituali ai românilor din Banat și Ardeal a murit pe pământul Elveției și au trecut 23 de ani fără să facem gestul de pioasă venerare a memoriei lui, aducându-i corpul în țară pentru a cărei unitate visase și luptase!

Administrația comunală din Geneva avertizează azi că, trecând termenul prescris de regulament – 20 de ani – corpul celui care a fost Aurel C. Popovici va fi înhumat într-o groapă comună, dacă nu se vor lua alte dispozițiuni de către autoritățile românești.

Oficialitatea are datoria să sprijine și să aducă la îndeplinire hotărârea orașului Lugoj, care a decis să suporte toate cheltuielile exhumării și transportului.“

Serviciul de Pompe Funebre al orașului elvețian Geneva va înștiința la 6 octombrie 1941 Legația României la Berna despre faptul că putea să prelungească pentru o nouă perioadă de 20 de ani concesiunea mormântului din cimitirul

Saint Georges, unde erau depuse rămășițele pământești ale lui Aurel C. Popovici³⁴.

La 13 decembrie 1941, Președinția Consiliului de Miniștri solicita Primăriei Lugoj să confirme intenția sa de a suporta cheltuielile de deshumare și transportul în țară a osemintelor lui Aurel C. Popovici, de unde se poate concluziona că a existat o corespondență anterioară cu Primăria Lugoj.

Pe 10 ianuarie 1942, „*Considerând că orașul Lugoj, prin reprezentanții săi autorizați, și-a manifestat hotărârea de a aduce la Lugoj a rămășițelor pământești ale marelui său fiu Aurel C. Popovici, spre a fi așezate în cavoul Bisericii din cimitirul ortodox român, Pantheonul marilor bărbați Coriolan Brediceanu, Dr. Valeriu Branisce și Eftimie Murgu din acest oraș*“, primarul orașului decide „...*exhumarea și transportarea rămășițelor pământești ale lui Aurel C. Popovici, dela Geneva la Lugoj și așezarea lor în cavoul Bisericii ortodoxe din Cimitirul din Lugoj, pe cheltuiala orașului.*“ Însărcinat cu executarea deciziei a fost numit dr. Alexandru C. Vasilie, secretarul Primăriei.

La 8 august 1942, I. Ioaniu, Directorul Afacerilor Consulare anunța Primăria Lugoj despre expirarea, în octombrie 1942, concesiunea gropii din cimitirul din Geneva, unde era înhumat Aurel C. Popovici, osemnitele urmând a fi dezgropate și depuse într-o groapă comună sau, eventual, aduse în țară.

³⁴ Aurel C. Popovici s-a născut pe 16 octombrie 1863, la Lugoj și a decedat pe 9 februarie 1917, la Geneva, în Elveția. Jurist și un politician român. În 1906, a propus federalizarea Austro-Ungariei în așa-zisele State Unite ale Austriei Mari, concept ce presupunea înființarea a 15 provincii autonome (state), constituite pe principiul naționalității și beneficiind de o largă autonomie internă.

Primăria trebuia să-și exprime clar intențiile în această privință. Ceea ce va și face pe 22 august 1942, precizând, printre altele:

„În acest scop, Primăria și-a luat angajamentul să suporte cheltuielile de exhumare și transport al osemintelor, înștiințând despre aceasta și Președinția Consiliului de Miniștri.

Considerând însă că din cauza împrejurărilor actuale trimiterea delegatului nostru la Geneva și transportarea osemintelor întâmpină dificultăți mari,

Cu onoare Vă rugăm să binevoiți a interveni prin Legațiunea noastră din Berna, la Primăria orașului Geneva în interesul prelungirii concesiunii mormântului lui Dr. Aurel Popovici până la terminarea războiului.“

Exista și posibilitatea transportării osemintelor în România, însă după cum preciza Ministerul Afacerilor Externe într-o notă din 2 noiembrie 1942, trimisă primarului Lugojului, convenția internațională prevedea transportul într-un sicriu metalic.

Pe 8 decembrie 1942, va scrie către Ministerul Afacerilor Externe: *„Am examinat propunerile făcute de Legațiunea noastră din Berna și am ajuns la concluzia că unica soluție este amânarea exhumării până la terminarea stărilor excepționale de azi și în acest scop se impune prelungirea concesiunii mormântului pe o nouă perioadă.“*

Primăria Lugoj va anunța Ministerul Afacerilor Externe, la 15 ianuarie 1943, că a depus la C.E.C. suma de 13.500 de lei *„reprezentând taxa de prelungirea concesiunii terenului ocupat de mormântul marelui patriot român Aurel C. Popovici în Geneva, pe o perioadă de 20 ani“*³⁵.

³⁵ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 368, dosarul nr. 32/1943

La 12 februarie 1943, Ministerul Afacerilor Externe anunța, la rândul său, Primăria Lugoj despre faptul că a expediat Legației românești de la Berna contravaloarea sumei de 13.500 de lei, ceea ce însemna 300 de franci elvețieni la un curs de 45 lei/franc elvețian.

La 8 aprilie 1946, Serviciul tehnic al Primăriei Lugoj va primi de la Ministerul Afacerilor Interne un ordin circular, cu o sesizare a Ministerului Cultelor – Comisiunea Monumentelor Istorice, prin care se cere ca serviciile tehnice județene să nu admită modificări sau completări ale devizelor deja aprobate de Comisiunea Monumentelor, pentru consolidarea și restaurarea bisericilor și a monumentelor istorice.

Ministerul Artelor și Informațiilor va sesiza Ministerul Afacerilor Interne cum că „...unele Comitete de inițiativă nesocotind Regulamentul pentru monumentele public, ridică, execută și montează monumente fără prealabila autorizație a Comisiunii superioare a monumentelor publice, fapt care duce la coborârea nivelului patrimoniului artistic al Țării în fața posterității, întrucât monumentele executate în asemenea condițiuni sunt cu totul necorespunzătoare...“, drept pentru care solicită să fie luate măsurile necesare. Ministerul Afacerilor Interne se va conforma și va trimite în teritoriu o circulară cu privire la respectarea regulamentului în cauză, documentul ajungând și la Primăria Lugoj³⁶.

Serviciul de Siguranță al Județului Severin Lugoj, sub semnătura șefului, Klinger Ștefan și a comisarului C. Anghelescu, va trimite pe 1 aprilie 1948, către prefectul județului Severin, o notă prin care-i comunica cum că „...populația din orașul Lugoj comentează existența pe monumentul ostașului, în basorelief, scene reprezentând o adunare, în care figurează Brăteanu¹⁶, Regele Ferdinand și

³⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 102/1946

alții, fapt pe care îl consideră în contradicție cu curentul vremurilor actuale.

Față de cele de mai sus, rugăm binevoiați a dispune“.

Prefectul va scrie pe notă, cu cerneală roșie: „*Se va înainta primăriei pt. a lua măsuri*“³⁷.

În aceeași zi, prefectul Ioan Moangă va trimite primarului, cu titlu de confidențialitate, nota șefului Siguranței, „...*cu rugămintea să binevoiați a lua măsuri în consecință.*“

Șeful serviciului tehnic al Primăriei va solicita pe 8 iunie 1948 suma de 3.500 de lei pentru executarea lucrărilor de înlăturare a inscripțiilor și machetelor de pe monumentul din fața Prefecturii, tariful orar fiind de 25 de lei/oră pentru zidari și 15 lei/oră pentru salahori. Lucrările se vor executa în regie proprie. Conform actelor justificative ulterioare lucrărilor, suma cheltuită până la final va fi de 3.406 lei. Pe 10 septembrie, primarul decide: „*Se deschide, din fondul de deschidere de credite suplimentare și extraordinare prevăzut la art. 138 din bugetul Municipiului pe exercițiul 1948/49, sub un nou art. de ordine cu redacția «Pentru desfacerea tablelor de metal de pe monumentul din fața Prefecturii» un credit extraordinar de lei 4.000.*“ Pe statul de plată vor figura, inclusiv cu semnături, doi zidari și doi salahori, cu un total 160 de ore de muncă, cu un salariu brut total de 3.200 de lei, zidarii încasând câte 1.000 de lei impozabili fiecare, iar salahorii câte 600 de lei impozabili fiecare³⁸.

Printr-un proces-verbal datat 24 noiembrie 1948, o comisie comunală pentru verificarea inventarului formată din ajutorul de primar Victor V. Costa, șeful de secție Vasile I. Colov și șeful Biroului inventarului Nistor N. Iuriciuc, se

³⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 51/1948

³⁸ D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 368, dosarul nr. 103/1948

confirm faptul că monumentul lui I. C. Brătianu³⁹ (valoare de inventar 120.000 de lei) și cel al lui Alexandru Mocioni (valoare de inventar 120.000 de lei) „...au fost ridicate și depozitate la Curtea Economică a Primăriei, deoarece nu mai corespundeau cu spiritual vremii și cu principiile noi ale democrației populare din Republica Populară Română, urmează a fi scăzute din registrele de inventar ale Primăriei Municipiului Lugoj și depozitate la Curtea Economică a Primăriei, urmând a se decide ulterior asupra materialului din aceste monumente”⁴⁰.

Cele două monumente fuseseră instalate în fața Prefecturii Severin.

La acea dată, la Lugoj mai rămăseseră la locul lor următoarele monumente:

1. Monumentul Gen. I. Dragalina, situat în fața Cazărmii Reg. 42 Artilerie;
2. Monumentul lui Ioan Vidu, situat pe Spl. Brediceanu;
3. Monumentul lui Coriolan Brediceanu, situat pe Spl. Brediceanu;
4. Monumentul lui Traian Grozăvescu, situat pe Spl. Brediceanu;
5. Monumentul Unirii, situat în fața Palatului Administrativ.

³⁹ Ion Constantin Brătianu, cunoscut mai cu seamă ca I. C. Brătianu, a văzut lumina zilei la 20 august 1864, în localitatea Florica din județul Argeș. A decedat pe 24 noiembrie 1927, la București. Om politic, prim-ministru al României, președinte al Partidului Național Liberal, membru de onoare al Academiei Române. Considerat ca fiind unul dintre cei mai mari oameni politici ai României interbelice.

⁴⁰D. J. T. A. N., *Fond 242*, Primăria orașului Lugoj, inv. 368, dosarul nr.136/1948.

Istorie și politică la Ioan Dimitrie Suci în perioada studenției (1937-1941)

Silviu Mureșan

Astăzi, prin cercetarea fondului arhivistic familial al istoricului I. D. Suci născut în Lugojul cultural, informațiile de care dispunem sunt destul de abundente, ele putând să ne ofere posibilitatea de a urmări activitatea profesională și umană încă din perioada când acesta a fost student la Facultatea de Litere și Filosofie din București. Tocmai de aceea în cele ce urmează vrem să redăm viața unui student care în timpul când acesta a studiat istoria (1937-1941), România începea să experimenteze noi doctrine politice de dreapta care nu au făcut decât să cufunde și mai mult țara în anarhie. I. D. Suci a trecut prin toate cele patru regimuri politice pe care le-a avut România, începând cu dictatura regală a lui Carol al II-lea, urmată de rebeliunea legionară, de regimul totalitar a lui Ion Antonescu și în sfârșit cea a regimului stalinist-comunist care părea că a acoperit România pentru totdeauna. Istoricul a știut să traverseze și să se integreze aproape perfect în primele trei regimuri totalitare deși, viziunea sa politică se îndrepta mai mult spre pluripartidismul tradițional românesc, în special spre Partidul Național Țărănesc în care a și activat o perioadă.

În ceea ce privește activitatea publicistică, I. D. Suci scrie doar despre trecutul provinciei natale, abordând subiecte de istorie regională care stârnesc interesul marelui savant Nicolae Iorga, acesta din urmă încurajându-l pe tânărul student la istorie să continue cercetările în ceea ce privește trecutul istoric al Banatului.

Generațiile de istorici Transilvăneni activi în perioada interbelică, conform unui studiu scris de Ovidiu Pecican, sunt împărțiți în patru generații: 1. cei născuți între (1841-1860), 2. între (1861-1880), 3. între (1880-1900) și 4. între (1900-1920)¹.

Ioan D. Suciu a făcut parte din ultima generație de istorici activi care au reușit să publice în scurta perioadă de până la 23 august 1944, extinsă însă am putea spune până la mijlocul anului 1948 din punct de vedere istoriografic, când regimul nu era încă deplin consolidat. Amintim câțiva istorici transilvăneni mai importanți din generația lui I. D. Suciu: Nicoale Albu, Bányai Ladislau, Cornelia Bodea, Aurel Decei, Octavian Floca, Kurt Horedt, Carol Göllner, Jakó Szigmond Pál, Ștefan Lupșa, Francisc Páll, Ioan Moga, Vasile Netea, Ștefan Pascu, George Potra, David Prodan, Theodor N. Trâpcea, Virgil Vătășianu, Marina Vasiliu-Lupaș, Emil Turdeanu, Ion Colan și alții².

Tezele istorice ale celor patru generații erau expuse într-o Transilvanie supusă unei stăpâniri străine până la 1918, apoi din nou a Transilvaniei dezlipită de România prin Dictatul de la Viena și a unei Basarabii desprinsă și ea de țară. Astfel pe parcursul întregii perioade interbelice discursul istoriografic trebuia să se colmateze în jurul unui patriotism structurat cu accent pe etnia și tradiția românească³.

În ceea ce privește *Banatul*, o serie de istorici, teologi, avocați-juriști, publiciști și autodidacți se aflau, dincolo de spectrul preocupărilor istorice nuanțate, în jurul *bănățenismului*, trendul epocii, prin care naționalismul pan-

¹Ovidiu Pecican, „Identitate și strategii: Istoricii transilvăneni interbelici”, în Ovidiu Pecican (ed.), *România interbelică: Istorie și Istoriografie*, Cluj-Npoca, Ediura Limes, 2010, p. 266-267

²*Ibidem*, p. 276

³*Ibidem*, p. 268

românesc anterior Unirii era acum colorat cu o nuanțată tentă regională⁴. Printre cei ce activau ca profesori de istorie, având însă la bază o altă profesie amintim pe: Dr. Aurel E. Peteanu⁵, Nicoale Ilieșu⁶, Traian Topliceanu⁷, Traian Simu⁸. Din generație mai face parte și Dr. Ioachim Miloia⁹ cu studii serioase de artă și cu doctorat, iar din spatele acestora venea acum tânărul student la istorie, Ioan Dimitrie Suciuc. Au fost și alții¹⁰ care au dat articole mai mărunte în reviste culturale,

⁴ Radu Ardelean, *Istorie la gazetă în Banat*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007, p. 7 (în continuare: Ardelean, *Istorie la gazetă*, ..., p.)

⁵ Aurel E. Peteanu (1887-19?). Liceul la Timișoara, Lugoj și Beiuș; Academia teologică la Blaj; facultatea de drept la Budapesta; doctor în litere și filosofie al facultății din Cluj; profesor titular de istorie la Lugoj; director la liceul Coriolan Brediceanu din Lugoj.

⁶ Nicoale Ilieșu (1890-19?). Liceul la Brad și Brașov; teologia la Arad; facultatea de drept la Cluj; doctor în drept; fost preot; profesor secundar de istorie și geografie la liceul C. D. Loga din Timișoara.

⁷ Traian Topliceanu (1904-19?). Liceul la Caransebeș; facultatea de litere și filosofie la București; profesor titular definitiv de istorie la liceul C. D. Loga din Timișoara.

⁸ Traian Simu. Profesor de istorie la Lugoj.

⁹ Ioachim Miloia (1897-1940). Studii secundare la Caransebeș; Universitatea la Academia de Belle-Arte din București (1919-1920); specializare la Roma (1920-1922); doctor în istoria artelor (1924); doctor în litere și filosofie la Roma (1927); director la Muzeul Banatului unde înființează revista *Analele Banatului* (1928-1930); profesor de istoria artelor la Academia de Arte Frumoase din Timișoara (1934-1940).

¹⁰ Dăm o listă sumară a numelor mai cunoscute a celor care pe lângă meseriile lor au făcut loc și istoriei provinciale la publicațiile amintite în perioada cuprinsă între 1925-1946. *Teologi*: Dr. Cornel Corneanu (n. 1884), Coriolan Buracu (n. 1888), Tiberiu Mărgineanțu (n. 1897), Gheorghe Cotoșman (n. 1903), Caius Pascu (n. 1910), Victor Vlăduceanu (n. 1913), Ion B. Mureșianu (n. 1914), Petru Bizerea, Constantin Rudneanu, Marcu Bănescu, Nicoale Cornean. *Juriști și avocați*: Dr. Mihai Groșșianu (n. 1870), Dr. Ilie Groșșianu (n. 1881), Dr. Cornel Groșșorean (n. 1881), Victor Motogna (n. 1885), Dr. Petru Nemoianu, (n. 1890), Dr. Aurel Cosma (n. 1901), Vicențiu Bugariu (n. 1908), Aurel Bugariu (n. 1911), Antoniu Marchescu. *Ziariști și*

teologice (Biserica Bănăţeană, Altarul Banatului, Foaia Diecezană), *literare* (Almanahul Banatului, Banatul, Semenicul, Tribuna Graniţei, Brazde Bănăţene, Luceafărul/ Revista Banatului), *istorice* (Analele Banatului), *presă* (Voinţa Banatului, Vestul, Vrerea, Dacia, Reşiţa), *sociale* (Revista Institutului Social Banat-Crişana). Unii dintre aceştia au broşurat chiar figuri istorice şi literare bănăţene mai mult s-au mai puţin cunoscute până atunci ori au dat lucrări de maturitate ştiinţifică destul de importante pentru vremea lor.

Neavând o Universitate umanistă, o facultate de istorie şi un institut de istorie, Banatul interbelic nu a avut un program coerent susţinut prin publicaţii pe măsură în materie istoriografică, cu excepţia *Analelor Banatului*, revistă condusă de istoricul Ioachim Miloia, apărută doar în patru numere (1928-1931), a *Luceafărului* de sub conducerea lui Aurel Coma jr. (1935-1944) şi a activităţii din ultimii ani ai *Revistei Institutului Social Banat-Crişana*¹¹.

Aceasta e tot ce a avut Banatul interbelic în materie istoriografică, desigur că dorea mai mult dar deocamdată nu era posibil. Nici mai târziu însă nu va fi posibil deoarece odată cu desfiinţarea *Revistei Institutului Social Banat-Crişana* în 1946, Banatul nu a mai adus contribuţii istoriografice serioase până la începutul anilor '70 când, în jurul revistei *Banatica* editată de Muzeul din Reşiţa, se afirmau tineri istorici precum, Costin Feneşan, Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, Rudolf Gräf, pentru ai aminti doar pe cei preocupaţi de epoca modernă

publicişti: Sever Bocu (n. 1874), Romulus S. Molin (n. 1886), Gheorghe Birăescu (n. 1888), Traian Birăescu (n. 1889), Ioan Stoia-Udrea (n. 1901), Ioan Lotreanu (n. 1902), Romulus S. Molin, Aurel Cosma jr. Lucrări şi studii istorice au mai dat: maiorul Grigore Popiţi (n. 1900) şi inginerul Virgil Birou (n. 1903).

¹¹ Ardelean, *Istorie la gazetă*, p. 5

Activitatea publicistică

După absolvirea școlii primare în 1928 la Lugoj, I. D. Suciu urmează cursurile Liceului Constantin Diaconovici Loga din Timișoara până în 1933, însă din motive necunoscute încă de noi, bacalaureatul îl va da abia în 1936 la Liceul Gheorghe Lazăr din București.

La terminarea liceului, prin sprijinul financiar al unchiului său Sever Bocu¹², se va înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie din București unde va studia istoria, dobândind licența în 1941 cu calificativul „Magna cum laude”, cu titlul tezei: *Rolul militar al Românilor Ardeleni în cadrul statului maghiar până la lupta de la Mohacs*¹³.

Ca tânăr cercetător al istoriei Banatului debutează la ziarul „Vestul”, înființat și patronat de Sever Bocu între 1930-1944, unde redă medalioane ale unor personalități bănățene precum: Gheorghe Bocu¹⁴, Pavel Bocu, Petru Lupulov etc¹⁵, medalioane pe care de altfel le publică și în „Voința Banatului”, gazetă patronată tot de Sever Bocu¹⁶.

¹² I. D. Suciu a avut un destin nenorocos, la vârsta de 4 ani îi va muri mama, Ofelia, iar în 1928 și tatăl, învățătorul Dimitrie, fiind preluat probabil în grija rudenilor sale și a unchiului său Sever Bocu.

¹³ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond familial I. D. Suciu*, nr. 34/f. d., f. 7. (în continuare, *SJTAN, I. D. Suciu*, nr...f.).

¹⁴ Gheorghe Bocu (1850-1893) era tatăl lui Sever Bocu; învățător în Șiștarovăț și autor al cunoscutului cântec, *Doina lui Lucaciu*, doină pentru pentru care va fi aruncat în temniță în timpul lui Franz Iosif.

¹⁵ Suciu, „Gheorghe Bocu”, în *Vestul*, VIII, nr. 1892, (1937); Idem, „Pavel Bocu”, în *Vestul*, VIII, nr. 2053, (1937); Idem, „Pavel Bocu și rolul lui în Revoluția lui Horea”, în *Vestul*, VIII, nr. 2152, (1937); Idem, „Petru Lupulov. Epigon al Renașterii Bănățene”, în *Vestul*, IX, 2116-2117, (1938); Idem, „Contribuții la activitatea lui Gheorghe Bocu”, în *Vestul*, X, nr. 2324, (1939).

¹⁶ „Voința Banatului” (1921-1946), gazetă înființată de Sever Bocu.

Între timp, la București înființează și conduce în calitate de director, revista *Tineretea*¹⁷ (ianuarie 1937-mai 1940), traducând din italiană într-un număr al revistei, *Oda Creatorului*¹⁸, poezie scrisă de domnitorul Munteniei Petru-Vodă Cercel, prin care dă ocazia lui Nicoale Iorga să-i cunoască preocupările pentru istorie. Redăm în cele ce urmează mărturisirea lui I. D. Suciu despre amabilierea profesorului său N. Iorga:

„[...] Eram student în anul întâiu. Îmi urmam cursurile în limita posibilității unui program supra încărcat cu tot felul de discipline fără nici un rost pentru formarea personalității unui viitor istoric. Într-o ședință a seminarului de istorie Universală pe la începutul anului, N. Iorga făcea o expunere despre Henric al III-lea și relațiile lui cu Petru Vodă Cercel. În această vreme publicasem în românește versurile lui Petru Vodă Cercel. Vorbind despre opera poetică a voevodului nenorocit muntean, ne spune că doar acum în urmă un tânăr, Suciu, le-a tradus din limba italiană. Involuntar ochii colegilor și colegelor se îndreptară în spre mine. Profesorul care sesizase mișcarea lor mă întreabă dacă nu sunt eu acela. Din acel moment s-a creat marea admirație ce i-o voi purta toată viața. Nu faptul citării unei lucrări de-a mea, ci ceea ce m-a uimit a fost nemaipomenita lui informație bibliografică ce o avea în memorie. Un profesor la vârsta lui să fie la curent, până și cu cele mai neînsemnate studii ce se fac în legătură cu prelegerile lui. De acum eram nelipsit de la

¹⁷ Printre studiile publicate în *Tineretea* amintim: „Anul 1848 în Banat”, I, nr. 1, (1937), p. 17-20; „Istoriografia Ardeleană”, I, nr. 2, (1937), p. 45-52; „Emilia Lungu de Puhallo”, I, nr. 5, (1937), p. 143-151; „Revoluția lui Horia”, II, nr. 9, (1938), p. 308-310; „Situția politică și culturală a Românilor bănățeni între 1800-1820. Considerații generale, IV, nr. 5, (1940), p. 308-310, etc.

¹⁸ Suciu, „Creatorului. Odă de Petru Vodă Cercel, în *Tineretea*, I, nr. 10, (1937), p. 328-330, în SJTAN, I. D. Suciu, nr. 84/1937-1941, f. 8-10

ședințele seminarului, căci știam că în cele două ore câștigam mai mult decât aș fi citit zeci de cărți. Legăturile cu profesorul iubit deveneau din ce în ce mai intense. [...]”¹⁹.

În timpul regelui Carol al II-lea se adopta legea „serviciului social” dată în 1938 și desființată imediat, în 1939, potrivit căreia toți tinerii de ambele sexe care își încheiau anul universitar, erau obligați ca pe o perioadă de trei luni de zile (adică în timpul vacanței de vară) să meargă la sate în vederea asistării și ajutorării locuitorilor în cele mai diverse domenii, (agricultură, construcții locale, sănătate, activități culturale) pentru a-și pune competențele în practică. Instituția centrală a fiecărui sat urma să fie căminul cultural cu secțiunile: sanitară, economică și educațională. În acesta privință sub conducerea sociologului Dimitrie Gusti aveau să se elaboreze o serie de monografii de sate românești cu scopul bine definit de ridicare a satelor în plan intelectual, economic, sanitar, religios și moral²⁰.

Din echipele regale studențești a făcut parte și I. D. Suciu. Impresile sale cu privire la desfășurarea campaniilor sătești precum și fragmente din viitoarea *Monografie a Comunei Alioș din punct de vedere istoric, biologic și cultural*, le publică în diverse ziare și reviste bănățene²¹.

¹⁹ Idem, „Amintirile unui student”, în *Tinerețea*, seria a II-a, nr. 1 (1940), în SJTAN, I. D. Suciu, nr. 84/1937-1941, f. 35-36

²⁰ Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 2012, p. 116

²¹ În *Vestul*: Suciu, „Echipa regală din Alioș”, în *Vestul*, IX, nr. 2218, (1938); Idem, „Serbările din Comuna Alioș”, în *Vestul*, IX, nr. 2227, (1938); Idem, „Biserica din Alioș”, în *Vestul*, X, nr. 2280, (1939); În *Voința Banatului*: Suciu, „Biserica din Alioș”, în *Voința Banatului*, XIX, nr. 3 și 4, (1939); Idem, „Primăria Alioșului”, în *Voința Banatului*, XIX, nr. 6, (1939); În *Luceafărul*: Suciu, „Însemnări de pe cărțile bisericesti din Alioș”, în *Luceafărul*, V, nr. 1-2, (1939), p. 45-49; În *Societatea de*

Monografia s-a bucurat de aprecieri pozitive în cercurile intelectuale bănăţene şi nu numai, aprecindu-se lucrarea ca fiind „[...]dispusă de o bogată documentaţie, care se relevă în fiecare filă a d-sale, monografia comunei Alioş reprezintă ceea ce trebuiau să fie numeroasele monografii scrise în ultimul timp dar şi plasarea acesteia printre cele mai bune lucrări ce doresc a pune în lumină trecutul satului bănăţean. O contribuţie bogată. [...]”²². Şi Nicolae Iorga laudă lucrarea într-o recenzie scrisă în *Revista Istorică*²³.

Bănăţeanul nu alege întâmplător Alioşul. Comuna Alioş cuprindea pe lângă ea şi satul Şiştarovăţ, sat în care se născuse unchiul său Sever Bocu, şi de care îl legau multe amintiri din perioada copilăriei. Mărturiseşte chiar în unul dintre studiile în legătură cu această campanie din localitate, faptul că Sever Bocu vizita mereu echipa regală din Alioş²⁴. Conform celor scrise în lucrare, tânărul student a efectuat săpături arheologice, a descoperit şi inventariat 3 icoane pe lemn datate de el în sec. al XVIII-lea găsite în podul bisericii locale, a cules însemnări de pe cărţile bisericeşti, ce le va şi publica, a adunat obiecte vechi şi costume populare româneşti şi sârbeşti, toate acestea aşezându-le într-un mic muzeu etnografic-istoric înfiinţat de el în comună²⁵.

Mâine: Suciu, „Fragmente din Monografia Comunei Alioş”, în *Societatea de Mâine*, XVII, nr. 1, (1940), p. 21-30

²² Lucrarea a fost recenzată în „Vestul”, *Tinereţea*, *Societatea de Mâine*, *Lucaşfârul* şi *Revista Istorică*, vezi în SJTAN, I. D. Suciu, nr. 14/f. d., f. 1, 2, 7, 8.

²³ Nicoale Iorga, „Comuna Alioş”, în *Revista Istorică*, XXVIII, nr. 1-12, (1942), p. 115.

²⁴ Alioşul se află în vecinătatea Lipovei.

²⁵ Vezi mai multe detalii în legătură cu activitatea desfăşurată în comună de Suciu, în, Ioan Dimitrie Suciu, *Monografia Comunei Alioş din punct de vedere istoric, biologic şi cultural*, Bucureşti, Editura „Societatea de Mâine”, 1940.

Orizontul de cercetare al tânărului student la istorie se extinde și în privința creației literare din Banat, cu predilecție a prozatoarei și romancierei Emilia Lungu-Puhallo, căreia îi dedică în 1939 o biografie romanțată.

Decedată în 1932 la Timișoara, romanciera bănățeană nu a avut parte de o biografie scrisă de cărturarii bănățeni, care să o așeze în galeria personalităților de cultură din provincie. În această privință, la îndemnul avocatului Aurel Cosma jr. și a lui Ioachim Miloia, I. D. Sucișu preia sarcina elaborării unei biografii dedicate prozatoarei²⁶.

Ca și *Comuna Alioș*, scurta biografie a prozatoarei – avea doar 32 pagini²⁷ – era salutată de nume importante ale literaturii contemporane bănățene²⁸, reușind din nou să atragă atenția lui Nicolae Iorga. În acest sens vrem să redăm câteva fragmente ale unui articol publicat de I. D. Sucișu în revista *Tineretea* în care se redau amintirile tânărului student în legătură cu profesorul său Nicolae Iorga și cu biografia s-a dedicată Emiliei Lungu-Puhallo.

[...] Îmi amintesc, apăruse prima mea broșură, Emilia Lungu-Puhallo. I-am dat în primul rând profesorului iubit. O! n-o să uit niciodată! Ochii lui scânteiau de bucurie! Cu câtă curiozitate a cercetat, s-a interesat asupra tragicei vieți a Emiliei Lungu, pentru ca câteva săptămâni să-mi scrie o recenzie în *Cuget Clar*: „Încă un nume literar: Emilia Lungu-Puhallo”. Asemenea îndemnuri pentru un tânăr student fac mai mult decât o mie de ajutoare bănești. Dintre toți profesorii mei numai Iorga, care avea poate cele mai multe ocupații, și-a găsit timp liber să cerceteze și să se apropie de studiile mele. Era ambiție la mijloc? Nu, desigur că nu. Era doar curiozitatea savantului, a omului superior de a se

²⁶ Cosma, Aurel jr., *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, Editura Facla, 1977, p. 110

²⁷ Lucrarea este dedicată mătușei sale Marilina Bocu, soția lui Sever Bocu.

²⁸ Biografia s-a bucurat și de câteva recenzii redată pe paginile revistelor și ziarelor bănățene și din capitală. Vezi în *SJTAN*, I. D. Sucișu, nr. 14/f. d., f. 3

apropia de toate ramurile istoriei românești. [...]”²⁹. Într-adevăr, Nicolae Iorga va scrie o recenzie în periodicul său *Cuget Clar*³⁰, prin care va lăuda contribuția lui Suciu adusă recuperării prozatoarei bănățene.

Lucrarea de maturitate a tânărului student va fi însă *Literatura bănățeană de la început până la Unire (1582-1918)* terminată încă de la sfârșitul anului întâi de facultate, dar apărută abia în 1940. I. D. Suciu împarte literatura Banatului în patru epoci principale: Epoca vechii literaturi bănățene (1582-1700), Renașterea (1808-1850), Epigonii, Creatorii și Istoriografia bănățeană.

În prima epocă îi prezintă ca reprezentanți mai importanți pe traducătorii Paliei de la Orăștie (1582): Efreim Zăcan, Moise Pestișel și Ștefan Herce. Tot aici îl introduce pe Ștefan Fogarași care traduce în românește *Catechismul calvinesc*, Mihail Halici care versifică prima *odă românească* și Ioan Vischi traducătorul *Psalmilor lui David*,

²⁹Suciu, „Amintirile unui student”, în *Tinerețea*, seria a II-a, nr. 1 (1940), în SJTAN, I. D. Suciu, nr. 84/1937-1941, f. 35-36

³⁰ [...] Un tânăr student, dl. Ioan Dimitrie Suciu, scoate la lumină chipul de mult uitat, al scriitoarei regionale Emilia Lungu, fiică de învățător care s-a măritat cu ofițerul austro-ungar, trimis într-o garnizoană bosniacă, Puhallo. Ea s-a încercat în două romane dintre care *Fata învățătorului*, destinată revistei (n. n.), *Familia* de la Oradea, arată o inspirație realistă. Cu toate greutățile de stil, ea a dovedit fără îndoială talent. Unde însă îl dovedește mai mult, este în însemnările ei de la Sarajevo, unde o mutase în 1887 căsătoria. Această lume orientală, pe care nu o cunoscuse până acuma, o atrage prin pitorescul ei, în care se amestecă suflute de clopot și îngânările prelungite ale muzeinilor din vârfurile turnurilor de moscheie. Rămasă văduvă și fără vechiul ei rost de învățătoare, femeia încă tânără, al cărei orizont se putea lărgii, se consacră unei harnice activități de ziaristică, publicând articole de cuprins variat. [...]”. Fragment preluat din: Nicolae Iorga, „Încă un nume literar: Emilia Lungu-Puhallo”, în *Cuget Clar*, nr. 2, (1940).

toți aceștia caracterizându-se prin faptul că au același fel de scriere cu litere latine și ortografie ungurească³¹.

Din a doua epocă fac parte: Mihail Roșu (1750-1822), Dimitrie Țichindeal (?-1818), Paul Iorgovici (1764-1808), Constantin Diaconovici-Loga (1770-1850) și Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1782), care apăsăți de ierarhia sârbească aveau drept scop ridicarea nivelului cultural și dezrobirea ierarhică față de sârbi, ilustrând idealurile iluministe ale timpului³².

În epoca a treia sunt cuprinși urmașii de o importanță literară mai puțin însemnată ca cei din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Printre aceștia Suciu îi enumeră pe: Ioan Tomici (1772-1839), Petru Lupulov (1804-1872), Iulian Grozăvescu (1839-1872), Elie Trăilă, Atanasie Marian Marinescu (1830-1915), Coriolan Brediceanu (1849-1909), Dimitrie V. Păcățianu (1856-1900) și Emilia Lungu-Puhallo (1853-1932), toți aceștia fiind răspândiți în cele mai prestigioase cercuri culturale ale Banatului³³.

A patra epocă îi cuprinde pe Gheorghe Bocu (1850-1893), Ioan Popovici-Bănățeanu (1869-1893), Victor Vlad Delamariana (1870-1896), Aurel C. Popvici (1863-1917), Cassian R. Munteanu (1892-1921), Mihail Gașpar (1881-1929), care prin operele lor aveau să se impună întregului românism³⁴.

În ultima epocă Suciu încearcă să-i cuprindă pe toți cercetătorii bănățenii care s-au ocupat fie de trecutul provinciei lor, fie de al întregii istorii Românești. Întemeietorul primei categorii este Nicolae Stoica de Hațeg care este continuat de Nicolae Tincu-Velia (1814-1867). Ei

³¹ Suciu, *Literatura bănățeană de la început până la Unire (1582-1918)*, Timișoara, Editura Regionale Bănățene „Astra”, 1940, p. 36

³² *Ibidem*, p. 371

³³ *Ibidem*, p. 371-372

³⁴ *Ibidem*, p. 372

pun bazele istoriografiei bănățene, iar urmașii acestora vor fi Iuliu Vuia (1865-1933), Patriciu Dragalina (1849-1917) și Dr. George Popovici (1862-1927). Întemeitorul celei de-a doua categorii, care se ocupă de studierea istoriei românești în general va fi Damaschin Bojincă (1802-1869). Urmașii acestuia au fost Vasile Maniu (1824-1901), Atanasie Marian Marinescu (1830-1915) și Ioan Sârbu (1865-1922)³⁵.

După prezentarea biografiei fiecărui personaj din lucrare, I. D. Suciu vorbește despre viața acestora, locul de proveniență, școlile în care aceștia s-au format, felul de luptă și perioada afirmării lor, iar la finalul fiecărei biografii, istoricul atașează o serie de fragmente din operele literare și istorice ale unor reprezentanți precum: Nicolae Stoica de Hațeg, Damaschin Bojincă, Nicolae Tincu-Velia, Vasile Maniu, Ioan Sârbu etc.

Criteriul pe care acesta îl folosește în această periodizare se bazează pe evenimentele istorice ce s-au petrecut în Banat între secolele XVI-XIX, pe seama cărora încearcă să prezinte evoluția momentelor importante din trecutul literar al românilor bănățeni. În prefața lucrării I. D. Suciu încearcă să explice și să argumenteze faptul că, Banatul a avut o contribuție istoriografică și istorică separată de cea ardeleană, care mai totdeauna a fost confundată cu contribuția Ardealului în dezvoltarea literaturii și istoriografiei românești, fără să se țină însă seama că, începând de la primul cronicar român din Banat, Nicolae Stoica de Hațeg și până la istoricii mai noi, toți au avut preocupări numai pentru istoria provinciei lor, iar cei care nu s-au ocupat de probleme locale, au studiat și căutat să clarifice probleme de o însemnătate istorică pentru toți românii, dând exemplu aici pe Vasile Maniu și Ioan Sârbu³⁶.

³⁵ *Ibidem*, p. 372

³⁶ *Ibidem*, p. I

Medalioanele literare și istorice prezentate în *Literatură*, au mai fost expuse în perioada *bănățenismului* interbelic și de alți numeroși intelectuali studioși ai Banatului, însă ceea ce venea ca o contribuție nouă adusă de tânărul student, era faptul că erau redată complet toate contribuțiile literare și istoriografice ale fiecărui reprezentant din *Literatură*, printr-o listă bibliografică atașată la sfârșitul fiecărei prezentări în medalion. De asemenea, pe lângă creația originală a reprezentanților, în lista bibliografică, I. D. Suciu imprimă și sursele secundare ce au făcut referire la creația literară a celor expuși în lucrare. Astfel spus lucrarea s-a se prezintă mai mult prin încercarea reușită de a aduna toate lucrările originale ale autorilor prezentați cât și tot ceea ce s-a scris până atunci despre aceștia.

Lucrarea nu se arată însă completă, istoricul omițând nume precum canonicul greco-catolic cu lucrări de istorie, Ioan Borș, dar și revoluționarul pașoptist Eftimie Murgu, ultimul devenind în perioada postbelică subiect important de cercetare pentru I. D. Suciu.

Ca și celelalte lucrări, *Literatura* se bucură din nou de stima profesorului Nicolae Iorga, și conform aceleași relatări făcute de I. D. Suciu într-un număr al revistei *Tinerețea*, acesta afirmă:

[...] „La sfârșitul anului întâiu aveam terminată deja „Literatura bănățeană de la început până la unire”. Nu aveam editor căci cărțile de știință nu sunt niciodată căutate. Profesorul Iorga nu ezită să-mi prezinte lucrarea Academiei Române insistând asupra importanței ce-o prezintă această primă sinteză a trecutului literar bănățean. Era o generozitate, o dragoste a tot ceea ce era românesc în acest om cum n-am mai văzut la altul. [...]”³⁷. În privința acestei lucrări avem și o însemnare făcută de Nicolae Iorga pe manuscrisul *Literaturii*, prin care se

³⁷ Idem, „Amintirile unui student”, în *Tinerețea*, seria a II-a, nr. 1 (1940), în SJTAN, I. D. Suciu, nr. 84/1937-1941, f. 35-36

preciza: „Excelentă, dar prea lungă pentru o editare”³⁸. Lucrarea va fi editată în cele din urmă la editura regionalei bănăţene a „Astrei” în 1940 prin sprijinul directorului regionalei, Sabin Evuţian³⁹.

Cunoscută în cercurile istoriografice de specialitate, *Literatura*, s-a bucurat şi de alte aprecieri, fiind recenzată în reviste importante precum: *Luceafărul*⁴⁰, *Societatea de Mâine*⁴¹, *Revista Fundaţiilor Regale*⁴², etc.

Căştigând respectul lui Nicolae Iorga, care i-a apreciat contribuţiile istorice, I. D. Suciu îşi va face cunoscut numele şi la o serie de reviste literare atât din Banat cât şi din Bucureşti. La 10 octombrie 1939, revista literară *Luceafărul* editată de regionala „Astrei”, îi cere prin directorul ei Sabin Evuţian, colaborarea, aprecindui-se activitatea publicistică desfăşurată de acesta⁴³, istoricul dând pentru revistă trei studii de istorie⁴⁴. Însă înainte de aceasta, în vara anului 1939, un memoriu semnat de C. Miu-Lerca, Dorian Grozdan,

³⁸ SJTAN, I. D. Suciu, nr. 54/1937-1938. (însemnare făcută pe coperta manuscrisului).

³⁹ Idem, nr. 39/1940, f. 1

⁴⁰ Topliceanu, Traian, „I. D. Suciu, *Literatura bănăţeană de la început până la Unire (1582-1918)*, Timișoara, Editura Astrei Bănăţene, 1940, 393 p.”, în *Luceafărul*, VI, seria a II-a, nr. 11-12, 1940, p. 42

⁴¹ Aurel D. Bugariu, „*Literatura bănăţeană de la început până la Unire*”, în *Societatea de Mâine*, VIII, nr. 3-4, (1940), p. 95

⁴² Constantin Racoviţă, „O carte despre Literatura bănăţeană”, în *Revista Fundaţiilor Regale*, VIII, nr. 3, (1941), p. 713-714; Constantin, Crăciun, „Pictura şi literatura bănăţeană reprezentate în evoluţia lor istorică”, în *Revista Fundaţiilor Regale*, VIII, nr. 5, (1941), p. 423-426

⁴³ SJTAN, I. D. Suciu, nr. 37/1939, f. 1. Revista cuprindea trei secţii: Literară, Artistică şi Culturală.

⁴⁴ Suciu, „Însemnări de pe cărţile bisericeşti din Alioş”, în *Luceafărul*, V, seria a II-a, nr. 1-2, (1939), p. 45-49; Idem, „Emilia Lungu-Puhallo”, în *Luceafărul*, V, seria a II-a, nr. 7-9, (1939), p. 17-44; Idem, „Şase scrisori inedite ale lui Damaschin T. Bojincă către George Bariţiu”, în *Luceafărul*, VI, seria a II-a, nr. 1-3, (1940), p. 59-66

Mircea Șerbănescu, Aurel D. Bugariu, Pavel B. Belu, Grigore Bugarin și I. D. Suciu, se face posibilă reparația revistei *Luceafărul* și a fondării editurii „Astrei Bănățene”⁴⁵.

I se cere colaborarea⁴⁶ și de către revista *Societatea de Mâine* condusă de Ion Clopoțel, directorul invitând să publice în colanele revistei și alte nume ale elitei bănățene ca: Ioachim Miloia, Vicențiu Babeș, Virgil Birou, Sever Bocu, Aurel D. Bugariu, Ioan Stoia-Udrea, Traian Birăescu etc. Erau prezenți aici și istoricii tineri din generația lui Suciu precum: Ștefan Pascu, Vasile Netea sau David Prodan, revista bucurându-se de-a lungul timpului (1924-1945) și de colaborările lui Gh. Bogdan Duică, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Nicolae Bănescu, Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu, Coriolan Suciu⁴⁷, pentru a-i aminti doar pe istorici.

La 1 noiembrie 1940, I. D. Suciu înființează și conduce în calitate de director seria a III-a a revistei *Flamura, războiul tinerei generații*, apărută la Brăila, care după doar trei numere de la apariție este desființată. În această privință, bănățeanul înaintează la 3 ianuarie 1941 un memoriu adresat Serviciului General al Presei și Propagandei privind motivul suprimării revistei *Flamura* cu mențiunea „[...] întrucât tot

⁴⁵ SJTAN, I. D. Suciu, nr. 14/1939, f. 4

⁴⁶ Printre studiile publicate în *Societatea de Mâine* amintim: Suciu, „Banatu vechiu: O operă necunoscută a lui Dimitrie Petrovici Stoichescu”, în *Societatea de Mâine*, XVI, nr. 4, (1939), p. 145-146; Idem, „Două creații nepieritoare ale profesorului Nicolae Iorga”, în *Societatea de Mâine*, XVII, nr. 1, (1940), p. 8-9; Idem, „Fragmente din Monografia Comunei Alioș”, în *Societatea de Mâine*, XVII, nr. 1, (1940), p. 21-30; Idem, „Activitatea istoricilor noștri”, în *Societatea de Mâine*, XVII, nr. 2, (1940), p. 41-43; Idem, „Câteva lămuriri în legătură cu Nicolae Tincu-Velia”, în *Societatea de Mâine*, XVII, nr. 2, (1940), p. 60-61; Idem, „Transilvania Veche: Scrisori de Enea Hodoș”, în *Societatea de Mâine*, XVIII, nr. 1, (1941), p. 12

⁴⁷ Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 174-176

timpul a apărut sub conducerea mea, revista a avut atitudinea corectă de românism prin susținerea drepturilor noastre asupra Transilvaniei. [...] ⁴⁸. Motivul pare să fi fost – credem noi – tipărirea necrologului lui Nicolae Iorga în numărul din 1 ianuarie al seriei a II-a a revistei *Tineretea*, prin care condamna asasinarea acestuia de către legionari ⁴⁹. În colanele revistei se pot surprinde de asemenea o serie de articole și studii care invocau și argumentau drepturile istorice ale României asupra Basarabiei ⁴⁸, drepturi recuperate pentru puțin timp odată cu intrarea României în război de partea Germaniei. Printre colaboratorii revistei îi amintim pe: Iuliu Maniu, Sever Bocu, Victor Papacostea, Dan Simionescu, Mihaela Dragomir, N. P. Sterescu, Ion Clopoșel, Ion Șugariu, Ion Buzdugan, Al. T. Stamadiad, Aurel D. Bugariu, Coriolan Gheție, Emil V. Câmpianu, Mircea Șerbănescu, V. Copilu-Cheatră etc.

Tot în calitate de codirector conduce din ianuarie 1941 alături de N. P. Sterescu și seria a II-a a revistei *Tineretea* cu subtitlul *Îndrumător de gând și slovă românească* ⁵⁰, care întrunește în coloanele ei pe Sever Bocu, Gh. Durlă, V. Copilu-Cheatră, Virgil Rodan, Corolian Gheție, C. Bivolaru, Al. T. Stamatadiad, V. Isac etc. Revista va apare constant până în 1943. Studiile expuse salutau intervenția armatei române în Basarabia și recuperarea teritoriilor românești, deplângeau dezlipirea Transilvaniei prin Dictatul de la Viena. În general revista propaga naționalismul și românismul pe care trebuia să și-l asume fiecare român iubitor de țară ⁵¹.

⁴⁸ SJTAN, *I. D. Suci*, nr. 17/1941, f. 1

⁴⁹ Amintim aici cele trei articole publicate de I. D. Suci în revistă: „Momente de eroism basarabean”, în *Flamura*, IV, seria a III-a, nr. 1, (1940); „Sub steag străin”, în *Flamura*, IV, seria a III-a, nr. 2, (1940); „1 decembrie 1918”, în *Flamura*, IV, seria a III-a, (1940)

⁵⁰ SJTAN, *I. D. Suci*, nr. 13/1941, f. 1

⁵¹ Suci, „Pentru românism”, în *Tineretea*, seria a II-a, nr. 2, (1941).

Interesul manifestat pentru viața politică

Imediat după înăbușirea rebeliunii legionare din ianuarie 1941, I. D. Suciu împreună cu alți patru tineri universitari de la diferite facultăți (litere și filosofie, științe, drept, medicină și arhitectură), înaintează generalului Ion Antonescu un memoriu prin care se făcea cunoscut conducătorului statului român faptul că „[...] majoritatea studenților de la toate Universitățile, nu au avut nici un amestec în aceste mișcări de dezordine, (este vorba de rebelinea legionară (n. n.), și anarhie, ci numai o infimă parte, care până ieri, a vorbit în numele studențimii române, nu în baza vreunui drept de selecționare ci în baza unicului drept al forței. [...]”⁵².

Mai departe memoriul încerca să de-a o notă de credibilitate: „[...] Vă rugăm să credeți, Domnule General, că cei ce vă trimit pe această cale hotărârea lor nestrămutată de a contribui la ridicarea patriei noastre dragi, dacă nu o fac în calitate de reprezentanți oficiali ai studențimii române creștine, sunt siguri de întreaga adeziune a colegilor lor conștienți. [...]”⁵³. Iar în final, memoriul dă asigurarea că, „[...] Studențimea română vrea să-și recapete locul de cinste și patriotism pe care îl merită, și vă asigurăm în același timp, că adevărata studențime va continua să fie alături de acei care prin muncă și ordine, contribuie la ridicarea Neamului Românesc. [...]”⁵⁴.

La 21 martie 1941, un nou memoriu înaintat de 12 studenți printre care și I. D. Suciu, cereau Ministerului Educației Naționale, reorganizarea studențimii române din punct de vedere economic și cultural. Din punct de vedere economic aceștia – în numele studențimii române – cereau

⁵² SJTAN, *I. D. Suciu*, nr. 19/1941 ianuarie, f. 1

⁵³ *Ibidem*, f. 1

⁵⁴ *Ibidem*, f. 1

revizuirea generală a burselor numai pentru studenții merituoși și lipsiți de mijloace financiare, îmbunătățirea cantității de hrană din cantină deoarece, „[...] hrana ce o primește studentul azi nu este nici pe departe satisfăcătoare pentru un tânăr care în mod normal trebuie să muncească 12 ore pe zi și să se dezvolte fizicește. [...], introducerea unei mai bune ordini și discipline în căminele universitare. În ceea ce privea situația culturală, se cerea ca, „[...] elementele care vor să introducă dezordinea politică în sânul studențimii să fie înlăturate din rândul ei. Suntem împotriva politicii în sânul studențimii. Studentul actual trebuie să se pregătească pentru conducerea statului de mâine, nu pentru a se amesteca în treburile statului înainte de a avea pregătirea și experiența necesară. [...]”⁵⁵.

Returul celor două memorii înaintate venea la 27 mai 1941, prin care studentului la istorie i se aduceau acuzații cum că ar fi început o „acțiune democratică” în rândurile studențimii de la Univeristatea din București, care a provocat un regretabil incident la Facultatea de Drept în ziua de 10 mai 1941⁵⁶. În cele ce urmează vrem să arătăm argumentele prin care se apăra studentul I. D. Suciu acuzațiilor aduse, dar și evenimentele petrecute în cadrul Universității din București.

„[...] În tot timpul guvernării Domnului General Ion Antonescu, atât eu cât și prietenii mei colegi de la diferite facultăți am dat dovadă de cea mai desăvârșită loialitate și respect față de Conducătorul Statului Român, care în aceste vremuri tragice conduce destinul Statului Românesc.

În acest sens în ziua de 24 ianuarie a. c., împreună cu colegii mei am dat prima telegramă de devotament și recunoștință față de Conducătorul Statului care prin înăbușirea rebeliunii din 21-23 ianuarie a salvat țara de la o pieire sigură.

⁵⁵ Idem, nr. 18/1941 mai, f. 1-2

⁵⁶ Idem, nr. 20/1941 mai, f. 1-2

Mai târziu, reînfințându-se revista „Tineretea”, suprimată de regimul legionar, în calitate de codirector, am scris articolul „Pentru Românism”, în care după ce am elogiat pe Conducătorul Statului, îndemnam Tineretul Român la muncă serioasă și numire sinceră și dezinteresată în jurul autorităților că numai în acest fel să putem răzbi prin cele mai grele și umiltoare vremuri prin care trece în prezent România de la întemeierea ei.

Pe de altă parte fiind informați că anumiți indivizi cu un trecut politic dubios sau studenți de meserie încearcă să pună mâna pe studențime și prin aceasta – servindu-și doar interesele lor profesionale – împreună cu prietenii mei am făcut o adresă Ministerului Educației Naționale prin care ceream ca viitoarea organizație a conducerii studențimii să se facă pe plan economic și cultural, iar politica să fie complet înlăturată din Facultăți. Acei care vor încerca sub orice formă să-și facă o platformă profesională din această demnitate – să fie înlăturați de la conducerea studențimii.

Ministerul sesizând-o, vede această adresă o trimite în copie Domniei Voastre și Domnilor Decani de la facultățile respective pentru a lua contact cu acei ce o semnaseră. Domnia Voastră ați luat contact cu unii dintre prietenii mei, fără însă a rezolva într-un fel sau altul problema studențească.

În acest caz, văzând că Domnia Voastră nu dați nici un curs adresei noastre am început cea de-a doua acțiune aceea de a grupa fără sprijinul Domniei Voastre, și printr-un nou memoriu către Conducătorul Statului și către Domnul Ministru al Educației Naționale – semnat de câțiva mii de studenți – să le arătăm din nou cu mai multă insistență mizeria în care se află studențimea română, și în general tineretul lipsit de orice asistență și pericolul de a fi prins în mrejele politice.

Voim să arătăm atât Domnului General cât și Onoratului Ministru al Educației Naționale, că dacă studențimea ar avea o conducere onestă și complet pătrunsă de menirea ei, cu puțin ajutor s-ar putea face lucruri mari rezolvând în mare parte problema tineretului care, atâta timp cât această problemă nu e rezolvată țin să vă declar că toate curentele extremiste vor avea o influență nefastă asupra lui.

Nu se poate Domnule Rector ca unui om de 26 de ani cu o licență poate și două, dar muritor de foame în Țara Românească sau unui student care în mod normal trebuie să muncească 12 ore pe zi – primind o mâncare de batjocură – să i se ceară ordine și legalitate.

Pentru înlăturarea acestei dureroase răni, am făcut noi adresa către Minister căreia Domnia Voastră nu i-ați dat nici o rezolvare. Evident că, studenții care au fost și sunt legionari, nu le convenea o regrupare a acelor care doresc ordinea, disciplina și liniștea pentru a-și căuta de studii, căci în acel moment își vor da seama că posibilitățile lor de agitație în rândurile studențimii vor ajunge fără nici un rezultat.

De aici nenumăratele infamii asupra persoanei mele acuzându-mă de acțiuni pe care nu le-am întreprins niciodată în toată activitatea mea.

Pentru adevărarea celor comunicate, Vă rog să binevoiți a lua informații mai ample asupra persoanei și activității mele de la Siguranța Generală a Statului, de la Serviciul de Informații și de la serviciul Secret.

Nu v-am făcut Domnule Rector această comunicare pentru a mă dezvinovății, ci pentru a acuza pe aceia care în loc să cerceteze pe adevărații vinovați și să procedeze la o cât mai grabnică înlăturare a răului, acuză și umilesc pe acei ce vor să realizeze ordinea, liniștea și munca. [...]”⁵⁷.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 1-2

Interesantă perioadă trăită de tânărul student care a trecut prin toate ipostazele dictatoriale ale unei români interbelice frământată de doctrine extremiste reușind să se afirme și să î-și facă cunoscut numele, indiferent de regim sau de conjunctura politică. Ca și student era prezent în acești ani la aproape toate redacțiile ziarelor interbelice precum: „Viața”, „Universul”, „Universul Literar”, „Sfarmă Piatră”, „Cuvântul”, „Dacia” etc, toate ziare de dreapta, reușind să-și facă un nume sonor în lumea mondenă și culturală din Banat și București.

Aceasta a fost perioada unei formări profesionale și de caracter al unui student activ, descoperit și încurajat de Nicolae Iorga, de profesorii de la facultatea de litere și filosofie precum Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea Gheorghe Bratianu, I. D. Ștefanescu etc, care au fost modele în ceea ce privește formarea viitorului istoric bănățean. Cu toți aceștia, și în special cu ultimii doi, I. D. Suciș și I. D. Suciș, a colaborat din diferite posturi și funcții, reușind să închege o vie prietenie și colaborare în domeniul istoriografiei.

Ceea ce am expus mai sus este doar prefața unei vieți profesionale active surprinsă prin prisma documentului istoric care ne-a redat începutul încurajator a unui tânăr istoric în devenire. Epoca trăită de aceasta a fost din punct de vedere istoriografic mult mai relaxantă față de momentul de după 1948 când istoriografia românească intră în derută și chiar la un moment dat suferă persecuții dure din partea regimului stalinist care o va arunca în beznă pentru mai multe decenii.

Vor urma atât în interbelic cât și în postbelic momente și etape la fel de interesante, care prin înțelegerea și analiza documentului istoric, ne vor putea oferi informații prețioase despre activitatea acestui cărturar bănățean care merită redat istoriografiei naționale cât și mai mult celei bănățene.

Anexe

**1. La absolvirea liceului Gh. Lazăr în 1937.
De la stânga la dreapta, al patrulea din rândul trei.
(SJTAN, I. D. Suciu, nr. 9/1928, f. 22)**

2. Fotografie reprezentând pe I. D. Suciu în perioada adolescenței.
(SJTAN, I. D. Suciu, nr. 9/1928, f. 23)

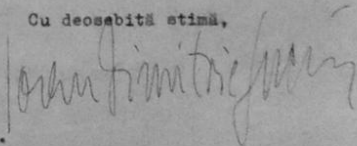
Domnule Secretar General,

Subsemnatul Suciu Dimitrie Ioan, directorul revistei suprimate "Flamura", cunoscând spiritul Domniei Voastre de dreptate și legalitate, cu onoare vă rog să binevoiți a dispune să mi se comunice cauzele pentru cari a fost suprimată această revistă.

Imi permit a vă face această rugămintă, întrucât tot timpul cât a spărut sub conducerea mea revista a avut o atitudine corectă de românism prin susținerea drepturilor noastre asupra Transilvaniei.

Cu credința că veți binevoi a da ascultare cererii mele, rămân

Cu deosebită stimă,

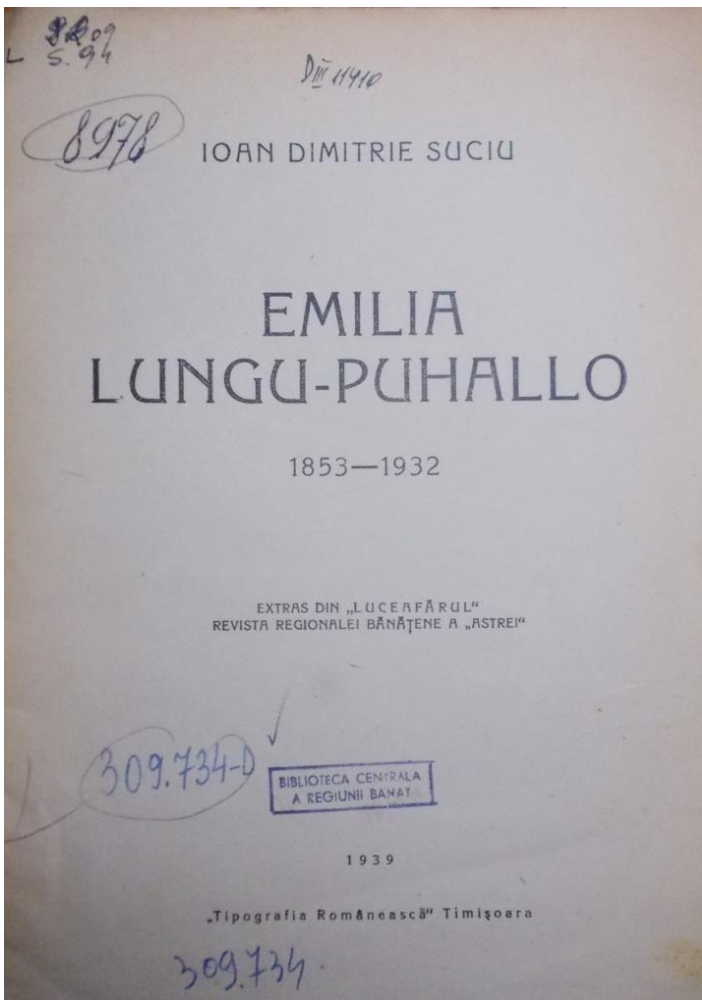

București, 3 Ianuarie 1941.

Domniei Sale

Domnului Secretar General al Presei și Propagandei
București.

5. Scrisoare înaintată Secretarului General al Presei și Propagandei în legătură cu suprimarea „Flamurei”.
(SJTAN, I. D. Suciu, nr. 17/1941, f. 1)

6. Biografia prozatoarei bănățene Emilia Lungu-Puhallo.
(Biblioteca Județeană Timiș)

IOAN DIMITRIE SUCIU

COMUNA ALIOȘ

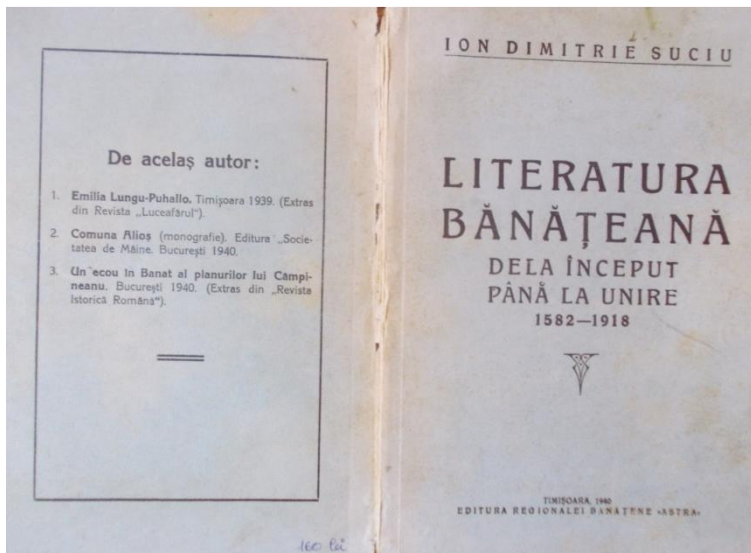
DIN PUNCT DE VEDERE

ISTORIC, BIOLOGIC și CULTURAL

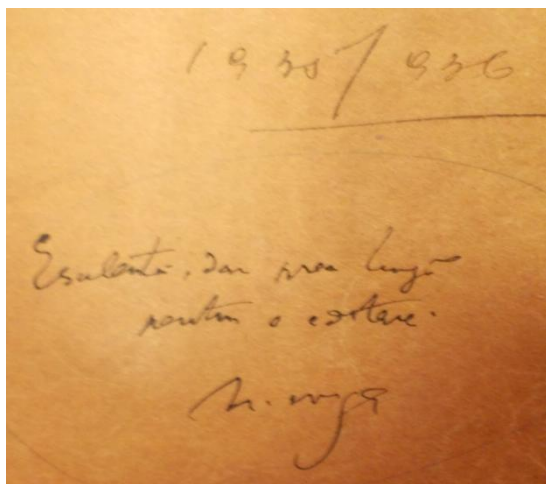
Domnului Victor Papacostea cu
aceleași sentimente de iubire și
admirație.
Ioan Dimitrie Suci
Buc. 9/18/1940.

EDITURA „SOCIETATEA DE MAINE”
BUCUREȘTI, 1940

7. Lucrarea *Comuna Alioș* cu dedicația lui I. D. Suci pentru istoricul și prietenul său Victor Papacostea.

8. Literatura bănăţeană de la început până la Unire (1582-1918).

9. „Excelentă, dar prea lungă pentru o editare”, însemnare făcută de Nicolae Iorga pe manuscrisul lucrării Literatura bănăţeană de la început până la Unire. (SJTAN, I. D. Suciu, nr. 54/1935-1936, f. 1.)

Nicolae Dărăbanț (1932-2014) **- medalion -**

Simion Todorescu

Nicolae Dărăbanț s-a născut la 9 ianuarie 1932 în localitatea Mateiaș din fostul județ Târnava Mare (actualmente face parte din județul Brașov), din părinții Gheorghe și Bucura.

La vârsta de patru ani a rămas orfan de mamă. Locul mamei care l-a crescut și îngrijit l-a luat bunicul său Șofron și mătușa Măriuța, cărora le-a purtat o deosebită recunoștință. Aceeași recunoștință i-a purtat-o și învățătorului său Ioan Iosif (din stirpea poetului Șt. O. Iosif), veteran de război decorat cu „Ordinul Mihai Viteazul” și cărturar, care l-a învățat taina slovelor la școala greco-catolică din Mateiaș. În memoria dascălului său, Nicolae Dărăbanț a făcut demersurile necesare ca școala din sat să poarte numele învățătorului Ioan Iosif, acest lucru fiind oficializat la 1 septembrie 2000. Evenimentul a fost reflectat de presa brașoveană printr-un omagiu în versuri de Nicoale Dărăbanț.

După școala primară a reușit în 1947 la examenul de admitere la Școala industrială I.A.R., pe care a absolvit-o în anul 1950. În vara anului 1950 a urmat școala de zbor fără motor (planorism) de la Sâmpetru, județul Brașov.

În anul 1951 este admis la Școala Militară din Craiova, specialitatea Intendență și Finanțe, pe care a absolvit-o în anul 1953, devenind ofițer de intendență.

Începând cu anul 1953 este ofițer activ la Regimentul Artilerie A.T. din Lugoj. S-a căsătorit cu Lucreția. În urma

căsătoriei au rezultat doi copii, Dărăbanț Virginia (1958) și Dărăbanț Puiu (1959).

În anul 1962 absolvă Liceul nr. 1 din Lugoj. A lucrat în cadrul M.Ap.N. ca ofițer în diferite funcții de execuție în mai multe unități, iar după absolvirea Școlii Militare superioare, în 1965, și în funcții de conducere. Între 1972-1973 a urmat și cursurile Școlii de Aplicație pentru logistică de la București¹.

A fost transferat și a lucrat ca ofițer de intendanță la mai multe unități militare, acolo unde a fost nevoie de experiența sa. A trecut prin toate gradele militare până la gradul de colonel.

În 1979 fiul său se expatriază, iar Nicolae Dărăbanț este scos din rândul Forțelor Armate și trecut în rezervă la 01.08.1979.

Pentru merite deosebite în activitatea militară și în semn de recunoștință, Nicolae Dărăbanț a fost apreciat cu următoarele Medalii și Ordine militare: Meritul Militar cl. a II-a, Decret 600/13.11.1956; Meritul Militar cl. I-a, Decret 783/23.12.1963; Medalia Jubiliară, Decret 685/21.10.1964; Ordinul Meritul Militar cl. a III-a, Decret 889/27.09.1968; Ordinul Meritul Militar cl. a II-a, Decret 160/21.03.1973; Ordinul Meritul Militar cl. I-a, Decret 213/19.08.1978².

La data de 01.10.1980 este încadrat ca inspector principal la Uniunea Județeană a Cooperativelor de consum Brașov, unde și-a desfășurat activitatea până la 01.01.1988, când a ieșit la pensie³.

După 1979, în viața civilă, Nicolae Dărăbanț a început să scrie poezii, epigrame, satire și fabule.

¹ Dîrțu, Constantin Toni, Personalități române și faptele lor, 1950-2010, Editura Studis, 2012, p. 315

² Medaliiile și ordinele militare sunt înscrise în cartea de muncă a col. (r) Nicolae Dărăbanț.

³ Datele se regăsesc în cartea de muncă a col. (r) Nicolae Dărăbanț.

Prima publicație editorială, *Epigrame pentru dame*, a apărut la Editura Vimar, București, 1995. A mai publicat: *Fabule, satire și epigrame*. Editura Hipatia, Galați, 1996; *Epigrame cazone*. Editura Brașovia, Brașov, 1997; *De la tristețe la zâmbet*. Editura Astra, Brașov, 1998; *D-ale tranziției*. Editura Concordia, Brașov, 1999; *Descântec pentru durerea din cântec*. Editura Transilvania Expres, Brașov, 2000; *Muza mea satirică*. Editura Transilvania Expres, Brașov, 2001; *Ilustre de pe frontul inimii*. Editura Transilvania Expres, Brașov, 2002; *Sculptură prin cuvinte*. Editura Dealul Melcilor, Brașov, 2002; *Epigrame*. Ediție revăzută și adăugită. Editura Brașovia, Brașov, 2004; *Mamă țară*. Editura Phoenix, Brașov, 2004; *De la fabulă la rondel, la sonnet și pastel*. Editura Phoenix, Brașov, 2004; *Epigrame și epitafuli*. Editura Phoenix, Brașov, 2004; *Epigrame de Capricorn*. Editura Phoenix, Brașov, 2005; *Cincizeci de fabule și satire*. Editura Erhip Art, Sibiu, 2006; *Epigrame cazone* (ediție bilingvă, româno-franceză). Editura Societății Scriitorilor Militari, București, 2006; *Amintiri și autografe*. Editura Societății Scriitorilor Militari, București, 2007; *Versuri pentru înălțarea cugetului*. Editura Societății Scriitorilor Militari, București, 2007; *Mărturisirile unor timpuri trecute*. Editura Orientul Latin, Brașov, 2008; *Flori de colț și flori cu colți*. Editura Societății Scriitorilor Militari, București, 2009; *Reflecții și refracții*. Editura Magister, Brașov, 2010; *Accente* (poezii). Editura Societății Scriitorilor Militari, București, 2011; *O incursiune în trecut*. Editura Societății Scriitorilor Militari, București, 2011; *Reflecții și refracții*. Ediție revizuită. Editura Magister, Brașov, 2011; *Slavă eroilor patriei, cinstire și onoare veteranilor de război*. Editura Arhip Art, Sibiu, 2012; *Un oltean pentru România* (proză). Editura Magister, Brașov, 2013.

Să vedem și câteva impresii despre scrierile lui Nicolae Dărăbanț:

„Volumul îl înfățișează pe poetul brașovean ca pe un umorist exersat, dar și ca pe un liric cu disponibilități mult mai largi, duios vibrând în fața naturii, tulburat deopotrivă de nostalgii și neliniști existențiale. Înrudit în spirit cu Topârceanu, autorul nu lasă lirismul să i se reverse necontrolat, ci îl acoperă treptat cu perdeaua autoironiei, a hazului de necaz, a distanțării parodice⁴.”

„Volumul *Descântec pentru durerea din cântec* s-a bucurat de o primire caldă, dar și elogioasă, din partea publicului, dar și din partea câtorva publicații literare din Brașov și din armată: Descântecul, gen ritual, la Nicolae Dărăbanț alunecă adesea în fabulă, cronică rimată sau epigramă. [...] Este o carte agreabilă, de vacanță, a unui militar de profesie, care și-a găsit a doua vocație⁵.”

„Cum am mai spus-o și-n alte dăți, spiritul lui Nicolae Dărăbanț, când ironic, când satiric, când bășcălios, când caustic, este în fapt de un realism evident. Fabulist fiind, sau epigramist fiind, Nicolae Dărăbanț își „sugrumă” victima cu delicatețe, cu dragoste chiar, lăsând la urmă să-i scape un suspin⁶.”

Nicolae Dărăbanț a fost și istoric militar și biograf. Cu devotament pentru armata română și adevărul istoric, cu iscusită rigoare, a tratat și publicat două importante articole în presa vremii: ”Luptele din zona Bran și Dragoslavele în Primul Război Mondial” și ”Col. (v.r) Ioan Iosif, Cavaler al Ordinului ”Mihai Viteazul””. În cadrul Societății de Științe istorice din România, filiala Lugoj, a prezentat lucrarea ”Tricolorul Românesc”⁷. Nicolae Dărăbanț a prezentat

⁴ Lupu, Ioana, în ”*Urzica*”, nr. 3/1999

⁵ Moldovan, Vasile, în ”*Observatorul militar*”, nr. 33/15 august 2000

⁶ Liviu, Comșia, în ”*Gazeta Transilvania*”, suplimentul „Cucuveaua națională”

⁷ Todorescu, Simion, *Societatea de științe istorice din România*, Filiala Lugoj, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 90-92

numeroase prelegeri despre Avram Iancu, la Țebea și cu alte ocazii, în alte localități. La Roșiorii de Vede, în 2008, a evocat personalitatea aviatorului erou Agarici, iar la I.A.R. Ghimbav a evocat faptele de vitejie ale aviatorilor români. A mai evocat faptele de vitejie ale Armatei Române de Ziua Tricolorului la Brașov și de Ziua Armate, la Lugoj.

Domnul colonel (r.) Dărăbanț Nicolae a fost membru al Societății de Științe istorice - filiala Lugoj din anul 1965 și "a desfășurat o intensă activitate științifică-culturală în Lugoj, a ținut conferințe cu caracter istoric la Cercul Militar și la Casa de Cultură din Lugoj, și anume "Viața lui Mihai Viteazul", "Nicolae Bălcescu, copilărie și adolescență", "Tudor Vladimirescu și cârmuirea revoluționară", "Semnificația zilei de 9 mai". A participat și la unele sesiuni de comunicări științifice organizate de Filiala Lugoj, precum: "125 de ani del a revoluția pașoptistă", "50 de ani de la asasinarea marelui cărturar Nicolae Iorga".⁸ În acest sens, despre Nicolae Dărăbanț, Șeful Statului Major al Forțelor Terestre, generalul-locotenent dr. Teodor Frunzeti scria: "Pe această linie se încadrează și efortul pe care l-ați depus pentru a identifica, studia, și scoate în relief numeroase fapte de arme relatate de martori oculari din unghiuri de vedere diferite. Astfel, aș aprecia că sursa bibliografică semnalată de dumneavoastră se poate constitui într-un reper important, care să contribuie la îmbogățirea izvoarelor istorice scrise despre acțiunile militarilor români în Primul Război Mondial, fiind util pasionaților de istorie din interiorul și dinafara instituțiilor militare"⁹.

⁸ Dărăbanț, Nicolae, *Scrisori cu adresă cunoscută*, Editura Arhip Art, Sibiu, 2014 (prof. emerit Dan Popescu, Inedit, 14.07.2008)

⁹ Dărăbanț, Nicolae, *op. cit.*, (Șeful Statului Major al Forțelor Terestre, generalul-locotenent dr. Teodor Frunzeti, Scrisoare, 17.11.2008)

A publicat în „Urzica”, „Spinul”, „Gazeta Transilvania”, „Astra”, „Lugojul”, „Cugetul românesc”, „Amurg sentimental”, „Observatorul militar”, „Viața armatei”, „Chipărușul” (Republica Moldova), „Revista forțelor terestre”, „Floare de colț”, „Rapsodia”, „Drum”, „Timpul” (Australia), „Tibiscus” (Iugoslavia), „Cuvântul” (SUA).

Nicolae Dărăbanț are numeroase volume în bibliotecă ca: „George Barițiu” din Brașov, Biblioteca Militară Națională din București, Biblioteca Universității Naționale de Apărare „Carol I” din București, Școala de Aplicație pentru Logistică din București, „Gala Galaction” din Roșiorii de Vede, Casa de Satiră și Umor din Gabrovo (Bulgaria), Societatea de Științe Istorice, Filiala Lugoj, Biblioteca Militară din Lugoj.

Din anul 1995, Nicolae Dărăbanț a devenit membru al Societății de Științe Istorice, Filiala Lugoj. A mai activat și în Filiala Brașov și la Roșiorii de Vede.

A fost membru al Societății Scriitorilor Militari, al Asociației Culturale „Mileniul 3” din Roșiorii de Vede, membru de onoare al ASTRA, Despărțământul Central Brașov, iar din 2008, Cetățean de Onoare al Municipiului Brașov, vicepreședinte al Asociației „Cultul Eroilor”, filiala județului Brașov¹⁰. A fost și membru activ al Asociației „Țara Iancului - Iubirea mea”. A fost membru al Uniunii Epigramaștilor din România.

A apărut în următoarele volume: George Corbu, Valerian Lică, Gheorghe Zarafu *Epigramaști români contemporani*. Mic dicționar-antologie. Editura „Premier”, Ploiești, 2002, p. 86–87; Constantin Ucrain, *Lira poezilor și harul scriitorilor militari*. Editura Paco, 2007, p. 53, autor Constantin Ucrain; Gheorghe Culicovschi, *Anuarul Epigramaștilor români*. Editura Ridendo, Câmpina, 2007;

¹⁰ Dîrțu, Constantin Toni, *op. cit.*, p. 322-323

Mihai-Athanasie Petrescu, *Un militar pe frontul creației literare*. Societatea Scriitorilor Militari, București, 2008; Constantin Ucrain, *Omagiu poezilor și scriitorilor militari*. Editura Pro Transilvania, 2008, p. 23; Gheorghe Cristache, Constantin Ucrain, *Cetățean de Onoare, titlu de mare prestigiu*. Academia Oamenilor de Știință din România, 2009, p. 150; Simion Todorescu, *Societatea de Științe Istorice din România, Filiala Lugoj*. Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 88–95; Constantin Toni Dârțu, *Personalități române și faptele lor 1950-2010*. Editura Studis, Iași, 2012, p. 311–342.

În decursul timpului, domnului Nicolae Dărăbanț i s-au conferit mai multe diplome: Diploma și premiul „Crai Nou” pentru epigramă la Festivalul de Caricatură și Epigramă „Umor la Gura Humorului”, 3 aprilie 1994; Diplomă pentru merite deosebite îi acordă Asociația Împotriva Criminalității, Brașov, 1996; Diplomă, locul II la Festivalul-Concurs de Poezie și Proză în Grai Bănățean „George Gârda-Todor Crețu Toșa” din partea Asociației Cultural-Artistice și Turistice „Făgețeană”, Făget, 3.07.1997; Diplomă, premiul II la Festivalul de Umor Cazon „Podul Minciunilor”, ediția a VII-a, Sibiu, 18 – 20 aprilie 1997; Diplomă și premiul de „Fidelitate pentru epigramă” la Festivalul Național de Epigramă „Zâna ironiilor”, ediția a VII-a, Brașov, 26-27 septembrie 1997; Diplomă de onoare, cu ocazia celei de-a 85-a aniversări a Trupelor de Vânători de Munte, 2001; Membru de Onoare al ASTRA, Despărțământul Central Brașov, 24.01.2004; Diplomă și premiul III la secțiunea Creație-Epigramă la Festivalul Național de Umor Cazon „Podul minciunilor” Ediția a XIV-a, Sibiu, 26-28 martie 2004; Ordinul „Crucea memoriei” cu Brevet comemorativ Nr. 909 RO, acordat de Uniunea Participanților la Conflictul Militar (1991-1992) din Republica Moldova, 27 martie 2007; Diplomă de Cetățean de Onoare al Municipiului Brașov,

acordată de Primăria Municipiului Braşov, 29 noiembrie 2008; Diplomă pentru participarea la Simpozionul Naţional „Ultima voinţă a lui Avram Iancu, exprimată acum 160 de ani faţă în faţă cu aspiraţiile, faptele, crezul şi conştiinţa urmaşilor” acordată de Asociaţia „Ţara Iancului - Iubirea mea”, Ţebea, 17 decembrie 2010; Diplomă pentru participarea remarcabilă în desfăşurarea Festivalului Cultural-Patriotic „Ţara Crăişorului”, Ediţia a V-a, Ţebea, 21.05.2012; Diplomă de Excelenţă din partea revistei „Rapsodia” pentru activitatea sa prodigioasă în paginile ei, Sibiu, 30 noiembrie, 2012; Diplomă de merit, pentru contribuţii deosebite în asigurarea materială şi financiară a procesului de instruire a Armatei Române, acordată de Şcoala Militară de Ofiţeri de Intendenţă şi Finanţe Craiova, cu ocazia revederii, Constanţa la 01.03.2013; Diplomă de Excelenţă pentru participarea neîntreruptă timp de 23 de ani la Festivalul Naţional de Umor Cazon „Podul Minciunilor”, Sibiu 20-24 mai 2013; Diplomă şi premiul I la concursul lansat de Forumul Democrat al Germanilor din Braşov pentru „Imnul Braşovului” 09.05.2014.

Închei cu ce cred că ar fi trebuit să încep: Nicolae Dărăbanţ a fost un mare patriot. A iubit nespus de mult neamul românesc, ţara şi haina militară. A iubit cu mult respect eroii neamului, veteranii de război şi străbunii. A iubit condeiul căruia i s-a dedicat până la trecerea în eternitate la 17 august 2014.

Cuprins

Cuvînt înainte (Dumitru Tomoni)	5
Banatul, Lugojul și regatul Ungariei (Horațiu Suciu)	7
Domeniul Șoimoș în prima jumătate a secolului al XV-lea (Sofronie Mureșan)	42
Protopopiatul Făget până la începutul stăpânirii austriece în Banat (1716) (Ioan Cîpu)	53
Regimul fiscal în Lugoj în secolele XVII-XVIII (Șipoș Ibolya)	83
Căile de comunicații medievale din banatul de est. Considerații cu privire la folosirea parțială a drumurilor romane în evul mediu (Răzvan Ioan Pinca)	115
Breslele lugojene în secolul al XIX-lea (Dumitru Suciu)	155
Clericul Dimitrie Teodori (1822-1865) (Vasile Muntean)	167
Politologul bănățean Aurel C. Popovici (1863-1917) (Ioan Povian)	174
Un document inedit referitor la evenimentele de la 1848 din Lugoj (Daniel Lucian Ianăș)	215

Întregiri la un schimb epistolar George Barițiu și personalități din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (George Naghi)	220
Lugoj și „Astra” (I) (Dumitru Tomoni)	255
Componente ale modernizării în viața rurală din comitatul Caraș-Severin între anii 1867-1918 (Ioan Munteanu)	281
Aspecte ale urbanizării Lugojului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (Monica Suciu)	303
Reuniunile învățătoarești din comitatul Caraș-Severin la începutul secolului al XX-lea, până în 1918 (Gabriela Hajdu)	317
Scurt istoric al ziarului „Drapelul” de Lugoj (1901-1918) (Oana-Roxana Ivan)	347
Regalitatea României în ziarul „Drapelul” din Lugoj (Medina Săvulescu)	354
Informații inedite despre monumentele lugojene (Dușan Baiski)	366
Istorie și politică la Ioan Dimitrie Suciu în perioada studenției (1937-1941) (Silviu Mureșan)	410
Nicolae Dărăbanț (1932-2014) (Simion Todorescu)	439